

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 41

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (С2 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапеч Ю.О., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології і державного управління, декан факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Яковлев Д. В., доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia);

Dudinska Irina, PhD., Associate Professor, Head of Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 6 від 03.06.2025 р.**

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення No 2178 від 27.06.2024 року.

Ідентифікатор медіа R30-04730

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет» (вул. Підгірна, буд. 46, м. Ужгород,
Закарпатська обл., 88000, official@uzhnu.edu.ua, тел. +38 (0312) 61-33-21)

Періодичність: чотири рази на рік

Мови розповсюдження: українська, англійська

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ISSN 2663-6107 (print)

ISSN 2663-6115 (online)

© Ужгородський національний університет, 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Жданов В.В., Кириченко Ю.В. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР ОПТИМІЗАЦІЇ ІНСТИТУТУ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ.....	7
Ілько Л.М. КУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ВІЙНИ. УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ.....	14
Чупрій Л.В., Нагребельний А.О. ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЇ «РАШИЗМУ» В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ.....	20

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Бадер А.В. ІНСТРУМЕНТИ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ НА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО УКРАЇНИ У МЕЖАХ РОСІЙСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ ¹	26
Головень Ю.С., Буканов Г.М. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ В УМОВАХ КУЛЬТУРНОЇ ФРАГМЕНТАЦІЇ.....	32
Слова Т.А. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИЦТВА З ЄС.....	37
Завидняк В.І. ДОКТРИНА ДІЛЛОНА ТА ДОКТРИНА КУЛІ – ПРИНЦИПИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В США ТА ВИБОРНІСТЬ ДЕЯКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА ПОСАДОВИХ ОСІБ	47
Кохановський А.М. ЗБРОЙНІ СИЛИ ПЕРЕД ВИКЛИКОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ВІД ТРАДИЦІЙНОЇ ОБОРОНИ ДО ГЛОБАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	52
Кухоцька Т.Г. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ TELEGRAM НА ГРОМАДСЬКІ НАСТРОЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ.....	57
Малик І.Р. ВІД ЕФЕКТУ «ШВИДКОГО МИСЛЕННЯ» ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	61
Новосколькова Л.О., Меженська О.В., Бадер А.В. ЗБРОЙНІ СИЛИ ЯК ГАРАНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ: ІНСТИТУЦІЙНА РОЛЬ У ПРОТИДІЇ СЕПАРАТИЗМУ ТА ЗМІЦНЕННІ ОБОРОННОГО ПОТЕНЦІАЛУ.....	67
Ободяньський Я.М. ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ В УКРАЇНІ ТА НОВА БЕЗПЕКОВА АРХІТЕКТУРА КРАЇН БАЛТІЇ І ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: РОЛЬ АРМІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	72
Панова А.О. РЕГІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ: ОСНОВНІ КРИТЕРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ОЦІНКИ ДИНАМІКИ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ НА ЗАКАРПАТТІ.....	78
Присяжнюк Ю.Ю., Кузьмич Д.А., Смілянська А.О. ДИПЛОМАТІЯ САНКЦІЙ: ЧИ ПРАЦЮЄ ЕКОНОМІЧНИЙ ТИСК У СУЧАСНОМУ СВІТІ?.....	84
Пустовар В.В. ВПЛИВ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ НА ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.....	89
Шляхтун П.П., Войчук А.Ю. ІНСТИТУТ КОНТРАСИГНАТУРИ В СИСТЕМІ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ.....	95
Шумейко З.Г. ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНІ (2022-2023 РР.)	101

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Вовк С.О. ПРОТИДІЯ ІДЕОЛОГІЧНОМУ СЕПАРАТИЗМУ ЧЕРЕЗ РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ¹	107
Дерев'янюк І.П. СУТНІСТЬ ТА ФАКТОРИ АСИМЕТРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	113

Климчук І.І. РОЛЬ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ КНР ЯК ІНСТРУМЕНТА М'ЯКОГО ВПЛИВУ В АФРИКАНСЬКОМУ РЕГІОНІ.....	120
Кухта В.В. ВПЛИВ ВИБОРІВ НА ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРАЇН ТРОПІЧНОЇ АФРИКИ.....	125
Лозінський С.М. ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДИХОТОМІЇ «ГЛОБАЛІЗАЦІЯ-РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ».....	131
Марусинець М.М. ЗОВНІШНЯ БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА РЕСПУБЛІКИ ІРЛАНДІЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ.....	137
Пархомчук О.С., Коппель О.А., Пархомчук А.Д. ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ДИНАМІЦІ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ: АНАЛІЗ ЕСКАЛАЦІЙНИХ І СТАБІЛІЗАЦІЙНИХ ЕФЕКТІВ.....	149
Петрушенко К.О., Рослонь Д.Т. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ АЛЖИРУ.....	156
Прядко Т.П., Рубан А.О. КРИЗА ДЕМОКРАТІЇ: АНАЛІЗ І ПРОГНОЗУВАННЯ У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ.....	161
Сироватко В.В. ОБОРОНОЗДАТНІСТЬ ТА ОБОРОННА ДОСТАТНІСТЬ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПРОЯВ ОБОРОННОГО ПОТЕНЦІАЛУ: УТОЧНЕННЯ ПОНЯТЬ.....	166

РОЗДІЛ 4

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Баштанник О.В. ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕФЕКТИВНІСТЬ ВЛАДИ» В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ: ПОЛІТИКО-ЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ	172
---	-----

CONTENTS

SECTION 1

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Zhdanov V.V., Kyrychenko Yu.V. POLITICAL CULTURE AS A FACTOR FOR OPTIMIZING THE INSTITUTE OF ELECTIONS IN UKRAINE.....	7
Ilko L.M. THE CULTURAL DIMENSION OF WAR. UKRAINIAN CONTEXT.....	14
Chuprii L.V., Nahrebelnyi A.O. PECULIARITIES OF THE IDEOLOGY OF «RACISM» IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFRONTATION.....	20

SECTION 2

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Bader A.V. TOOLS OF MANIPULATIVE INFLUENCE ON CIVIL SOCIETY OF UKRAINE WITHIN THE LIMITS OF RUSSIAN INFORMATION AGGRESSION.....	26
Holoven Yu.Ye., Bukanov H.M. GLOBALIZATION AND NATIONAL IDENTITY: POLITICAL SYSTEMS IN THE CONDITIONS OF CULTURAL FRAGMENTATION.....	32
Yelova T.A. FOREIGN POLICY OF UKRAINE AND POLAND IN THE CONTEXT OF REGIONAL SECURITY AND DEVELOPMENT OF COOPERATION WITH THE EU.....	37
Zavydniak V.I. DILLON RULE LAW AND COOLEY DOCTRINE LAW – PRINCIPLES OF LOCAL GOVERNMENT IN THE UNITED STATES AND THE ELECTION OF CERTAIN GOVERNMENT BODIES AND OFFICIALS.....	47
Kokhanovskyi A.M. THE ARMED FORCES FACING THE CHALLENGE OF GLOBALIZATION: FROM TRADITIONAL DEFENSE TO GLOBAL RESPONSIBILITY.....	52
Kukhotska T.H. PECULIARITIES OF TELEGRAM'S INFLUENCE ON THE PUBLIC MOOD OF UKRAINIANS IN THE CONTEXT OF RUSSIAN ARMED AGGRESSION.....	57
Malyk I.R. FROM THE EFFECT OF “QUICK THINKING” TO THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE.....	61
Novoskoltseva L.O., Mezhenka O.V., Bader A.V. THE ARMED FORCES AS A GUARANTOR OF NATIONAL UNITY: THE INSTITUTIONAL ROLE IN COUNTERING SEPARATISM AND STRENGTHENING THE DEFENSIVE POTENTIAL OF THE STATE.....	67
Obodianskyi Ya.M. THE ARMED CONFLICT IN UKRAINE AND THE NEW SECURITY ARCHITECTURE OF THE BALTIC AND CENTRAL-EASTERN EUROPEAN COUNTRIES: THE ROLE OF THE MILITARY AND CIVIL SOCIETY.....	72
Panova A.O. REGIONAL POLITICAL REGIME: MAIN CRITERIA FOR POLITICAL ASSESSMENT OF THE DYNAMICS AND FEATURES OF INFLUENCE ON SOCIO-POLITICAL PROCESSES IN ZAKARPATTIA.....	78
Prysiachniuk Yu.Yu., Kuzmych D.A., Smilianska A.O. DIPLOMACY OF SANCTIONS: DOES ECONOMIC PRESSURE WORK IN THE MODERN WORLD?.....	84
Pustovar V.V. THE INFLUENCE OF PUBLIC OPINION AND NATIONAL CONSCIOUSNESS ON ECONOMIC POLICY MAKING.....	89
Shliakhtun P.P., Voichuk A.Yu. THE INSTITUTE OF COUNTERSIGNATURE IN THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES.....	95
Shumeiko Z.H. LEGAL GUARANTEES OF THE PARLIAMENTARY OPPOSITION'S ACTIVITIES IN UKRAINE (2022-2023).....	101

SECTION 3

POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Vovk S.O. COUNTERING IDEOLOGICAL SEPARATISM THROUGH THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING.....	107
Derevianko I.P. THE ESSENCE AND FACTORS OF ASYMMETRY IN INTERNATIONAL RELATIONS.....	113
Klymchuk I.I. THE ROLE OF CHINA'S PUBLIC DIPLOMACY AS AN INSTRUMENT OF SOFT POWER IN THE AFRICAN REGION.....	120
Kukhta V.V. IMPACT OF ELECTIONS ON POLITICAL TRANSFORMATIONS OF TROPICAL AFRICA COUNTRIES.....	125
Lozynskyi S.M. CROSS-BORDER COOPERATION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE «GLOBALISATION-REGIONALISATION DICHOTOMY».....	131
Marusynets M.M. FOREIGN SECURITY POLICY OF THE REPUBLIC OF IRELAND IN THE CONTEXT OF THE TRANSFORMATION OF THE INTERNATIONAL ORDER.....	137
Parkhomchuk O.S., Koppel O.A., Parkhomchuk A.D. ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DYNAMICS OF INTERNATIONAL CONFLICTS: ANALYSIS OF ESCALATORY AND STABILIZING EFFECTS.....	149
Petrushenko K.O., Roslon D.T. MAIN DIRECTIONS OF ALGERIA'S FOREIGN POLICY.....	156
Priadko T.P., Ruban A.O. THE CRISIS OF DEMOCRACY: ANALYSIS AND FORECASTING IN MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE.....	161
Syrovatko V.V. DEFENCE CAPABILITY AND DEFENSIVE SUFFICIENCY AS FUNCTIONAL MANIFESTATIONS OF DEFENCE POTENTIAL: CONCEPTUAL CLARIFICATION.....	166

SECTION 4

THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Bashtannyk O.V. THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT OF «GOVERNMENT EFFICIENCY» IN THE POLITICAL SYSTEM: POLITICAL AND ETHICAL BASES OF CONCEPTUALIZATION	172
--	-----

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 321.01: 316.647

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.41.1>

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР ОПТИМІЗАЦІЇ ІНСТИТУТУ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

POLITICAL CULTURE AS A FACTOR FOR OPTIMIZING THE INSTITUTE OF ELECTIONS IN UKRAINE.

Жданов В.В.,*аспірант кафедри політології та загальноправових дисциплін
Національного університету «Запорізька політехніка»***Кириченко Ю.В.,***доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри політології та загальноправових дисциплін
Національного університету «Запорізька політехніка»*

Політична культура в статті розглядається як ключовий фактор у функціонуванні політичних інститутів, зокрема інституту виборів, який є основним механізмом демократичного волевиявлення громадян. У контексті України, де демократичні процеси розвиваються в умовах постійних політичних та соціальних трансформацій, політична культура відіграє вирішальну роль у забезпеченні легітимності виборчих процесів та їх ефективності. Основна проблема полягає у низькому рівні довіри до виборчих інститутів, що є наслідком корупції, маніпуляцій результатами голосування та історичного досвіду несправедливих виборів. Виборча маніпуляція, контроль олігархічних груп над медіа та фінансуванням політичних кампаній, а також політична поляризація значно обмежують реальну конкуренцію на виборах. Часті зміни виборчого законодавства та його неузгодженість створюють правову невизначеність, що підриває довіру до виборчих процесів.

Для оптимізації інституту виборів в Україні необхідно зосередитися на підвищенні політичної освіти та інформованості громадян, розвитку інклюзивної політичної культури та проведенні реальних реформ виборчої системи. Важливим є зміцнення незалежності судової гілки влади, впровадження жорсткого контролю за фінансуванням політичних кампаній та забезпечення прозорості виборчих процесів через використання сучасних технологій.

Дослідження політичної культури в Україні показують, що для досягнення стабільної демократії необхідні не лише формальні зміни в інститутах, але й глибокі зміни в політичній свідомості громадян. Політична культура, яка підтримує активну участь громадян у політичних процесах та забезпечує довіру до виборчих інститутів, є необхідною умовою для ефективного функціонування демократії.

Оптимізація інституту виборів в Україні вимагає комплексного підходу, який поєднує політичну освіту, розвиток інклюзивної культури та реформи виборчої системи. Лише за таких умов вибори зможуть стати справжнім механізмом демократичного волевиявлення громадян та забезпечити стабільність і легітимність політичної системи.

Ключові слова: політична культура, інститут виборів, демократизація, виборча маніпуляція, політична освіта, виборче законодавство.

The political culture in the article is considered as a key factor in the functioning of political institutions, in particular the election institute, which is the main mechanism of democratic will of citizens. In the context of Ukraine, where democratic processes develop in the conditions of constant political and social transformations, political culture plays a crucial role in ensuring the legitimacy of electoral processes and their effectiveness. The main problem is the low level of confidence in election institutions, which is the result of corruption, manipulation of voting results and the historical experience of unfair elections. Electoral manipulation, control of oligarchic groups over media and financing political campaigns, as well as political polarization significantly limit real competition in the elections. Frequent changes in electoral legislation and its inconsistency create legal uncertainty, which undermines confidence in electoral processes.

In order to optimize the election institute in Ukraine, it is necessary to focus on enhancing political education and awareness of citizens, the development of inclusive political culture and real reforms of the electoral system. It is important to strengthen the independence of the judicial branch, to implement strict control over the financing of political campaigns and to ensure transparency of electoral processes through the use of modern technologies.

Studies of political culture in Ukraine show that not only formal changes in institutes are needed to achieve stable democracy, but also deep changes in the political consciousness of citizens. Political culture that supports the active participation of citizens in political processes and provides trust in election institutions, is a prerequisite for the effective functioning of democracy.

The optimization of the election institute in Ukraine requires a comprehensive approach that combines political education, the development of inclusive culture and the reform of the electoral system. Only in such circumstances will elections be able to become a true mechanism of democratic will of citizens and ensure the stability and legitimacy of the political system.

Key words: political culture, election institute, democratization, electoral manipulation, political education, electoral legislation.

Постановка проблеми. Політична культура є однією з найбільш важливих складових функціонування політичних інститутів в будь-якій країні, включаючи Україну. У контексті розвитку демократичних процесів, зокрема, інституту виборів, політична культура відіграє вирішальну роль у формуванні виборчої поведінки, забезпеченні легітимності виборчих процесів та ефективності їх результатів. Проблема політичної культури в Україні залишається однією з найбільш актуальних в наукових дослідженнях і практичних реформах, оскільки навіть після досягнення значних змін в організації та проведенні виборів, питання забезпечення глибокої політичної свідомості та участі громадян у демократичних процесах все ще залишається на порядку денному.

Важливим завданням є вивчення взаємозв'язку політичної культури та виборчого процесу, визначення шляхів оптимізації цього інституту через підвищення рівня політичної свідомості та участі виборців. Враховуючи сучасні реалії України, де демократія стикається з викликами, такими як політична апатія, маніпуляції з виборчими процесами та низька довіра до політичних інститутів, питання оптимізації політичної культури у контексті виборчої системи набуває особливої актуальності.

Актуальність дослідження політичної культури як фактору оптимізації інституту виборів в Україні обумовлена кількома ключовими аспектами, які визначають значення цієї проблеми для подальшого розвитку української демократії та стабільності політичної системи.

За останні три десятиліття після проголошення незалежності України, країна зазнала значних політичних трансформацій, що супроводжувалися численними змінами в інституціях та політичних процесах. Вибори, як основний механізм демократичного волевиявлення громадян, постійно піддаються реформуванню з метою їхньої оптимізації, забезпечення прозорості та справедливості. Однак реформи виборчої системи та законодавства не завжди супроводжуються одночасним розвитком політичної культури, що є необхідною умовою для забезпечення ефективного функціонування цих інститутів. У цьому контексті політична культура виступає як важливий фактор, який визначає не лише готовність громадян до участі у виборчому процесі, але й їхнє розуміння ролі виборів у демократичному житті країни.

Незважаючи на досягнення у розбудові демократичних інститутів, рівень політичної актив-

ності та громадянської свідомості в Україні все ще залишається низьким. Виборчий процес часто піддається маніпуляціям з боку політичних еліт та олігархічних груп, що спотворює волевиявлення громадян і знижує довіру до результатів виборів. Більш того, соціальні медіа та новітні технології створюють нові виклики для виборчого процесу, включаючи можливості для маніпуляцій з громадською думкою та політичними настроями виборців. Відтак, необхідність глибокого розуміння і впливу політичної культури на виборчі процеси є важливою для розвитку демократичного суспільства.

Проблема політичної культури в Україні є особливо актуальною на тлі війни з Росією, яка не лише впливає на зовнішньополітичну ситуацію, але й породжує внутрішні виклики, зокрема в політичному та соціальному житті. В умовах війни виникає необхідність не лише в стабільності політичних інститутів, а й у формуванні відповідальної громадянської позиції серед населення. Тому дослідження ролі політичної культури в забезпеченні ефективного функціонування виборчого процесу є важливим елементом для відновлення довіри до державних інститутів та сприяння їхній стабільності у період надзвичайних умов.

Реформування політичної системи та виборчого законодавства в Україні відбувається не лише в умовах внутрішніх викликів, але й під впливом європейських і світових стандартів демократії. Однак, навіть при наявності формальних змін у виборчій системі, без належного розвитку політичної культури громадян, результати виборчих процесів можуть бути неадекватними і не відповідати ідеям справедливості та інклюзивності. Зокрема, однією з актуальних проблем є низький рівень довіри до виборчих процесів та державних інститутів, що ставить під сумнів їхню легітимність. Враховуючи це, важливим є вивчення тих аспектів політичної культури, які можуть сприяти зміцненню демократії та політичних інститутів в Україні.

Отже, дослідження політичної культури як фактору оптимізації інституту виборів в Україні є надзвичайно важливим не лише для наукової теорії, але й для практики державного управління та виборчої політики. Політична культура є необхідною складовою стабільності демократичного процесу, яка може допомогти вирішити існуючі проблеми в організації та проведенні виборів, зокрема в контексті маніпуляцій, низької актив-

ності виборців та зниження довіри до результатів голосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Г. Алмонд і С. Верба у своїй фундаментальній праці з політичної культури досліджують різні типи політичних культур, аналізуючи їх на прикладі таких країн, як Велика Британія, США, Німеччина, Італія та Мексика. Автори виділяють три основні типи політичної культури, які відображають рівень участі громадян у політичних процесах та їх взаємодію з державою [1].

Перший тип – парохіальна культура – характерний для суспільств із низьким рівнем політичної участі. У таких суспільствах громадяни майже не взаємодіють із державою, оскільки їх інтереси обмежуються локальними або традиційними структурами, а політика сприймається як щось віддалене та несуттєве для повсякденного життя.

Другий тип – підданська культура – передбачає, що громадяни визнають авторитет держави та її інститутів, але при цьому не беруть активної участі у політичних процесах. Вони сприймають себе як пасивних об'єктів впливу держави, а не як активних суб'єктів політики.

Третій тип – партисипативна культура – характеризується високим рівнем залучення громадян у політичні процеси. У таких суспільствах люди активно беруть участь у виборах, громадських ініціативах та інших формах політичної діяльності, що сприяє розвитку демократії та підзвітності влади.

Ця класифікація дозволяє краще зрозуміти, як політична культура впливає на функціонування політичних систем у різних країнах, а також які чинники сприяють розвитку демократичних інститутів та активізації громадянської участі. Праця Алмонда та Верби залишається важливим внеском у вивчення політичної культури та її ролі у формуванні сучасних суспільств [1].

Алмонд і Верба висувують концепцію громадянської культури (civic culture), яка є змішаною формою цих трьох типів і сприяє стабільній демократії. Вони стверджують, що оптимальна політична культура передбачає баланс між активною участю громадян та їхньою довірою до державних інституцій [1].

Г. Гілл у своєму дослідженні аналізує політичні трансформації в пострадянських країнах, акцентуючи увагу на впливі радянської спадщини на політичну культуру та демократичний розвиток. Автор розглядає низку ключових аспектів, які стосуються ускладнень і викликів, пов'язаних із переходом до демократії в цих країнах. Гілл звертає увагу на проблеми формування громадянського суспільства та низький рівень довіри до виборчих інституцій. У пострадянських країнах громадяни часто скептично ставляться до політичних процесів, що пов'язано з історичним досвідом авто-

ритаризму та відсутністю прозорості в діях влади. Дослідник підкреслює, що успішна демократизація можлива лише за умови зміни політичної культури та подолання авторитарного спадку. Це вимагає не лише реформ політичних інститутів, але й розвитку громадянської свідомості, активізації участі громадян у політичних процесах та побудови довіри до демократичних механізмів. Таким чином, дослідження Г. Гілла підкреслює складність і багатоаспектність процесу демократизації в пострадянських країнах, а також необхідність глибоких змін у політичній культурі для досягнення стабільного демократичного розвитку [2].

А. Пшеворський у своїх дослідженнях аналізує тісний зв'язок між політичною та економічною трансформацією в посткомуністичних країнах, виділяючи ключові фактори, які впливають на успіх демократичних реформ. Він підкреслює, що демократичні перетворення можуть бути успішними лише за умови економічної стабільності, оскільки економічні кризи, безробіття та соціальна напруженість створюють ґрунт для популізму та авторитарних тенденцій. Без стабільної економічної бази демократичні інститути не зможуть ефективно функціонувати, що призводить до невдоволення громадян та підризу довіри до демократії.

Пшеворський підкреслює, що успішна трансформація вимагає комплексного підходу, який поєднує економічні реформи, розвиток демократичних інститутів та формування політичної культури, спрямованої на підтримку демократії. Без цього посткомуністичні країни ризикують потрапити в пастку неповної демократизації або повернення до авторитарних практик [8, с. 231-233].

Ф. Шіммельфенніг та У. Седельмайер у своїй книзі аналізують вплив Європейського Союзу на політичні трансформації у пострадянських країнах, зосереджуючись на механізмах та результатах європеїзації. Автори підкреслюють, що ЄС є важливим стимулом для демократичних реформ, зокрема у сфері виборчого законодавства, адже країни, які прагнуть до європейської інтеграції, змушені адаптувати свої політичні інститути до стандартів ЄС.

Одним із ключових висновків дослідження є те, що країни, які мають чітку перспективу членства в ЄС (наприклад, Польща та країни Балтії), демонструють глибші та більш послідовні демократичні перетворення. Перспектива членства в ЄС створює сильну мотивацію для проведення реформ, оскільки країни прагнуть відповідати критеріям, встановленим Європейським Союзом. Це включає не лише зміни у виборчому законодавстві, але й реформи у сферах верховенства права, боротьби з корупцією та забезпечення прав людини.

Шіммельфенніг та Седельмайер підкреслюють, що вплив ЄС на політичні трансформації

залежить не лише від зовнішніх стимулів, але й від внутрішніх умов у кожній країні. Чітка перспектива членства в ЄС є потужним чинником для демократизації, проте успіх реформ також вимагає внутрішньої готовності до змін та подолання інституційних та політичних бар'єрів [9, с. 1-29].

Й. Лінде та Й. Екман у своїх дослідженнях аналізують рівень задоволеності демократією в різних країнах, зокрема у пострадянських державах, і виділяють ключові фактори, які впливають на ставлення громадян до демократичних інститутів. Основні висновки їхньої роботи свідчать про те, що задоволеність демократією тісно пов'язана з рівнем політичної культури та довірою до виборчих інститутів. У країнах із розвинутою демократією, де політична культура підтримує активну участь громадян у політичних процесах, а виборчі інститути є прозорими та надійними, рівень задоволеності демократією, як правило, вищий.

Однак у країнах із нестабільною демократією, таких як Україна, спостерігається значний розрив між формальними демократичними нормами та реальною політичною практикою. Цей розрив призводить до того, що громадяни часто відчують розчарування у демократії, оскільки очікування від демократичних інститутів не співпадають з реальністю. Наприклад, наявність виборів та формальних демократичних процедур не гарантує ефективного функціонування цих інститутів, якщо вони супроводжуються корупцією, маніпуляціями чи слабкістю верховенства права.

Лінде та Екмана підкреслюють, що задоволеність демократією є не лише результатом формальних інституційних змін, але й відображенням якості політичної культури та реальної практики функціонування демократії [5].

С. Левітський та Л. Вей у своїх дослідженнях аналізують гібридні режими, які поєднують демократичні та авторитарні елементи, зосереджуючись на їхній структурі та механізмах функціонування. Автори підкреслюють, що такі режими, зокрема конкурентний авторитаризм, характеризуються формальним існуванням демократичних інститутів, таких як вибори, які, однак, супроводжуються численними порушеннями та маніпуляціями.

С. Левітський та Л. Вей показують, що гібридні режими, зокрема конкурентний авторитаризм, є складними політичними системами, які використовують демократичні інститути для підтримки авторитарної влади. Для подолання таких режимів необхідне зміцнення незалежних інститутів, таких як судова система та ЗМІ, які забезпечують прозорість та підзвітність влади. Це є ключовим умовою для переходу до справжньої демократії та забезпечення реальної політичної конкуренції [4].

Р. Інглеарт і Ч. Вельцел у своїх дослідженнях аналізують вплив модернізації на політичну куль-

туру та процеси демократизації, виділяючи ключові механізми, через які економічний розвиток сприяє розвитку демократії. Вони доводять, що економічний розвиток і підвищення рівня життя призводять до зростання цінностей самовираження, які є фундаментальними для формування демократичної політичної культури.

Інглеарт і Вельцел також підкреслюють, що країни, які проходять процес модернізації, зазвичай демонструють підвищену участь громадян у виборах. Це пов'язано з тим, що економічний розвиток супроводжується зростанням освіти, інформаційної доступності та соціальної мобільності, що сприяє активізації громадянської позиції. Крім того, модернізація веде до зменшення ролі традиційних авторитарних структур і збільшення значення індивідуальних свобод. [3]

Таким чином, дослідження Інглеарта та Вельцела показують, що модернізація є важливим чинником демократизації, оскільки вона сприяє формуванню політичної культури, заснованої на цінностях самовираження. Це, у свою чергу, веде до активізації громадянської участі та зміцнення демократичних інститутів. Проте автори також зазначають, що цей процес може бути нерівномірним і залежить від історичного, культурного та політичного контексту кожної країни.

М. Макфол у своїх дослідженнях аналізує політичні процеси в країнах пострадянського простору, зосереджуючись на впливі політичної культури на ефективність демократичних інститутів. Він підкреслює, що політична культура, яка формувалася десятиліттями під впливом авторитарних режимів, відіграє ключову роль у визначенні того, наскільки успішно функціонують демократичні інститути в цих країнах.

М. Макфол також звертає увагу на те, що вибори в пострадянських країнах часто мають характер «контрольованої демократії». Це означає, що формально вибори існують, але вони супроводжуються маніпуляціями, цензурою, використанням адміністративного ресурсу та обмеженням політичної конкуренції. У таких умовах вибори стають інструментом легітимації влади, а не механізмом реального волевиявлення громадян. В Україні, попри певний прогрес у проведенні виборів після 2014 року, залишаються проблеми, пов'язані з впливом олігархічних груп, корупцією та слабкістю інститутів [6].

Таким чином, Макфол підкреслює, що для успішної демократизації пострадянських країн необхідно не лише створення формальних демократичних інститутів, але й зміна політичної культури, яка підтримувала б активну участь громадян у політичних процесах та забезпечувала реальну конкуренцію. Без цього вибори залишатимуться інструментом контрольованої демократії, а не механізмом справжнього волевиявлення.

П. Норріс у своїх дослідженнях аналізує зростаючу кризу довіри до демократичних інститутів у світі, зосереджуючись на причинах цього явища та його наслідках. Вона підкреслює, що навіть у країнах із давніми демократичними традиціями виборчий процес часто піддається критиці через низьку явку, маніпуляції та відчуття громадянами того, що їхні голоси не мають реального впливу на політичні результати [7].

Однією з ключових проблем, яку виокремлює П. Норріс, є зниження явки виборців. У багатьох демократичних країнах все менше людей беруть участь у виборах, що свідчить про втрату довіри до виборчих інститутів. Це може бути пов'язано з відчуттям громадян, що політики не виконують своїх обіцянок, а вибори не призводять до реальних змін. Крім того, у деяких випадках виборчий процес супроводжується маніпуляціями, такими як фальсифікації, цензура в ЗМІ чи використання адміністративного ресурсу, що ще більше підриває довіру до демократії [7].

П. Норріс також звертає увагу на те, що криза довіри до демократичних інститутів не обмежується лише виборчими процесами. Громадяни все частіше сумніваються в ефективності парламентів, урядів та судових систем, які, на їхню думку, не спроможні ефективно вирішувати соціальні та економічні проблеми. Це призводить до зростання популізму та антисистемних настроїв, коли люди шукають альтернативи традиційним політичним інститутам [7].

Таким чином, дослідження П. Норріс підкреслює, що криза довіри до демократичних інститутів є серйозним викликом для сучасних суспільств. Для її подолання необхідні системні зміни, які відновлять віру громадян у здатність демократії забезпечувати реальні зміни та відповідати на їхні потреби.

Попри численні дослідження, залишається низка невирішених питань. Недостатньо вивчено, як новітні виклики, такі як цифровізація, соціальні мережі та інформаційні війни, впливають на політичну культуру виборців та їхню участь у демократичних процесах. Також бракує глибоких емпіричних досліджень про вплив тривалих політичних криз на еволюцію громадянської культури та стійкість демократичних інституцій в Україні. Подальші дослідження повинні зосередитися на тому, як адаптація політичної культури може сприяти укріпленню демократії та підвищенню ефективності виборчих процесів.

Хоча дослідження політичної культури в Україні значно розвинулись, існують ще невирішені питання, які стосуються глибокого аналізу політичної культури громадян у контексті новітніх викликів, зокрема впливу технологій на виборчі процеси, соціальних медіа та їх ролі у формуванні політичних переконань виборців. Також мало

досліджено вплив постійних політичних криз на еволюцію політичної культури, а також те, як цей процес можна використовувати для зміцнення демократичних інститутів і підвищення ефективності виборів.

Мета статті. Метою цієї статті є аналіз ролі політичної культури в процесі оптимізації інституту виборів в Україні. Окремо ми розглянемо вплив політичної культури на виборчий процес, способи підвищення виборчої участі громадян та вдосконалення виборчого законодавства з урахуванням сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Політична культура має визначальний вплив на процеси демократизації суспільства, зокрема через вибори. Одним із основних аспектів є рівень політичної свідомості громадян, їхнього розуміння ролі виборів у формуванні державної влади. Вибори не лише є механізмом обрання представників, але й важливим елементом формування громадянської ідентичності. Зростання політичної активності громадян, їхня здатність до критичного оцінювання кандидатів та програм стає результатом розвитку політичної культури в суспільстві.

Сьогодні в Україні вибори стикаються з проблемами маніпулювання виборцями через медіа та соціальні мережі. Це не лише змінює механізм виборчого процесу, але й може призвести до маніпуляції громадською думкою. Одним із ефективних шляхів вирішення цих проблем є вдосконалення виборчого законодавства, інтеграція нових технологій для забезпечення прозорості та підвищення довіри до результатів виборів.

Політична культура України є результатом численних соціально-політичних і культурних процесів, які формувалися як у період радянської влади, так і після проголошення незалежності в 1991 році. У цей час політична культура постійно адаптується до нових реалій, що вимагає від суспільства глибоких змін у ставленні до державних інститутів, виборчих процесів та демократії в цілому.

Визначальною рисою політичної культури України є її гетерогенність, обумовлена різноманітністю етнічних, мовних, культурних та регіональних характеристик. Це проявляється у різному ставленні до демократичних цінностей і інститутів у різних частинах країни, що ускладнює формування єдиного громадянського суспільства та інколи призводить до політичної поляризації. З одного боку, є регіони, які активно підтримують європейські цінності та демократичні реформи, а з іншого — частини країни, де політична культура залишається під впливом пострадянських традицій, включаючи авторитарні уявлення про владу і політику.

Досягнення демократичної стабільності в Україні безпосередньо залежить від розвитку

громадянської культури, яка передбачає взаємодію між громадянами та політичними інститутами, довіру до виборчої системи та ефективну участь у політичних процесах. На жаль, численні дослідження вказують на низький рівень політичної участі, що залишається головною проблемою, що стримує повноцінну демократизацію.

Інститут виборів в Україні розвивається в умовах постійних політичних і соціальних трансформацій. Вибори в Україні, хоча і є формально демократичними, часто стикаються з численними викликами, що визначають їхню ефективність і достовірність. Як зазначають дослідники, виборча система України зазнає постійних змін, що, з одного боку, сприяє модернізації політичного процесу, а з іншого – викликає недовіру до виборчих інститутів та наводить на думку про маніпуляції і фальсифікації.

Серед основних проблем українського виборчого процесу слід відзначити низький рівень довіри до виборчих інститутів, що є наслідком як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Корупція, порушення виборчих прав, маніпуляції результатами голосування та історичний досвід несправедливих виборів призводять до того, що громадяни часто сумніваються в чесності та ефективності виборчих процесів. Згідно з дослідженням Дж. Лінде та Дж. Екмана [5, с.391-408], рівень задоволеності демократією в Україні значно нижчий порівняно з іншими європейськими країнами, що прямо корелює з довірою до виборчих інститутів. Це свідчить про глибоку кризу легітимності демократичних процедур у країні.

Однією з найсерйозніших проблем є виборча маніпуляція. Наявність олігархічних структур і політичних сил, які мають можливість впливати на виборчі результати, зокрема через контроль над медіа, фінансування політичних кампаній і залучення адміністративного ресурсу, істотно знижує конкуренцію на виборах. Це обмежує справжній вибір для виборців і перетворює вибори на інструмент легітимації влади окремих груп, а не механізм реального волевиявлення громадян.

Ще однією суттєвою проблемою є протистояння політичних еліт та політична поляризація. В Україні часто спостерігається глибока політична розколотість, що ускладнює створення ефективних, інклюзивних та стабільних інститутів. Вибори стають не лише механізмом для обрання представників влади, а й політичною ареною для боротьби між елітами. Це підриває довіру до демократичного процесу, оскільки виборці сприймають вибори як інструмент боротьби за владу, а не як спосіб вирішення суспільних проблем.

Також важливою проблемою є недоліки виборчого законодавства та його часті зміни. Часті реформи виборчої системи, неузгодженість законодавчих актів, що регулюють виборчі процеси,

призводять до правової невизначеності та створюють труднощі для виборців і кандидатів. Це також сприяє політичним маніпуляціям і порушенню законів на користь окремих груп, що ще більше підриває довіру до виборчих інститутів.

Таким чином, український виборчий процес стикається з низкою серйозних викликів, які потребують комплексного підходу для їх подолання. Для підвищення довіри до виборчих інститутів необхідні реформи, спрямовані на боротьбу з корупцією, забезпечення прозорості виборчих процесів, зменшення впливу олігархічних груп та стабілізацію виборчого законодавства. Лише за таких умов вибори зможуть стати справжнім механізмом демократичного волевиявлення громадян.

Модель політичної культури та інституту виборів в Україні свідчить про те, що процеси демократизації, хоча й відбуваються, потребують значних реформ для забезпечення стабільності та ефективності інститутів. Наразі українська політична система стикається з низкою викликів, які обмежують її здатність забезпечувати справжню демократію та відповідати на потреби громадян. Для зміцнення демократичного процесу в Україні необхідно впровадити низку ключових заходів.

Багато українців недостатньо обізнані щодо своїх прав, механізмів функціонування державних інститутів та значення участі у виборчих процесах. Політична освіта може допомогти громадянам краще розуміти, як їхні дії впливають на політичну систему, і сприятиме активнішій участі у громадському житті.

Необхідно розвивати інклюзивну політичну культуру, де громадяни матимуть активну роль у політичному процесі, а виборчі інститути стануть більш відкритими та підконтрольними. Це передбачає залучення громадян до прийняття рішень на місцевому та національному рівнях, а також створення механізмів, які забезпечують прозорість і підзвітність влади. Інклюзивна політична культура також сприятиме зменшенню розриву між громадянами та політичними елітами, що є важливим для побудови довіри до демократичних інститутів.

Для забезпечення чесних і справедливих виборів необхідно провести реальні реформи виборчої системи, спрямовані на зменшення політичної маніпуляції. Це включає зміцнення незалежності судової гілки влади, яка має гарантувати захист виборчих прав громадян, а також впровадження жорсткого контролю за фінансуванням політичних кампаній. Такі реформи допоможуть обмежити вплив олігархічних груп та забезпечити рівні умови для всіх учасників виборчого процесу.

Таким чином, для успішної демократизації Україні необхідно реалізувати комплексний підхід, який поєднує політичну освіту, розвиток інклюзивної культури та реформи виборчої сис-

теми. Лише за таких умов демократичні інститути зможуть стати ефективними інструментами для забезпечення стабільності, справедливості та довіри громадян до влади.

Висновки. Політична культура є ключовим фактором оптимізації інституту виборів в Україні. Розвиток політичної культури здатний значно підвищити ефективність виборчого процесу та сприяти легітимності влади. Важливою задачею є зміцнення політичної свідомості громадян, підвищення їхньої активності на виборах та забезпечення прозорості виборчих процесів через використання сучасних технологій. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на аналіз

ефективності виборчих реформ, інтеграцію нових технологій у виборчий процес та дослідження взаємозв'язку між політичною культурою та результатами виборів.

Подальші дослідження можуть зосереджуватись на глибшому аналізі впливу новітніх технологій та соціальних мереж на політичну культуру, а також на розробці механізмів для підвищення прозорості виборчих процесів в умовах нових медіа. Важливо також вивчати процеси формування політичної культури серед молоді та нових виборців, а також роль інституцій, що працюють над просвітою громадян щодо важливості виборів і політичної участі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Almond G., Verba S. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press. 2015. 562 p
2. Gill G. *The Politics of Transition: Shaping a Post-Soviet Future*. Routledge. Cambridge University Press. 1993. 288 p.
3. Inglehart, R., & Welzel, C. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge University Press. 2005.
4. Levitsky, S., & Way, L. A. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge University Press. 2010
5. Linde J., Ekman J. Satisfaction with Democracy: A Note on a Frequently Used Indicator in Comparative Politics. *European Journal of Political Research*. 2003. № 42(3). P. 391-408.
6. McFaul, M. *Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin*. Cornell University Press. 2002. 400 p.
7. Norris P. *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. Cambridge University Press. 2011.
8. Przeworski A. *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge University Press. 1991. Vol. 11, No. 2. P. 231-233
9. Schimmelfennig F., Sedelmeier U. The Europeanization of Eastern Europe: the external incentives model revisited. *Journal of European Public Policy*. 2019. May. P. 1-29

КУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ВІЙНИ. УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

THE CULTURAL DIMENSION OF WAR. UKRAINIAN CONTEXT

Ілько Л.М.,

*аспірант кафедри політології і державного управління
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»*

В статті було описано загальну проблематику дослідження культури під час війни. В загальних рисах описано її взаємозв'язок з політикою, та наведено загальні аргументи на підтримку позиції дослідження культури з політологічної точки зору. Означено потенційні напрями дослідження культури з позицій її як об'єкту та як суб'єкту. Зазначено вагомість ролі культури в суспільному та політичному житті. Підкреслено вагомість культури під час війни, як одного з основоположних факторів збереження, ствердження власної ідентичності та боротьби нації перед обличчям загрози.

Досліджено різні шляхи трактування культури в залежності від аксіології науковців та їхніх наукових секторів. Описано абстрактну сутність культури як явища. Показано, що популяризація самого слова природньо призводить до численної кількості деривативів, які хоч і мають між собою спільні риси, проте часто вказують на різні аспекти предметів, явищ та процесів. Базуючись на прагматичному підході запропоновано визначення культури з точки зору її більш практичної вимірної суті та складових елементів культурного життя суспільства.

Окреслено військовий контекст використання культури як засобу війни, а також впливу на культуру як на об'єкт військових дій. Аргументовано, що вплив на культуру має політичний та системний характер. Досліджено та описано фактичні негативні наслідки збройної агресії проти України з точки зору окреслених елементів культури, таких як творців, засобів поширення та самих споживачів культурних продуктів.

Закладено концептуальну основу для подальшого авторського наукового дослідження даної проблематики, зокрема поглибленої таксономії культури та комплексного впливу військових дій на культурну сферу життя суспільства та країни.

Ключові слова: Культура, політика, культурна політика, культурна спадщина, мистецтво, війна, військові дії.

The article describes the general issues of studying culture during wartime. In general terms, its relationship with politics is described, and general arguments are given in support of the position of studying culture from a political science point of view. Potential directions of studying culture from the positions of it as an object and as a subject are indicated. The importance of the role of culture in social and political life is noted. The importance of culture during wartime is emphasized, as one of the founding factors of preservation, affirmation of one's own identity and the struggle of the nation in the face of threat.

Different ways of interpreting culture are investigated depending on the axiology of scientists and their scientific sectors. The abstract essence of culture as a phenomenon is described. It is shown that the popularization of the word itself naturally leads to a large number of derivatives, which, although they have common features, often indicate different aspects of objects, phenomena and processes. Based on a pragmatic approach, a definition of culture is proposed from the point of view of its more practical, measurable essence and the constituent elements of the cultural life of society.

The military context of the use of culture as a means of war is outlined, as well as the impact on culture as an object of military actions. It is argued that the impact on culture is political and systemic in nature. The actual negative consequences of armed aggression against Ukraine are investigated and described from the point of view of the outlined elements of culture, such as creators, means of distribution and consumers of cultural products themselves.

The conceptual basis is laid for further authorial scientific research of this issue, in particular, an in-depth taxonomy of culture and the complex impact of military actions on the cultural sphere of life of society and the country.

Key words: Culture, politics, cultural policy, cultural heritage, art, war, military actions.

Постановка проблеми. Культура будучи спільним надбанням певної групи людей, яку пов'язує спільний побут, історія, взаємозв'язки та інші характерні ознаки для спільноти, слугує загальним відображенням своїх носіїв. Так само, враховуючи системний взаємозв'язок, вона може і формувати поведінкові патерни та уявлення людей. Культура та політика в цьому аспекті є подібними, оскільки передбачають існування певного узгодження щодо речей, явищ та процесів в уявленні людей, одночасно і впливаючи на уявлення нових членів суспільства.

У військовий час культура часто стає тим прихистком та основою для пошуку спільності та

ствердження власної ідентичності і згуртованості перед обличчям загрози. Видатний військовий теоретик Карл фон Клаузевіц вважав, що війна є продовженням політики лише за допомогою інших засобів. Продовжуючи його думку, можна аргументовано припускати, що культура також є продовженням політики. Можна стверджувати, що політика і культура взаємопроникні та перебувають у стані то суб'єктному, то об'єктному між собою. Відповідно, цілком доцільно припускати, що культура є одним з бажаних об'єктів впливу для політики. Це найбільш очевидно помітно під час воєнних дій, коли наміри та дії певного полі-

тичного режиму наочно видимі за їх впливом на культуру та наслідками для неї.

Культурний вимір життя часто залишається другорядним для багатьох суспільств, проте він миттєво набирає актуальності у випадку загрози. Під час війни, культурна сфера стає одним з засобів збереження та боротьби. Війна пронизує кожну сферу життя суспільства. Культура не є винятком, навпаки, вона навіть може слугувати лакмусовим папірцем. Вона є настільки буденною, що часто досить важко визначити її суть та сенси. Концептуалізація та осмислення культури, особливо її сутності в умовах війни є вагомим шляхом для її розвитку та підтримки, як одного з наріжних каменів життя суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематиці дослідження присвячували праці багато науковців. Зокрема над питанням концептуалізації «культури» працювали Чуприна Ю. та Сторі Д. Питанням культури в контексті війни, а саме досліджували значення культури та форми культури в контексті війни Чуприна, Ю., Шевель, І., Єрмоленко, А., Бистрицький, Є., Бучма, О., Вінтонів, Ю., Возняк, Т., Рябчук, М., Зимовець, Р., Кулик, О. Юридичний та інституційний вимір збереження культурної спадщини були описані в працях Мельниченко, Н., Тарангул, Л., Чернікова, І., Дрогомирицька, Л.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сама проблематика дослідження є досить актуальною і вже пророблена велика праця науковцями та публічними діячами щодо впровадження її в науковий дискурс. Проте, на нашу думку, дослідження переважно фокусувались на якомусь конкретному аспекті проблеми. Ця стаття є спробою задати загальну концептуальну рамку для подальшого дослідження культури як виміру війни. Охарактеризовані в загальних рисах культурні передумови військових дій. Зачеплене питання об'єктної та суб'єктної ролі культури. Запропоноване прагматичне визначення терміну культури з точки зору подальшого аналізу негативного впливу війни на її елементи. Закладено теоретичну основу для подальших наукових розвідок в даній проблематиці.

Формування цілей статті.

Мета статті – концептуалізувати сутність та загальні елементи культури як об'єкту військових дій, та дослідити на які її аспекти та вияви може чинитися вплив.

Дана мета зумовлює постановку таких завдань:

- Дослідити різноманітне наповнення терміну «культура» та концептуалізувати його у спільному вимірі;
- Охарактеризувати сучасний вимір культури в контексті російсько-української війни;
- Описати негативний практичний вимір впливу на українську культуру в контексті війни.

Виклад основного матеріалу. Можна стверджувати, що при розвитку суспільств, а відповідно і кількості членів суспільства, створювалися певні правила та патерни поведінки, які уможлилювали збалансоване проживання населення. Таким чином утворювалися суспільні інститути, які регулювали співіснування різних членів соціуму задля забезпечення процвітання та виживання спільноти. В цьому контексті культура постає як суспільне надбання, яке характерне для людей, які проживають в одному часі, на одній території, та які пов'язані між собою соціальними, економічними та іншими типами стосунків.

Приналежність до певної групи людей, хоч і не позбавляє людей ідентичності, проте часто зумовлює певні поведінкові модифікації, які опісля існують як набір явних і неявних правил співжиття. Ці модифікації можуть торкатися стилю одягу, мови, обрядовості, поведінкових патернів, ролей та іншого. Тобто більшості речей, які уможливають відносно мирне співіснування людей між собою, і формують їхню ідентичність як спільноти.

З плином часу, кількість членів спільноти збільшується, як і кількість інших спільнот та їх розмірів, і на певному моменті актуалізується потреба в колективній ідентичності. Можна припускати, що на моменті, коли у певному суспільстві зароджується потреба і відповідний намір щодо економічної, культурної, соціальної та відповідно політичної ідентифікації, починається процес переходу від народу до нації. Тобто групи людей, які осмислюють свою ідентичність та позиціонуються себе як спільність з подібними ознаками на протигагу іншим подібним групам. Культура в цьому випадку являється тим аспектом існування, який торкається символів, правил, патернів та інших елементів спільноти, який взаємопов'язує її членів.

Саме ж визначення терміну «культура», на нашу думку, може бути проблематичним. Саме це слово є поширеним і загалом торкається питань моралі, етики та естетики, проте його загально-вживаність розмиває його кордони і множить контексти його використання за рахунок похідних від нього слів та сенсів. Так, наприклад, виникає низка словосполучень для різних контекстів: на позначення вихованої поведінки (e.g. «культурна людина», «культурна спільнота»), на позначення вишуканості як ознаки (e.g. «культурне місце»), на позначення існування системи певного набору правил та процедур в суміжних сферах (e.g. «корпоративна культура», «екологічна культура», «культура війни»), тощо.

Для прикладу, найбільш актуальним крайнім контекстом справедливо вважати війну Російської Федерації з Україною. Наталія Кривда у своєму есе описує культуру війни українців – тобто стиль введення війни з боку української армії

проти ворога. Вона зазначає, що це місійний стиль ведення війни. Децентралізація, горизонтальність, самоорганізація та персональна відповідальність є основними характеристиками такого стилю. Вона стверджує, що для українців це є сталою традицією, практикою культури, поведінки та політики, підґрунтям до яких є національне самосвідомлення та зростання самоідентифікації. [1, ст.126-130] Вичерпна таксономія способів використання терміну «культура» не є метою даної статті. Менше з тим, на нашу думку, вагомим є проаналізувати найбільш поширені визначення і концептуалізувати термін у спосіб, що дозволить реалізувати мету даної статті.

Варто також зазначити, що в межах статті не буде поглиблено диференціацію культуру на такі типи як масова, популярна, контркультура та інші. Ця вагома класифікація потребує окремого комплексного дослідження, яке може мати місце як подальша наукова розвідка у даному напрямку. Більше уваги буде приділено визначенню культури як феномену та його практичним вимірним виявам.

Культуру можна трактувати з різних точок зору. З антропологічної точки зору культура не обмежується набором матеріальних речей та засобів діяльності спільноти. Вона описує й спосіб життя людей та стандарти соціальної поведінки. З соціологічної точки зору культуру можна розглядати як певну підсистему, що регулює співіснування та соціальну взаємодію між індивідами та групами, що складають суспільство. Культурологічний підхід фокусується ж на культурі як на семіотичній системі, тобто наявності різноманітних знаків, символів та шляхів їхньої інтерпретації у суспільстві. [2, с. 60]

В свою чергу, Джон Сторі у своїй книзі «Теорія культури та масова культура» зазначав, що загалом може бути три напрямки трактування терміну «культура». По-перше, культуру можна осмислювати з точки зору процесу інтелектуального, духовного та естетичного розвитку; в цьому випадку оцінюючи культуру посилалися на вагомих філософів, митців та поетів. По-друге, слово «культура» може вказувати на конкретний стиль поведінки та життя групи людей чи епохи. Тобто говорити не лише про інтелектуалів та творців, а і враховувати загальний рівень освіти, традиції, інші поширені практики в межах суспільства. У третьому сенсі слово «культура» використовується для означення наслідків інтелектуальної, зокрема творчої діяльності. В «цьому» випадку мова йде про такі речі як опера, балет, белетристика, поезія, образотворче мистецтво, тощо. Тобто це речі, які створюють значення, або ж сприяють його створенню. В розрізі часу, це те, що формує собою культурну спадщину певної спільноти. [3, ст. 14-15]

З точки зору практичного виміру на культуру доцільно зосереджуватись більше на другому та третьому трактуванні. Інакше кажучи, аналізувати поведінкові патерни та практики серед людей, а також враховувати результати творчої діяльності, тобто в цьому випадку культурні продукти, такі як книги, вистави, образотворче мистецтво, тощо. Перше трактування культури, будучи процесом розвитку, вимагає глибинного широкого дослідження, оскільки його ознаки часто не лежать на поверхні, і є важковимірними в теперішньому часі. Менше з тим, на нашу думку, також варто враховувати як фактор, творців культурного продукту, оскільки від них безпосередньо залежить кількість, якість та певною мірою подальше поширення творів.

Враховуючи вищезазначене, пропонується наступне насичення терміну «культура». *Культура* – це набір практик серед певної групи людей, що засновується на створенні символічних продуктів та їх подальшому поширенні та споживанні. Тобто, в цьому розумінні для того, щоб культура мала місце мають бути поєднанні самі творці культурних продуктів, способи та процеси поширення цих продуктів (медіуми) і відповідна публіка для їх споживання. Вагомим є наголос на символізмі, а саме на тій частині продукту чи процесу, який виходить поза межі суто утилітарної функції. Саме символічна частина культурних продуктів є основою для ідентифікації групи людей. Достатня кількість подібних символів створюють мережу зрозумілих в межах спільноти сенсів – одиниць культурної інформації, які і стають основою для згуртованості та спільності у суспільстві.

Сучасна російсько-українська війна розпочата Росією у 2014 році безперечно привнесла значні зміни в українське суспільство, особливо сильно ці зміни загострилися та вплинули на країну у 2022 році, коли війна набула повномасштабного характеру. Необхідним є зазначити про нові категорії, які виникли внаслідок військових дій. Одні з перших осмислених змін з точки зору культури було впровадження в обіг таких концепцій як «культура війни» (зазначено вище) та «воєнна культура». Воєнну культуру доцільно розділяти на три категорії: матеріальну (об'єкти, які створюються та використовуються для воєнних дій), організаційну (способи соціальної організації населення для ведення війни), та нематеріальну (система ідей, переконань, явлень та цінностей через які сприймається війна). [2, с. 63] Проте вплив війни на культуру не варто розглядати лише з точки зору формування суміжних категорій в місцях їх пересічення. Також доцільно розглядати загальні зміни, що торкнулися впливу війни на вже наявне культурне життя, з його сенсами, поведінковими практиками та культурними акторами.

Доволі складно і ймовірно було б певною редукацією проводити пряму лінію причини та зв'язку між культурою Російської Федерації і розпочатою війною проти України. Менше з тим даний зв'язок точно існує і ігнорувати його було б певним нехтуванням. Доцільно припускати, що самі налаштування на війну та виправдання воєнних дій можуть бути закладені в культурі в тому чи іншому її прояві. Анатолій Єрмоленко під час третього круглого столу журналу «Філософська думка» «Війна. Культура. Політика» зазначає:

«... не тільки наймані пропагандисти, не тільки діячі культури, точніше, культурної попси, і не тільки представники науково-технічної та гуманітарної інтелігенції, а й «великая русская культура» загалом на передньому краї ідеологічної боротьби, її завжди використовують у виправданні російської експансії, вона і сьогодні використовується як засіб легітимації російської агресії проти України.» [4, с. 8]

Він також говорить, що в самій російській культурі існують налаштування на війну. Російська культура здебільшого має антикапіталістичне, антимодерне та антизахідне спрямування. Росія як країна перебуває у стані постійної модернізації, як незавершений проєкт модерну, з відповідною неспроможністю створювати модерні соціальні та політичні інституції. Наслідком цього є наявність лише технологічної модернізації, яка закладає основу для ресентименту, який в свою чергу породжує зверхність, пихатість, образу та агресивне ставлення до інших народів та культур. Широке розповсюдження цифрових технологій створює підстави для пропаганди, місінформації та маніпулювання свідомістю, що утворює хибну та перекручену ідеологію буття, що виправдовує та потурає агресії. [4, ст. 7-9]

Країна-агресор від початку військових дій ще у 2014 році на захоплених територіях намагається пригнічувати культурні вияви та здобутки України. Натомість вона прагне нав'язувати свої символи, значення та традиції, одночасно агресивно асимілюючи та апропріюючи наявні на власний манер. Одним із проявів культури як виміру війни є нищення української культури, зокрема культурної спадщини, пам'яток, музеїв, архівів, викрадення культурних цінностей, вбивство українських митців.

В умовах війни, а особливо починаючи з 2022 року, конфлікт на рівні культури набув гострої та виразної форми. Набули чималої актуальності збереження та утвердження національної української ідентичності, як основи для протиставлення пострадянській та проросійській домінантній орієнтації нав'язаної Російською Федерацією. Під час війни значно активізувалися всі актори культурного життя країни. Їхні зусилля направлені на поширення рівня обізнаності серед

населення про українську культуру, мову, історію, руйнацію нав'язаних стереотипів та ствердження національної культурної ідентичності. [5] Культура є тим чинником, який може об'єднувати суспільство довкола спільної мети та зміцнювати згуртованість. Вона забезпечує зняття соціальної напруги та зростання довіри серед людей. Активне культурне життя сприяє загальному благополуччю та створює підґрунтя для відновлення, зокрема економічного та соціального. [6, ст. 45-46]

Формування національної ідентичності базується на приналежності до певної спільноти за рахунок спільної культури, історії, цінностей та світоглядних орієнтирів. Історико-культурна спадщина це той пласт, що супроводжує весь процес формування ідентичності та політичного відновлення нації. Саме ж ставлення до спадщини, її захист, поширення та популяризація є певним маркером зрілості суспільства і впливає загалом на імідж країни на міжнародному рівні. [7, ст. 149-150] Особливої ваги. збереження української культурної спадщини набуває в умовах війни.

Наталія Мельниченко досліджуючи питання культурної спадщини зазначає, що сторонам збройного конфлікту не дозволяється наносити збитки об'єктам культурної цінності ні зумисно, ні випадково. Так само не дозволено використання таких цінностей у військових цілях. Самі ж напади на такі цінності це напади на ідентичність, пам'ять, історію та гідність нації. Продовжуючи її думку ми можемо стверджувати, що впродовж військових дій Росія наносила і продовжує наносити численні збитки культурній спадщині Україні. Системний характер цих збитків вказує на те, що однією з цілей та/або засобів війни є саме знищення культурної ідентичності та українськості як такої. Відповідно культура та її елементи стають цілеспрямованими об'єктами військових дій. [8, ст. 80-81]

Станом на 25 лютого 2025 року за інформацією Міністерства культури та стратегічних комунікацій загальна чисельність пошкоджених пам'яток культурної спадщини в Україні складає 1390 об'єктів. З них національного значення – 136, місцевого – 1164, щойно виявлених – 90. [9]

Найбільших втрат і збитків культурна інфраструктура зазнала у областях, де проходили чи проходять безпосередні військові дії. Згідно з даними наданою обласних та Київської міської військовими адміністраціями пошкоджень зазнали пам'ятки культури у 18 областях та Києві, зокрема: у Харківській області – 325, Херсонській – 269, Донецькій – 164, Одеській – 158, Київській області та м. Києві – 98, Чернігівській – 65, Запорізькій – 63, Львівській – 60, Дніпропетровській – 49, Миколаївській – 47, Сумській – 33, Луганській – 32, Хмельницькій – 10,

Полтавській – 6, Вінницькій та Житомирській – по 4, Кіровоградській – 2, Черкаській – 1. Водночас, збитків зазнали 2205 об'єктів культурної інфраструктури. З них 409 – знищені (18,7 %).

У таблиці 1 наведено зведену інформацію за пошкодженнями типів об'єктів.

Також за даними міністерства в період з 25 лютого 2022 року по 18 березня 2025 внаслідок повномасштабної російської агресії було вбито 185 митців та представників сектору культури. [10] Головне управління розвідки в свою чергу презентувало базу даних про культурні цінності вкрадені

Таблиця 1

Список пошкоджених пам'яток культури станом на 24 лютого 2025 року

Тип об'єкту	Кількість пошкоджених об'єктів
Клубні заклади	1064
Бібліотеки	790
Зклади мистецької освіти	168
Музеї та галереї	121
Театри, кінотеатри та філармонії	41
Парки, зоопарки	9
Заповідники	8
Цирки	4
Всього	2205

Росією під назвою «Викрадена спадщина». Наразі база даних містить інформацію про 996 об'єктів культурної спадщини, викрадених російськими окупантами, та 260 фізичних та 45 юридичних осіб причетних до злочинів. [11]

Очевидним є негативний вплив війни на творців культурного продукту та на засоби та форми поширення культурних сенсів. Яка ж ситуація з точки зору публіки, яка споживає культурний продукт? Останні два роки існує позитивна тенденція до збільшення зацікавленості в українському продукті, зокрема стосовно відвідувань музеїв, театрів та подій наживо. Проте варто зазначити, що потенційними причинами до збільшення попиту може бути і відсутність альтернатив на ринку, а також відсутність довшої мобільності населення. Загалом з огляду на демографічну ситуацію, за якої за різними оцінками територію України покинуло від 8 до 10 мільйонів осіб, загальний стан залишається не вельми позитивним. Проте цей конкретний аспект потребує більш ретельного багатофакторного аналізу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, враховуючи інтенсивність наукового дискурсу проблематика опису культури як виміру війни є актуальною. Культура одночасно є і фактором впливу, тобто виконує функцію суб'єкта суспільних відносин, і фактором, на який чиниться

вплив – функцію об'єкта. В умовах військових дій особливо помітними стають ці аспекти.

Саме значення терміну «культура» є доволі широким, та використовується у різних значеннях в залежності від аксіології авторів та тематики дослідження. В межах статті було запропоноване концептуальне насичення терміну задля реалізації мети дослідження. Культура – це набір практик серед певної групи людей, що засновується на створенні символічних продуктів та їх подальшому поширенні та споживанні. Цей підхід до трактування зосереджується на визначенні категорій учасників культурного ринку та системі взаємозв'язків в межах культурного середовища спільноти.

В статті було висвітлено культурні передумови військової агресії РФ, а також описано прямий негативний вплив на українську культуру, як наслідок збройної агресії. Подальші розвідки у цьому напрямку дослідження можуть стосуватися висвітлення позитивних реакцій української держави та громадянського суспільства, таких як: законотворча діяльність в сфері культури, розвитку культурно-мистецького ринку, актуалізація публічного та наукового дискурсу збереження, розвитку та поширення культурних цінностей України, розвитку культурної дипломатії, тощо. Також подальші наукові розвідки можуть торкатися детально таксономії категорій та типів культури, а також їхніх вимірів та виявів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кривда, Наталія. Війна і українська культура: місійність та мережевість в структурі горизонтальних зв'язків. *Filosofska Dumka*, 2022, 2022.3: 125-131.
2. Чуприна, Юлія. Інтеграція явища «воєнна культура» у межах культури соціуму. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*, 2021, 39: 59-64.
3. Сторі, Джон. Теорія культури ті масова культура. "Acta" publishers, 2005.

4. Bystrytsky, Yevhen. Війна. Культура. Політика: Круглий стіл «Філософської думки». *Filosofska Dumka*, 2023, 3: 7–48.
5. Шевель, Інна. Культурний конфлікт під час війни: соціокультурний дискурс українського опору. *Питання культурології*, 2024, 44: 43-53.
6. Войтенко, О. А.; Цьвока, Д. Р.; Шульц, С. Л. Культура як фактор безпеки України в умовах війни. Інновінг сучасних трендів в менеджменті безпеки: Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції Львів: ЛДУ БЖД, 26 травня 2023. – 350 с.: 45-46.
7. Тарангул, Л. М., Чернікова, І. В., & Дрогомирецька, Л. Р. (2024). Збереження історико-культурної спадщини України як чинник національної ідентичності. *Культурологічний альманах*, (1), 147–159.
8. Мельниченко Н. О. Захист культурних цінностей під час війни: український вимір. *Право України*. 2024. № 1. С. 79-87.
9. “За 3 роки повномасштабного вторгнення агресор зруйнував та пошкодив 1390 пам’яток культурної спадщини і 2205 об’єктів культурної інфраструктури” (*Міністерство культури та інформаційної політики України*, 24.02.2025 URL: <https://mcsc.gov.ua/news/za-3-roky-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-agresor-zrujnuvav-ta-poshkodyv-1390-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-i-2205-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury/> (дата звернення 25.03.2025))
10. “Митці та працівники сфери культури, яких вбила росія під час повномасштабного вторгнення (2022–2025 роки)” (*Міністерство культури та інформаційної політики України*, URL: <https://mcsc.gov.ua/rozstrilyane-pokolinnya/novyny/> (дата звернення 25.03.2025))
11. Викрадена Спадщина Викрадені та знищені агресором українські твори мистецтва, архіви та культурні цінності. *Викрадена спадщина*. URL: <https://war-sanctions.gur.gov.ua/stolen> (дата звернення: 30.03.2025)

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЇ «РАШИЗМУ» В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

PECULIARITIES OF THE IDEOLOGY OF «RACISM» IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFRONTATION

Чупрій Л.В.,

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри психології, педагогіки та суспільних дисциплін
Державного податкового університету*

Нагребельний А.О.,

*аспірант кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Європейського університету*

У статті розглядаються особливості ідеології рашизму, яка є основою інформаційної війни Російської Федерації (РФ) проти України. Автори зазначають, що термін «рашизм» характеризує політичну ідеологію, притаманну злочинному режиму Росії на межі XX та XXI століть. Зокрема, акцентується увага на використанні путінським режимом ідей «особливої цивілізаційної місії» росіян, ідеї «трьох братніх народів та старшого російського народу», а також на нетерпимості до культури інших націй. Визначені основні атрибути «рашизму», серед яких: культ лідера «вождя» і культ мертвих, корпоративна держава, славетне міфічне минуле, потужна цензура, теорії змови, централізована пропаганда, війна та руйнування. У статті підкреслюється, що рашизм є загрозою не тільки для України, а й для всього демократичного світу, оскільки він прагне втілити оновлені форми фашизму та сталінізму, створюючи свого роду руйнівний симбіоз цих двох ідеологій. Як людиноненавистницька ідеологія, рашизм пропагує використання будь-яких методів, включаючи збройні, для переслідування чи ліквідації всіх, хто не підтримує та не служить ідеології «руського міра». Акцентується увага на тому, що для протидії ідеології «рашизму» Україна повинна посилювати інформаційну боротьбу, зміцнювати свою культурну та історичну ідентичність, не тільки через освіту, а й через глобальні інформаційні платформи, що допомагають світу розуміти, чому боротьба України за незалежність – це боротьба за фундаментальні цінності свободи та демократії. Потрібно активно використовувати міжнародні канали комунікації для пояснення ситуації в Україні, викривати маніпуляції та фальшиві новини, що створюються Кремлем, а також сприяти розвитку незалежних медіа в Україні та за кордоном.

Ключові слова: агресія Росії проти України, рашизм, «руський мир», патріотизм, інформаційні операції, Тімоті Снайдер, Енн Епплбаум.

The article examines the features of the ideology of racism, which is the basis of the information war of the Russian Federation (RF) against Ukraine. The authors note that the term «racism» characterizes the political ideology inherent in the criminal regime of Russia at the turn of the 20th and 21st centuries. In particular, attention is focused on the use by the Putin regime of the ideas of the «special civilizational mission» of the Russians, the idea of «three fraternal peoples and the elder Russian people», as well as intolerance of cultural elements of other nations in everyday life. The main attributes of «racism» are identified, including: the cult of the leader «leader» and the cult of the dead, the corporate state, a glorious mythical past, powerful censorship, conspiracy theories, centralized propaganda, war and destruction. The article emphasizes that racism is a threat not only to Ukraine, but also to the entire democratic world, as it seeks to embody renewed forms of fascism and Stalinism, creating a kind of symbiosis of these two ideologies. As a misanthropic ideology, racism promotes the use of any methods, including armed ones, to persecute or eliminate anyone who does not support and does not serve the ideology of the «Russian world». The emphasis is on the fact that in order to counteract the ideology of «racism», Ukraine must strengthen the information struggle, strengthen its cultural and historical identity, not only through education, but also through global information platforms that help the world understand why Ukraine's struggle for independence is a struggle for the fundamental values of freedom and democracy. It is necessary to actively use international communication channels to explain the situation in Ukraine, expose manipulations and fake news created by the Kremlin, and also promote the development of independent media in Ukraine and abroad.

Key words: Russian aggression against Ukraine, racism, «Russian world,» patriotism, information operations, Timothy Snyder, Anne Applebaum.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. Сучасний світ переживає складний етап розвитку, долаючи енергетичні, продовольчі, військові, екологічні та інші глобальні виклики. Однією з найбільших загроз світовій безпеці сьогодні стало повномасштабне вторгнення Росії в Україну, що порушує світову систему безпеки та основи між-

народного права. Окупанти завдали серйозних руйнувань містам і селам, знищуючи критично важливу інфраструктуру. Проте найбільшою втраченою для нашої країни є людський капітал, адже саме людина залишається найвищою соціальною цінністю.

Важливим аспектом російської агресії є також інформаційна війна, у межах якої Кремль намагається

нав'язати українцям та громадянам різних країн власну ідеологію так званого «руського міра». Пропаганда, дезінформація та викривлення історичних фактів стають інструментами гібридної війни, що загрожує не лише Україні, а й усьому демократичному світу. Тому необхідно розвінчувати міфи та фальшиві наративи, які поширює імперська Росія, протиставляючи їм правду та об'єктивні факти.

Мета статті: здійснити аналіз ключових ознак «ідеології рашизму» та намітити шляхи протидії їй.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософський та геополітичний аналіз особливостей ідеології рашизму здійснювався у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед них: П. Гай-Нижник, А. Дацюк, Е. Епплбаум, С. Глассер, Р. Грінберг, В. Горбулін, В. Дергачов, А. Зленко, В. Ішук, О. Каліщук, В. Копійка, Н. Корума, Р. Ларсон, С. Морфінов, В. Манджолла, Т. Гартон Еш, Ю. Матвієвський, В. Огризко, Б. Парахонський, Г. Перепелиця, Т. Снайдер, А. Русначенко, Т. Татаренко, І. Тодоров, П. Циганков, Г. Шелест, Т. Шинкаренко, Г. Яворська та інші.

Результати дослідження. Основою інформаційної війни РФ проти України є ідеологія рашизму – один із найнебезпечніших викликів сучасності, що загрожує не лише окремим націям, а й усьому людству. Вона стала провідною державною доктриною сучасної Російської Федерації, являючи собою руйнівний симбіоз фашизму та сталінізму. Рашизм підтримує агресивну геополітику Росії, спрямовану на окупацію та анексію територій суверенних держав.

Термін «російський фашизм», або рашизм характеризує політичну ідеологію та соціальну практику злочинного режиму Росії наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Дослідники зазначають, що путінський режим активно експлуатує концепти «особливої цивілізаційної місії» росіян, «старшого братнього народу» та нетерпимості до культурних традицій інших націй. Русифікація спрямована насамперед на слов'янські народи, проте поширюється й на інші етноси, що проживали на теренах Російської імперії або СРСР. Використання псевдорелігійних ідей у рамках так званого «російського православ'я» стало інструментом ідеологічного впливу, який нав'язується нащадкам радянських атеїстів як моральна доктрина.

У відносинах з європейськими країнами Росія використовує енергетичні ресурси, зокрема газ і нафту, як геополітичний інструмент впливу та тиску. Щодо західного світу загалом, кремлівський режим веде агресивну риторику, відкрито заявляючи про необхідність протистояння «англо-саксонському світу».

Рашизм становить загрозу не лише для України, а й для всієї Європи та світу, оскільки він прагне

реалізувати модернізовані форми фашизму та сталінізму, поєднуючи їхні найбільш репресивні та тоталітарні риси. Будучи людиноненависницькою ідеологією, рашизм виправдовує використання будь-яких засобів, зокрема військових, для знищення всіх, хто не підтримує концепцію «руського міра». Його небезпека зростає ще й тому, що ця ідеологія має не лише теоретичне, а й цілком практичне втілення – як у внутрішній, так і в зовнішній політиці Росії.

На нашу думку, ідеологія рашизму почала активно проявлятися після приходу до влади російського диктатора В. Путіна, який виступав з симптоматичною заявою 2005 року про «розпад Радянського Союзу як найбільшої геополітичної катастрофи ХХ століття». Подальший розвиток цих ідей простежується у його Мюнхенській промові 2007 року, де він відкрито висловив незадоволення «однополярним світом» під керівництвом Заходу. Уже тоді Путін прагнув змінити світовий порядок і посилити роль Росії, яку бачив одним із глобальних лідерів.

На формування сучасної ідеології рашизму значний вплив мали також ультраконсервативні російські інтелектуали та публіцисти. Особливо вирізняється філософ і пропагандист Олександр Дугін, чия теорія ґрунтується на концепції багатовікового протистояння між «атлантистами» (потужними морськими державами) та «євразійцями» (континентальними державами Європи й Азії). Важливе місце у його доктрині займає концепція «руського міра», що стала ідеологічним виправданням агресивної політики Росії.

Олександр Дугін стверджує, що після Другої світової війни глобальне протистояння набуло форми боротьби між Заходом (США та країнами ЄС), які він відносить до «атлантистів», і СРСР, що представляв «євразійців». На його думку, після розпаду СРСР у 1991 році саме Росія успадкувала роль головного форпосту «євразійства».

У своїй книзі «Основи геополітики», виданій у 1997 році, Дугін особливу увагу приділив Україні, розглядаючи її як «величезну небезпеку для Росії і всієї Євразії». Він відкрито обґрунтовував необхідність «геополітичної декомпозиції України», стверджуючи, що її існування як незалежної держави загрожує геополітичним інтересам Росії.

Олександр Дугін активно пропагував ідеї «євразійського світу» та концепцію «нової російської цивілізації». Його погляди справили значний вплив на окремі верстви російського суспільства й частково відобразилися в офіційній риториці російських урядовців.

Ідеї Дугіна знайшли відлуння у висловлюваннях Володимира Путіна, зокрема під час виправдання повномасштабного вторгнення в Україну

у 2022 році. Кремль подавав цю агресію як необхідність захисту «євразійських інтересів та російськомовного населення, права якого грубо порушуються Україною» [1].

Окрім Дугіна, ще одним ідеологом, який запечучує суверенітет України, є російський історик та критик Сергій Переслєгін. Він також підтримує концепцію «євразійського світу» та висловлює свої ідеї й рекомендації щодо геополітики на ресурсі «Імперський генеральний штаб».

Сергій Переслєгін позиціонує себе як прогнозіст і скептично оцінює здатність Збройних Сил України до ефективної оборони та контрнаступу. У своїй статті, надрукованій у серпні 2022 року, він заперечував державність України та поставив під питання існування української мови як національної. Переслєгін стверджує, що українська мова є штучним конструктом, сформованим із елементів старослов'янської мови та місцевих «дніпровських» діалектів [1].

Його стратегія щодо російськомовного населення України передбачає можливість надання йому «термінової допомоги» та взяття під «захист» тих територій, які будуть захоплені [1].

Ці ідеї перегукуються з тезами Володимира Путіна, викладеними у його статті «Про історичну єдність росіян та українців», де він намагався обґрунтувати концепцію «єдиного народу» зі спільною «давньослов'янською» мовою XI–XIII століть. Однак цей підхід давно спростований об'єктивними й неупередженими істориками, які довели його відірваність від реальних історичних фактів.

Слід також зазначити, що «руський мир» фактично став офіційною доктриною Російської православної церкви, яка війну росії проти України називає «священною» і всіма можливими засобами виправдовує її. На жаль, Українська православна церква Московського патріархату продовжує підтримувати тісні зв'язки з РПЦ і популяризувати ідеї «великого руського міра» серед українців, що є прямою загрозою національній безпеці України. Хоча офіційно УПЦ заявляє, що на даний момент не має жодних зв'язків з Російською православною церквою.

Аналізуючи генезу ідеї «рашизму», слід зазначити, що згідно з думкою українського політолога Олексія Гараня, коріння сучасного «рашизму» і його «провісників» можна простежити ще в радянський період. Він стверджує, що ідеологічна спадщина Радянського Союзу та вплив КДБ суттєво позначилися на формуванні світогляду Володимира Путіна [2].

Гарань зазначає, що в Радянському Союзі навчали, що основними ворогами є китайський маоїзм, західний імперіалізм, єврейський сіонізм та український буржуазний націоналізм. Ці погляди, на думку політолога, стали основою ідеологічного курсу Путіна.

Він також згадує вислів останнього лідера СРСР Михайла Горбачова, який у 1980-х роках заявив, що «Харків – російське місто». Окрім того, Гарань вказує на працю О. Солженіцина «Як нам розбудувати Росію», де обговорювалася програма «повернення» українських земель, Білорусі та північного Казахстану [2].

Цікавий погляд іншого дослідника М. Липовецького, який підкреслює культурний аспект рашизму, що виходить за межі суто політичної або військової доктрини. Його теза про те, що в Росії концепція «порядку» почала набувати глобального значення та використовуватися як ідеологічний інструмент протиставлення Заходу, добре корелює з риторикою Кремля.

Фактично, ця тенденція є частиною ширшого процесу формування «обложеної фортеці», де Росія подає себе як єдиного захисника «традиційних» цінностей проти «дегенеративного» Заходу. Це ідеологічне конструювання дозволяє Кремлю виправдовувати агресивну зовнішню політику, пояснюючи її не як експансію, а як «захист» від хаосу, що нібито поширюється через Захід.

Також важливо відзначити, що така риторика сприяє мобілізації населення, створюючи ілюзію місії, що вимагає об'єднання навколо влади. Це типовий інструмент автократичних режимів, які використовують зовнішню загрозу для внутрішнього згуртування [3, с. 23].

Подібні погляди сьогодні мають значне поширення, що пов'язано з кризою ліберального порядку, який домінував після Холодної війни. Умовні «трампізм» у США, правопопулістські рухи в Європі (наприклад, «Альтернатива для Німеччини» або підтримка Орбана) спираються на ідею того, що сучасний ліберальний світопорядок загрожує «національній ідентичності», «традиційним цінностям» та суверенітету. Вони часто використовують риторику боротьби з «глобалістськими елітами», міграцією, культурним та політичним впливом Заходу, що певною мірою перегукується з концепцією «обложеної фортеці», яку просуває Росія.

Втім, між цими рухами є принципові відмінності. Наприклад, популістські праві партії в Європі все ж діють у межах демократичних інститутів, тоді як рашизм є радикальною формою авторитарного націоналізму, що виправдовує агресію та репресії. Однак Росія часто намагається маніпулювати такими групами, підтримуючи їхню антисистемну риторику та використовуючи їх для послаблення європейської єдності.

Серед західних дослідників термін «рашизм» активно почав використовувати Тімоті Снайдер. Так у своїй книзі «Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіні» дослідник аналізував трагічні події в історії України між 1933 і 1945 роками, зокрема висвітлював втрати українського насе-

лення внаслідок голодомору, політичних репресій, терору з боку Гітлера та Сталіна. На думку автора, ці події є частиною більшої історії Європи, що відображають важливість історичної пам'яті та розуміння трагедій минулого.

Тімоті Снайдер продовжив свою роботу, звернувши увагу на сучасні події, зокрема на російське вторгнення в Україну. Він підкреслює, що фашисти, які звинувачують інших у фашизмі, перетворюють цю ідеологію на абсурдний культ безумства. Росія, як вважає Т. Снайдер, активно спотворює реальність, закликаючи до ненависті та насильства. Дослідник називає це явище «шизофашизмом». Проте, на його думку, українці точніше описують це як «рашизм» – особливу концепцію світогляду, яка відображає погляди Путіна [4].

Дослідник також зазначає, що українці значно раніше, ніж західні аналітики, звернули увагу на фашистські тенденції у російському режимі. Він виділяє ключові ознаки «рашизму»: культ лідера і мертвих, корпоративну державу (де великі корпорації, підконтрольні владі, визначають економічні питання), міфізацію історії, цензуру, теорії змови, централізовану пропаганду, а тепер і війну з її руйнівними наслідками.

Снайдер справедливо підкреслює, що якщо Україні не вдасться встояти, це стане початком темної епохи для демократії у світі. Він чітко наголосив на тому, що у разі поразки України нас чекають десятиліття темряви [4].

Інша американська дослідниця, Енн Епплбаум, авторка книг «Гулаг» та «Червоний голод: сталінська війна проти України», також зазначає, що термін «фашизм» неповною мірою відображає те, що відбувається в сучасній Росії. На її думку, «рашизм» є формою колоніалізму або «гіперімперіалізму» сучасної Росії. Вона також наголошує, що Путін є одним із найбільших воєнних злочинців ХХІ століття, оскільки розв'язав війну проти України з чіткими намірами геноциду українського народу. Це змінює його статус, адже до цього часу Путіна вважали «м'яко авторитарним» політиком. Тепер він однозначно потрапляє до категорії найбільших злочинців нашого часу [5].

Сучасні прояви ідеології рашизму безпосередньо пов'язані з агресивною імперіалістичною політикою Росії, яка включає розгортання локальних конфліктів на територіях суверенних держав, що колись входили до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). Зокрема, такими проявами є: Придністровський конфлікт 1990 року; Перша російсько-чеченська війна (1994–1996 роки); Друга російсько-чеченська війна (1999–2009 роки); Російсько-грузинська війна 2008 року; Російсько-українська війна, що триває з 2014 року. Остання війна стала найгострішим і найбільш руйнівним проявом рашизму, який передбачає повне ігнорування суверенітету

України та прагнення відновлення російського впливу на пострадянських територіях.

Ці конфлікти є частиною агресивної стратегії Росії, що намагається утримати або поновити контроль над частинами колишнього СРСР і поширювати свою ідеологію на пострадянські країни, підриваючи їхню незалежність та стабільність.

Лідер чеченського народу Джохар Дудаєв у період Чеченської війни, звертаючи увагу на риси російського імперіалізму, фактично передбачив багато аспектів сучасного «рашизму». Деякі з характеристик, які він виділяв, стали основними рисами російської агресії та політики в подальші роки [6]:

Тактика випаленої землі – систематичне знищення всього на шляху, включаючи мирні поселення, інфраструктуру, культурну спадщину. Цей принцип дії застосовувався в Чечні і продовжує реалізовуватися в Україні, де Росія руйнує міста, знищує цивільну інфраструктуру та історичні пам'ятки.

Шизофренічна форма манії панування над світом – бажання домінувати, захоплювати нові території, витісняючи інші народи і держави, і в тому числі, перекичувати реальність у власних інтересах, прикриваючи це ідеологією «спільної історії» та «одного народу».

Рабська психологія – насадження думки, що підкорення інших народів є нормою, при цьому самі люди, що підтримують цю політику, можуть бути готові до жертв, не ставлячи під сумнів моральність своїх дій.

Спотворення і фальшивування історії інших народів з метою використання переписаної історії для виправдання своїх агресивних дій та політики, зокрема, використання концепцій «російського світу» для виправдання насильства на окупованих територіях.

Постійний політичний, правовий та ідеологічний тероризм – систематичне застосування терору як інструменту для придушення опору, контролю над інформацією, переслідування опозиційних думок, порушення прав людини, маніпуляції фактами та створення фальшивих наративів.

Ці риси російського імперіалізму, що були окреслені ще Дудаєвим, тепер можуть вважатися основними елементами ідеології «рашизму», яка визначає сучасну політику Кремля [6].

Розглядаючи ключові ознаки ідеології рашизму, слід зазначити, що вона є агресивною, антидемократичною і непримиренною до міжнародних норм. Вона відкидає фундаментальні принципи «сили права» і просуває концепцію «права сили», що є основою для виправдання насильства та порушення прав людини. Рашизм не визнає національного суверенітету інших країн, активно втручається у внутрішні справи сусідів, порушує між-

народне право, а також поширює зневагу до націй та народів колишнього СРСР, намагаючись заперечити їх ідентичність та існування [7, с. 49].

Однією з ключових рис рашизму є безперервна пропаганда, яка ведеться не лише в Росії, але й на глобальному рівні. Російська влада активно використовує інформаційно-психологічні операції (ІПСО), щоб маніпулювати суспільною думкою, спотворюючи реальність, вигадуючи факти та поширюючи дезінформацію. Окремі приклади включають перекручування причин військової агресії, поширення пропагандистських наративів, що виправдовують насильство та агресію. Це також включає негативні уявлення про Україну, її народ, культуру та історію, а також заперечення їхньої національної ідентичності [7, с. 48].

Пропагандистська діяльність Росії є насправді дуже давньою і бере свої корені ще з часів царської Росії, коли маніпуляції фактами і перекручування історії були важливою частиною політичної стратегії. В радянські часи ця тактика була систематизована і вдосконалена через контроль за ЗМІ та впровадження ідеологічних кампаній, а тепер, під владою путінського режиму, вона досягла нового рівня агресивності й ефективності, активно використовуючи сучасні технології для маніпулювання масами та впливу на інші країни.

Масова пропаганда рашизму створює альтернативну реальність, яка має на меті не тільки залучити підтримку всередині країни, але й переконати міжнародну спільноту в легітимності дій Росії. Це включає в себе використання відверто брехливих наративів, що служать для виправдання агресії, а також для перешкоджання формуванню опору з боку інших держав.

Ідеологія рашизму має не лише внутрішньополітичний, але й активний зовнішньополітичний вимір. Вона спрямована на дестабілізацію міжнародного порядку, порушення основних принципів міжнародного права та протистояння цивілізованому світу.

Загалом, політика рашизму на міжнародному рівні включає різноманітні стратегії, спрямовані на дестабілізацію глобальної безпеки, підтримку

авторитарних режимів та підрив демократичних принципів, що є основою сучасного міжнародного порядку.

Висновки і перспективи подальших досліджень проблеми. В умовах продовження агресії Росії проти України, важливою складовою стратегії боротьби стає ефективна інформаційна політика. Протидіяти російській пропаганді і міфам, що поширюються, є не менш важливою, ніж забезпечення військової підтримки. Важливо акцентувати увагу на таких аспектах:

Інформаційна політика та ІПСО. Важливо створювати та підтримувати інформаційні кампанії, які сприяють формуванню україноцентричної ідентичності. Це передбачає не тільки спростування російських історичних та політичних міфів, але й активне просування правди про українську історію, культуру, сучасні досягнення та боротьбу за незалежність.

Міжнародна підтримка через санкції: Посилення міжнародного тиску на Росію через комплексну систему санкцій допоможе обмежити її економічні та політичні можливості. Це включає в себе як фінансові, так і економічні санкції, а також санкції, спрямовані на ізоляцію Росії в міжнародних організаціях.

Протипропагандистська кампанія: Протидіяти російській пропаганді на глобальному рівні – це важливий напрямок. Потрібно активно використовувати міжнародні канали комунікації для пояснення ситуації в Україні, викривати маніпуляції та фальшиві новини, що створюються Кремлем, а також сприяти розвитку незалежних медіа в Україні та за кордоном.

Історична пам'ять і культурна ідентичність: Важливо, щоб Україна зміцнювала свою культурну та історичну ідентичність, не тільки через освіту, а й через глобальні інформаційні платформи, що допомагають світу розуміти, чому боротьба України за незалежність – це боротьба за фундаментальні цінності свободи та демократії.

Подібна багаторівнева стратегія дозволить не лише зміцнити обороноздатність України, а й створити серйозний міжнародний фронт протидії агресії та пропаганді Росії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Морфінов С. «Рашизм»: історія «російського фашизму» від теорій Дугіна до ідеології «Брата-2». *BBC Україна*: веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100> (дата звернення: 12.03. 2025).
2. Haran O. More than Neighbours. A search for new paradigm of relations between the EU and Ukraine. Enlarged EU, Enlarged Neighbourhood. Perspectives of the European Neighbourhood Policy. Peter Lang AG, European Academic Publishers, Bern. 2005. 386 s.
3. Гундорова Т. Внутрішня колонізація – повторна колонізація. *«Кривика»*. 2011. №9–10. С. 23–26.
4. By Timothy Snyder. We Should Say It. Russia Is Fascist. *The New York Times*: веб-сайт. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html> (дата звернення: 12.03. 2025).
5. Anne Applebaum. The West Must Defeat Russia. *The Atlantic*: веб-сайт. URL: https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2023/11/us-ukraine-support-putin-defeat/675953/?utm_source=feed (дата звернення: 12.03. 2025).

6. How modern Russia draws on fascist ideology. *News*. веб-сайт. URL: <https://english.nv.ua/nation/how-modern-russia-draws-on-fascist-ideology-50367465.html> (дата звернення: 12.03. 2025).

7. Гай-Нижник П. П., Чупрій Л.В. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 84 (№5). С. 48–53.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 327.8:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.41.4>

ІНСТРУМЕНТИ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ НА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО УКРАЇНИ У МЕЖАХ РОСІЙСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ¹

TOOLS OF MANIPULATIVE INFLUENCE ON CIVIL SOCIETY OF UKRAINE WITHIN THE LIMITS OF RUSSIAN INFORMATION AGGRESSION

Бадер А.В.,*доктор політичних наук, професор,**директор навчально-наукового інституту соціальних і гуманітарних наук**Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»*

У статті зазначено, що росія, як в межах прихованої агресії проти України (2014 р.), так і повномасштабного вторгнення (2022 р.), застосовувала широкий спектр інструментів маніпулятивного впливу на громадянське суспільство в Україні. Підкреслено, що попри постійні контрзаходи, рф й надалі досить ефективно здійснює інформаційний тиск. Наголошено, що одним із підтверджень заявленого є відсутність єдності щодо українського питання серед країн Європейського Союзу та поширення, у зв'язку з цим, песимістичних настроїв серед громадян України. Вказано, що найбільш непродуктивною є позиція Австрії, Румунії, Словаччини та Угорщини. Відтак наголошено, що враховуючи затяжний характер агресії, особливої актуальності набуває науковий аналіз інструментів інформаційного тиску застосованих росією. Заявлено, що розв'язання вказаної проблеми надасть можливість розробки ефективних механізмів захисту громадянського суспільства від маніпулятивного впливу із зовні.

У статті виявлено, що у межах прихованої агресії, воєнного конфлікту й повномасштабного вторгнення російські спеціалісти застосовували одні з найбільш ефективних інструментів впливу на громадянське суспільство України: упродовження керованих чуток, провокацію, дезінформацію, психологічний тиск та диверсифікацію громадської думки. Наголошено, що не дивлячись на цілу низку контрзаходів, починаючи від блокування Інтернет-ресурсів, закінчуючи спростуванням фейків на державному рівні, маніпулятивний вплив рф є досить дієвими і сьогодні. Підкреслено, що особливий ефект мають удари по цивільній інфраструктурі, знищення енергетичних об'єктів, цинічне вбивство пересічних громадян в поєднанні з маніпуляціями, навколо переговорів щодо завершення війни. Виходячи із зазначеного поставлено завдання у подальшому звернути увагу не на технічне протистояння інформаційній агресії, а на протидію за допомогою когнітивної сфери людини, розробки та впровадження технологій формування критичного мислення.

Ключові слова: інформаційна агресія, громадянське суспільство, інструменти маніпулятивного впливу рф.

The article states that Russia, both within the framework of covert aggression against Ukraine (2014) and full-scale invasion (2022), has used a wide range of tools for manipulative influence on civil society in Ukraine. It is emphasized that despite constant countermeasures, the Russian Federation continues to exert information pressure quite effectively. It is emphasized that one of the confirmations of the stated is the lack of unity regarding the Ukrainian issue among the countries of the European Union and the spread, in this regard, of pessimistic sentiments among the citizens of Ukraine. It is indicated that the most unproductive position is that of Austria, Romania, Slovakia and Hungary. Therefore, it is emphasized that, given the protracted nature of the aggression, a scientific analysis of the tools of information pressure used by Russia is of particular relevance. It is stated that the solution to the specified problem will provide an opportunity to develop effective mechanisms for protecting civil society from manipulative influence from outside.

The article reveals that within the framework of covert aggression, military conflict and full-scale invasion, Russian specialists have used some of the most effective tools to influence Ukrainian civil society: the introduction of controlled rumors, provocation, disinformation, psychological pressure and diversification of public opinion. It is emphasized that despite a number of countermeasures, ranging from blocking Internet resources to refuting fakes at the state level, the manipulative influence of the Russian Federation is quite effective even today. It is emphasized that strikes on civilian infrastructure, the destruction of energy facilities, the cynical murder of ordinary citizens in combination with manipulations around negotiations to end the war have a special effect. Based on the above, the task is set to pay attention in the future not to technical opposition to information aggression, but to counteraction using the cognitive sphere of a person, the development and implementation of technologies for the formation of critical thinking.

Key words: information aggression, civil society, tools of manipulative influence of the Russian Federation.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021.

Постановка проблеми. Сьогодні очевидно, що росія, як в межах прихованої агресії проти України (2014 р.), так і повномасштабного вторгнення (2022 р.), застосовувала широкий спектр інструментів маніпулятивного впливу на громадянське суспільство в Україні. Попри постійні контрзаходи, рф й надалі досить ефективно здійснює інформаційний тиск. Одним із підтверджень зазначеного є відсутність єдності щодо українського питання серед країн Європейського Союзу та поширення, у зв'язку з цим, песимістичних настроїв серед громадян України. Зокрема, найбільш непродуктивною є позиція Австрії, Румунії, Словаччини та Угорщини. Відтак, враховуючи затяжний характер агресії, особливої актуальності набуває науковий аналіз інструментів інформаційного тиску, застосованих росією. Зрозуміло, що розв'язання вказаної проблеми надасть можливості розробки ефективних механізмів захисту громадянського суспільства від маніпулятивного впливу із зовні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до проблем, пов'язаних із феноменом «інформаційна війна», активізувався у другій половині минулого століття, коли розвиток технічних засобів значно розширив можливості маніпулятивного впливу на масову аудиторію. Цій тематиці присвятили свої дослідження такі західні науковці, як Дж. Лакофф [1], В. Лефевр [2], І. Валлерстайн [3]. Вагомий внесок у вивчення цього питання зробили й вітчизняні дослідники, серед яких О. Дубас [4], Н. Гуріна [5], С. Шпилик [6], Т. Бельська [7], А. Марущак [8], І. Кононов [9], Г. Почепцов [10], В. Петрик [11], Н. Вітюк [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Певні компоненти досліджуваної теми досить широко розроблені названими вище вченими. Водночас сучасні події, зокрема повномасштабне вторгнення рф в Україну, вимагають детального наукового аналізу застосованих інструментів маніпулятивного впливу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Центральним завданням статті є аналіз інструментів маніпулятивного впливу, застосованих на практиці російською федерацією у межах інформаційної агресії проти громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу погляд, до основних інструментів, що використовуються росією в межах інформаційної агресії проти України слід віднести наступні: 1) поширення чуток; 2) провокацію; 3) дезінформацію; 4) психологічний тиск; 5) диверсифікацію громадської думки.

Слід визнати, що чутки є одним з найбільш поширених і дієвих інструментів інформаційної війни. На основі наших попередніх досліджень маємо можливість стверджувати, що виникнення

чуток зумовлене, насамперед, браком або недостатньою повнотою офіційної інформації, а також поширенням суперечливих і слабо аргументованих повідомлень. Однією з ключових причин поширення чуток є також дефіцит емоційного забарвлення інформації, що компенсується шляхом її подальшого викривлення та насичення емоційними елементами. Нестабільна та кризова ситуація в державі створює сприятливий ґрунт для розповсюдження чуток. До чинників, що сприяють їхній циркуляції, належать низький рівень політичної свідомості громадян та недостатня обізнаність із актуальними суспільно-політичними питаннями [13; 14].

Технологія використання чуток широко застосовується в інформаційній агресії проти України. Зокрема, у 2014 р. дестабілізація суспільно-політичної ситуації на Сході країни відбувалася шляхом поширення неправдивих повідомлень про автобуси з «Правим сектором», що нібито прямували на Донбас. До 2022 р. у суспільній свідомості активно циркулювали штучно створені чутки про постійне зростання тарифів, неминучий обвал гривні та колапс економіки. Після повномасштабного вторгнення рф методично підігрівав панічні настрої серед громадянського суспільства України за допомогою чуток про наступ з Білорусії, настання енергетичного колапсу, неминучу мобілізацію жінок тощо [15].

Одним із ключових інструментів впливу на громадянське суспільство в межах інформаційної агресії є провокація. Цей засіб можна охарактеризувати як цілеспрямовану інформаційну операцію, задля того, щоб змусити супротивника діяти за не вигідним для нього сценарієм. Яскравим прикладом інформаційної провокації можна вважати ситуацію зі збиттям малайзійського лайнера. Відповідно до поширеної версії, росія могла планувати збиття власного цивільного літака, аби звинуватити в цьому Україну та використати інцидент як привід для введення регулярних військ на її територію. Також до провокацій систематично вдавались бойовики так званих «ЛНР» та «ДНР», здійснюючи обстріли на лінії розмежування. Сьогодні росія вдається до провокації навколо атомних електростанцій. Зокрема рф звинуватила Україну в запуску дронів по ЗАЕС, укриттю ЧАЕС та навіть підриві автомобілю представників МАГАТЕ [16].

У розрізі аналізованої проблеми дуже цінними є результати соціологічного дослідження під керівництвом І. Кононова. Зокрема, свідчення 2014 р. одного із інформантів з Луганська. «Наступний інформант – інженер-винахідник: «Чеченці там стояли, які на початку червня приїхали з Ростова. Там два Камази чеченських артилеристів. Вони зо два тижні ходили містом, знімали зарубки, брали координати, знімали на

планшети, обробляли цю інформацію під керівництвом російських офіцерів. <...> Вони ж координували здійснювали й стрільбою системи залпового вогню, тобто з одного кінця міста постріли йшли на інший. У мене приймач скануючий був. Я слухав їхні розмови, як вони цілі встановлювали, куди коригування давали і так далі» (Едуард, інженер, 47 років, Б.І., Київ, 2018 р.)» [9].

Дезінформація передбачає цілеспрямоване введення об'єкта в оману щодо справжніх намірів суб'єкта дій. Вона може реалізовуватися через різноманітні методи, серед яких ключовими є:

- тенденційне викладення фактів – упереджене висвітлення подій шляхом вибіркового використання правдивої інформації, яка подається таким чином, щоб створити викривлену картину реальності;

- дезінформація від «зворотного» – надання достовірних даних у спотвореному вигляді або з таким формулюванням, що об'єкт впливу сприймає їх як неправдиві;

- термінологічне «мінування» – маніпуляція значенням фундаментальних понять, що змінює їхнє сприйняття як у загально-світоглядному, так і в конкретному оперативному контексті [11].

Більшість сюжетів російських телевізійних новин про Україну є яскравими прикладами дезінформації, у яких застосовуються всі основні методи маніпулятивного впливу на масову аудиторію. Одним із класичних прикладів такого відвертого інформаційного фейку став сюжет, що вийшов 12 липня 2014 р. на Першому російському телеканалі про нібито «розіп'ятого» українськими силовиками хлопчика. Ця абсолютно вигадана історія була оперативно поширена іншими російськими ЗМІ та соціальними мережами, що сприяло подальшому розпалюванню страху й ненависті до української армії серед російської аудиторії. За повідомленням Центру протидії дезінформації протягом лютого 2025 р. росія планувала дискредитацію україно-британських відносин, поширення наративів щодо «відсутності потреби в посиленні обороноздатності ЄС», маніпуляції, навколо переговорів щодо завершення війни в Україні, територіальних зазіхань щодо України з боку її західних сусідів, дискредитацію мобілізації в Україні та ЗСУ тощо [17].

Особливо ефективним пропагандистським прийомом у таких маніпулятивних повідомленнях є використання образів дітей, жінок і літніх людей. Воєнні конфлікти зазвичай сприймаються через призму боротьби між агресором і захисником, тому представники цих соціальних груп трактуються як невинні жертви. Відповідно, ті, хто виступає в ролі їхніх захисників, автоматично отримують схвалення суспільства, а сторона, яку пропаганда позиціонує як агресора щодо них, однозначно сприймається як ворог. Цей підхід

широко застосовується в інформаційній агресії проти України, спрямованій на формування негативного образу українських військових та легітимацію дій росії в очах її власного населення [12, с. 36].

Російські ЗМІ систематично формують образ росії як лідера так званого «антизахідного світу», а в. путіна – як головного захисника традиційних цінностей, що, за його твердженнями, Захід нібито занедбав [18]. Варто також урахувати масштабність інформаційного впливу російської федерації, який поширюється не лише на внутрішню аудиторію, а й охоплює значну частину території колишнього Радянського Союзу [19]. Це дозволяє кремлю просувати власний ідеологічний наратив, підтримувати проросійські настрої у сусідніх країнах та маніпулювати суспільною думкою на міжнародній арені.

У вказаному контексті представник Департаменту захисту національної державності СБУ А. Черняк зазначає: «Що стосуються технічних аспектів ситуації в національній інформаційній сфері, варто відмітити, що державою-агресором ефективно використовуються можливості передавальних центрів, які розташовані у таких прикордонних російських містах як Белгород, Шебекіне і Валуйки, Красноперекіпськ АР Крим та Григоріополь і Тирасполь невизнаної Придністровської Молдавської Республіки, для поширення сигналів електронних засобів масової інформації російської федерації на частини територій північних і південно-східних регіонів нашої держави» [20, с. 284].

Окрім того, названий представник силових структур указує на те, що маніпулятивний діяльності: «російської сторони, суттєво сприяє відсутність якісного сигналу як аналогового, так і цифрового формату національного телемовлення в прикордонних областях України, що надає можливість місцевому населенню приймати відносно якісний сигнал телецентрів, які ретранслюють програми заборонених в Україні російських телеканалів, розташованих у Молдові, Румунії та невизнаній Придністровській Молдавській Республіці. Зазначене зумовлене завищеною потужністю іноземних передавачів та, частково, прорахунками українських фахівців щодо допустимого рівня випромінювання національних ретрансляторів» [20, с. 284].

Поширеним інструментом інформаційного впливу є психологічний тиск. Він спрямований на залякування громадськості з метою спонукання її до певної запланованої моделі поведінки. Цей інструмент реалізується шляхом поширення відомостей про реальні або вигадані загрози, прогнозів щодо репресій, переслідувань, убивств. Крім інформаційного залякування, психологічний тиск може здійснюватися через прямий шантаж, орга-

нізацію вибухів, підпалів, масових отруєнь, захоплення заручників нанесення ударів по цивільній й енергетичній інфраструктурі та інші диверсійні дії. Такі атаки спрямовані на дестабілізацію суспільства, створення атмосфери страху та хаосу, що, своєю чергою, може бути використано для маніпулювання суспільною думкою та досягнення політичних або військових цілей.

Події в Одесі 2 травня 2014 р. можна розглядати як один із проявів психологічного тиску в межах російсько-української інформаційної війни. Як зазначала Служба безпеки України, російські телеканали під час висвітлення цих подій застосовували маніпулятивні технології, зокрема метод «25-го кадру», що спрямований на підсвідомий вплив на глядачів. Прес-служба СБУ, зокрема її керівниця Марина Остапенко, продемонструвала відеофрагмент випуску новин телеканалу «Росія-24», у якому на екрані ледь помітно з'являлися написи: *«підпал: "Правий сектор"», «людей убивають бандерівці», «Нацгвардія – вбивці»*. Окрім цього, було встановлено, що російські ЗМІ активно використовують інші методи психологічного тиску, зокрема: демонстрацію деталізованих сцен насильства і вбивств для посилення емоційного впливу на аудиторію. Такі прийоми є частиною ширшої стратегії інформаційної агресії та були спрямовані на розпалювання ненависті, страху та дестабілізації ситуації в Україні [21].

Початок повномасштабного вторгнення рф також супроводжувався потужним психологічним тиском на громадянське суспільство України. До реалізованих елементів указанного інструменту слід, зокрема, віднести ракетні удари по всій території держави та перетин кордону численними колонами бойової техніки 24 лютого 2022 р. Сьогодні психологічний тиск реалізується за допомогою ядерного шантажу, ударів по цивільній інфраструктурі, знищення енергетичних об'єктів, цинічного вбивства пересічних громадян. «Хоча ймовірність масованої атаки дійсно існує, ці «страшилки» розраховані на те, щоб викликати паніку серед населення України та зневіру в перемогу ЗСУ. Цілями довготривалих ІПсО залишається постійний психологічний тиск на українців з метою підризу довіри до українського уряду та нівелювання міжнародної підтримки» – зазначають експерти Центру протидії дезінформації при РНБО [22].

Одним із інструментів інформаційного впливу на громадянське суспільство є диверсифікація суспільної свідомості. Цей інструмент полягає в розпорошенні уваги громадськості через переключення її на штучно створені проблеми, що дозволяє маніпулювати суспільними настроями та відволікати від ключових питань. Представник групи «Інформаційний спротив» В'ячеслав Гусаров зазначає, що Кремль використовує нові інформа-

ційні атаки для ескалації конфлікту та здійснення тиску на українське керівництво. Основна мета цих дій – нав'язати Україні московський сценарій врегулювання конфлікту. Серед головних напрямів такої інформаційної агресії експерт виділяє:

- формування уявлення про неспроможність української влади ефективно керувати державою та ухвалювати раціональні рішення;
- дискредитація воєнно-політичного керівництва, поширення тверджень про хаотичні бойові дії, що нібито призводять до невинуватих втрат;
- маніпуляції щодо морального стану українських військових, зокрема нав'язування міфу про їхню деморалізацію та недовіру до командування;
- створення страху перед економічним колапсом [19].

Показовим прикладом застосування рф зазначеного інструменту на початку повномасштабного вторгнення є поширення інформації, щодо міток на дорогах і будівлях. Так, представники Центру протидії дезінформації при РНБО з цього приводу зазначали наступне: «У месенджерах та соцмережах ширилася інформація із закликами їх зафарбовувати, бо ці мітки нібито допомагають ворогу наводити ракети через супутники. Згодом з'ясувалося, що ці позначення використовують при геодезичній зйомці і жодного стосунку до військових дій вони не мають. «Вкид» про мітки зробили для того, щоб занурити українців у дискомфортну психологічну ситуацію, посіяти паніку й страх. І ця ІПсО тоді непогано спрацювала» [22].

З метою протидії зазначеним інструментам маніпулятивного впливу українськими державними структурами впроваджується ряд заходів. Зокрема у 2017 р. Міністерством інформаційної політики України була розроблена «Стратегія інформаційної реінтеграції окремих територій на Сході України, на яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та територій, прилеглих до району проведення антитерористичної операції» [23]. Вказаний документ передбачав цілу низку заходів протидії інформаційній агресії рф. Зокрема:

- нейтралізація та протидія інформаційному впливу, що несе загрозу національній безпеці України; зміцнення почуття спільності між громадянами України, які проживають на тимчасово непідконтрольних та підконтрольних територіях Донецької та Луганської областей, а також громадянами України, які проживають у інших регіонах України;
- створення у свідомості громадян України, які проживають на території Донецької та Луганської областей, позитивного іміджу України;
- формування стійкого переконання у громадян України, які проживають у цих областях, що сталий розвиток цих областей можливий лише у складі України;

– формування стійкого переконання серед громадян України, які проживають у цих областях, у безальтернативності євроінтеграційного курсу України;

– підвищення рівня української громадянської ідентичності та свідомості серед громадян України, які проживають у цих областях;

– формування стійкого переконання серед громадян України, які проживають у цих областях, щодо неможливості існування «ДНР» і «ЛНР» як окремого державного формування;

– формування стійкого переконання, що конфлікт в Україні з початку 2014 року, – це гібридна війна, що ведеться росією проти України.

У 2017 р. Президентом України був підписаний указ щодо введення персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), проти ТОВ «Мэйл.РУ ГРУП», ТОВ «Вконтакте», ТОВ «Вконтакті», ТОВ «Мейл.РУ Україна» у вигляді заборони Інтернет-провайдерам надання послуг з доступу користувачам мережі Інтернет до ресурсів сервісів «Mail.ru» та соціально-орієнтованих ресурсів «Вконтакте» та «Однокласники» [24].

У вказаному контексті А. Марущак наводить досить цікаву статистику: «За оцінками закордонних експертів, протягом першого місяця дії санкцій відвідування українськими користувачами заборонених російських Інтернет-ресурсів знизилось на третину, загальний обсяг їх трафіку впав на 10 %, фіксується стабільна динаміка щодо зменшення чисельності користувачів російських Інтернет-сервісів в Україні, що в сукупності послаблює вплив країни-агресора на українську аудиторію. Спостерігається зростання міграції патріотично налаштованих користувачів до інших соціальних мереж, насамперед, до «Facebook», а також до вітчизняних соціальних мереж «Ц.укр», «UkrOpen», «Hurтом.com», «ukrface.com.ua», «Ukrainians» [8, с. 239].

«За результатами експертних досліджень серед Інтернет-користувачів (за даними SimilarWeb, TNS KantarCMeter), станом на кінець-травня 2017 року активна українська аудиторія російських соціальних мереж «ВКонтакте» та «Однокласники», а також порталу Mail.ru та пошуковика Yandex ориєнтовно зменшилася на 5 % (втрата понад 1 млн. користувачів соцмереж та 50 % користувачів сервісів Mail.ru та Yandex). Водночас, аналіз добової відвідуваності ресурсу «ВКонтакте» станом на той же період часу вказує на скорочення української

аудиторії на 3,35 млн. користувачів (18,1 %). Охоплення українською аудиторією мережі «Однокласники» зменшилося на 1,67 млн. відвідувачів (29,6 %). On-Line присутність користувачів із України в російських соцмережах зменшилась на 30 % (втрата 300 000 on-Line користувачів) та має сталу тенденцію до зниження, що яскраво демонструє соціальний тренд на відмову від користування російськими соцмережами» – продовжує А. Марущак [8, с. 239].

Слід зазначити, що робота з протидії російській інформаційній агресії на державному рівні активно реалізовуватись і сьогодні. Так, О. Куницький з цього приводу зазначає наступне: «Боротьба з дезінформацією в Україні відбувається на державному рівні. Для цього з 2021 року працює Центр протидії дезінформації при РНБО, який розвінчує російські фейки та відслідковує їх у соцмережах. Налагоджена робота з Google. ... Вже заблоковано понад 200 каналів. ... Схожим чином ЦПД співпрацює з meta – концерном, якому належать соцмережі Facebook та Instagram, а також соцмережею TikTok, з якою ЦПД нещодавно розпочав офіційну співпрацю. Дещо складнішою є ситуація з месенджером Telegram, яким в Україні активно користуються як ЗМІ, так і влада, або ж суспільні структури та суспільно активні особи» [25].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, у межах прихованої агресії, воєнного конфлікту й повномасштабного вторгнення російські спеціалісти застосували одні з найбільш ефективних інструментів впливу на громадянське суспільство України: упровадження керованих чуток, провокацію, дезінформацію, психологічний тиск та диверсифікацію громадської думки. Не дивлячись на цілу низку контрзаходів, починаючи від блокування Інтернет-ресурсів, закінчуючи спростуванням фейків на державному рівні, маніпулятивний вплив рф є досить дієвими і сьогодні. Зокрема, особливий ефект мають удари по цивільній інфраструктурі, знищення енергетичних об'єктів, цинічне вбивство пересічних громадян в поєднанні з маніпуляціями, навколо переговорів щодо завершення війни. Виходячи із зазначеного, у подальшому вважаємо за необхідне звернути увагу не на технічне протистояння інформаційній агресії, а на протидію за допомогою когнітивної сфери людини, розробки та впровадження технологій формування критичного мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Lakoff G. Don't Think of an Elephant! Know Your Values and Frame the Debate: The Essential Guide for Progressives. : White River Junction, 2004. 200 p.
2. Lefebvre V. Algebra of Conscience: A Comparative Analysis of Western and Soviet Ethical Systems. Dordrecht, Holland, D.: Reidel Publishing, 1982, 220 p.
3. Wallerstein I. The Essential Wallerstein. New York : The New Press, 2000. 471 p.

4. Дубас О. Інформаційна війна : нові можливості політичного протистояння. *Освіта регіону*. 2010. № 1. С. 69-72.
5. Гуріна Н. Інформаційне протистояння – один з головних напрямків політики сучасних міжнародних відносин. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=13657. (дата звернення: 12.08.2024).
6. Шпилик С. Інформаційна війна, пропаганда та PR: такі схожі й такі різні... *Галицький економічний вісник*. 2014. № 4. С. 178-188.
7. Бельська Т. В. Інформаційно-психологічна війна як спосіб впливу на громадянське суспільство та державну політику держави. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2014. Вип. 1. С. 49-56.
8. Марущак А. І. Щодо протидії використанню інтернет-ресурсів для поширення антиукраїнської інформації *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави*. IX Всеукраїнська науково-практична конференція / Збірник тез наукових доповідей. Київ, 30.03.2018. С. 240-238.
9. Кононов І. Ф. Луганський синдром як масова аномічна реакція на розгортання гібридної війни. URL : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doshdzhennya/1778-inya-kononov-luhanskyu-syndrom-yak-masova-anomichna-reaktsiya-na-rozhortannya-hibrydnoyi-viyny> . (дата звернення: 20.03.2025).
10. Почепцов Г. Г. Сміслові та інформаційні війни. *Інформаційне суспільство*. 2013. Вип. 18. С. 21-27.
11. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1267177 (дата звернення: 20.03.2025).
12. Вітюк Н. Особливості дискурсу політичної пропаганди в умовах інформаційно-психологічної війни. *Збірник наукових праць: психологія*, 2019. № 24. С. 29-38.
13. Бадер А. В. Керовані чутки як засіб інформаційної агресії: постановка проблеми. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2024. Випуск 56, С. 178-186.
14. Бадер А. В. Механізми протидії керованим чуткам як засіб боротьби з інформаційною агресією. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2024. Випуск 57, С.50-57.
15. Чутки про «наступ з Білорусі» є частиною російської інформаційної війни, – Буданов URL: <http://tsn.ua/politika/u-sbu-zayavili-scho-rosiyski-kanali-zastosovuyut-protiteleglyadachiv-25-y-kadr-350517.htm> (дата звернення: 11.03.2025).
16. Ситуація на ЗАЕС – нова загроза чи чергова провокація росії URL: <https://cpd.gov.ua/articles/sytuaciya-na-zaes-nova-zagroza-chy-cherгова-provokaciya-rosiyi/> (дата звернення: 19.03.2025).
17. Прогноз Центру щодо інформаційних загроз на другу половину лютого 2025 року URL: <https://cpd.gov.ua/international-direction/yevropa/prognoz-czentru-shhodo-informacijnyh-zagroz-na-drugu-polovynu-lyutogo-2025-roku/> (дата звернення: 19.03.2025).
18. Джил Догерті (Jill Dougherty). Усі брешуть, або як трансформувалися російські ЗМІ URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/11448/2014-08-21-usi-breshut-abo-yak-transformuvalisya-rosiyski-zmi/> (дата звернення: 20.03.2025).
19. Гусаров В. Кремль розпочав нову інформаційну операцію проти України. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/11351/2014-09-04-kreml-rozpochav-novu-informatsiynu-operatsiyu-proti-ukraini-ekspert/> (дата звернення: 18.03.2025).
20. Черняк А. М. Актуальні питання захисту інформаційного простору. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави*. IX Всеукраїнська науково-практична конференція / Збірник тез наукових доповідей. Київ, 30.03.2018. С. 283-285.
21. У СБУ заявили, що російські канали застосовують проти телеглядачів «25-й кадр» URL: <https://tsn.ua/politika/u-sbu-zayavili-scho-rosiyski-kanali-zastosovuyut-proti-teleglyadachiv-25-y-kadr-350517.html> (дата звернення: 17.03.2025).
22. Яка мета головних кремлівських ІПсО у війні проти України URL: <https://cpd.gov.ua/main/yaka-meta-golovnyh-kremlivskiyh-ipso-u-vijni-proti-ukrayiny/> (дата звернення: 17.03.2025).
23. Міністерство інформаційної політики: Звіт щодо відновлення мовлення в зоні АТО. URL: <https://www.donbasssos.org/strategiya-informacinoi-reintegracii/> (дата звернення: 20.03.2025).
24. Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) : Указ Президента України від 15 травня 2017 р. № 133/2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-17#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
25. Куницький О. Як Україна протистоїть дезінформаційним кампаніям рф URL: <https://www.dw.com/uk/ak-ukraina-protistoit-dezininformacijnim-kampanijam-rf-a-69041027/a-69041027> (дата звернення: 18.03.2025).

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ В УМОВАХ КУЛЬТУРНОЇ ФРАГМЕНТАЦІЇ

GLOBALIZATION AND NATIONAL IDENTITY: POLITICAL SYSTEMS IN THE CONDITIONS OF CULTURAL FRAGMENTATION

Головень Ю.Є.,

*аспірант кафедри політології та загальноправових дисциплін
Національного університету «Запорізька політехніка»*

Буканов Г.М.,

*доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права
Національного університету «Запорізька політехніка»*

У статті проаналізовано взаємозв'язок між процесами глобалізації та трансформацією національної ідентичності, що безпосередньо впливає на політичні системи сучасних держав. Глобалізаційні процеси, з одного боку, сприяють уніфікації політичних та економічних практик, формуванню спільних нормативно-правових стандартів, розширенню міжнародного співробітництва, а з іншого – провокують виклики для збереження національних культурних, соціальних та політичних традицій.

Встановлено, що процеси глобалізації мають подвійний вплив на політичні системи: вони сприяють політичному та економічному зближенню держав, що виражається у створенні наднаціональних структур, посиленні регіональних інтеграційних об'єднань, гармонізації законодавчих норм, а також стимулюють національні держави до активного пошуку механізмів збереження ідентичності та адаптації до змінного світового порядку.

Водночас адаптація національних політичних систем до глобалізаційних викликів відбувається нерівномірно. Одні держави все більше орієнтуються на інтеграційні процеси, посилюючи взаємодію у політичній, економічній та правовій сферах, що передбачає гармонізацію політичних рішень, спільне регулювання економічних процесів та формування міжнародних правових механізмів. Інші держави, навпаки, зосереджуються на збереженні власної національної ідентичності, що проявляється у підтримці державної мови, збереженні культурних традицій, розвитку історичної пам'яті та навіть посиленні політичного націоналізму.

У статті зроблено висновок про те, що глобалізація не лише змінює традиційні уявлення про національну ідентичність, але й трансформує самі політичні системи, змушуючи їх адаптуватися до нових викликів. Взаємодія між глобальними інтеграційними процесами та національними політичними особливостями залишається динамічним процесом, що потребує подальших досліджень, особливо в аспектах політичної стабільності, демократичних практик та соціокультурної згуртованості.

Ключові слова: глобалізація, національна ідентичність, політичні системи, інтеграційні процеси, суверенітет.

The article analyzes the relationship between globalization processes and the transformation of national identity, which directly affects the political systems of modern states. Globalization processes, on the one hand, contribute to the unification of political and economic practices, the formation of common regulatory and legal standards, the expansion of international cooperation, and on the other hand, provoke challenges to the preservation of national cultural, social and political traditions.

It has been established that globalization processes have a dual impact on political systems: they contribute to the political and economic rapprochement of states, which is expressed in the creation of supranational structures, the strengthening of regional integration associations, the harmonization of legislative norms, and also stimulate national states to actively search for mechanisms for preserving identity and adapting to a changing world order.

At the same time, the adaptation of national political systems to the challenges of globalization is uneven. Some states are increasingly oriented towards integration processes, strengthening interaction in the political, economic and legal spheres, which involves the harmonization of political decisions, joint regulation of economic processes and the formation of international legal mechanisms. Other states, on the contrary, focus on preserving their own national identity, which is manifested in the support of the state language, the preservation of cultural traditions, the development of historical memory and even the strengthening of political nationalism.

The article concludes that globalization not only changes traditional ideas about national identity, but also transforms political systems themselves, forcing them to adapt to new challenges. The interaction between global integration processes and national political characteristics remains a dynamic process that requires further research, especially in the aspects of political stability, democratic practices and socio-cultural cohesion.

Key words: globalization, national identity, political systems, integration processes, sovereignty.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Сучасний світ перебуває в епіцентрі парадоксального протистояння: з одного боку, глобалізація стирає кор-

дони, інтегруючи економіки, культури та політичні інститути, з іншого – національна ідентичність набуває нових форм, часто як реакція на загрозу втрати автономії. Ця динаміка загострюється куль-

турною фрагментацією, коли суспільства розколюються на ідеологічні, етнічні чи релігійні групи, що вимагають від політичних систем нових механізмів інтеграції. Піднесення популізму, міграційні кризи, конфлікти навколо історичної пам'яті (наприклад, дебати щодо колоніальної спадщини в Європі чи статусу мовних меншин в Індії) свідчать про те, що класичні моделі національної консолідації вже не функціонують. У цьому контексті дослідження взаємодії глобалізації та національної ідентичності стає ключем до розуміння майбутнього політичного устрою.

Глобалізація, як процес взаємозв'язку економік, суспільств і культур, є визначальною рисою сучасності. У 2025 році вона посилюється завдяки цифровим технологіям, що сприяють культурному обміну. Водночас національна ідентичність, яка базується на спільній культурі, історії та цінностях, зазнає викликів через цю інтеграцію. Зростання націоналістичних рухів, таких як популізм у різних країнах, підкреслює напругу між глобальними силами та регіональними ідентичностями. Розуміння, як політичні системи реагують на ці зміни, є критичним для внутрішнього управління та міжнародних відносин.

Глобалізація, визначена як зростання взаємозв'язку і залежності між країнами через обмін товарами, послугами, інформацією та ідеями, є ключовою рисою XXI століття. Станом на 2025 рік, завдяки цифровим технологіям, цей процес пришвидшився, полегшуючи культурний обмін і створюючи умови для змішування ідентичностей. Національна ідентичність, яка включає відчуття приналежності до нації та спільну культуру, історію та цінності, зазнає значного впливу. Події, такі як зростання популістських рухів у Європі та Азії, свідчать про напругу між глобальними силами та регіональними ідентичностями. Наприклад, у Європейському Союзі (ЄС) спостерігається баланс між економічною інтеграцією та збереженням національних ідентичностей, що підкреслює актуальність теми для внутрішнього управління та глобальної стабільності.

Політичні системи XXI століття опинилися в пастці між необхідністю адаптуватися до глобальних викликів (від кліматичних змін до цифрової революції) та зростаючим тиском з боку громадян, які вимагають захисту локальних цінностей. Культурна фрагментація, посилена соціальними мережами та міграцією, перетворює національні держави на арену конкуренції альтернативних ідентичностей. Наприклад, у ЄС інтеграційні процеси супроводжуються зростанням праворадикальних рухів, які апелюють до «захисту європейської цивілізації». У країнах Африки колоніальні кордони, проведені без урахування етнічного розмаїття, продовжують генерувати конфлікти. Таким чином, проблема полягає в тому, чи здатні політичні інсти-

тути виконувати роль медіаторів між глобалізованими елітами та фрагментованими масами, чи їхня легітимність поступово піддається ерозії на користь транснаціональних структур чи локальних спільнот.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретичні засади дослідження глобалізації та ідентичності закладені в працях С. Гантінгтона [11], який акцентував на конфлікті між культурними ареалами, та Б. Барбера [3], що описував боротьбу між фундаменталізмом і глобальним споживацтвом. А. Аппадурай в концепції «культурних потоків» довів, що глобалізація не є одностороннім процесом, а породжує гібридні ідентичності [1]. Дослідження П. Норріс [12] та Я. Сойсал [17] розкривають зв'язок між ерозією традиційної ідентичності та політичною нестабільністю. Проте недостатньо вивчено, як саме політичні системи можуть інституційно враховувати культурну фрагментацію без втрати ефективності. Цю прогалину в науковому дискурсі заповнюють роботи І. Крестева [8], який аналізує кризу ліберальної демократії в умовах зростання ідентитарних рухів, та Н. Фрейзер, що пропонує переосмислити соціальний контракт у глобальному контексті [7].

Наукове дослідження взаємозв'язку між глобалізацією та національною ідентичністю має багату історію. Деякі вчені, такі як А. Аппадурай [1] і У. Бек [5], стверджують, що глобалізація зменшує значення національної ідентичності, оскільки люди дедалі більше ототожнюють себе з глобальними чи транснаціональними спільнотами. Інші, як С. Гантінгтон [11] і А. Сміт [16], вважають, що глобалізація посилює національну ідентичність як форму опору, щоб зберегти культурну унікальність.

Емпіричні дослідження, щодо проблематики, зазначеної у темі статті надають неоднозначні результати. Г. Аріелі [2] у своєму аналізі даних з 63 країн виявив, що вищі рівні глобалізації пов'язані з нижчим рівнем патріотизму та етнічної ідентичності, але не впливають на загальне відчуття приналежності до нації. Автор підтвердив, що глобалізація негативно впливає на етнічну ідентичність, але зв'язок між патріотизмом і етнічною ідентичністю залишається сильним, що вказує на те, що навіть при зниженні етнічної ідентичності патріотичні особи зберігають її значущість [2].

Д. Хелд, А. МакГрю аналізують розбіжності між різними соціальними групами (включаючи еліти та маси) у контексті глобалізації, акцентуючи на тому, як глобалізація впливає на їхні ідентичності [10]. М. Стегер розглядає різні підходи до глобалізації, в тому числі як вона впливає на культурні та національні ідентичності в різних соціальних групах, таких як еліти та широка публіка [18]. В. Рудометов розглядає як глобалізація змінює національні ідентичності, особливо серед еліт, і досліджує

феномен «глокалізації», що є важливим для розуміння транснаціональних ідентичностей [15].

П. Норріс і Р. Інглхарт зазначають, що глобалізація пов'язана зі зсувом до постматеріалістичних цінностей, що може складно впливати на національну ідентичність [12]. Таким чином, наукова спільнота зробила значний прогрес у вивченні проблематики, але складність теми вимагає подальших досліджень.

Формулювання мети статті. Метою цієї статті є аналіз взаємодії глобалізації та національної ідентичності в контексті політичних систем, які стикаються з викликами культурної фрагментації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політичні системи адаптуються до глобалізації, реагуючи на економічні, культурні та соціальні зміни, що впливають на їхню структуру та функції, але ця адаптація є контекстуально залежною та часто суперечливою, відображаючи складність глобалізованого світу. Культурна фрагментація виникає через різне сприйняття глобальної культури різними соціальними групами, що може призвести до роздробленості культурних норм і конфліктів інтересів. Наприклад, еліти можуть приймати більш транснаціональні ідентичності, тоді як широка публіка залишається прихильною до національних, що створює розкол у суспільстві. Політичні системи стикаються з вибором: чи зміцнювати традиційні національні ідентичності як захист від глобалізації, чи переходити до більш інклюзивних, громадянських моделей, які враховують різноманітність. Це питання є центральним для розуміння адаптивності політичних систем у сучасному світі.

Глобалізація, розуміється як інтенсифікація транснаціональних взаємодій. Вона перетворила національну ідентичність на динамічний конструкт, що постійно перевизначається під впливом зовнішніх чинників. Політичні системи, сформовані в епоху Вестфальського миру, орієнтувалися на гомогенізацію населення в межах державних кордонів. Однак сьогодні ця модель стикається з потрійним тиском: згори – через інститути глобального управління (МВФ, СОТ, ЄС), знизу – через вимоги автономії від регіональних спільнот (Каталонія, Курдистан), із середини – через розкол суспільства на групи. Наприклад, у Франції політика лаїцитету, що забороняє релігійну символіку в школах, все частіше розглядається мусульманською спільнотою як інструмент дискримінації, що породжує парадокс: держава, яка історично будувала ідентичність на універсалістських принципах, змушена балансувати між інтеграцією та винятками.

Культурна фрагментація, на відміну від традиційного культурного плюралізму, має деструктивний потенціал, оскільки ґрунтується не на взаємному визнанні, а на взаємному запереченні. Соціальні мережі, алгоритми яких підсилюють

поляризацію, перетворюють політичний діалог на сутичку наративів. Це особливо помітно в країнах із слабкими політичними інститутами: в Бразилії під час президентства Ж. Болсонару групи, що заперечують Covid-19, змогли мобілізувати мільйони через Telegram, а в М'янмі Facebook став платформою для розпалювання ненависті проти рохінджа. У відповідь держави вдаються до різних стратегій: від жорсткої цензури (Китай) до спроб створити «цифровий суверенітет» (ЄС з GDPR). Однак жодна з цих моделей не гарантує збереження національної ідентичності як інклюзивного концепту.

Політичні системи, що історично будувалися на принципах представницької демократії, виявляються неефективними в умовах, коли громадяни ототожнюють себе не з нацією, а з вузькими спільнотами. Наприклад, у США зростання політичної поляризації між республіканцями та демократами відображає не лише ідеологічні розбіжності, а й глибокі культурні розколи (міські та сільські, «білі» та «латиноамериканці»). У відповідь популістські лідери, такі як Д. Трамп або В. Орбан, пропонують повернення до міфізованого минулого, де ідентичність була «чистою». Проте ця стратегія лише поглиблює кризу, оскільки ігнорує реальність глобалізованого світу, де культурні кордони проходять не між державами, а через них.

Існує кілька теоретичних перспектив для розуміння взаємозв'язку між глобалізацією та національною ідентичністю. Однією з основних є теза про гомогенізацію, яку висуває Дж. Рітцер [14]. Він стверджує, що глобалізація сприяє поширенню домінуючої (часто західної) культури, що в свою чергу призводить до ерозії місцевих культур і національних ідентичностей. Наприклад, глобальне споживання медіа, таких як голлівудські фільми, може сприяти зменшенню культурних відмінностей.

Інша перспектива, теза про гібридизацію, представлена Н. Пітерс, стверджує, що глобалізація веде до змішування різних культур, що призводить до створення нових, гібридних ідентичностей. Ці ідентичності не є ані чисто місцевими, ані глобальними. Наприклад, індійська кіноіндустрія Боллівуд є яскравим прикладом того, як індійська культура адаптується до глобальних впливів, одночасно зберігаючи свою унікальність [13].

З іншого боку, теза про опір, яку підтримують А. Аппадурай [1] і А. Сміт [16], наголошує на тому, що глобалізація спричиняє посилення національних ідентичностей як форми опору загрозам культурної цілісності. Наприклад, націоналістичні рухи в Європі можуть бути відповіддю на політику ЄС та її вплив на національні традиції та культури.

Таким чином, різні теоретичні підходи до вивчення глобалізації і національної ідентичності підкреслюють складність і багатоаспектність вза-

ємодії між глобальними процесами та локальними культурними ідентичностями.

Глобалізація та національна ідентичність є двома взаємопов'язаними, але часто суперечливими явищами. З одного боку, глобалізація сприяє поширенню єдиних культурних стандартів, уніфікації мов, інтеграції економік та формуванню наднаціональних політичних структур. Це проявляється у домінуванні міжнародних мов, стандартизації освітніх програм та розширенні глобальних інформаційних мереж. Разом із цим, глобалізаційні процеси стимулюють поширення космополітичних ідей та універсальних прав людини, що впливає на зміну суспільних цінностей.

З іншого боку, національна ідентичність виступає як механізм збереження культурної унікальності та суверенітету. У відповідь на глобалізаційні виклики, багато країн активізують процеси відродження власних традицій, мови та історії, наголошуючи на важливості патріотизму та національної самосвідомості. Це проявляється у підтримці національного виробника, зміцненні ролі національних ЗМІ та популяризації історичних та культурних особливостей.

В економічному аспекті глобалізація означає інтеграцію у світові ринки, що може призводити до залежності від міжнародних корпорацій. Водночас національна ідентичність стимулює розвиток внутрішнього виробництва та підтримку національного бізнесу. У політичному вимірі глобалізація сприяє розвитку наддержавних структур, таких як ООН чи ЄС, тоді як національна ідентичність акцентує увагу на збереженні суверенітету та національних інтересів.

Таким чином, глобалізація та національна ідентичність є двома паралельними процесами, що можуть як конфліктувати, так і взаємодоповнювати один одного. Виклики, породжені глобалізацією, часто стають поштовхом до зміцнення національної самосвідомості, тоді як інтеграція

у світове співтовариство відкриває нові можливості для розвитку кожної країни.

Для наочності вбачається можливим складення таблиці, щодо співвідношення між глобалізацією та національною ідентичністю

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Глобалізація та культурна фрагментація ставлять політичні системи перед вибором: або трансформуватися, або втратити легітимність. Для подолання цього виклику необхідні інституційні інновації, що поєднують гнучкість до глобальних трендів із захистом локальних цінностей. Наприклад, модель «конституційного патріотизму» (Ю. Хабермас), яка будує ідентичність на загальних правових принципах, а не етнічності, може стати основою для інклюзивних суспільств. Крім того, цифрові технології мають бути інтегровані в політичні процеси не як інструменти маніпуляції, а як платформи для діалогу. Національні держави мають визнати, що їхня роль уже не полягає в монополії на ідентичність, а в координації різноманітних спільнот у межах глобалізованого світу.

Взаємозв'язок між глобалізацією та національною ідентичністю є складним і багатограним: глобалізація може зменшувати етнічну ідентичність і патріотизм, але також провокувати їхнє посилення як форми опору. Політичні системи повинні адаптуватися, можливо, просуючи інклюзивні громадянські ідентичності та управляти культурною фрагментацією через плюралістичні політики.

Перспективи подальших досліджень охоплюють аналіз еволюції політичних систем у контексті глобалізації, баланс між національним суверенітетом та інтеграційними процесами, трансформацію політичної стабільності у безпековому дискурсі, роль політичної культури у формуванні демократичних інститутів.

Таблиця 1

Співвідношення змістовних аспектів глобалізації та національної ідентичності

Аспект	Вплив глобалізації	Вплив національної ідентичності
культура	поширення глобальних трендів, стандартизація культурних практик	збереження традицій, культурне відродження
мова	домінування міжнародних мов (англійська, китайська)	популяризація національних мов
економіка	інтеграція у світовий ринок, залежність від глобальних процесів	підтримка національного виробника, економічний патріотизм
політика	формування наднаціональних структур (ООН, ЄС)	прагнення до суверенітету, національний інтерес
освіта	уніфікація освітніх стандартів, міжнародні програми	викладання національної історії
соціальні цінності	космополітизм, універсальні права людини	збереження традиційних цінностей, національна свідомість
технології та медіа	глобальні інформаційні мережі, вплив ЗМІ	створення національного інформаційного простору

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Appadurai A. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press. 1996. 248 p.
2. Ariely, G. *Globalization and the Decline of National Identity? An Exploration across Sixty-Three Countries. National and Nationalism*. 2012. № 18. P. 461-482.
3. Barber B. *Jihad vs. McWorld: How Globalism and Tribalism Are Reshaping the World*. New York: Ballantine Books. 1995.
4. Bauman Z. *Liquid Modernity*. John Wiley and Sons Ltd. 2000. 240 p.
5. Beck U. *What Is Globalization?*. Polity Press. 2000. 192 p.
6. Castells M. *The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell. 2010. 594 p.
7. Fraser N. *Transnationalizing the Public Sphere*. Polity. 2014. 176 p.
8. Krastev, I. *After Europe*. University of Pennsylvania Press. 2017. 128 p.
9. Habermas J. *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Mit Pr. 1998. 320 p.
10. Held D., & McGrew A. *Globalization/Anti-Globalization: Beyond the Great Divide*. Polity Press. 2007. 304 p.
11. Huntington S. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster. 2011. 368 p.
12. Norris P., Inglehart R. *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge University Press. 2019. 564 p.
13. Pieterse Ne. J. *Globalization and culture: Global mélange*. Lanham: Rowman & Littlefield. 2009. 196 p.
14. Ritzer G. *The Globalization of Nothing*. 2nd. 2007. 264 p.
15. Roudometof V. Transnationalism, Cosmopolitanism and Glocalization. *Current sociology*. 2005. № 53(1). P. 113-135.
16. Smith A. D. *Nations and Nationalism in a Global Era*. Polity Press. 1995. 216 p.
17. Soysal Y. *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago: University of Chicago Press. 1994.
18. Steger M. B. *Globalization: A Very Short Introduction* (4th ed.). Oxford University Press. Oxford University Press. 2017. 176 p.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИЦТВА З ЄС

FOREIGN POLICY OF UKRAINE AND POLAND IN THE CONTEXT OF REGIONAL SECURITY AND DEVELOPMENT OF COOPERATION WITH THE EU

Слова Т.А.,

*кандидат політичних наук, доцент,
 докторантка кафедри політології та державного управління
 Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Стаття досліджує еволюцію ролі Європейського Союзу на міжнародній арені після завершення біполярної системи, зосереджуючись на питаннях безпеки, стабільності та розширення. Аналізується впровадження Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗПБ) як інструменту запобігання конфліктам та інтеграції країн-сусідів. Особлива увага приділяється впливу розширення ЄС у 2004 та 2007 роках на регіональну безпеку, зокрема через розвиток Європейської політики сусідства та ініціативу Східного партнерства. Польща відіграє ключову роль у формуванні східного виміру ЄС, активно підтримуючи євроінтеграційні прагнення України. Аналізується українська зовнішня політика, яка балансувала між європейською інтеграцією та впливом Росії, що застосовувала енергетичний і політичний тиск. Особливий акцент зроблено на конфлікті навколо острова Тузла, війні в Грузії та подальших викликах безпеки, що сприяли активізації європейської політики щодо країн Східного партнерства.

Окремо розглядається роль Польщі як головного лобіста європейського курсу України, її внесок у скасування візового режиму, підписання Угоди про асоціацію та надання статусу кандидата в ЄС. Аналізується військова та економічна співпраця двох країн, включаючи створення спільних військових частин, диверсифікацію енергопостачання та інтеграцію України до європейських ринків. Попри наявні історичні суперечності, Польща залишається стратегічним союзником України, особливо після Революції Гідності та початку російської агресії. Висвітлюється підтримка Польщею санкційної політики ЄС щодо РФ, надання гуманітарної та військової допомоги Україні, а також сприяння реформуванню її сектору безпеки.

У підсумку, зазначено, що зовнішня політика ЄС, Польщі та України продовжує еволюціонувати під впливом безпекових викликів та міжнародних змін. Перспективи європейської інтеграції України значною мірою залежать від успішності внутрішніх реформ та підтримки з боку ключових партнерів, зокрема Польщі, яка залишається важливим гравцем у формуванні східної політики ЄС.

Ключові слова: Польща, Україна, Спільна зовнішня політика та політика безпеки (СЗПБ), європейська інтеграція, російська агресія, НАТО.

The article examines the evolution of the European Union's role on the international stage following the end of the bipolar system, focusing on security, stability, and expansion. It analyzes the implementation of the Common Foreign and Security Policy (CFSP) as a tool for conflict prevention and the integration of neighboring countries. Special attention is given to the impact of the EU's enlargement in 2004 and 2007 on regional security, particularly through the development of the European Neighbourhood Policy and the Eastern Partnership initiative. Poland plays a key role in shaping the EU's eastern dimension, actively supporting Ukraine's European integration aspirations. The study explores Ukraine's foreign policy, which has oscillated between European integration and Russian influence, with Russia employing energy leverage and political pressure. The article highlights significant security challenges, including the Tuzla Island conflict (2003), the war in Georgia (2008), and subsequent security concerns that led to increased EU engagement with Eastern Partnership countries.

The article also examines Poland's role as a leading advocate for Ukraine's European path, contributing to visa liberalization, the signing of the Association Agreement, and Ukraine's candidacy status for EU membership. It explores bilateral military and economic cooperation, including the creation of joint military units, energy diversification, and Ukraine's integration into European markets. Despite historical disagreements, Poland remains a strategic ally of Ukraine, especially after the Revolution of Dignity and the onset of Russian aggression. The article highlights Poland's support for EU sanctions against Russia, humanitarian and military assistance to Ukraine, and contributions to Ukraine's security sector reforms.

Ultimately, the article demonstrates that the foreign policies of the EU, Poland, and Ukraine continue to evolve in response to security challenges and international developments. Ukraine's European integration prospects largely depend on the success of internal reforms and the support of key partners, particularly Poland, which remains a crucial player in shaping the EU's eastern policy.

Key words: Poland, Ukraine, Common Foreign and Security Policy (CFSP), European integration, Russian aggression, NATO.

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена ключовими геополітичними викликами, які постали перед Центрально-Східною Європою, зокрема після російської агресії проти України. Польща, як член ЄС і НАТО, має важ-

ливу роль у підтримці євроінтеграційних прагнень України, що значно впливає на формування безпекової стратегії в регіоні. Співпраця між Україною та Польщею стала основою для розвитку зовнішньої політики ЄС щодо країн Східного

партнерства. Зокрема, Польща активно підтримує прагнення України щодо євроатлантичної інтеграції, що включає як політичну, так і військову співпрацю. У цьому контексті важливе значення має регіональна безпека, яка є важливою складовою стабільності Європи. Оскільки Україна прагне інтегруватися до ЄС, а Польща активно сприяє цьому процесу, співпраця між двома країнами сприяє не лише розвитку двосторонніх відносин, а й зміцненню безпеки на європейському континенті. Крім того, роль Польщі у просуванні європейських цінностей і безпекових ініціатив через Східне партнерство має безпосередній вплив на стабільність і розвиток європейського простору, особливо в контексті боротьби з новими зовнішніми загрозами, зокрема російською агресією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Важливість стратегічної співпраці між Україною і Польщею підтримують західні дослідники, зокрема американський політолог Зб. Бжезінський, який наголошував, що польсько-українські відносини є ключовими для стабільності та безпеки Європи [5-6; 52]. Професор Гарвардського університету М. Бальмаседа також вважає, що співпраця між Україною та країнами Центральної Європи має життєво важливе значення для регіональної безпеки [54]. Аналітик «Рендкорпорейшн» С. Ларрабі підкреслює центральну роль Польщі у просуванні України в Європу [19-21]. Польські дослідники К. та Р. Волчук вивчали українсько-польські відносини кінця ХХ століття, зазначаючи їхню важливість для стабільності Європи, особливо в контексті розширення ЄС і НАТО [45]. Вони вказують на негативний вплив євроінтеграційних вимог на транскордонну торгівлю та міграцію, проте наголошують на намаганнях обох країн зберегти стратегічне партнерство [45-47]. Аналіз польських науковців дозволяє виділити кілька ключових тез: незалежна Україна важлива для загальноєвропейської безпеки, розширення НАТО та ядерний фактор вплинули на двосторонні відносини, а стратегічні цілі співробітництва сприяли політичним та економічним інтересам обох держав. Варшавська дослідниця Й. Камінська вивчає вплив членства в ЄС на адміністративні й політичні зміни в країнах ЦСЄ [17]. Вона аналізує наслідки європеїзації національних інститутів та їхню здатність впливати на зовнішню політику ЄС, досліджуючи механізми координації в польських дипломатичних структурах. Умови поглибленого аналізу сучасних українських-російських стосунків, їх історична ретроспектива проаналізовані через дослідження, наведене в монографії М. Білоблוצького [67]. Аналіз впливу зовнішніх акторів на українсько-польські відносини аналізували такі науковці і фахівці, як А. Клепиков [59], В. Кулик [60], С. Онуфрив [61], М. та Г. Рябчук [35], К. Серажим [66], Г. Яворська [69].

Основний акцент у їхніх дослідженнях зроблено на особливостях українського політичного дискурсу в посткомуністичний період. Щодо публікацій про сучасні й поточні тенденції у зовнішній політиці України та її сусідів, то у дисертації ми використовували результати досліджень В. Балюка [2-3], П. Данієрі [10], В. Манжолі [23], Ю. Пахомова [68], Г. Перепелиці [63-65], Ф. Продроу [33], С. Уайт [44], Д. Фіна [12], Дж. Шерп [38].

Незважаючи на широке розмаїття та багатогранність досліджень польсько-українських стосунків, дотепер відсутні комплексні дослідження міжнародної співпраці та стратегічного партнерства між Україною та Польщею, зокрема, у контексті подвійного розширення на європейському континенті, що ще раз підкреслює перспективність та важливість нашого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета наукової розвідки – аналіз зовнішньої політики України та Польщі у контексті реалізації регіональної безпеки та розвитку співробітництва з ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Євросоюз як вагомий гравець на міжнародній арені змінив світовий порядок в результаті розпаду біполярної системи. У відповідь на цей виклик країни Західної Європи розпочали співпрацю в галузі зовнішньої політики і політики безпеки, а також згуртованості та ефективності. ЄС відчував повсякчас брак безпеки, оскільки він не є ані класичним військово-політичним союзом, ані державою, хоча політичні інтеграційні процеси модельовані з державних структур та установ (у тому числі спільної зовнішньої, безпекової та оборонної політики) [40]. На думку деяких науковців, як-от наприклад А. Хігашіно, необхідність забезпечення стабільності і безпеки в Європі була основною мотивацією для акторів ЄС у їх вирішенні на користь розширення, закликаючи до нових заходів із просування цього процесу [16]. Лідери ЄС часто виправдовували зміни в наявній стратегії зростання, зробивши акцент на загрозах безпеці в Європі і стверджуючи, що розширення на схід може бути шляхом досягнення миру і безпеки в Європі. Перші інструменти і нові ідеї регіональної безпеки та співробітництва у зовнішній політиці Європейського Союзу були розроблені наприкінці 1990-х років. У зв'язку з прийняттям Маастрихтського договору, ЄС отримав дуже нетипові для міжнародної організації компетенції для ведення *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки* (СЗПБ).

Європейські політики вважали, що найбільшою проблемою в країнах ЄС на початку 1990-х років є міждержавні прикордонні конфлікти, які становили найбільшу загрозу для європейської безпеки. Волатильність (мінливість) ЦСЄ була пов'язана з історичними образами, претензіями щодо кордо-

нів, наявністю значних етнічних меншин у сусідніх державах та їх утриманням цими державами, слабкість нових структур управління в нових демократіях. Ті проблеми, що отримали країни як історичний спадок, доповнилися транскордонною злочинністю, контрабандою наркотиків і торгівлею людьми, масовою еміграцією до Західної Європи, що виникла в наслідок соціальних заворушень у країнах ЦСЄ [25].

Питання безпеки ЄС було на порядку денному протягом всього періоду «від Копенгагену до Копенгагену», з того часу, як ЄС вирішив відкрити себе для своїх сусідів у Східній Європі в 1993 році до часу, коли вона офіційно завершила переговори про вступ з 10-ма країнами-кандидатами у 2002 році. Аргумент «європейського миру і безпеки» був побудований як один із найбільш важливих всеосяжних обґрунтувань розширення ЄС на схід, тобто рішучі заходи та інструменти політики для розширення на схід були покликані в ім'я європейського миру і безпеки [16].

В умовах сильної глобальної конкуренції на початку ХХІ століття головним питанням для ЄС була регіоналізація його кордонів. Це включає в себе особливий вид як «розширення» і «поглиблення» ЄС через інтеграцію Західних Балкан і розвиток ЄПС. Євросоюз у своїх послідовних розширеннях змінив структуру політичного простору щодо «близького зарубіжжя». Паралельно з власною внутрішньою регіоналізацією виникли зовнішні регіоналізації у всьому ЄС [1]. Схід як мегарегіон ставав усе більш важливим для ЄС на противагу середземноморському регіону. З початку 2000-х років у зовнішній політиці ЄС у східному напрямі стало домінувати прагнення зберегти безпеку на своїй периферії. Одним із основних завдань ЄПС було створення умов для регіональної інтеграції. Незважаючи на двосторонній характер угод, Євросоюз прагнув створити на території СНД більш-менш інтегрований простір. Європейська рада відзначила важливість використання «Угод про партнерство та співробітництво» для впливу на процес інтеграції в регіоні, у текстах преамбул до угод підкреслено важливість політичного діалогу, який повинен «сприяти врегулюванню конфліктів та завершенню розбіжностей в регіоні», що, у свою чергу, сприятиме зміцненню безпеки в Європі [29].

У 1999 році ЄС прийняв «Загальну стратегію щодо Росії й України». Ці держави були першими, де єдина стратегія СЗПБ була використана як новий інструмент [13]. Європейські чиновники гостро критикували можливості України посилити безпеку Євросоюзу. У травні 2001 року прем'єр-міністр Швеції Й. Перссон і президент Єврокомісії Р. Проді заявили, що «будь-яка політична нестабільність, регресивний економічний розвиток або фрагментарні реформи в цій кра-

їні будуть загрожувати новому стрибку донизу в Європі – політичній, економічній та соціальній прірві, у зв'язку з розширенням ЄС» [27].

До вступу в ЄС Польща не мала прямого впливу на розвиток ЄПБО упродовж тривалого часу. ЄС не був зацікавлений у залученні держави в розвиток структур безпеки політико-економічного простору Центральної і Східної Європи. Історичний досвід Польщі не був оптимістичним: гарантії західних держав, як правило, виявилися пустими обіцянками. Незалежна Польща шукала чіткі гарантії, а їх можна було знайти лише в НАТО. Польща продемонструвала відсутність довіри до європейської гарантії безпеки, яка не виправдала зовнішньої політики і безпеки європейських держав, які представляють свої національні інтереси вище інтересів співтовариства [24].

У 2000 році польський уряд затвердив «Стратегію безпеки Республіки Польща», у якій наголошувалося, що членство в НАТО «суттєво змінило геополітичну і геостратегічну позицію цієї країни, яка стала частиною ефективної системи союзної оборони» [34]. У документі йдеться про те, що Польща розглядала ЄС як другу політичну і військову структуру після НАТО, опору державної безпеки. У ній також було заявлено про участь Польщі у формуванні СЗПБ ЄС. Була запропонована також участь польських військ у боротьбі з кризою ЄС [24]. Питання захисту національної безпеки для Польщі постало здебільшого питанням внутрішніх заходів, спрямованих на задоволення стандартів НАТО і зобов'язань, а також участі в різних проектах, як-от: «Ініціативі оборонних можливостей», «Ініціативі зброї масового ураження», «Партнерстві заради миру». Польща взяла участь у політиці відкритих дверей НАТО, підтримавши План дій щодо членства (ПДЧ) і членство в НАТО для Словаччини, країн Балтії та Словенії [34].

У контексті співпраці за «мир і безпеку» Україна була названа «потенційним партнером» ЄС [27]. Євросоюз прагнув стабільного, безпечного і розвиваючого сусідства. Передусім, ЄПС планувалася як політика, спрямована щодо Білорусі, Молдови й України як «першої Європи» [4]. Росія не була учасником ЄПС, але замість цього підтримувала «стратегічне партнерство» з ЄС на основі угоди про чотири так звані «спільних просторів». У той же час, на думку міжнародних аналітиків, після приходу до влади Президента В. Путіна стало зрозуміло, що Росія навряд чи зможе утвердитися в ролі провідної світової держави, без проведення агресивної політики у більшості країн пострадянського простору. Вплив Російської Федерації на зовнішню політику України був неодноразово продемонстрований упродовж всієї новітньої історії цього в Україні. Прикладами цього можуть служити звільнення в 2000 році

міністра закордонних справ Б. Тарасюка, неодноразове використання залежності України від постачання енергоносіїв із Росії, передусім нафти і газу. Залежність України від Росії в постачанні енергетичних ресурсів довела, що політика постачання енергоносіїв є дуже ефективним інструментом впливу Росії на зовнішню політику України. Важливо згадати про нафтову блокаду наприкінці 1999 року – на початку 2000 року.

У результаті Україна зробила крок до реінтеграції з Росією, незважаючи на офіційні заяви про пріоритети України на інтеграцію в європейський простір. Ключовим моментом в українсько-російських відносинах був візит Президента В. Путіна до Дніпропетровська в лютому 2001 року, у ході якого сторони домовилися об'єднати свої енергетичні мережі, а також співпрацювати в аерокосмічній галузі. Свідченням важливості України у зовнішній політиці Росії є призначення у 2001 році колишнього Прем'єр-міністра В. Чорномірдіна на посаду посла в Україні [70]. Випробуванням для українсько-російських відносин під час політичної кризи в кінці 2000 року – на початку 2001 року стало те, що Україна відчула тиск із боку Заходу. Росія ж натомість запропонувала свою допомогу у вигляді повної політичної підтримки щодо політичного скандалу навколо режиму Л. Кучми і цю підтримку було прийнято. У 2002 році Президент В. Путін відвідав Україну більше шести разів, у той час, як візитів західних лідерів майже не було. Відносини між Україною і Росією поглибилися ще більше, що було зумовлено недостатнім рівнем відносини із Заходом, посиленням американських звинувачень у продажу зенітних ракетних комплексів в Ірак. Із-поміж інструментів впливу Росії на Україну також потрібно згадати проект створення газотранспортної консорціуму.

Ситуація навколо польської політики безпеки докорінно змінилася після терористичних актів 11 вересня 2001 року у США, які продемонстрували, що наявні інститути безпеки вже не здатні утримати належну гарантію безпеки в новому світовому порядку. У 2002 році Польща опублікувала свою «Європейську стратегію безпеки», у якій одним із головних завдань було запобігання нових розділових ліній між розширеним ЄС та його сусідами. Замість цього Євросоюз хотів створити кільце добре керованих країн на схід від ЄС та на кордонах Середземномор'я, з яким були тісні відносини співпраці.

У контексті вступу до ЄС перед Польщею стояло завдання відновлення своєї ролі в Європі. Вона брала активну участь у розробці політики ЄС щодо східних сусідів, у тому числі таких аспектів, як зовнішня торгівля, економіка, міжнародні відносини, правосуддя та внутрішні справи. Незважаючи на те, що у 2003 році з початку роботи в союзних органах як активний спостерігач без права

голосу, роль Польщі зростала, вона все ще не мала значного впливу на зовнішню політику ЄС. Офіційне членство позначилося на її політиці щодо країн, які знаходяться на сході європейського континенту: Росії, Білорусі, Молдови та України. Поруч зі створенням Північного виміру ЄС (вступ Швеції та Фінляндії, Іспанії та Португалії, запуск Барселонського процесу) Польща сприяла формуванню Східного виміру ЄС [7].

У той же час Польща покладала багато надій на розширення співробітництва між НАТО й Україною. Проголошені проєвропейські прагнення і водночас проросійська та про-СНД політика на практиці сприяли плутанині в політиці безпеки і зовнішній політиці України. Проте, у 2002 році Україна заявила про свої плани щодо вступу в НАТО. У 2002 році відбулися парламентські слухання з питання співпраці України з НАТО, які підтвердили мету інтеграції в Північноатлантичний союз. У тому ж році Рада національної безпеки і оборони України одногосно схвалила рішення вступити в НАТО. Це було офіційне оголошення сигналізації початку довгого і важкого шляху до повноправного членства. Захід сприйняв це довгоочікуване рішення як чергову порожню декларацію, ввічливо визнав його як ясності щодо кінцевої мети євроатлантичної інтеграції, і щедро повторив, що «двері НАТО залишаються відкритими для всіх європейських демократій» [42]. У той же час, атлантичні партнери нагадали Києву, що шлях через ці «двері» не буде легким і коротким.

Однак разом із тим 2003 рік був оголошений роком Росії в Україні і розпочався з проведення саміту СНД в Ялті 27–29 січня 2003 року. У ході саміту Президент Л. Кучма був призначений головою Ради глав держав СНД. Більш того, Росія і Україна підписали «Договір про українсько-російський кордон», який був сприйнятий як позитивний крок на шляху до нормалізації відносин між двома країнами. У 2003 році президентами Росії, України, Білорусії і Казахстану була оголошена ініціатива створення СЕП та Організації регіональної інтеграції. Для України головна перевага полягала у зоні вільної торгівлі. Київ намагався утримуватися від подальших зобов'язань, особливо після того, як Москва зажадала щоб він відмовився від раніше досягнутих домовленостей із СОТ, оскільки це нібито необхідно для «синхронізованого вступу» до цієї організації. Проект СЕП був підданий критиці в Україні, бо це суперечило проголошеному Україною плану європейської інтеграції [34].

Значне охолодження в російсько-українських відносинах відбулося наприкінці 2003 року під час кризи навколо острова Тузла в Керченській протоці, яка спровокувала дипломатичне напруження між двома країнами аж до ухвалення резо-

люції Верховної Ради України як «недружній акт, який змусить Україну переглянути свої нинішні відносини з Росією» і висловлюванням Л. Кучми, у якому він сказав, що останні події змусять переглянути нашу зовнішню політику ще раз. Ці події дали поштовх до офіційного формулювання Україною своїх зовнішньополітичних стремлень вступити в НАТО. У результаті 2003 році ВРУ прийняла Закон України «Про основи національної безпеки України», який визначив сучасні основи для державної політики. Закон надав список реальних і потенційних загроз національним інтересам і національній безпеці України, зокрема у політичній та економічній сферах. Основна мета зовнішньої політики визначена як активна участь у міжнародних політичних процесах. Членству в НАТО та ЄС надано велике значення: «забезпечення безпеки України, набуття членства в ЄС та НАТО» [26].

У 2004 році Польща підтримала ідею запрошення українського Президента на саміт НАТО у Стамбул. Багато держав-членів НАТО висловили застереження, посилаючись на стан демократії в Україні. Ключову роль тут зіграли неофіційні консультації між НАТО й Україною на рівні міністрів оборони, що відбулися у Варшаві у 2004 році. У зв'язку зі скептицизмом навколо виборів, не було можливості досягти згоди за новою формулою «Альянс-Україна». На думку деяких союзників, довіра до прагнень України вступити в НАТО була підірвана рішенням зняти з оборонної доктрини України положення про євроатлантичну інтеграцію як пріоритетну політику безпеки. Подібні сумніви, на цей раз щодо європейської інтеграції, були спровоковані прогресивними переговорами з формування Єдиного економічного простору разом із Білорусією, Росією і Казахстаном [48].

Для спостерігачів польської зовнішньої політики було зрозуміло, що Польща забезпечуватиме більш жорстку політику ЄС щодо Росії і буде наголошувати на питаннях, що стосуються енергетичної безпеки держав-членів ЄС із Центральної та Східної Європи. Розширення ЄС, безумовно, зробило відносини Росії і ЄС більш складними, що призвело до негативного сприйняття Росії зі сторони держав-членів ЄС Центрально-Східної Європи і асоціації її із загрозою [17].

Розуміння недостатності економічних інструментів для вирішення такого політичного завдання як зміцнення безпеки, призвело ЄС до усвідомлення необхідності більш активної присутності у процесах врегулювання наявних у регіонах конфліктів. Використовуючи економічні інструменти досить активно, ЄС проте постійно стикався з недостатньою «помітністю» своєї участі в конфліктному врегулюванні. Тому одним з основних завдань протягом усього періоду його діяльності

на східному напрямку була необхідність підняття рівня своєї впізнаваності у зонах конфліктів.

ЄС позиціонував себе як істотно відмінний міжнародний актор, що прагне сприяти порядку, заснованому на правилах міжнародної дисципліни замість традиційних режимів силової політики. Європейська стратегія безпеки поставила перед собою стратегічну мету – створити безпеку навколишнього простору [11]. ЄПС намагається перевести цю мету в єдиний загальноєвропейський підхід через кілька пов'язаних проблем у сфері безпеки держав-членів та ЄС у цілому: турбота про політичну стабільність на кордонах Євросоюзу, бажання боротьби з уявними чи реальними негативними наслідками недавнього раунду східного розширення для «чужаків» [41], спроби визначити привабливу альтернативу членству в ЄС при одночасному зміцненні поняття загальної зовнішньої політики. ЄПС активно пов'язує внутрішню і зовнішню проблеми безпеки ЄС і зачіпає всі структури ЄС. Просування «належного управління», пов'язаного з демократизацією та розширенням торгівлі та інвестицій, призначених для вирішення конкретних питань безпеки, такими, як нелегальна міграція, організована злочинність, розповсюдження зброї масового знищення, екологічні катастрофи або етнічні конфлікти, розповсюдилося на всю територію ЄС [36].

Із розширенням ЄС на країни Центральної та Східної Європи різко зросла полюсність питання «зовнішні кордони». Концепція зовнішнього кордону як бар'єру за часів «холодної війни» віджила своє, був кинутий виклик альтернативним прикордонним концепціям із падінням залізної завіси [8]. Безпрецедентний обсяг розширення у 2004 році підняв питання про «остаточні кордони», особливо в старих західноєвропейських державах. Ставало очевидним, що, незважаючи на успіх розширення, ЄС не може покладатися на старі політичні інструменти для взаємодії із сусідами. Із 2004 року стало очевидно, що Україну потрібно розглядати як одну зі слабких ланок на східній периферії поряд із Білоруссю і Молдовою [15].

Після приєднання Польщі в ЄС польська підтримка вступу України до НАТО складається з політичних дій і військової співпраці. У сфері міжнародної безпеки Польща підкреслила важливість продовження політики «відкритих дверей» Альянсу. Прем'єр-міністр Польщі заявив, що приєднання України і Грузії необхідне для забезпечення поставок сирої нафти з Каспійського моря до держав-членів НАТО [31]. Україна і Польща здійснили спробу співпраці в політичній сфері на пострадянському просторі, зокрема шляхом координації їх політики у відносинах із Білоруссю та Грузією. Низку нарад, що стосувалися Білорусі, провели у 2005 році, у яких взяли участь представники Польщі, України, Литви, Латвії, част-

ково Грузії. Результатом цього стало формування у перших чотирьох країнах спільної робочої групи із дослідження ситуації в Білорусі, хоча група не була особливо активна. У серпні 2008 року лідери Польщі, України та трьох балтійських держав відвідали Грузію для підтримки Президента М. Саакашвілі у війні з Росією. Невдовзі після цього у Вашингтоні міністр закордонних справ Польщі Р. Сікорський виніс попередження щодо повторення грузинського сценарію в Україні. Він також висловив думку, що ще одна спроба зміни міждержавних кордонів становитиме загрозу для безпеки Європи, і він де-факто закликав НАТО дати гарантію територіальної цілісності України [32].

Позиція Польщі полягала в тому, що у випадку приєднання цієї країни, не лише НАТО буде посилене, але, найголовніше, відбудеться фундаментальна зміна у геополітичній ситуації в сусідньому просторі, що буде значною перевагою Польщі, України та багатьох інших держав. Із-поміж конкретних дій, спрямованих на наближення України до Альянсу, потрібно зазначити підписання в 2006 р. комітетом начальників штабів обох країн допомоги, схема узгодження українських збройних сил з вимогами «Партнерства заради миру» [29]. Військове співробітництво Польщі з Україною набуло різних форм, у тому й програми з надання допомоги в перформатуванні українських збройних сил до стандартів НАТО. Загальні принципи були погоджені для участі військ в операціях НАТО і ЄС, а в 2008 році було прийнято рішення сформувати до 2011 року спільну польсько-українсько-литовську військову частину [32].

У декларації саміту НАТО в Бухаресті у серпні 2008 року Польща вимагала провести глибокий аналіз грузинських та українських зусиль щодо членства в НАТО, а також розробити політику відповідно до нової конфігурації безпеки в Східній Європі, конфігурацію, яка стежитиме за збройним втручанням [50]. Події у країнах Східної Європи мали серйозний вплив на подальший розвиток політики безпеки. Політичні потрясіння в Україні та Грузії, які привели до влади демократично орієнтовані і проєвропейські сили вимагали розширення інструментів ЄС у відносинах із цими державами. Незважаючи на загальний консенсус навколо ідеї стабілізації східними сусідами, ЄС не вистачає чіткого бачення механізмів надання нормативної конвергенції цих держав, достатній рівень стабілізації, ступінь готовності ЄС втручатися у справи цих держав заради їхньої стабілізації, а також обсяг ресурсів країн-членів ЄС. Пошук відповідної формули для вирішення цих питань виявився центральною частиною дискусії в рамках інститутів ЄС, а також між державами-членами, що призвело до створення Східного партнерства [37].

Не буде перебільшенням зауважити, що розширення Євросоюзу 2004 і 2007 років у своєму вияві було прикладом досягнення першорядного значення для європейської безпеки. Вона представляє політичний розвиток історичних пропорцій, і як процес розширення продовжується і в наступні роки, європейський політичний ландшафт буде змінюватися й надалі. З погляду зовнішньої політики в той час, як багато інших аспектів і спроб спільної політики ЄС супроводжувалися ускладненнями, розширення стало успіхом європейської політики [4].

Польський дослідник Р. Кужняр зауважував, що причиною для занепокоєння майбутнім Східної Європи була невизначеність ситуації в Білорусі, нестабільність в Україні або енергетична політика Росії. Але жодна з цих країн не представляє військової загрози для Польщі. На його думку, ці країни мають більше підстав побоюватися не Польщі, ЄС чи НАТО, але в першу чергу своїх власних внутрішніх проблем [18].

Міждержавна співпраця активно розвивалася не лише на центральному, але й на регіональному рівні. Усе це свідчить про те, що навіть кризові явища не послаблювали стратегічний характер відносин обох країн та народів. Серед вагомих здобутків можна назвати імплементацію Дорожньої карти українсько-польського співробітництва на 2009-2010 роки. Було започатковано «Київську ініціативу» – новий формат тристоронньої співпраці на рівні керівників органів національної безпеки України, Польщі та Білорусі. Результативно розвивалася взаємодія з Польщею з актуальних питань європейської інтеграції України. Зокрема, вдосконалено роботу Постійної українсько-польської конференції з питань європейської інтеграції, розгорнуто співпрацю по реалізації проекту Східного партнерства, ефективно впроваджується проект «Підтримка секторальних реформ в Україні 2009».

На 2010 рік у Європі не було ефективного центру прийняття рішень із закордонних справ і питань політики безпеки, у той час, як розширення ЄС робить цю ситуацію ще складнішою. Нові держави-члени мають завжди різні пріоритети в цій галузі, особливо щодо ключових партнерів ЄС, США та Росії [14]. Як наслідок, європейську зовнішню політику проводять інші міжнародні інституції, такі, як НАТО, ОБСЄ або ООН (як формальна офіційна спеціальна коаліція) [40;43].

Нормалізація геополітичного становища Польщі призводить до висновків щодо її політики безпеки. По-перше, безпека повинна була посилюватися, оскільки геополітична ситуація змінюється [18]. По-друге, посилення позицій ЄС в інтересах польської держави. Польща була зацікавлена в поглибленні європейської інтеграції, особливо

політичної, хоча безмежне розширення не в інтересах Польщі. Геополітична згуртованість ЄС як спільноти держав і громадян можлива лише тільки на поточній цивілізаційній основі. У розширенні співпраці в рамках ЄС Польща брала активну участь. Вона підтримувала зміцнення інструментів зовнішньої політики, безпеки та оборони ЄС разом з очікуваним створенням класичного політичного і стратегічного альянсу в рамках Союзу. Цей набір інструментів, необхідний для ЄС саме з геополітичних причин: із метою зміцнення ролі Заходу і баланс у рамках НАТО (між США і ЄС), щоб захистити власні інтереси в глобальному контексті, а також надавати більш ефективний вплив на Схід. Польща потребувала союзу із сильною міжнародною позицією та інституційною узгодженістю. Головною галуззю міжнародної лояльності Польщі є «європейська батьківщина» як цивілізація та спільнота держав, народів і громадян. Це означає, що пошук стратегічного партнерства мусить бути з тими членами Союзу, які мають життєво важливе значення для польських інтересів і які хочуть такого союзу, тобто, в першу чергу, з Німеччиною і Францією [18].

Щодо питання майбутнього відносин між Україною та ЄС Польща, як правило, намагається співпрацювати з державами-«однодумцями», у тому числі країнами з вишеградської четвірки: Чехією, Словаччиною та Угорщиною, а також Скандинавськими і Балтійськими державами та Великою Британією. Швеція підтримує більш активну участь ЄС у східному регіоні і його демократизації, є ключовим партнером для Польщі в пропаганді майбутнього членства в ЄС для України [9]. Нові держави-члени ЄС із Центральної Європи сформували у ньому проукраїнське лобі України. Так, наприклад, прем'єр-міністр польського уряду Б. Шидло після її зустрічі у Криніці (2016) з українським прем'єром В.Гройсманом зазначила, що вільна, незалежна, демократична Україна – це запорука безпеки Європи і Польщі. Глава уряду Польщі заявила теж, що Польща хоче бути амбасадором України в Євросоюзі.

Двостороннє співробітництво останніми роками відбувалося в умовах воєнно-політичної кризи в Україні. Росія порушувала Мінські домовленості, загострюючи ситуацію, що впливало на міжнародну взаємодію. У відповідь Міністерство оборони України використовувало дипломатичні заходи для привернення уваги світової спільноти та залучення матеріально-технічної допомоги від партнерів. Україна отримала значну підтримку від США, Канади, Польщі та Литви, зокрема в лікуванні військових. Польща декларувала готовність до поглиблення оборонної співпраці, надаючи матеріально-технічну та консультативну допомогу, сприяючи підготовці військових ЗСУ. Основні зусилля Міністерства оборони України були

спрямовані на інтеграцію в європейський простір та співпрацю з НАТО для досягнення стандартів, необхідних для майбутнього членства [62].

За підтримки програми Східного партнерства продовжувалася фахова підготовка представників Збройних Сил України на орієнтаційному курсі з питань Спільної політики безпеки і оборони Європейського Союзу. Поглиблення взаємовідносин між Україною та Європейським Союзом у сфері Спільної політики безпеки і оборони сприяло не тільки реалізації пріоритетів зовнішньої політики України та імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, але й дало змогу підвищити оперативні та бойові спроможності підрозділів Збройних Сил України для забезпечення територіальної цілісності України та врегулювання кризової ситуації на Сході України.

У сучасному світі зовнішня політика держав відіграє ключову роль у забезпеченні безпеки та розвитку міжнародного співробітництва. Україна та Польща – дві стратегічно важливі країни Центрально-Східної Європи, які відіграють значну роль у формуванні регіональної безпеки та інтеграції до Європейського Союзу. Період 2014-2024 років є визначальним у цих процесах, адже за цей час Україна здійснила важливі кроки до євроінтеграції, а Польща продовжила виступати одним із її головних союзників. Водночас існували і виклики у двосторонніх відносинах, які впливали на регіональну стабільність. Після Революції Гідності 2014 року Україна взяла чіткий курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Польща стала одним із найактивніших адвокатів України в Європейському Союзі, сприяючи підписанню Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Крім того, польська держава відіграла значну роль у підтримці санкційної політики проти Росії після її агресії на сході України. Польща також надавала політичну та економічну підтримку Україні в рамках регіональних ініціатив, таких як Люблінський трикутник (Україна-Польща-Литва) та Ініціатива трьох морів. Це стало важливим інструментом для координації зусиль у сфері безпеки, інфраструктури та економічного розвитку [39].

Військова агресія Росії проти України суттєво змінила безпекову ситуацію в регіоні. Польща стала одним із ключових союзників України у наданні військової та гуманітарної допомоги, особливо після повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році. Варшава активно підтримувала постачання озброєння, військової техніки та навчання українських військових. У сфері енергетичної безпеки обидві країни зіштовхнулися з викликами, пов'язаними з залежністю від російських енергоресурсів. Польща виступала за диверсифікацію енергетичних поставок, підтримуючи будівництво альтернативних маршрутів постачання газу

та співпрацюючи з Україною у цьому напрямку. Польща активно сприяла інтеграції України до європейських структур, підтримуючи скасування візового режиму для українців у 2017 році та переговори щодо членства України в ЄС після початку війни 2022 року. Крім того, польський уряд виступав за надання Україні статусу кандидата в члени ЄС та допомагав у реформуванні ключових секторів української економіки та правової системи [55].

Економічне співробітництво між двома країнами зросло, особливо в сферах логістики, транспорту та сільського господарства. Польща стала одним із найбільших торговельних партнерів України, а також важливим ринком праці для українських громадян. Попри стратегічне партнерство, українсько-польські відносини мали і певні суперечності. Найбільш гострі питання стосувалися історичної пам'яті, зокрема трактування подій Волинської трагедії. Політичні коливання у відносинах між урядами іноді впливали на загальний тон двосторонньої співпраці, проте стратегічні інтереси обох держав залишалися незмінними [30].

Зовнішня політика України та Польщі у 2014-2024 роках демонструє високий рівень співпраці та взаємної підтримки, особливо у сфері безпеки та євроінтеграції. Польща залишається одним із ключових союзників України в ЄС і НАТО, надаючи політичну, економічну та військову допомогу. Водночас наявні розбіжності потребують діалогу та взаєморозуміння для подальшого розвитку співпраці. Перспективи відносин між двома

країнами залежатимуть від успішної реалізації реформ в Україні та подальшої інтеграції до Європейського Союзу [49].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Європейський Союз став ключовим гравцем на міжнародній арені після розпаду біполярної системи, зосередившись на зміцненні безпеки та стабільності, зокрема через розширення на схід. ЄС розробив Спільну зовнішню політику та політику безпеки для уникнення конфліктів і підтримки інтеграційних процесів у сусідніх країнах. Польща відіграла важливу роль у формуванні східного виміру ЄС, активно підтримуючи Україну в її євроатлантичній інтеграції. Україна балансувала між європейською інтеграцією та впливом Росії. Важливими етапами стали події 2003 року навколо острова Тузла, війна в Грузії 2008 року та розвиток Східного партнерства, яке стало частиною політики ЄС щодо країн, що прагнуть євроінтеграції, але залишаються в сфері впливу Росії. Польща активно співпрацювала з Україною, підтримуючи її євроінтеграційні прагнення, зокрема через підписання Угоди про асоціацію і надання статусу кандидата в ЄС. Під час російської агресії Польща стала важливим союзником України, надаючи військову та гуманітарну допомогу, підтримуючи санкції проти Росії. Економічна співпраця між Польщею та Україною, не зважаючи на війну 2014-2024 рр. розвивається у сферах логістики, транспорту та енергетики. Польща сприяла диверсифікації енергопостачання і допомагала Україні інтегруватися в європейські ринки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Agha A. Regionalisation as a Driving Force of EU Widening: Recovering from the EU 'Carrot Crisis' in the 'East'. *Europe-Asia Studies*. 2010. Vol. 62, №8. P. 12-39.
2. Baluk W. Stosunki polsko-ukraińskie w kontekście geopolityki. *Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє*. К.: Вид-во Українського фіто соціологічного центру. 2002. Ч. II. С. 21-29.
3. Baluk W. Wschodnia polityka Polski i zachodnia polityka Ukrainy (historyczny i koncepcyjny zarys problemu). *Region czarnomorski: Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej* / red. T. Kapuśniak, A. Gil. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej. 2009. Część 1. S. 45-57.
4. Bengtsson R. Constructing Interfaces: the Neighbourhood Discourse in EU External Policy. *European Integration*. 2008. Vol. 30, №5. P. 597-604
5. Brzezinski Z. The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. New York: Basic Books, 1997
6. Brzezinski Z. Ukraine's Critical Role in the Post-Soviet Space. *Ukraine in the World* / ed. Lubomyr Hajda. p. 3-8.
7. Cimoszewicz W. Poland's Raison d'Etat and the New International Environment. *Yearbook of Polish Foreign Policy*. Warsaw: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2003. URL: <http://www.sprawymiedzynarodowe.pl/yearbook/2003>
8. Comelli M., Greco E., Tocci N. From Boundary to Borderland: Transforming the Meaning of Borders through the European Neighbourhood Policy. *European Foreign Affairs Review*. 2007. № 12. P.206
9. Copsey N., Pomorska K. Poland's power and influence in the European Union: The case of its eastern policy. *Comparative European Politics*. 2010. Vol. 8, № 3. P.314
10. D'Anieri P. Structural Constraints in Ukrainian Politics. *Eastern European Politics and Societies*. 2011. № 1. P. 28-46.

11. European Council. A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy. Brussels, 12 December 2003. URL: <http://consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>.
12. Fean D. Economic Constraint and Ukraine's Security Policy. *Russie.Nei.Reports*. 2011. URL: <http://www.ifri.org/downloads/feanmarch2011ukrainesecurity.pdf>
13. Fritz V. New divisions in Europe? East–East divergence and the influence of European Union enlargement. *Journal of International Relations and Development*. 2005. № 8. P.208
14. Grabbe H. The Constellations of Europe: How Enlargement Will Transform the EU. Centre for European Reform, London, 2004.
15. Haukkala H. The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy. *Europe-Asia Studies*. 2008. Vol. 60, № 9. P.1614
16. Higashino A. For the Sake of 'Peace and Security': The Role of Security in the European Union Enlargement Eastwards. *Cooperation and Conflict*. 2004. p. 39-347.
17. Kaminska J. The Link between National Foreign Policy and the Performance of a Country in the European Union: The Polish Case. *Journal of Contemporary European Research*. 2010. Vol. 6, № 1. P. 69-76
18. Kuźniar R. Geopolitics and Poland's Security Policy. *The Polish Quarterly of International Affairs*. 2008. issue: 1. p. 65-67
19. Larrabee F. Stephen Ukraine's Place in European and Regional Security. *Ukraine in the World*. 1998. URL: <https://www.rand.org/pubs/reprints/RP748.html>;
20. Larrabee F. Stephen Ukraine: Europe's Next Crisis? *Arms Control Today*. July/August. 1994. p. 14-19.
21. Larrabee F. Stephen Ukraine's Balancing Act. *Survival*. 1996. №2. p. 143-165;
22. London Greets Kyiv with Nearing NATO. *Den*. - 1 June 2002.
23. Manzhola V. et al. Ukraine in Post Bipolar System of International Relations: Analytical Report. К.: Інститут міжнародних відносин, 2006. 66 с.
24. Miszczak K. Poland and the Development of the European Security and Defence Policy. *The Polish Quarterly of International Affairs*. 2007. issue: 3. p. 14-15
25. O'Brennan J. Bringing Geopolitics Back In: Exploring the Security Dimension of the 2004 Eastern Enlargement of the European Union. *Cambridge Review of International Affairs*. 2006. Vol. 19, № 1. P.164
26. Olynyk S.D. Ukraine as a Post-Cold War Military Power. *Joint Force Quarterly*. 1997. №15, p.88.
27. Persson G., Prodi R. Ukraine's Progress Should Be a Priority for All Europe. *International Herald Tribune*, 22 May 2001.
28. Pogodda, S., Ginty Mac, R., Richmond, O. The EU and critical crisis transformation: the evolution of a policy concept. *Conflict, Security & Development*. 2021. URL: <https://doi.org/10.1080/14678802.2020.1854442>
29. Poland to Help Ukraine in NATO Integration. *BBC Monitoring*. 10 August 2006.
30. Polegkyi, O. The Intermarium in Ukrainian and Polish Foreign Policy Discourse. *East/West*. 2021. 8(2), 29–48. URL: <https://doi.org/10.21226/ewjus562>
31. Polish President Says Ukraine, Georgia Should Join NATO. *BBC Monitoring*. 29 November 2006 (www.securities.com).
32. Polish-Ukrainian Relations: From the Success of the "Orange Revolution" to Russia-first Policy (11-13)
33. Proedrou F. (). Ukraine's Foreign Policy: Accounting for Ukraine's Indeterminate Stance between Russia and the West. *Southeast European and Black Sea Studies*. 2010. № 4. p. 443-456.
34. Quo vadis? Polish-ukrainian relations in the enlarging Europe, 1991-2004, P. 260-270.
35. Ryabchuk M. The Ukrainian "Friday" and the Russian "Robinson": The Uneasy Advent of Postcoloniality. *Canadian-American Slavic Studies*. 2010. № 44. p. 7-24.
36. Sasse G. The European Neighbourhood Policy: Conditionality Revisited for the EU's Eastern Neighbours. *Europe-Asia Studies*. 2008. Vol. 60. № 2. P. 295-296
37. Shapovalova A. Political Implications of the Eastern Partnership for Ukraine: a Basis For Rapprochement or Deepening the Rift in Europe. *Romanian Journal of the Eastern Affairs*. 2010. Vol. 10, № 3. P.71-72
38. Sherr Ja. The Mortgaging of Ukraine's Independence, Chatham House Briefing Paper. London: Royal Institute of International Affairs, 2010.
39. Shuliak A., Vozniuk Eu, Patlashinska I., Shuliak N. Info-analytic support for ukrainian-polish cross-border cooperation: a case study of euro-regions. *Codrul Cosminului*. 2020. Issue 2, Vol. 26, P. 431-454.
40. Stanczyk J. Ccontemporary Geopolitical Transformations in European in the Context of the Process of European Integration. *Revista Romana de Geografie Politica*. 2010. Vol. XII, № 2. P. 438
41. The Union remains determined to avoid new dividing lines in Europe and to promote stability and prosperity within and beyond the new borders of the Union. *Council of the European Union*. 15917/02. p. 6. URL: http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf
42. The USA Greets Ukraine's Course Towards NATO. *Den*. 31 May 2002;

43. Towards Complementarity of European Security Institutions. Achieving Complementarity between NATO, EU, OSCE and the Council of Europe. *Report of the Warsaw Reflection Group*. January 31 – February 1, 2005, Warsaw 2005.
44. White S. et al. Belarus, Ukraine and Russia: East or West? *The British Journal of Politics & International Relations*. 2010. № 3. p. 344-367.
45. Wolczuk K. Poland's Relations with Ukraine in the Context of EU Enlargement. One Europe or Several? Briefing Note 4/0. April 2001;
46. Wolczuk R. Ukrainian-Polish Relations between 1991-1998: From the Declarative to the Substantive. *European Security*. 2000. № 1.
47. Wolczuk R. and K. Poland and Ukraine: a strategic partnership in a changing Europe? *Royal Institute of International Affairs*. 2003. p. 134.
48. Zajaczkowski W. Polish-Ukrainian Relations. *Yearbook of Polish Foreign Policy (English Edition) (Yearbook of Polish Foreign Policy)*. 2005. №1. P.126.
49. Zajęcki R., O. Shuliak A., Fesyk Using public diplomacy for creating international peace and security on the example of Poland and Sweden *Torun International Studies*. 2020. Vol 1, No 13, p.165-175.
50. Ziolkowski M. (). Poland's Security Policy - a Different Starting Point. *The Polish Quarterly of International Affairs*. 2008. Issue 4, p. 47
51. Бжезинський З. Україна й Польща в контексті європейської інтеграції. Стратегічна панорама . 1998. № 3-4. С. 26-29;
52. Бжезинский З. Я завжди знав і вірив, що буде незалежна Україна. *Universum*. 1998. №. 9-10. с. 8-9;
53. Дергачов О. П. Партнерський потенціал України: становлення і реалізація / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. К.: Парлам. вид-во, 2009. 494 с.
54. Енергетична дипломатія: світові приклади для України. URL: http://dixigroup.org/storage/files/2016-09-15/web_energy_diplomacy_dixi_2016_ua_1.pdf.
55. Єлова Т., Шуляк А. Історична пам'ять та примирення VS національні інтереси України та Польщі. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2024. №14. С. 345-369.
56. Зовнішня політика України-2009: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. М. Перепелиці. К., 2010. 250 с.
57. Зовнішня політика України-2011: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. М. Перепелиці. К., 2012. 384 с.
58. Зовнішня політика України-2012: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. М. Перепелиці. К., 2013. 304 с.
59. Клепиков А. Домінування сакрального типу політичного дискурсу. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В.Полохало (керівник авт. колективу); Заг. ред-ція.: Є.Бистрицький (розд. 1), В.Полохало (розд. 2), С.Макеєв (розд. 3), О.Дергачов (розд. 4). К.: Політична думка, 1995. 368 с.
60. Кулик В. *Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки*. Київ: Критика, 2010. 656 с.
61. Онуфрив С. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі. Політичний дискурс змї України у світовому інформаційному просторі : Автореф. дис ... канд. філол. наук:10.01.08. Київ: Б.в., 2005. 20 с.
62. Офіційний сайт МОУ. URL: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mizhnarodne-spivrobitnicztvo/>
63. Перепелиця Г. Україні потрібно переконувати членів Альянсу URL: www.eu.prostir.ua.
64. Перепелиця Г.М. Як жити відрізняючись, але в гармонії. Теоретичні аспекти. ПІЧ. 2002. № 4. С. 50-64.
65. Перепелиця Г.М. Між Росією та Європою. *Універсум*. 2013. № 9-10 (239-240). С. 7-13.
66. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалі сучасної газетної публіцистики): монографія. К.: Націон. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. 392 с.
67. Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива / М. П. Білоблоский та ін.; заг.ред. С. І. Пирожков; Рада національної безпеки України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. К.: НІПМБ, 2001. 623 с.
68. Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва: зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т світ. економіки та міжнар. відносин, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса; редкол.: Ю. А. Левенець та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2010. 207 с.
69. Яворська Г.М. Європа в українських медіа-текстах: «учитель», «начальник», «сусід»... Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. 2008. Вип. 140. Черкаси, С. 3–10.
70. 2001: The Year in Review. Ukraine's Foreign Affairs: a Sullied Image's Effect. *The Ukrainian Weekly*. vol. LXX. no. 1. 6 January 2002.

ДОКТРИНА ДІЛЛОНА ТА ДОКТРИНА КУЛІ – ПРИНЦИПИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В США ТА ВИБОРНІСТЬ ДЕЯКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА ПОСАДОВИХ ОСІБ

DILLON RULE LAW AND COOLEY DOCTRINE LAW – PRINCIPLES OF LOCAL GOVERNMENT IN THE UNITED STATES AND THE ELECTION OF CERTAIN GOVERNMENT BODIES AND OFFICIALS

Завидняк В.І.,

аспірант кафедри міжнародної політики
факультет міжнародних економічних відносин

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Система органів місцевого самоврядування в США є однією з найскладніших у світі, адже США одна з найбільших федерацій. І цей федералізм надає широкі повноваження урядам на місцях, мета цих широких повноважень полягає в тому, що вважається, органам місцевого самоврядування видніше, як ефективніше вирішувати власні проблеми. Ця форма правління розбиває владу на багато рівнів та елементів і робить її ближчою до народу. І як наслідок це захищає від узурпації влади, оскільки місцеві органи діють з великим спектром повноважень.

Доктрина Діллона та доктрина Кулі – принципи місцевого самоврядування в США та виборність деяких органів та посадових осіб досліджується багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими. Згідно до Біля про права Десятої поправки (1791 р.): «Повноваження, не делеговані Сполученим Штатам Конституцією і не заборонені нею штатам, зберігаються відповідно за штатами або за народом». В США уряди штатів побудовані за зразком федерального уряду, тобто присутність трьох гілками влади: виконавча, законодавча та судова.

Два типи органів управління: доктрина Кулі і доктрина Діллона відрізняються одна від одної. Доктрина Кулі надає органам місцевого самоврядування повноваження приймати широкі законодавчі рішення, які не розглядаються державою, а правило Діллона стверджує, що перевага надається центральним органам.

В дослідженні наведено характеристику доктрини Діллона і доктрини Кулі. Проаналізовано повноваження губернатора штатів. Губернатори мають вагомий спектр повноважень, серед яких: затвердження бюджетів та асигнувань, прийняття чи накладення вето на законодавство штатів, затвердження призначень на виконавчу та суддівську посаду і законодавчий контроль за функціями виконавчої влади.

Проаналізовано рішення щодо справ: «Люди проти Херлбута» та «Сіті Клінтон проти Сідар-Рapidс і Міссурі Рівер Рейл Роуд Компанії».

Ключові слова: доктрина Діллона, доктрина Кулі, місцеве самоврядування, принципи місцевого самоврядування, США, політика, виборність органів, виборність посадових осіб, держава, штат.

The system of local government in the USA is one of the most complex in the world, because the USA is one of the largest federations in the world. And this federalism gives broad powers to local governments, the purpose of these broad powers is that it is believed that local governments know better how to solve their own problems more effectively. This form of government divides power into many levels and elements and makes it closer to the people. And as a result, it protects against usurpation of power, since local authorities act with a wide range of powers. The Dillon Doctrine and the Cooley Doctrine – the principles of local government in the USA and the election of certain bodies and officials are studied by many domestic and foreign scholars. According to the Tenth Amendment to the Bill of Rights (1791): «The powers not delegated to the United States by the Constitution, nor prohibited by it to the States, are reserved to the States, respectively, or to the people.». In the USA, state governments are modeled after the federal government, that is, the presence of three branches of government: executive, legislative, and judicial.

Two types of governments: the Cooley Doctrine and the Dillon Doctrine differ from each other. The Cooley Doctrine gives local governments the authority to make broad legislative decisions that are not considered by the state, and the Dillon Rule declares that the advantage is given to the state.

The study provides a description of the Dillon doctrine and the Cooley doctrine.

The powers of the state governor are analyzed. Governors have a wide range of powers, including: approving budgets and appropriations, passing or vetoing state legislation, approving executive and judicial appointments, and legislative oversight of executive branch functions.

The decisions in the cases of «People v. Hurlbut» and «City of Clinton v. Cedar Rapids and Missouri Railroad Company» are analyzed.

Key words: Dillon doctrine law, Cooley doctrine law, local government, principles of local government, USA, politics, election of bodies, election of officials, country, state.

Постановка проблеми. Структура органів місцевого самоврядування є однією з найбільш складною в США. Дискусію викладає питання, яким чином повинні взаємодіяти органи місце-

вого самоврядування з владою штату та країни. В США є доктрина Діллона та доктрина Кулі, які представляють два різні вектори цієї взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних та зарубіжних вчених досліджувало питання роботи органів місцевого самоврядування в США. Серед них: Торп П. Ортон [5], Джон Д. Рассел, Аарон Бостром [7]. Також під час дослідження теми проаналізовано правову базу щодо органів місцевого самоврядування, текст Поправки до Конституції США [2], та рішення суду, щодо діяльності органів місцевого самоврядування в США, а саме: місто Клінтон проти Cedar Rapids і Missouri Railroad Company (1868) (City of Clinton v. Cedar Rapids and Missouri Railroad Company (1868)) [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед не вирішених питань – дискусія, щодо особливості взаємодії органів місцевого самоврядування та центрального уряду згідно до доктрини Діллона та доктрини Кулі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідження особливостей роботи органів місцевого самоврядування в США.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Батьки-засновники виклали своє бачення структури уряду у документах федералістів, а пізніше закріпили це в Конституції США. Автори Конституції та законодавчих актів США сподівалися, що на кожному рівні уряд функціонуватиме належним чином і забезпечити стабільність у країні. Оскільки Засновники не згадали про місцеве самоврядування в Конституції, це неодмінно означає, що органи місцевого самоврядування є створенням урядів штатів, які знаходяться під їхнім керівництвом. У цьому контексті існують два типи діяльності органів місцевого самоврядування та їх управління: доктрина Кулі і доктрина Діллона [1, с. 1].

Згідно до Біля про права Десятої поправки написаного Джеймсом Медісоном і ратифікованого в 1791 році: «Повноваження, не делеговані Сполученим Штатам Конституцією і не заборонені нею штатам, зберігаються відповідно за штатами або за народом» («Tenth Amendment. The powers not delegated to the United States by the Constitution, nor prohibited by it to the states, are reserved to the states respectively, or to the people.») [2; 5, с. 345]. Усі уряди штатів побудовані за зразком федерального уряду, вони представлені трьома гілками влади: виконавча, законодавча та судова, згідно до законодавства штати повинні дотримуватися «республіканської форми» правління [3, с. 5].

Вище згадані цьому два типи органів управління: Доктрина Кулі і Доктрина Діллона. Доктрина Кулі, або Home Rule надає органам місцевого самоврядування повноваження приймати широкі законодавчі рішення, які не розглядаються державою, а Доктрина Діллона дозволяє органам місцевого самоврядування приймати закони лише про те, що постановив уряд штату [1, с. 1].

Джеймс Медісон зазначав, що: «Кожна з головних гілок федерального уряду буде більшою чи меншою мірою завдячувати своїм існуванням прихильності урядів штатів і, отже, повинна відчувати залежність». А зі свого боку, штати зрозуміли необхідність федерального уряду, який би об'єднав їх разом після Американської революції [1, с. 1-2].

Щоб зрозуміти «самоврядування» в США, потрібно спочатку зрозуміти доктрину Кулі. Всупереч думці судді Діллона, доктрина Кулі набула популярності в США завдяки судді Томасу Кулі з Верховного суду Мічигану. Суддя Кулі, як і суддя Діллон, був письменником і правознавцем. Працюючи в секторі приватної практики в Мічигані, суддя Кулі написав широкі напади проти рабства [6]. У 1850-х роках суддя Кулі зосередив свою увагу на законі [6]. Зокрема, публікації, якими суддя Кулі найбільш відомий, це його трактати з конституційного права США [6].

У 1871 році суддя Кулі висловив спільну думку проти правила Діллона [6]. У справі «Люди проти Херлбута» суду було доручено визначити, чи може уряд штату призначати посадових осіб місцевого самоврядування [6]. Одночасно суддя Кулі оскаржив правило Діллона, заявивши, що «державна може формувати місцеві інституції відповідно до своїх поглядів на політику чи доцільність; але місцеве самоврядування є питанням абсолютного права; і держава не може його позбавити» [6].

Правило Діллона виникло у Верховному суді штату Айова, членом якого був суддя Джон Діллон з 1869 по 1879 рік. У висновку у справі «Сіті Клінтон проти Сідар-Рapidс і Міссурі Рівер Рейл Роуд Компанії» [7].

Справа «City of Clinton v. Cedar Rapids and Missouri Railroad Company (1868)» стосувалася питань, пов'язаних з муніципальними повноваженнями, правами залізничних компаній та правовими принципами, що регулюють відносини між містами та залізничними компаніями. Міська влада Клінтона подала позов проти Cedar Rapids and Missouri River Railroad Company, стверджуючи, що залізнична компанія зашкодила вулиці, будуючи через неї колії. Міська влада вимагала судової заборони видалити колії та запобігти подальшим перешкодам. Основне питання полягало в тому, чи має залізнична компанія законне право прокладати колії через вулицю в межах міста, і чи дійсно міське розпорядження, що вимагає видалення колій. Результат був такий, що суд ухвалив рішення на користь компанії «Cedar Rapids and Missouri River Railroad», заявивши, що залізнична компанія мала законні повноваження прокладати колії через громадські вулиці в межах міста. Це рішення ґрунтувалося на отриманих компанією законодавчих дозволах, які надали їй необхідні повноваження. У той час як міста

мають повноваження регулювати використання своїх вулиць, ці повноваження підпорядковані правам, наданим законодавчими зборами штату залізничним компаніям. Суд підкреслив суспільний інтерес у підтримці розвитку та експлуатації залізничної системи, що вимагає дозволу залізницям будувати колії через громадські вулиці. Таким чином, міське розпорядження, яке вимагало видалення доріжок, було визнано недійсним, а міська влада відхилила судову заборону.» [8].

Дискусія, щодо правила Діллана та правила Кулі точаться протягом довгого часу, адже вони представляють діаметрально протилежні уявлення про взаємодію органів місцевого самоврядування та держави (табл. 1).

Як правило, органи місцевого самоврядування вважаються суб'єктами державного права з обмеженими повноваженнями. Обмежений характер повноважень місцевого самоврядування відображено в правовій доктрині, яку зазвичай називають

Таблиця 1

Характеристика доктрини Діллана і доктрини Кулі

№	Назва	Характеристика
1.	Доктрина Діллана	– Понад тридцять штатів використовують правило Діллана. Жодний штат не зберігає всю владу за собою, і жодний штат не передає всю свою владу на місця. Практично кожна місцева влада має певний ступінь місцевої автономії, і кожен законодавчий орган штату зберігає певний ступінь контролю над місцевими органами влади. – Джон Діллан в своєму рішенні 1868 р. зазначав, що органи місцевого самоврядування не можуть бути відокремлені від держави. – Джон Діллан в трактаті «Муніципальні корпорації» (1872), висловив правову доктрину влади муніципальних органів влади. Правило, яке випливає з його книги та судових справ, полягало в тому, що органи місцевого самоврядування були «творами держави» і мали повноваження робити лише те, що було прямо дозволено законодавчим органом штату чи конституцією штату, або те, що мається на увазі в цих законах, або те, що було необхідно для виконання наданих повноважень [4].
2.	Доктрина Кулі	– Вся влада належить місцевому самоврядуванню. – Томас Кулі виражає ідею невід'ємного права місцевої влади на самоврядування [4]. – Доктрина Кулі вже має тенденцію надавати більший діапазон незалежної влади місту [4].

правилом Діллана. Відповідно, органи місцевого самоврядування могли здійснювати лише:

- повноваження, прямо надані законом штату;
- повноваження, які обов'язково мають на увазі або пов'язані з прямо наданими повноваженнями;
- та повноваження, абсолютно необхідні для заявлених цілей та мети місцевого уряду;
- згідно з правилом Діллана існує презумпція проти існування повноважень місцевого самоврядування, тобто якщо є сумніви щодо того, чи місцевий орган уповноважений здійснювати певні повноваження, сумніви вирішуються проти використання цих повноважень [9, с. 3-4].

Нормативно-правові акти США зазначають, які питання віднесені до органів місцевого самоврядування, а які ні. Але штатам заборонено: перш за все укладати договори з іноземними державами, вести війну чи створювати збройні сили, чи навпаки вступати в союзи, випускати власну валюту чи монети та ін. Визнається чітке верховенство законів Сполучених Штатів Америки на протигагу законам штату.

Як очільники штатів губернатори імплементують свою політику за допомогою різ-

них інструментів, серед них: виконавчі накази, робота, щодо прийняття бюджету, законодавчі пропозиції та вето, губернатори також виконують роль міжурядового зв'язку з федеральним урядом від імені штату [10]. Термін повноважень губернатора становить чотири роки ..., за винятком штатів Нью-Гемпшир і Вермонт, які мають дворічний термін. Мінімальний вік губернатора варіюється залежно від штату [10]. «Усі штати, крім Орегону, передбачають імпічмент губернаторів. Як і у випадку з федеральним урядом, процес імпічменту починається з нижчого органу законодавчого органу, а судовий процес проводиться вищим органом у кожному штаті, крім Аляски, де процес є зворотним, і Небраски, де є однопалатний законодавчий орган, який відповідає за повний процес імпічменту. У більшості випадків для імпічменту потрібна більшість членів, тоді як для засудження зазвичай потрібна більшість у дві третини або інша спеціальна більшість.» (рис. 1) [10].

Залежно від того яке правило використовують штати правило Діллана та правило Кулі змінюється вектор повноважень органів місцевого самоврядування.

Рис. 1. Повноваження губернатора

Джерело: розроблено автором на основі [10].

Штати та місцеві органи влади обирають тисячі посадових осіб – від губернаторів і законодавців штатів до членів шкільних рад. Єдиними федеральними посадовими особами є президент і віцепрезидент, а також члени Конгресу – 435 членів Палати представників США та сенаторів [11].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Сполучені Штати Аме-

рики надають широкі повноваження урядам на місцях, адже їм видніше, як ефективніше вирішувати власні проблеми. Влада поділена на декілька рівнів, що захищає від узурпації влади, оскільки місцеві органи діють незалежно [12]. Але наукові дослідження, щодо використання доктрин (правил) Діллона та Кулі серед науковців потребують подальших розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Balancing State and Local Power. URL: https://alec.org/wp-content/uploads/2023/11/2023-ACCE-The-Balancing-Act_Web.pdf
2. Bill of Rights: The 1st Ten Amendments. URL: <https://billofrightsinstitute.org/primary-sources/bill>.
3. State and local government. Уряди штатів та місцеве самоврядування. URL: https://www.openworld.gov/uploadedfiles/ukr_state_and_gov.pdf
4. Home Rule or Dillon Rule? Meaning and Purpose for Effective Local Government. URL: <https://constitutingamerica.org/home-rule-or-dillon-rule-meaning-and-purpose-for-effective-local-government-guest-essayist-marc-clauson/>
5. Thorpe P. Orton. Judge Dillon Did Not Inv Judge Dillon Did Not Invent Dillon ent Dillon's Rule: Origins, Ultra s Rule: Origins, Ultra Vires and Expressed Power for Municipal Corporations in the Context of Criticism Calling for Home Rule Power, Focused on Idaho. 2022. Volume 57. № 2/ 6. P. 340-379
6. Dillon's Rule and Home Rule: The History Behind the Two Prevailing Views on the Powers of Local Government and What That Looks Like in Alabama. URL: <https://cumberlandtrialjournal.com/2020/08/11/dillons-rule-and-home-rule-the-history-behind-the-two-prevailing-views-on-the-powers-of-local-government-and-what-that-looks-like-in-alabama/>
7. Honorable Jon D. Russell, Aaron Bostrom. Federalism, Dillon Rule and Home Rule. URL: <https://alec.org/wp-content/uploads/2016/01/2016-ACCE-White-Paper-Dillon-House-Rule-Final.pdf>

8. City of Clinton v. Cedar Rapids and Missouri Railroad Company (1868). URL: https://www.law.cornell.edu/wex/city_of_clinton_v._cedar_rapids_and_missouri_railroad_company_%281868%29
9. Dillon's rule, home rule, and preemption. URL: <https://www.publichealthlawcenter.org/sites/default/files/resources/Dillons-Rule-Home-Rule-Preemption.pdf>
10. Governors. Powers and Authority. URL: <https://www.nga.org/governors/powers-and-authority/>
11. USA. In brief elections. URL: <https://cl.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/104/U.S.-Elections-in-Brief.pdf>
12. Як працює місцева влада у США: система, обов'язки, зарплати. *Голос Америки*. URL: <https://www.holosameryky.com/a/4514490.html>

ЗБРОЙНІ СИЛИ ПЕРЕД ВИКЛИКОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ВІД ТРАДИЦІЙНОЇ ОБОРОНИ ДО ГЛОБАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

THE ARMED FORCES FACING THE CHALLENGE OF GLOBALIZATION: FROM TRADITIONAL DEFENSE TO GLOBAL RESPONSIBILITY

Кохановський А.М.,

здобувач наукового ступеня доктор філософії

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

У статті здійснено комплексне дослідження трансформації ролі та функцій збройних сил у контексті глобалізаційних процесів, які суттєво змінюють архітектуру міжнародної безпеки у XXI ст.. Автор аналізує перехід від традиційної моделі збройних сил, що орієнтована виключно на оборону національного простору, до концепції армії як суб'єкта глобальної відповідальності, наголошуючи на необхідності адаптації військових інституцій до нових викликів, зокрема до гібридних загроз, інформаційної та кібернетичної війни, правових і етичних змін, технологічного прориву та зростання гуманітарної ролі збройних сил.

Розкривається зміна характеру сучасних конфліктів, у яких дедалі рідше домінують класичні збройні зіткнення між регулярними арміями, натомість зростає частка асиметричних загроз: діяльність терористичних угруповань, приватних військових компаній, інформаційно-психологічне протиборство, деструктивна пропаганда, кібератаки. Збройні сили змушені трансформуватися відповідно до нового типу воєнної реальності.

Досліджено вплив глобалізаційних процесів на поняття національного суверенітету і функціонування збройних сил в умовах колективної відповідальності. Збройні сили сучасних держав дедалі частіше інтегруються в структури міжнародної безпеки (ООН, НАТО, ЄС) і діють за узгодженими стандартами, у тому числі правовими й морально-етичними.

Підкреслюється роль штучного інтелекту, автономних бойових систем, БПЛА, супутникових мереж і кіберзасобів як нової генерації інструментів війни. Автор наголошує на етико-правових викликах, що супроводжують використання новітніх технологій: відсутність чітких міжнародних норм регулювання застосування автономної зброї, проблема розподілу відповідальності у випадку помилкових рішень, зроблених штучним інтелектом. Зазначено, що ці питання потребують міждисциплінарного обговорення та правового врегулювання в рамках міжнародного гуманітарного права.

У статті розглянуто концепт гуманітарно-орієнтованої армії, яка повинна мати не лише бойову, а й соціальну, етичну, медичну та інформаційну компетентність, проаналізовано формування глобальної військової логістики та підкреслено вразливість останньої перед загрозами блокад, кібератак або санкційних обмежень.

У висновках зазначено, що глобалізація створює нову реальність для збройних сил, де класичне уявлення про армію як інститут оборони поступається місцем уявленню про багатофункціональний безпековий інструмент, який діє на перетині національного, регіонального та глобального рівнів. Сучасні збройні сили мають бути готовими до оперативної адаптації, участі у гібридних конфліктах, захисту не лише території, а й ментального простору, реагування на кризи цивільного характеру та співпраці з міжнародними гуманітарними структурами.

Ключові слова: збройні сили, глобалізація, гібридна війна, інформаційна безпека, військова логістика, національний суверенітет, гуманітарна відповідальність, технологічна трансформація.

The article presents a comprehensive study of the transformation of the role and functions of the armed forces in the context of globalization processes that significantly reshape the architecture of international security in the 21st century. The author analyzes the transition from the traditional model of armed forces, primarily focused on the defense of national territory, to the concept of the military as a subject of global responsibility. Particular attention is paid to the need for military institutions to adapt to new challenges, including hybrid threats, information and cyber warfare, legal and ethical transformations, technological breakthroughs, and the expanding humanitarian role of the armed forces.

The study highlights the changing nature of contemporary conflicts, where traditional armed clashes between regular armies are becoming less dominant, while the share of asymmetric threats is growing – including terrorist groups, private military companies, information-psychological confrontation, destructive propaganda, and cyberattacks. The armed forces are compelled to transform in accordance with this new type of military reality.

The article examines the impact of globalization on the concept of national sovereignty and the functioning of armed forces under conditions of collective responsibility. Modern states increasingly integrate their armed forces into international security structures (UN, NATO, EU), operating under coordinated legal, ethical, and operational standards.

The role of artificial intelligence, autonomous combat systems, unmanned aerial vehicles (UAVs), satellite networks, and cyber technologies as a new generation of warfare tools is emphasized. The author underlines the ethical and legal challenges accompanying the use of advanced technologies, including the lack of clear international norms for the use of autonomous weapons and the issue of accountability for decisions made by artificial intelligence. These issues require interdisciplinary debate and legal regulation within the framework of international humanitarian law.

The article also explores the concept of a humanitarian-oriented military force that must possess not only combat capabilities but also social, ethical, medical, and informational competence. The formation of global military logistics is analyzed, with a focus on its vulnerability to blockades, cyberattacks, and sanctions-related restrictions.

In conclusion, it is stated that globalization creates a new reality for the armed forces, in which the classical perception of the army as a defensive institution is replaced by the vision of a multifunctional security instrument operating at the intersection of national, regional, and global levels. Modern armed forces must be capable of rapid adaptation, participation in hybrid conflicts, protection not only of territory but also of the cognitive space, response to civil crises, and cooperation with international humanitarian organizations.

Key words: armed forces, globalization, hybrid warfare, information security, military logistics, national sovereignty, humanitarian responsibility, technological transformation.

Постановка проблеми. У ХХІ ст. глобалізаційні процеси суттєво змінюють уявлення про функції, завдання та роль збройних сил у національній і міжнародній безпеці. Традиційна модель оборони, що орієнтована переважно на захист територіальної цілісності держави, виявляється недостатньою в умовах таких багатовимірних загроз, як міжнародний тероризм, кіберзлочинність, гібридні конфлікти, масові міграції та екологічні катастрофи тощо.

Збройні сили дедалі частіше залучаються до виконання місій за межами національного простору, наприклад, у складі миротворчих операцій, міжнародних коаліцій або гуманітарних місій. Окреслені зміни вимагають переосмислення їхньої ролі не лише як інструменту оборони, а й як суб'єкта глобальної відповідальності. Постають як проблеми адаптація національних військових доктрин, зміна архітектури військової структури, корективи змістовної складової підготовки персоналу та обрання моделей міждержавної взаємодії до нових реалій.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного осмислення викликів, які глобалізація ставить перед збройними силами, а також аналізу шляхів переходу від традиційної оборонної моделі до нової парадигми збройних сил як елементу глобального безпечного порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансформації збройних сил у контексті глобалізаційних процесів привертає зростаючу увагу багатьох дослідників, які: 1) аналізуються загрози сучасній системі міжнародної безпеки та адаптацію національних військових стратегій до умов гібридної війни, інформаційного протистояння та кіберзагроз (М. Ярошинський, В. Загурська-Антонюк; Г. Ситник тощо); 2) які розглядають збройні сили як частину глобальної безпекової архітектури та акцентують на зростанні ролі міжнародної кооперації, миротворчих місій та необхідності переосмислення національного суверенітету в умовах глобалізованого світу (П. Сніцаренко, В. Зубков, О. Чорнокнижний, С. Горбенко, Ю. Мохова тощо); 3) аналізують роль збройних сил в окремих країнах світу (Ю. Репіло, В. Російцев, В. Кривошей тощо).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність ґрунтовних напрацювань, недостатньо уваги приділено комплексному аналізу переходу від традиційної

оборонної функції збройних сил до виконання ними місій глобальної відповідальності, а також викликам, які супроводжують цей процес у реаліях постбіполярного світу та сучасних гібридних загроз.

Формулювання цілей статті і постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження трансформації ролі та функцій національних збройних сил у контексті глобалізаційних процесів, а також аналіз переходу від традиційної моделі національної оборони до концепції збройних сил як суб'єкта глобальної відповідальності. Відповідно до мети основними завданнями є проаналізувати основні виклики глобалізації, що трансформують функції та завдання збройних сил, зосереджуючи увагу на зміні характеру сучасних воєнних конфліктів, впливі інформаційної, кібернетичної та психологічної агресії, а також необхідності еволюції правових і етичних засад військової легітимності; дослідити технологічні інновації, гуманітарну участь збройних сил та особливості глобальної військової логістики в умовах новітніх безпекових викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процеси глобалізації суттєво змінюють архітектоніку сучасної системи безпеки, у центрі якої традиційно перебувають збройні сили як базовий інститут оборони й стабільності. Відбувається поступовий перехід від традиційної моделі національної оборони до парадигми глобальної відповідальності, в межах якої збройні сили виконують завдання, що охоплюють міжнародний, гуманітарний, екологічний та кібернетичний виміри.

Першим і найбільш очевидним аспектом трансформації в умовах глобалізації є зміна характеру воєнних конфліктів. Поширення гібридних і асиметричних форм протистояння, участь у бойових діях нерегулярних формувань, терористичних організацій, приватних військових компаній, інформаційно-психологічних і кіберпідрозділів свідчить про те, що класична модель війни між державами втрачає свою універсальність. Так, відбувається «...застосування традиційних та інноваційних технологій боротьби з державністю. Ця модель структурно включає в себе такі моделі загроз національній безпеці, як-от: модель «обмеженого суверенітету», модель воєнно-політичного конфлікту, модель регіональної дезінтеграції держави, модель гібридної війни, моделі дестабілізації економічної та суспільно-політичної систем» [1].

У новітніх конфліктах як-от у Сирії, Афганістані, Іраку, а також у війні росії проти України збройні сили змушені діяти в умовах багатокомпонентного середовища, де межі між комбатантами і некомбатантами, фронтом і тилом, обороною й атакою, фізичним і цифровим простором дедалі більше розмиваються. Все це свідчить про ескалацію міждержавного протистояння до рівня, на якому охоплено не лише військову сферу, а й гео-економічний, інформаційний, кібернетичний, психологічний, когнітивний і духовний виміри.

Окреслена зміна середовища збройного протистояння змушує збройні сили адаптуватися до нового типу загроз, у яких домінують не прямі воєнні зіткнення, а інформаційні, кібератаки, деструктивна пропаганда, маніпуляції свідомістю. Збройні сили сьогодні стають учасниками інформаційно-психологічної війни, що передбачає розширення їхнього функціоналу поза межі традиційного бойового застосування. Так, збройні сили України залучені до протидії фейкам та дезінформації, оскільки Міністерство оборони та Генеральний штаб систематично публікують спростування фейкових повідомлень, які поширюються російськими ЗМІ чи бот-мережами. Військові структури України сьогодні мають на своєму складі медіаофіцерів, фахівців з інформаційних операцій, а також здійснюють моніторинг соціальних мереж. У США, Великій Британії та НАТО діють підрозділи психологічних операцій (psychological operations, PSYOPS), які беруть участь у місіях, не пов'язаних із прямими бойовими діями [2]. Наприклад, під час операцій у Афганістані та Іраку вони створювали наративи, спрямовані на зниження підтримки бойовиків серед місцевого населення.

Наступною складовою глобалізаційного виклику є зміна концепції національного суверенітету. У минулому суверенітет означав абсолютну автономію держави у військовій сфері, включно з монополією на застосування сили. Проте в умовах сучасної взаємозалежності та участі у міжнародних безпекових союзах (НАТО, ЄС, ООН) держави дедалі частіше делегують частину своїх суверенних повноважень наднаціональним структурам. Унаслідок цього збройні сили мають функціонувати в умовах колективної відповідальності, узгоджених рішень, спільних військових стандартів та інтегрованих оперативних планів. Так, «структура збройних сил НАТО складається з організаційних елементів, які допомагають об'єднати збройні сили, передані в розпорядження Альянсу країнами – членами НАТО на тимчасовій чи постійній основі, спільно з відповідними структурами командування і управління, або у складі багатонаціональних сил НАТО, або як додаткові національні внески в Організацію. Ці сили беруть участь в операціях НАТО згідно

з попередньо визначеними критеріями готовності» [3, с. 80].

Тенденція функціонування національних збройних сил в умовах колективної відповідальності в умовах правової трансформації, коли діяльність військових регламентується нормами міжнародного гуманітарного права, стандартами захисту прав людини, регламентами щодо застосування сили, визначає морально-етичну легітимність на міжнародній арені. Так, під час операцій в Іраку, Афганістані та Сирії військові США були зобов'язані діяти з мінімізацією можливості завдання шкоди цивільним, вимогою проводити розслідування у випадку порушень, а також взаємодіяти з незалежними гуманітарними місіями. «Питання військового правосуддя у США регулюються Єдиним кодексом військової юстиції США, який регулює розслідування, судовий розгляд кримінальних і дисциплінарних правопорушень військовослужбовців. У США має місце найбільш повна і завершена модель військової юстиції, яка охоплює органи розслідування, військову прокуратуру, військові суди різного рівня (загальні військові суди, спеціальні військові трибунали, дисциплінарні військові суди, військово-ревізійні й апеляційні військові суди), військову адвокатуру» [4].

Технологічна складова глобалізації в свою чергу чинить радикальний вплив на функціонування збройних сил. Інтенсивний розвиток штучного інтелекту, автономних бойових систем, безпілотників, супутникових мереж і кіберзасобів створює нові можливості. Так, платформа супутникової системи Starlink, яку надали Збройним Силам України, забезпечила безперервний доступ до супутникового інтернету навіть в умовах зруйнованої інфраструктури. Супутниковий інтернет дав змогу українським військовим координувати дії, наводити артилерію, управляти дронами та здійснювати оперативний обмін інформацією. Тобто, приватні високотехнологічні системи стали частиною військового простору.

В свою чергу, дедалі більше військових завдань виконується не людьми, а роботизованими системами, що змінює баланс між людським фактором і технологією. Так, збройні сили США активно тестуються UGV – Unmanned Ground Vehicles, наприклад MAARS (Modular Advanced Armed Robotic System), які здатні автономно патрулювати території, вести вогонь та евакуювати поранених. Такі системи потенційно знижують ризики для життя військових. «Американські військові активно закуповують передові UGV для боротьби з хімічними, біологічними, радіологічними та ядерними (ХБРЯ) загрозами. Наприклад, у травні 2021 року збройні сили США придбали 600 додаткових безпілотних наземних транспортних засобів (UGV) Centaur від FLIR Systems, однієї

з провідних технологічних компаній. Уповноважений армійський персонал може приєднати до цих UGV різні корисні навантаження та датчики для боротьби з ХБРЯ загрозами» [5].

Але нові можливості супроводжуються новими ризиками. Так, постає проблема етично-правового характеру: хто буде нести відповідальність у разі помилки роботизованої системи або штучного інтелекту? Міжнародні правові норми не охоплюють випадки застосування ШІ або автономної зброї.

Отже, збройні сили в умовах глобалізації вже не можуть функціонувати лише як традиційна інституція збройного захисту держави, оскільки вони перетворюються на багаторівневу платформу, яка має не лише адаптуватися до технологічних інновацій, а й бути здатною діяти в умовах нової етичної відповідальності та правової невизначеності.

Паралельно з цим змінюється і сама природа функціонування збройних сил. Вони дедалі більше залучаються до вирішення нетрадиційних завдань: боротьби з тероризмом, подолання наслідків природних катастроф і техногенних аварій, участі в гуманітарних місіях, реагування на пандемії (як у випадку з COVID-19), захисту критичної інфраструктури, протидії міграційним кризам. У цьому сполягає новий гуманітарно-орієнтований вимір діяльності збройних сил, який вимагає змін у військовій підготовці, структурі командування та системі цінностей. Так, під час епідемії COVID-19: «...префектура Мілана залучила військових, аби вони контролювали дотримання жителями наказу залишатися вдома. Це рішення ухвалили після того, як губернатор Ломбардії Аттіліо Фонтана звернувся до армії з проханням допомогти поліції забезпечити виконання карантину... в Австрії у межах боротьби з коронавірусом провели часткову мобілізацію військових сил резерву вперше після Другої світової війни... у збройних силах Швеції розгорнули польовий госпіталь для приймання хворих на Covid-19 за 70 кілометрів від Стокгольма. Шпиталь оснастили комплектами для інтенсивної терапії, він матиме намети та контейнери, а службу в ньому проходить персонал, який має спецпідготовку з роботи з інфікованими... Військовий підрозділ з реагування на надзвичайні ситуації (UME) патрулював вулиці в Мадриді й інших містах, де має бази, зокрема в Валенсії, Севільї, Сарагосі, Леоне, Лас-Пальмасі та Санта-Крус-де-Тенеріфе...» [6].

У США збройні сили неодноразово залучалися до ліквідації наслідків ураганів, паводків і лісових пожеж. Наприклад, під час урагану «Катрина» (2005) та урагану «Іда» (2021) військові підрозділи здійснювали евакуацію цивільного населення, доставку продовольства, води та медикаментів, а також забезпечення правопорядку в зонах надзвичайної ситуації.

Водночас у контексті терористичних загроз, збройні сили країн-членів НАТО дедалі частіше залучаються до антитерористичних операцій на власній території. Наприклад, після терактів у Парижі 2015 р. у Франції була розгорнута військова операція «Sentinelle» [7], у межах якої тисячі солдатів здійснювали патрулювання об'єктів критичної інфраструктури, культових споруд, театрів та освітніх закладів.

Окрему увагу заслуговує гуманітарна діяльність Збройних сил Німеччини (Bundeswehr), які приймають участь у місіях ООН, ЄС і НАТО в Африці та на Близькому Сході, надаючи медичну допомогу, здійснюючи розмінування територій, забезпечення питною водою та логістичну підтримку для міжнародних агентств [8].

Умови глобалізації сприяли трансформації логістичних підходів: від національних, ізольованих систем забезпечення – до мережевої, взаємозалежної логістичної інфраструктури, яка охоплює трансконтинентальні маршрути, багатонаціональні компанії, технологічні платформи й цифрову координацію постачання, транспортування, технічного обслуговування військової техніки, зброї, пального тощо.

Яскравим прикладом є логістична структура НАТО, яка функціонує за принципом інтегрованого багатонаціонального забезпечення. Через логістичні центри, такі як НАТО Агентство з підтримки та постачання (NSPA) [9] у Люксембурзі, здійснюється централізоване постачання пального, боєприпасів, запчастин, а також забезпечується транспортування військових підрозділів до зони операцій. Зокрема, під час місій в Афганістані, Іраку та на Балканах, логістичні ланцюги охоплювали десятки країн, що забезпечували переміщення техніки, медичного спорядження, їжі та інших ресурсів.

Ще одним прикладом є операція «Atlantic Resolve» як серія заходів НАТО щодо стримування агресії на східному фланзі Альянсу. Основна причина розміщення додаткових сил у Європі – агресія РФ на Донбасі та окупація Криму. У рамках цієї операції США транспортують важку бронетехніку, авіацію, артилерію та військовий персонал через порти Нідерландів, Бельгії, Польщі та країни Балтії, використовуючи як морську, так і залізничну інфраструктуру [10]. Така мобільність забезпечується високим рівнем логістичної координації та сумісності між арміями союзників.

Разом з тим, така глобальна логістика створює нові вразливості. Зокрема, блокування портів, пошкодження транспортної інфраструктури, кібератаки на системи управління постачанням або політичне припинення експорту (наприклад, санкції чи ембарго) можуть призвести до криз постачання, що безпосередньо впливають на здатність армії діяти ефективно в зоні бойових дій.

Отже, глобальна військова логістика з одного боку, забезпечує мобільність, сумісність і масштабність силових операцій у глобальному просторі; з іншого – формує критичну залежність від складних ланцюгів постачання, які в умовах криз, конфліктів або санкцій можуть бути легко дестабілізовані, що ставить перед національними збройними силами завдання перегляду концепцій логістичної безпеки, розвитку гнучких резервних механізмів та стратегічної автономії у критичних компонентах військового забезпечення.

Висновки. У сучасних умовах глобалізація докорінно трансформує функціональну сутність збройних сил. Відбувається перехід від класичної оборонної парадигми, орієнтованої на захист державних кордонів, до моделі глобальної відпо-

відальності, в межах якої армії виконують багатомірні завдання – від участі в інформаційно-психологічному протиборстві до реагування на гуманітарні та екологічні катастрофи.

Збройні сили в умовах глобалізації функціонують не як ізольований інститут національного масштабу, а як частина інтегрованої безпекової архітектури, що потребує високого рівня адаптивності, міждисциплінарності та моральної відповідальності.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Оскільки у гібридних війнах об'єктом атаки дедалі частіше стає не держави, а свідомість її громадян, то в подальших розвідках варто визначити роль збройних сил у захисті ментального простору суспільства

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамов В.І., Зюзя О.В. Удосконалена базова модель міждержавного протиборства з урахуванням сучасних тенденцій російсько-української війни. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. doi: 10.32702/2307-2156-2022.5.2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2022/4.pdf.
2. Черник П., Шумка А. Інформаційно-психологічні операції у війнах та збройних конфліктах другої половини XX – початку XXI ст. URL: https://vlp.com.ua/files/22_9.pdf.
3. Цивільні та військові структури НАТО. URL: <https://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-ukr-2006/Part3.pdf>.
4. Петрук О. Міжнародна практика підготовки юристів військової галузі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Випуск 83. 2021. URL: <https://chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/83/27.pdf>.
5. Unmanned Ground Vehicles Market Size, Share, and Trends 2025 to 2034. URL: <https://www.precedenceresearch.com/unmanned-ground-vehicles-market>.
6. Як армія допомагає зупинити коронавірус у різних країнах світу. Армія. Inform. <https://armyinform.com.ua/2020/03/25/yak-armiya-dopomagaye-zupynyty-koronavirus-u-riznyh-krayinah-svitu/>.
7. Франція посилить антитерористичний підрозділ армії після теракту в Росії. Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/03/25/7182364/>.
8. Канцлер ФРН Шольц обіцяє Африці всебічну допомогу. Коресподент.net. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/4480149-kantsler-frn-sholts-obitsiaie-afrytsi-vsebichnu-dopomohu>.
9. NATO Support and Procurement Agency (NSPA). URL: <https://www.nspa.nato.int/default>.
10. В рамках операції «Atlantic Resolve» до Латвії прибув підрозділ США на UH-60 «Black Hawk» URL: <https://mil.in.ua/uk/v-ramkah-operaciyi-atlantic-resolve-do-latviyi-prybuy-pidrozdil-ssha-na-uh-60-black-hawk/>.

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ TELEGRAM НА ГРОМАДСЬКІ НАСТРОЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

PECULIARITIES OF TELEGRAM'S INFLUENCE ON THE PUBLIC MOOD OF UKRAINIANS IN THE CONTEXT OF RUSSIAN ARMED AGGRESSION

Кухоцька Т.Г.,

*аспірантка кафедри політології та міжнародних відносин
Маріупольського державного університету*

У статті аналізуються особливості впливу Telegram на громадські настрої серед українців в умовах російської збройної агресії. Відзначено, що вплив месенджерів на формування громадських настроїв в сучасному світі має тенденцію до зростання, що пов'язано зі швидкістю передачі інформації широкому загалу людей, які месенджери забезпечують. Визначено дві хвилі у поширенні популярності Telegram в Україні. Перша хвиля припадає на 2017-2018 роки та пов'язана з заборонаю діяльності на території України російських соціальних мереж «ВКонтакте» та «Однокласники». Друга хвиля зафіксована після початку повномасштабного російського вторгнення у 2022 році, коли питання швидкого доступу населення до інформації набуло пріоритетного статусу. Виявлено, що Telegram-канали часто сприймаються громадянами як альтернативне джерело офіційної інформації, яку транслюють традиційні ЗМІ. Водночас відносини між Telegram та традиційними ЗМІ поступово трансформуються: Telegram переходить з позиції «альтернатива традиційним ЗМІ» на позицію «першоджерело для традиційних ЗМІ», що також сприяє зростанню рівня довіри громадян до нього. У 2024 році 73% українців використовували Telegram як джерело інформації та 57% українських онлайн-видань посилалися у своїх публікаціях на Telegram. Доведено, що високий рівень популярності та довіри до цього месенджера з боку населення дає можливість використовувати його для впливу на політичні процеси, при цьому відсутність будь-яких обмежень щодо поширення контенту в Telegram та нормативно-правової бази, яка б регулювала його діяльність та використання, робить цей месенджер інструментом для маніпуляції суспільними настроями та просування проросійських наративів. Це обумовлює об'єктивну потребу в розробці певних регулятивних обмежень, які б дозволили моніторити та контролювати контент, зокрема той, що несе загрозу національній безпеці України та її громадянам.

Ключові слова: соціальні мережі, месенджери, Telegram, політична комунікація, громадські настрої, маніпуляція, російська пропаганда.

The article analyses the peculiarities of Telegram's influence on public sentiment among Ukrainians in the context of Russian armed aggression. It is noted that the influence of messengers on the formation of public sentiment in the modern world tends to increase, which is due to the speed of information transfer to the general public, which messengers provide. There are two waves in the spread of Telegram's popularity in Ukraine. The first wave occurred in 2017-2018 and is associated with the ban on the Russian social networks VKontakte and Odnoklassniki in Ukraine. The second wave was recorded after the start of the full-scale Russian invasion in 2022, when the issue of quick access to information became a priority. It has been found that Telegram channels are often perceived by citizens as an alternative source of official information broadcast by traditional media. At the same time, the relationship between Telegram and traditional media is gradually transforming: Telegram is moving from being an alternative to traditional media to being a primary source for traditional media, which also contributes to the growth of public trust in it. In 2024, 73% of Ukrainians used Telegram as a source of information, and 57% of Ukrainian online media referenced Telegram in their publications. It is proved that the high level of popularity and trust in this messenger among the population makes it possible to use it to influence political processes, while the absence of any restrictions on the dissemination of content on Telegram and the legal framework that would regulate its activities and use makes this messenger a tool for manipulating public sentiment and promoting pro-Russian narratives. This leads to an objective need to develop certain regulatory restrictions that would allow monitoring and controlling content, in particular, that poses a threat to the national security of Ukraine and its citizens.

Key words: social media, messengers, Telegram, political communication, public sentiment, manipulation, Russian propaganda.

Постановка проблеми. В умовах сучасного стану розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та сталої тенденції щодо збільшення їх ролі в житті суспільства, такі механізми комунікації, як соціальні мережі та месенджери, поступово складають конкуренцію традиційним інструментам комунікації, зокрема і в політичній сфері. Після початку повномасштабного російського вторгнення в лютому 2022 року питання швидкого доступу до інформації та її ефективної координації набуває пріоритетного статусу.

Це призводить до сплеску комунікаційної активності в різноманітних месенджерах, зокрема в Telegram. Дуже швидко він стає не лише засобом приватної комунікації, але й інструментом оперативного поширення інформації. Кількість підписників на окремі Telegram-канали досягає мільйонної позначки, що переводить їх у статус інструменту масового впливу на громадську думку, зокрема дає змогу зацікавленим сторонам використовувати ці канали для маніпулювання громадською свідомістю, особливо в умовах від-

сутності будь-яких нормативних обмежень та цензури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання впливу соціальних мереж та месенджерів на функціонування системи сучасної політичної комунікації активно вивчаються дослідниками. Зокрема, зв'язок між традиційними медіа та новітніми соціальними мережами досліджували Д. Бакар, О. Голуб, особливості поширення месенджера Telegram в Україні, структуру його користувачів та контенту вивчала Ю. Політковська, вплив Telegram на систему політичної комунікації, особливості його використання політичними акторами в контексті взаємодії з електоратом аналізували В. Жугай В., Ю. Лучинська, Є. Соломіна, В. Гулай, особливості застосування Telegram у маніпулюванні громадською думкою та громадськими настроями висвітлювали В. Гулай, Ю. Воробець.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В межах нашого дослідження ми спробували проаналізувати особливості впливу Telegram на громадські настрої українців та політичну комунікацію після початку російської збройної агресії, зокрема в контексті його використання Росією для поширення власної пропаганди, та розглянути можливі механізми протидії негативним наслідкам цього впливу, бо, на нашу думку, ця тема ще не знайшла достатнього висвітлення в науковій літературі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проаналізувати особливості впливу Telegram на громадські настрої українського населення в умовах російської збройної агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив месенджерів на формування громадських настроїв в сучасному світі має тенденцію до зростання. Це пов'язано, перш за все, з особливостями функціонування цих комунікаційних інструментів. Месенджери становлять собою спеціальні програми, які розраховані на обмін повідомленнями в реальному часі та дають змогу користувачам миттєво передавати текстову інформацію, фото та відео контент, комунікувати за допомогою дзвінків та відеодзвінків як в індивідуальному, так і в груповому форматі [1].

Відповідно до результатів щорічного опитування USAID/Internews про медіаспоживання, 2024 рік відзначився подальшим зростанням кількості українців, які користуються смартфонами для доступу до інформації – з 87% до 90%. При цьому кількість тих, хто вважає основним джерелом інформації саме соціальні мережі та месенджери, також зросла – з 76% до 84% [10]. Цей механізм миттєвого зв'язку між мільйонами користувачів у форматі 24/7 не може не викликати зацікавленість з боку політичних акторів, і вже на сьогодні соціальні мережі та месенджери розглядаються

як інструмент впливу на громадськість та її електоральні настрої.

В сучасних реаліях одним з найпоширеніших месенджерів в Україні являється Telegram. В процесі зростання його популярності можна виокремити дві хвили. Перша хвиля приходить на 2017-2018 роки. Дехто з дослідників вважає, що це було пов'язано зокрема з заборонаю діяльності на території України таких російських соціальних мереж як «ВКонтакте» та «Однокласники», бо саме після їхньої заборони українська аудиторія месенджера Telegram зросла майже в 600 разів та досягла 4,5 мільйони [2].

Подібне швидке зростання популярності та рівня охоплення українського електорату з боку Telegram призвело до того, що він почав розглядатися як потенційний інструмент політичної комунікації. Вперше Telegram-канали як інструмент впливу на електорат було використано на виборах президента України в 2019 році. Наприклад, Telegram-канал «Команда Зеленського» був лідером за кількістю підписників: 86 тисяч порівняно з близько 4 тисячами на каналі П. Порошенка [2].

Друга хвиля росту популярності Telegram пов'язана з повномасштабним російським вторгненням у 2022 році, коли питання швидкого доступу населення до інформації набуло пріоритетного статусу. Також популярності сприяв і той факт, що Telegram-канали сприймалися громадянами як альтернативне джерело офіційної інформації, яку транслюють традиційні ЗМІ. Ця характеристика месенджера швидко почала використовуватися для активних маніпуляцій громадською думкою, зокрема через анонімні Telegram-канали. Серед рис Telegram, які сприяють його високому рівню маніпулятивності, можна виокремити наступні: застосування емоцій; сенсаційність, дотичність до таємниці та ефект голосу з народу [2].

В умовах швидкого поширення популярності Telegram серед населення розгортається процес трансформації відносин між цим месенджером та традиційними ЗМІ. Поступово Telegram переходить з позиції «альтернатива традиційним ЗМІ» на позицію «першоджерело для традиційних ЗМІ», що також сприяє зростанню рівня довіри громадян до нього. Відповідно до результатів дослідження Інституту масової інформації, проведеного в липні 2024 року, понад чверть новин у популярних онлайн-медіа України (26,6%) мала джерелом інформації соціальні мережі. Більшість таких матеріалів посилалися на дописи в Telegram. Найчастіше джерелом для новин ставали акаунти державних відомств та посадовців. При цьому на дописи в Telegram посилалися 53,8% новин з тих, що мали джерелом соцмережі. На другому місці стояли пости з Фейсбук, на які посилалися 19,9% [3].

І подібний тренд мав тенденцію до поширення. Дослідження цієї ж установи у листопаді 2024 року продемонструвало, що вже 40% новин у 10 найпопулярніших українських онлайн-видаваннях посилаються на соціальні мережі, при цьому кількість посилань на Telegram досягла 57%, а відсоток посилань на Фейсбук зменшився до 17,5%. Щодо специфіки найпопулярніших для цитування Telegram-каналів, то найчастіше використовувалися канали офіційних структур (55,5%), військових (15%), політиків (10%), експертів (5%), анонімні (5%), інші (9,5%) [4].

На кінець 2023 року Telegram знаходився на четвертому місці у світі за популярністю – його щомісяця використовувало 0,9 мільярда людей. В нашій країні 75% українців використовували Telegram для спілкування, а 72% отримували з нього новини [5].

За результатами дослідження, проведеного українським сервісом Telemetrio, у 2023 році в Україні діяло понад 33 тисячі активних Telegram-каналів із сумарною кількістю 282,6 мільйона підписників. При цьому Україна знаходилася на шостому місці у світі за кількістю каналів з понад 1 мільйоном підписників (всього 13). Найбільше українські користувачі читали категорії «Новини і медіа» та «Політика»: вони налічували 118 мільйонів і 30 мільйонів підписників відповідно. Також популярною була тематика, пов'язана з війною в Україні: для українського сегмента є специфічним те, що серед лідерів за кількістю підписників є канали, які моніторять ворожі ракетні обстріли. Наприклад, Telegram-канал «Николаевский Ванек», який за 2023 рік продемонстрував рекордне зростання аудиторії: з 200 тисяч до 1,5 мільйона підписників [7].

У 2024 році відсоток українців, які використовують Telegram як джерело інформації, перш за все новинного характеру, продовжує зростати з 72% до 73%. Загалом, збільшуються показники охоплення аудиторії всіма соціальними мережами та месенджерами: Вайбер – з 60% до 63%, Фейсбук – з 45% до 50%, Ютуб – з 32 до 47%, Інстаграм – з 37% до 40, ТікТок – з 18% до 27%, Вотсап – з 11% до 20% і Сигнал – з 0% до 8%. При цьому рівень тих, хто орієнтується на отримання інформації з більш традиційних джерел, неухильно знижується. За результатами 2024 року кількість тих, для кого основним джерелом інформації були новинні сайти, знизилася з 41% до 30% [9].

Зважаючи на той рівень поширеності та довіри населення до Telegram, який ми маємо на сьогодні, все чіткіше актуалізується питання щодо необхідності протидії використанню месенджера з метою маніпулювання громадськими настроями, зокрема поширенню російської пропаганди та дезінформації, просуванню наративів Кремля тощо. В кон-

тексті цього виникла суспільна дискусія щодо можливості потенційної заборони чи обмежень діяльності Telegram на території України. Однак, лише 4% українських громадян у 2024 році підтримували заборону Telegram, близько третини вважали, що необхідно впровадити державне регулювання стосовно цього месенджера, а 51% взагалі активно виступали проти будь-яких заборон та обмежень. При цьому більшість респондентів зазначало, що їм відомо про спроби маніпулювання за допомогою Telegram, однак вони в змозі ці маніпулювання виявити, тому для них вони не становлять загрози. Однак результати цього ж дослідження демонструють, що хоча частка тих громадян України, що здатні виявити дезінформацію, залишилася у 2024 році незмінною – близько 75%, та порівняно з 2023 роком збільшився відсоток тих, що схильний вірити наративам Кремля, які поширюють в Telegram з метою зниження морального духу українських громадян [9].

У квітні 2024 року до Верховної ради було подано законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності платформ загального доступу до інформації, через які поширюється масова інформація», в межах якого пропонувалося, щоб Telegram та подібні платформи забезпечили своє представництво в Україні чи країні Євросоюзу для комунікації; реагували на поширення через них забороненого контенту, зокрема виправдання російської агресії; на вимогу Нацради розкривали структуру власності, а також джерела фінансування. Також в цьому законопроекті підіймалося питання стосовно заборони використовувати Telegram органам державної влади та місцевого самоврядування, фінансовим структурам, які обробляють персональні дані українців, а також встановлення Telegram на будь-яких пристроях, які використовуються для службових цілей [6].

Не дивлячись на те, що законопроект не було прийнято, у вересні 2024 року Національний координаційний центр кібербезпеки (НКЦК) прийняв рішення обмежити використання Telegram в органах державної влади, військових формуваннях, на об'єктах критичної інфраструктури. Було зазначено, що Telegram активно використовується ворогом для кібератак, розповсюдження фішингу та шкідливого програмного забезпечення, встановлення геолокації користувачів, корегування ракетних ударів тощо. Виняток щодо користування месенджером мали становити лише ті посадові особи, для яких використання Telegram є частиною службових обов'язків [8]. Однак, ці кроки скоріше були спрямовані на обмеження витоку стратегічної службової інформації, ніж на перешкодження використанню Telegram загалом.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, на сьогодні

Telegram являється одним з провідних джерел інформації для українських громадян. Високий рівень популярності та довіри до цього месенджера з боку населення дає можливість використовувати його для впливу на політичні процеси, при цьому відсутність будь-яких обмежень щодо поширення контенту в Telegram та нормативно-правової бази, яка б регулювала його діяльність та використання, робить цей месенджер інструментом для маніпуляції суспільними настроями та

просування проросійських наративів. Це обумовлює об'єктивну потребу в розробці певних регулятивних обмежень, які б дозволили моніторити та контролювати контент, зокрема той, що несе загрозу національній безпеці України та її громадянам. В подальших дослідженнях планується вивчення міжнародного досвіду у сфері регулювання функціонування соціальних мереж та аналіз потенційних можливостей використання цього досвіду в наших реаліях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кордзая Н. Основні особливості месенджер-маркетингу. *Бізнес та інтелектуальний капітал*. 2018. №2. С.172 – 175. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2018/2018_2/36.pdf
2. Гулай В., Воробець Ю. Telegram-канали як інструмент маніпулятивного впливу на формування громадської думки (на прикладі України та Росії). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. №2 (406). С.66-73. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/22734/1/%D0%9D%D0%92_%D0%9C%D0%92_2020_2-66-73.pdf
3. Баркар Д. Залежність онлайн-медіа від соціальних мереж: моніторинг ІМІ. *Інститут масової інформації*. 06.08.2024. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/zalezhnist-onlajn-media-vid-sotsialnyh-merezh-monitoryng-imi-i62903>
4. Голуб О. Соціальні мережі, які диктують ритм новин. Дослідження ІМІ. *Інститут масової інформації*. 11.12.2024. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/sotsialni-merezh-yaki-dyktuyut-rytm-novyn-doslidzhennya-imi-i65389>
5. Скільки користувачів у Telegram у світі та наскільки він популярний у порівнянні з іншими месенджерами. *Слово і діло*. 30.04.2024. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/04/30/infografika/suspilstvo/skilky-korystuvachiv-telegram-sviti-ta-skilky-vin-populyarnyj-porivnyanni-inshymy-mesendzheramy>
6. Регулювання роботи Telegram в Україні: що пропонується у новому законопроекті. *Слово і діло*. 01.04.2024. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/04/01/infografika/bezpeka/rehulyuvannya-roboty-telegram-ukrayini-proponuyetsya-novomu-zakonoprojekti>
7. Політковська Ю. Україна на шостому місці у світі за кількістю телеграм-каналів з понад мільйоном підписників. 19.12.2023. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/33786/2023-12-19-ukraina-na-shostomu-mistsi-u-sviti-za-kilkisty-telegram-kanaliv-z-ponad-milyonom-pidpysnykiv-telemetri/#:~:text=В%20Україні%20діє%20понад%2033,3%20понад%201%20мільйоном%20підписників>
8. Баконіна Ю. В Україні заборонили використання Telegram на службових пристроях в органах влади. *ЮРЛІГА*. 20.09.2024. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/230670_v-ukran-zaboronili-vikoristannya-telegram-na-sluzhbovikh-pristroyakh-v-organakh-vladi
9. Телеграм зміцнив своє лідерство як мережа для отримання новин в Україні у 2024 р. – дослідження. *Interfax*. 11.11.2024. URL: <https://interfax.com.ua/news/telecom/1026566.html#:~:text=Кількість%20українців%2C%20які%20використовують%20смартфони,опитування%20USAID%2FInternews%20про%20медіаспоживання>
10. Трапезнікова Д. Життя у смартфоні. Як українці користувалися медіа й соцмережами 2024 року – дослідження USAID / Internews (доповнено). *Медіамейкер*. 07.11.2024. URL: <https://mediamaker.me/usaaid-internews-2024-mediaspozhyvannya-ukrainciv-12518/>

ВІД ЕФЕКТУ «ШВИДКОГО МИСЛЕННЯ» ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

FROM THE EFFECT OF “QUICK THINKING” TO THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE

Малик І.Р.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Дане дослідження охоплює взаємозв'язок між когнітивними особливостями людини (зокрема, ефектом «швидкого мислення») та національною безпекою. В статті розглядається як саме вроджені когнітивні процеси можуть використовуватися в інформаційних війнах та маніпулятивних технологіях, а також яким чином держава може посилювати когнітивну стійкість населення. Сучасною особливістю є «пришвидшення» суспільного розвитку, котре корелюється із вдосконаленням технологій обміну інформацією. На цьому тлі надзвичайної популярності набуває тенденція «мислити швидко» (тобто, рефлексивно та емоційно), а не «мислити повільно» (тобто, більш раціонально та розважливо). Розуміння основ та принципів функціонування когнітивних особливостей людини робить її відкритою та вразливою для інформаційно-психологічних впливів.

Також фокусом на певному етапі дослідження стає роль стереотипів та когнітивних упереджень у формуванні сприятливого середовища для застосування маніпулятивних технологій. Стереотипи виконують роль шаблонів, котрими послуговуються у випадку необхідності опрацювання визначеного потоку інформації. Причинами використання стереотипного мислення може бути як брак часу для опрацювання великого об'єму інформації, так і небажання розширити базу знань з досліджуваної проблематики, що дозволило б зробити самостійні висновки та проробити власні інтерпретації подій, явищ, процесів.

Підвищення когнітивної стійкості населення на сучасному етапі є важливим елементом національної безпеки, особливо з огляду на різного роду гібридні загрози, інформаційні війни та масові маніпуляції. Когнітивна стійкість – це, насамперед, здатність людей критично оцінювати інформацію, протидіяти маніпулятивним впливам та зберігати раціональне мислення в кризових умовах.

Когнітивні особливості людини, зокрема ефект швидкого мислення, можуть бути як слабким місцем у сфері інформаційної безпеки, так і ресурсом для зміцнення держави. Основне завдання держави – навчити громадян розпізнавати маніпулятивні впливи, заохочувати та стимулювати повільне мислення в критичних ситуаціях та розвивати національні стратегії когнітивної безпеки.

Ключові слова: «Швидке мислення», стереотипізація, маніпулятивні технології, когнітивна перевага, когнітивна стійкість, національна безпека.

This study includes the relationship between human cognitive characteristics (in particular, the effect of “quick thinking”) and the national security. The article examines how innate cognitive processes can be used in information wars and manipulative technologies, as well as how the state can strengthen the cognitive stability of the population. A modern feature is the “acceleration” of social development, correlated with the improvement of information exchange technologies. Against this background, the tendency to “think quickly” (i.e. reflexively and emotionally), rather than to “think slowly” (i.e. more rationally and judiciously), is becoming extremely popular. Understanding the basics and principles of functioning of human cognitive characteristics makes them open and vulnerable to information and psychological influences.

Also, at a certain stage of the study the focus is on the role of stereotypes and cognitive biases in the formation of a favourable environment for the use of manipulative technologies. Stereotypes act as templates used when it is necessary to process a certain flow of information. The reasons for using stereotypical thinking may be both a lack of time to process a large amount of information, and an unwillingness to expand the knowledge base on the issues under study, which would allow one to draw independent conclusions and make one's own interpretations of events, phenomena, and processes.

Increasing the cognitive resilience of the population at the present stage is an important element of national security, especially given various types of hybrid threats, information wars, and mass manipulations. First of all, cognitive resilience is the ability of people to critically evaluate information, resist manipulative influences, and maintain rational thinking in crisis conditions.

Human cognitive characteristics, in particular the effect of quick thinking, can be both a weak point in the field of information security and a resource for strengthening the state. The main task of the state is to teach citizens to recognize manipulative influences, encourage and stimulate slow thinking in critical situations, and develop national strategies for cognitive security.

Key words: “quick thinking”, stereotypes, manipulative technologies, cognitive advantage, cognitive resilience, national security.

Постановка проблеми. Сучасний світ інформаційних атак, маніпулятивних технологій та когнітивних війн є одним із ключових викликів для

національної безпеки держав. Особливості людського мислення (як-от феномен «швидкого мислення») є одним із головних чинників, що впли-

вають на ефективність цих загроз. Тож, проблема полягає в тому, що держави, зазвичай, приділяють недостатньо уваги когнітивним особливостям інформаційної безпеки, зосереджуючись на традиційних методах захисту. Відсутність зацікавлення з боку держави до когнітивної стійкості серед населення робить країну більш вразливою до психологічних та інформаційних атак, що може призвести до катастрофічних наслідків для її суверенітету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Відправною точкою» для виникнення дослідження слугував аналіз особливостей мислення людини Д. Канемана «Мислення швидко й повільно», який запропонував ідею двох систем мислення людини. Важливим та новаторським виявилось дослідження Andrew Flood, Richard J. Keegan, котрі вивчали когнітивну стійкість до психологічного стресу у військовослужбовців. Схожі доробки, варті уваги в розрізі досліджуваної тематики є у авторів Biggs, A. T., Cain, M. S., and Mitroff, S. R. (2015), котрі аналізували когнітивне навчання та яким чином воно може зменшити жертви серед цивільного населення в симульованому середовищі стрільби («Cognitive training can reduce civilian casualties in a simulated shooting environment»). Серед вітчизняних науковців основою стали дослідження НУСД, зокрема, монографія Резнікової О.О. «Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища» та праця Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сформульований у темі проміжок між ефектом «швидкого мислення» та національною безпекою держави передбачає розгляд таких категорій та явищ як стереотипи, маніпулятивні технології, когнітивна перевага, когнітивна стійкість. Логічним завершенням дослідження цього ланцюжка явищ та термінів є спроба формулювання в статті основних елементів Стратегії посилення когнітивної стійкості.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз впливу ефекту «швидкого мислення» на національну безпеку держави (через інформаційну її складову), а також розробка підходів до зміцнення когнітивної стійкості населення шляхом вироблення відповідної Стратегії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Швидкість розвитку людства корелюється із швидкістю обміну інформацією. Сучасні дослід-

ники-суспільствознавці слушно підмічають, що людство у ХХ ст. пододало такий шлях розвитку (еволюції, поступу), котрий можна порівняти з усім попереднім етапом розвитку людства. Саме це століття стало визначальним у винайденні новітніх технологій, котрі сприяли пришвидшенню обміну інформацією – від газети, телеграфу, телефону до комп'ютера, електронної пошти, та відеоконференції. Тобто, завдання щодо швидкості – виконане. Тож, наступний етап – якість як самої інформації, так і якості обміну інформацією. Вдосконалення процесів щодо «швидкості» та «якості» навколо інформації відбувались майже паралельно. Проте у випадку, коли йдеться про якість, людство дуже швидко усвідомило важливість застосування технологій маніпуляції та пропаганди задля впливу на людську свідомість (тут можна пригадати чотири правила геббельсівської пропаганди чи психоаналітичні дослідження Зигмунда Фрейда та Карла Густава Юнга). Тобто, як явища «інформаційні впливи», «інформаційні війни», «інформаційні операції», «дезінформація», «маніпулювання свідомістю» та ін. існували, як терміни – викристалізувались, були введені в обіг та отримали наукове підтвердження у ХХ – на поч. ХХІ ст. Та навіть більше: перелічені вище явища на сучасному етапі перебувають у динамічному розвитку, тож процес їх окреслення не є статичним. З появою новітніх комунікаційних каналів обміну інформацією з'являються нові аспекти та особливості розвитку цих процесів, що потребує подальших досліджень.

Сучасні дослідження явища масової свідомості та її впливу на формування індивіда продемонстрували, що вона може впливати на становлення індивідуальних переконань, цінностей та життєвих поглядів. Цей вплив може бути позитивним, а саме: допомагати людині адаптуватись до суспільних процесів та/чи взаємодіяти з іншими людьми. Проте він також може бути негативним - обмежувати свободу вибору, спричиняти конформізм, формувати стереотипне мислення. Небезпека стереотипізації, насамперед, у тому, що такі процеси можуть впливати на спосіб, яким ми сприймаємо як себе, так і інших; також вони можуть сприяти виникненню страхів, упереджень та соціальних нерівностей [1].

Через те, наскільки «пришвидшився» світ, надзвичайної популярності набуває тенденція «мислити швидко» (тобто, рефлексивно та емоційно), а не «мислити повільно» (тобто, більш раціонально та розважливо). Прикладом цього може слугувати подача інформації у ЗМІ, котрі використовують компрометуючий заголовок як «гачок» для привернення уваги людини, та користуються тим, що зазвичай люди, довіряючи заголовку, не читають статтю цілком. Сюди ж можна віднести використання стереотипів при опрацюванні люди-

ною інформації: чим більший потік інформації треба обробити, чим швидше необхідно виконати завдання, тим більше готових шаблонів схильний використовувати наш мозок. Такими шаблонами виступають стереотипи (у перекладі з грецької означає «твердий відбиток»), на формування яких у особистості впливають соціальні групи, середовище, ЗМІ. Якщо виходити з того, що стереотип – це стійкий і обов'язково спрощений образ чи уявлення про явище, подію, людину чи групу людей, то звідси можна сформулювати його основну функцію: спрощення реальності. В свою чергу, стереотипи здатні впливати на поведінку людей шляхом перекозчення реальності; через стереотипне мислення є ризик того, що людина зможе помічати лише те, що підпадає під стереотип, і відкидати ту інформацію, котра йому суперечить; через негативні стереотипи щодо іншої групи люди можуть не помічати або виправдовувати недоліки у власній групі. Ще однією небезпекою стереотипного мислення є виникнення на його основі упередження, яке в широкому розумінні трактується таким чином: хибна (негативна, несправедлива) думка, яка складається щодо кого-небудь, чого-небудь без ознайомлення, та пов'язане з нею відповідне ставлення [2].

Проте дослідник з університету Гранади Fernando Blanco у статті «Cognitive Bias» вказує, що когнітивне упередження відноситься до систематичного (тобто не випадкового і, таким чином, передбачуваного) відхилення від раціональності в судженні або прийнятті рішень [3]. Шведський дослідник університету Уппсала Akrami, Nazar у своїй праці «Prejudice: The interplay of personality, cognition, and social psychology», присвяченій темі соціальної психології наступним чином встановлює взаємозв'язок термінів «стереотипи» та «упередження»: «Стереотипи вважають когнітивним компонентом упереджень і визначають як переконання про характеристики, атрибути та поведінку членів певної соціальної групи. Вони також є теоріями індивіда про те, як і чому певні атрибути певної соціальної групи поєднуються разом» [4, р.50].

Цікаве співвідношення двох системи мислення людини (класифікація автора) запропонував Деніел Канеман у праці «Мислення швидко і повільно». Він розглядає ці системи як дійових осіб, котрі співіснують, конкурують, контролюють та доповнюють одна одну. Систему мислення 1 автор описує як ту, що спрацьовує автоматично і швидко, з мінімальною кількістю зусиль чи взагалі без них, без відчуття вольового контролю (наприклад: зорієнтуватися, з якого боку пролунав несподіваний звук; скритися, побачивши гідке зображення; керувати автомобілем, їдучи вільною дорогою). Система 2, на думку Д. Канемана, зосереджує увагу на розумовій діяльності, що потребує

розумових зусиль, зокрема складних обчислень. Функціонування Системи 2 часто пов'язують із суб'єктивними відчуттями діяльності, вибору та концентрації (наприклад, прислуховуватися до голосу якоїсь конкретної особи в багатолюдній та шумній кімнаті; стежити за доречністю вашої поведінки відповідно до соціальної ситуації; порохувати кількість літер «а» на сторінці; заповнити податкову декларацію) [5, с.24-26]. Але у дослідженні автор стверджує, що визначальним для Системи 2 є те, що її діяльність потребує значних зусиль, проте її основна характеристика – лінь та небажання докладати більше за необхідний мінімум. Внаслідок цього, думки і дії, що нібито належать Системі 2, насправді часто належать (послугуються діями) Системі 1, котра має схильність до когнітивних упереджень.

Зазвичай людина схильна уникати розумових перевантажень і тому, у разі необхідності, розділяє завдання на безліч легких етапів (тобто, за Д.Канеманом, завдання з Системи 2 переводимо у декілька (низку) завдань Системи 1). Проміжні результати виконання таких завдань фіксуються в довгостроковій пам'яті або на папері, задля того, щоб не перевантажувати свою робочу пам'ять. Тож, все більш пріоритетним (в сенсі частоти його застосування) та визначальним для людини стає «швидке мислення». Дедалі більше та частіше застосування «швидкого мислення» обумовлюють такі фактори як необхідність опрацювання великої кількості інформації, обмежений час для опрацювання інформації, виконання складних завдань з обмеженим терміном подачі результату.

Знання особливостей такого типу мислення створює сприятливе тло для застосування різного роду маніпулятивних технологій впливу задля досягнення бажаного результату. І ще один фактор, котрий є важливим при здійсненні такого впливу (інформаційного, психологічного): «швидке мислення» (Система 1) – це про просту дію, реакцію чи спосіб мислення (на відміну від Системи 2). Тож, відповідно, маніпулювання стосуватиметься, в основному, емоційно-вольового аспекту функціонування індивідуальної, групової та суспільної свідомості (сюди відносять емоції, почуття на настрої). Тобто, маніпулятивні технології найчастіше орієнтовані на Систему 1, адже вона легко піддається впливу емоцій, стереотипів і когнітивних спрощень.

Як зазначають українські дослідники Юдін О.К., Богуш В.М., при здійсненні психологічного впливу, задля більшої ефективності, необхідно враховувати такі його закономірності: якщо психологічний вплив спрямований на споживчомотиваційну сферу психіки людини (знання, переконання, бажання), то його результат проявляється в першу чергу на спрямованості і силі спонукання (бажаннях) людей; якщо психологічний вплив

спрямований на емоційну сферу, то це відбивається на внутрішніх переживаннях. Сполучення впливів на споживчо-мотиваційну і емоційну сфери дозволяє впливати на вольову активність людей і таким чином керувати їх поведінкою; в результаті впливу на інтелектуально-пізнавальну сферу (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення) змінюються уявлення, характер сприйняття нової інформації (і, як результат - зміна «картина світу» людини); вплив на комунікативно-поведінкову сферу (характер, особливості спілкування, взаємовідносини між особистісними) дозволяє створювати соціально-психологічний комфорт і дискомфорт, змушувати людей до співпраці або конфлікту з оточуючими [6, с. 109].

Тобто, завдяки технологічному прогресу кін. ХХ – поч. ХХІ ст., досягнутому в інформаційній сфері та глобалізаційним процесам загалом, примножуються можливості маніпулювання окремими людьми чи цільовою групою людей. Вибух процесів психологічної маніпуляції з метою досягнення переваги через соціальну інженерію чітко показує, що знання про людську поведінку та здатність впливати на неї є центром нового стратегічного питання. Тому це є питання, яке поширюється, зокрема, на такі сектори як безпека та оборона держави.

Дослідження когнітивної переваги в контексті маніпулятивних технологій та національної безпеки має критичне значення, особливо в умовах інформаційних війн, кібератак та гібридних загроз. Маніпулятивні технології використовують когнітивні вразливості людини для впливу на її сприйняття, мислення та прийняття рішень. Вони можуть бути спрямовані як на окремих осіб, так і на великі соціальні групи.

Поняття «когнітивна перевага» отримало своє застосування у Концепції воєнних дій НАТО, схваленої у 2021 р. (The NATO Warfighting Capstone Concept) В документі її визначають як розуміння операційного середовища та потенційних супротивників щодо власних можливостей, а також можливостей і цілей Альянсу [7]. Зусилля, зв'язані з досягненням когнітивної переваги, можуть бути приблизно поділені на три блоки: обізнаність, розуміння і перевага. На думку К.Паулаускаса, головного спеціаліста зі стратегії в Командуванні ОЗС НАТО з питань трансформації, когнітивна перевага стосується таких визначених дій: перетворення обізнаності і розуміння обстановки на фактичну перевагу над супротивником при прийнятті рішень. Це означає, що НАТО має розбиратися в ситуації швидше, глибше і ширше, а рішення приймати більш ефективно, ніж супротивники, що завжди забезпечуватиме володіння ініціативою і бути на крок попереду супротивника на стратегічному, оперативному і тактичному рівнях [8].

Когнітивна перевага у сфері національної безпеки – це здатність держави та її громадян розпізнавати, аналізувати та протидіяти маніпулятивним технологіям. Формування когнітивної резистентності, психологічної контрсугестивності та адаптація до нових загроз є критично важливими для безпеки сучасних країн. Тож, завданням держави з огляду на окреслені загрози є забезпечення та посилення когнітивної стійкості населення. Вирішення цього завдання є важливим елементом національної безпеки, особливо в умовах гібридних загроз, інформаційних воєн та масових маніпуляцій.

За умови використання когнітивних особливостей задля впливу на формування мислення та зміни поведінкових патернів людини виникає запитання: яким чином можливо протистояти цьому? Вслід за сформульованим запитанням, логічним було б поставити завдання розробити механізми, котрі б убезпечили від такого впливу чи унеможливили його. Якщо існує явище, термін та поняття «психологічна стійкість», то, можливо, доцільно виокремити «когнітивну стійкість». За визначенням О. Романчука, директора Українського інституту когнітивно-поведінкової терапії та Інституту психічного здоров'я УКУ, психологічна стійкість (витривалість, резилієнтність) – це здатність проходити крізь життєві випробування, зберігаючи при цьому психічне здоров'я, особистісну цілісність [9]. Українські дослідники терміну «психологічна стійкість» акцентують, що в англійській літературі розрізняють терміни *resilience* (в українській літературі перекладається за допомогою термінів життєздатність, стійкість, еластичність, пружність) і *hardiness* (в українській літературі перекладається за допомогою термінів витривалість, життєстійкість). На думку Готича В.О., стійкість (*resilience*) описує тенденцію швидко оговтатися від труднощів, залишатися сильним під час стресу. При цьому, бути психологічно стійким (*resilience*) – не означає не переживати чи не відчувати складнощів, не мати дистресу [10, с.8].

Незважаючи на те, що всеохоплююче визначення майже унеможливлене через подальші його дослідження як у вітчизняній, так і у зарубіжній науковій літературі, в поведінкових науках стійкість зазвичай включає два компоненти: несприятливі обставини та позитивну адаптацію. Тобто, стійкість бачиться як процес демонстрації «позитивної адаптації, незважаючи на переживання значних негараздів або травм». [11, р. 858]. Стійкість також може бути визначена як риса, що позначає певні особисті якості, котрі дозволяють людині позитивно адаптуватися до вимог [12].

Якщо спробувати за цією аналогією виокремити когнітивну стійкість, то її можна артикулювати як результат, який окреслює здатність людини (або спільноти) зберігати ясність мислення, кри-

тичність, емоційну стабільність та адаптивність у відповідь на стресові, маніпулятивні або інформаційно-навантажені ситуації. Тож, когнітивно стійка людина зможе розпізнавати фейки та маніпуляції, не піддаватися паніці чи емоційним провокаціям, аналізувати інформацію та оцінювати її критично, ухвалювати обґрунтовані та виважені рішення. Таким чином, основним компонентом когнітивної стійкості залишатиметься критичне мислення. Але поряд з цим важливими складовими будуть інформаційна освіченість/обізнаність (тобто, здатність розуміти, як працюють фейки, пропаганда, маніпуляції), емоційна стійкість/стабільність (здатність стримано реагувати на емоційно забарвлений контент), гнучкість мислення, а саме: здатність змінювати думку, коли з'являються нові факти та психологічна витривалість (здатність не втрачати мотивацію, не впадати в апатію під впливом негативних новин).

Для національної безпеки когнітивна стійкість населення країни може бути основним захистом від інформаційних впливів та пропагандистських кампаній, спеціальних інформаційних операцій чи технологій поляризації суспільства. Тож, очевидним є взаємозв'язок, де стійке до маніпуляцій суспільство є ознакою сильної держави [13, с.106-112].

Таким чином, вироблення Стратегії посилення когнітивної стійкості повинно стати одним з основних завдань держави з огляду на сучасні виклики та загрози. А так як об'єктом впливу в інформаційних війнах, в першу чергу, стає молоде покоління (ще не сформовані чіткі стереотипи, установки та переконання), то первинною ланкою роботи повинна стати область освіти, вироблення та розвиток на її основі критичного мислення. Сюди можна віднести медіаграмотність як обов'язкову складову навчальних програм у школах та ВНЗ. Це дасть можливість навчити громадян розпізнавати такі деструктивні явища як дезінформація, маніпуляція та пропаганда. Залучати до викладання таких предметів слід практикуючих журналістів, ПР-ників, політтехнологів, іміджмейкерів та ін. В такі навчальні курси, серед іншого, слід включити окремі «кейси» з основ масової комунікації та загальної психології. Сприятиме розвитку аналітичного та критичного мислення у молодому віці залучення до навчальних методик інтерактивних методів навчання (ігри, симуляції, кейс-стаді). Для дорослого населення навчальні кампанії можна реалізовувати, зокрема, через онлайн-курси та державні ініціативи.

Наступним компонентом та напрямком реалізації такої Стратегії повинна стати вироблена в рамках інформаційної політики інформаційна стратегія, котра б визначала, як приклад, такі тактичні кроки: спростування фейків та дезінформації через офіційні ресурси, використання платформ

для перевірки інформації (паралельно із співпрацею з незалежними медіа), створення контенту, котрий міг би конкурувати з дезінформацією, максимально прозора комунікація влади (наскільки це можливо в умовах війни), яка мінімізує довіру до маніпулятивних джерел.

Третім важливим напрямком Стратегії може бути психологічна підготовка населення. Сюди слід віднести програми розвитку емоційного інтелекту, запроваджені для всього населення (насамперед для військових та держслужбовців), когнітивно-поведінкові тренінги, створення кризових комунікаційних та інформаційних центрів для психологічної підтримки у періоди інформаційних атак (такий досвід уже існує, адже схожі центри були створені та існували у період Covid-19 та на початках повномасштабного вторгнення; мали регіональний характер).

Четвертим важливим напрямком, котрий необхідно прописати в Стратегії – це роль громадянського суспільства в її реалізації. Доцільною та ефективною була б співпраця держави з волонтерами та громадськими організаціями у боротьбі з маніпуляціями, фейками та пропагандою. Слід навчати журналістів, державних службовців та громадських активістів роботі в умовах інформаційної війни. Також необхідне проведення відповідного навчання серед військових (армія, спецслужби) щодо виявлення та нейтралізації інформаційних атак.

Тож, саме держава повинна створити середовище, в якому громадяни зможуть самостійно аналізувати інформацію, виробити опірність до маніпуляцій та діяти раціонально навіть у кризових ситуаціях.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Дослідження продемонструвало, що когнітивні особливості людини (зокрема ефект «швидкого мислення»), відіграють провідну роль у формуванні інформаційного середовища та можуть бути використані як тло для маніпуляцій у рамках гібридних викликів та загроз. Швидке мислення, котре є автоматичним та емоційним, робить людину більш вразливою до дезінформації та впливу пропагандистських технологій. Це створює потенційні загрози для національної безпеки загалом та інформаційної безпеки зокрема, оскільки може призвести до розбалансування суспільства, послаблення державних інституцій чи робить можливим втручання у політичні (економічні, військові) процеси. Подальші розвідки у цьому напрямку можуть стосуватись розробки та впровадження національних програм когнітивної стійкості, опанування можливостей штучного інтелекту задля його залучення до боротьби з дезінформацією та створення контрпропаганди, дослідження психологічних методів формування стійкості до інформаційного впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Масова свідомість. *Український психологічний ХАБ*. Енциклопедія. URL: <https://www.psykholoh.com/post/%D0%BC%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D1%86%D0%B5>
2. Упередження. Тлумачний словник української мови. *Словник. UA*. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%83%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F>
3. Fernando Blanco. Cognitive Bias. *Encyclopedia of Animal Cognition and Behavior Publisher*. June 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/317344882_Cognitive_bias
4. Akrami N. Prejudice: The interplay of personality, cognition, and social psychology. *Acta Universitatis Upsaliensis*. Digital Comprehensive Sammaries of Uppsala Dessertations from the Faculty of Social Science 5. 2005. 66 pp. URL: <https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:166379/FULLTEXT01.pdf>
5. Канеман Деніел. Мислення швидке й повільне. пер. з англ. Максим Яковлев. 5-те вид. К. : Наш Формат, 2021. 480 с.
6. Юдін О.К., Богуш В.М. Інформаційна безпека держави: Навчальний посібник. Харків: Консум, 2004. 508 с.
7. The NATO Warfighting Capstone Concept. *NATO's act*. URL: <https://www.act.nato.int/our-work/nato-warfighting-capstone-concept/>
8. Kestutis Paulauskas. Чому когнітивна перевага є імперативом. *NATO Review*. 06 лютого 2024. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2024/02/06/index.html>
9. Романчук О. Психологічна стійкість в умовах війни: індивідуальний та національний вимір. *Український інститут когнітивно-поведінкової терапії*. URL: https://i-cbt.org.ua/resilience_ukraine/
10. Готич В.О. Resiliens, Hardiness, психологічна стійкість, життестійкість: порівняльний аналіз понять у соціально-психологічних дослідженнях. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. Загальна психологія. Історія психології*. Том 34 (73) № 3 2023. С. 7-12 URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/3_2023/2.pdf
11. Suniya S. Luthar, Dante Cicchetti. The construct of resilience: Implications for interventions and social policies. *Published online by Cambridge University Press: . Dev. Psychopathol.* 16 January 2001. 857–885. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/development-and-psychopathology/article/abs/construct-of-resilience-implications-for-interventions-and-social-policies/FB0F35A81AD0C3332078FE8C13D403A0>
12. Andrew Flood, Richard J. Keegan. Cognitive Resilience to Psychological Stress in Military Personnel. *Frontiers in Psychology*. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2022.809003/full#ref73>
13. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.

ЗБРОЙНІ СИЛИ ЯК ГАРАНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ: ІНСТИТУЦІЙНА РОЛЬ У ПРОТИДІЇ СЕПАРАТИЗМУ ТА ЗМІЦНЕННІ ОБОРОННОГО ПОТЕНЦІАЛУ

THE ARMED FORCES AS A GUARANTOR OF NATIONAL UNITY: THE INSTITUTIONAL ROLE IN COUNTERING SEPARATISM AND STRENGTHENING THE DEFENSIVE POTENTIAL OF THE STATE

Новоскольцева Л.О.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології і міжнародних відносин

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Меженська О.В.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології і міжнародних відносин

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Бадер А.В.,

доктор політичних наук,

професор кафедри політології і міжнародних відносин

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

У статті здійснено комплексний аналіз інституційної ролі Збройних Сил в забезпеченні національної єдності та внутрішньополітичної фрагментації, зумовленої як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками дестабілізації. Особлива увага приділяється ролі армії як багатовимірного інституту, що виконує не лише класичну оборонну функцію, але й інституційну місію підтримки цілісності держави в умовах сепаратистських викликів, інформаційної війни та когнітивної дезорієнтації населення. Теоретичним підґрунтям дослідження стали концепції політичної інтеграції, теорії оборонного потенціалу, стратегічної комунікації, державної безпеки та когнітивної мобілізації.

Автори виходять із позиції, що сучасний оборонний потенціал держави є не лише сумою збройних можливостей, а й результатом цілісної політико-соціальної та когнітивної архітектури. У цьому контексті Збройні Сили постають не лише як інструмент стримування зовнішньої агресії, а як інституційний носій національної єдності. Їхня роль в умовах сепаратизму полягає не лише в локалізації загрози, але й у запобіганні поширенню ідей дезінтеграції, у формуванні горизонтальних зв'язків між регіонами, у публічному уособленні державної суб'єктності та у протидії розмиттю політичної ідентичності населення.

У статті запропоновано аналітичну типологізацію основних напрямів інституційної протидії сепаратизму з боку Збройних Сил, а саме: 1) оперативна стабілізація у кризових регіонах, що передбачає присутність ЗСУ у просторах з низьким рівнем державного контролю з метою фізичного захисту та символічної репрезентації державності; 2) розбудова горизонтальних зв'язків, що виявляється у мобілізації військових з усіх регіонів, що сприяє формуванню спільної ідентичності в межах збройного спротиву; 3) інформаційна протидія деструктивним наративам, реалізована через канали стратегічної комунікації, взаємодію з громадськими ЗМІ, спростування фейків і створення позитивного публічного образу армії; 4) ідентифікаційна репрезентація держави, коли армія виступає символом державної присутності в деокупованих чи напівконтрольованих територіях, формуючи новий легітимний порядок через символіку, комунікацію і публічну службу; 5) громадська дипломатія та гуманітарні практики, які підсилюють зв'язок між ЗСУ і місцевими громадами через допомогу, підтримку, участь у реінтеграційних заходах та формування іміджу «захисника, а не окупанта».

Кожен із цих напрямів пов'язується зі складовими оборонного потенціалу держави, який розглядається як багатовимірна система, що включає: матеріальні ресурси (озброєння, логістика, чисельність); морально-психологічні ресурси (довіра до армії, бойовий дух, легітимність); інформаційно-комунікативні ресурси (стратегічна комунікація, репутація); ідентифікаційні ресурси (наративи, символи, зв'язок із населенням).

Стаття також містить короткий огляд міжнародних кейсів (Іспанія, Канада, Індонезія, Ізраїль, Грузія), які демонструють різні стратегії залучення армії до запобігання або локалізації сепаратизму – від превентивної присутності до гуманітарної інтеграції. Досвід України упродовж 2014–2015 рр. виступає прикладом ефектної трансформації Збройних Сил у багатофункціональний інститут, здатний діяти не лише в полі бою, а й у площині громадської думки, соціальної психології та політичної ідентифікації.

Доведено, що сучасна армія повинна розглядатися не як інструмент реагування, а як системний елемент підтримки єдності, легітимності та обороноздатності держави. Усе це вимагає оновленої безпекової парадигми, що поєднує мілітарні, політичні та культурно-комунікативні виміри.

Ключові слова: збройні сили, оборонний потенціал, складові оборонного потенціалу, сепаратизм, національна єдність, державна політика; протидія сепаратизму.

This article presents a comprehensive analysis of the institutional role of the Armed Forces in ensuring national unity and responding to internal political fragmentation caused by both external and internal destabilizing factors. Special attention is paid to the Armed Forces as a multidimensional institution that performs not only the classical defense function but also an institutional mission aimed at safeguarding the integrity of the state under conditions of separatist challenges, information warfare, and cognitive disorientation of the population. The theoretical foundation of the study is based on the concepts of political integration, the theory of defense potential, strategic communication, state security, and cognitive mobilization.

The author argues that the modern defense potential of the state is not merely a sum of its armed capabilities but rather the result of a comprehensive political, social, and cognitive architecture. In this context, the Armed Forces are viewed not only as a deterrent to external aggression but as an institutional bearer of national unity. Their role in the context of separatism involves not only containing threats but also preventing the spread of disintegration ideologies, fostering horizontal connections among regions, publicly representing statehood, and resisting the erosion of political identity.

The article proposes an analytical typology of the main directions of the Armed Forces' institutional response to separatism, including:

1. Operational stabilization in crisis regions, which entails the presence of the Armed Forces in areas with diminished state control for the purpose of physical security and symbolic representation of sovereignty;
2. Development of horizontal ties, as manifested through the mobilization of personnel from all regions, contributing to a shared identity within the framework of armed resistance;
3. Informational counteraction to destructive narratives, implemented through strategic communication channels, cooperation with civil media, disinformation refutation, and construction of a positive public image of the military;
4. Identification-based representation of the state, where the military acts as a symbol of legitimate state presence in de-occupied or contested territories through symbols, communication, and public service;
5. Public diplomacy and humanitarian practices, which strengthen the connection between the Armed Forces and local communities through assistance, support, reintegration efforts, and promotion of the image of the military as a «protector, not an occupier».

Each of these directions is connected to the components of the state's defense potential, which is conceptualized as a multidimensional system including: material resources (weapons, logistics, manpower); moral and psychological resources (public trust, combat spirit, legitimacy); informational and communicative resources (strategic communication, public reputation); identificational resources (narratives, symbols, ties with the population).

The article also includes a brief review of international case studies (Spain, Canada, Indonesia, Israel, Georgia), which demonstrate diverse strategies for military engagement in preventing or localizing separatism from preventive presence to humanitarian integration. The Ukrainian experience between 2014–2015 serves as a vivid example of the effective transformation of the Armed Forces into a multifunctional institution capable of acting not only on the battlefield but also in the spheres of public opinion, social psychology, and political identity.

It is argued that the modern army should be considered not merely a reactive force but a systemic element of national unity, state legitimacy, and long-term defense sustainability. This necessitates a revised security paradigm that incorporates military, political, and cultural-communicative dimensions.

Key words: armed forces, defense potential, components of defense potential, separatism, national unity, state policy, countering separatism.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі, в умовах нестабільності, міждержавного суперництва та поширенням гібридних форм агресії, забезпечення національної єдності та стабільності державного суверенітету набуває ключового значення для виживання держав. В свою чергу серед найбільших загроз національній цілісності сьогодні виступає сепаратизм, який дедалі частіше проявляється не як автентична форма самоорганізації етнічних чи регіональних груп, а як інструмент зовнішньополітичного впливу на внутрішні справи окремої держави із неоднорідною політичною культурою. В умовах гібридної війни, яку веде Російська Федерація проти України, особливої актуальності набуває переосмислення ролі Збройних Сил не лише як суб'єкта фізичного протистояння, але і як інституційного чинника збереження політичної та ментальної єдності держави.

Досвід України після 2014 р. переконливо продемонстрував, що саме армія здатна стати останньою лінією оборони не лише територіальної цілісності, але й національної ідентичності.

У контексті анексії Криму та збройного протистояння на сході України, збройні сили стали інституційною опорою суверенітету у регіонах, де державні адміністративні структури були паралізовані, а суспільна лояльність – фрагментована. ЗСУ виконували не лише безпекову, але й політичну, символічну та інтегративну функцію, уособлюючи присутність держави та її здатність до самозахисту.

Додатково слід підкреслити, що інституційна роль Збройних Сил у зміцненні оборонного потенціалу держави виходить далеко за межі класичних військових параметрів. Оборонний потенціал в сучасному розумінні є складним багатовимірним феноменом, що включає в себе матеріально-технічну базу, кадрову підготовку, морально-психологічну стійкість, стратегічну комунікацію, довіру з боку громадян та символічну легітимність. Усі ці складові є взаємопов'язаними і можуть бути як посилені, так і зруйновані під впливом сепаратистських ідеологій, які діють через дезінформацію, інформаційний тероризм, політичну радикалізацію й деморалізацію суспільства.

Таким чином, актуальність дослідження обумовлена потребою комплексного осмислення місця та функцій Збройних Сил у протидії сепаратизму, в умовах як класичної збройної агресії, так і когнітивно-інформаційного протиборства. У цьому контексті армія постає не лише як суб'єкт фізичної сили, а як політичний агент стабілізації, мобілізації та легітимності державної присутності в уразливих регіонах. Сучасна безпекова політика не може бути ефективною без усвідомлення інституційної місії армії як одного з ключових гарантів національної єдності та системного носія оборонного потенціалу держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі проблема інституційної ролі Збройних Сил у забезпеченні внутрішньої стабільності, запобіганні сепаратистським тенденціям та зміцненні оборонного потенціалу держави розглядається на перетині політичної науки, безпекознавства, стратегічних студій, соціології та інформаційної аналітики (У. Ільницька, М. Требін, В. Богайчук, Ю. Мохова, В. Пасічко).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукового доробку засвідчує високу дослідницьку значущість проблеми, а також наявність концептуального зсуву у бік розуміння Збройних Сил як багатофункціонального інституту, що водночас виконує функції безпеки, єдності, репрезентації державності та інформаційної протидії. Разом із тим, існує очевидна потреба у подальшій систематизації знань про інституційну роль армії в умовах загрози сепаратизму, що й обумовлює важливість даного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексне теоретико-аналітичне осмислення інституційної ролі Збройних Сил як гаранта національної єдності в умовах сепаратистських загроз, а також виявлення їх функціональної значущості у зміцненні оборонного потенціалу держави. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує концепції політичної інтеграції, державної безпеки, когнітивної стійкості та стратегічної комунікації в системі національної оборони. Відповідно мети завданнями є: 1) проаналізувати інституційну роль Збройних Сил держави як багатофункціонального суб'єкта державної політики в умовах загроз сепаратизму та гібридної війни; 2) систематизувати основні напрями інституційної протидії сепаратизму, і показати, як кожен з них інтегрується у структуру сучасного оборонного потенціалу держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна єдність – це один зі структурних чинників державної стабільності й суб'єктності, особливо в умовах поліетнічності, гібридних

воєн та транснаціонального втручання. Зростання проявів сепаратизму в сучасному світі, їх еволюція від збройних повстань до інструментів гібридної агресії, актуалізують потребу в осмисленні ролі збройних інституцій не лише як силового ресурсу, а як гаранта національної єдності. Особливу значущість ця проблема набуває в нашій державі, яка водночас перебуває у стані затяжного конфлікту з Росією, зазнає впливу інформаційної війни та має складну історію регіональної ідентичності.

«Національна єдність як ціннісна категорія та її антиномічні відповідники, що позначають розбрат, ворожнечу, поділи та розколи, становлять невід'ємний атрибут будь-якого суспільного організму. Їх смислові концентри, зазвичай, сповиті важкоосязним плетивом думок, суджень, уявлень, дискусій, з яких немов би зіткана канва життя спільноти, народу, нації. І такий стан речей спостерігається всюди і скрізь, де тільки наявні міжлюдські відносини: в політиці, економіці, культурі, мистецтві, побуті тощо» [1].

Поняття «національної єдності» можна трактувати як ступінь інтеграції населення навколо спільних цінностей, історичного наративу, правової лояльності до державних інституцій та готовності до колективного спротиву загрозам.

У цій парадигмі Збройні Сили держави не є нейтральним суб'єктом, а виступають фактором національної мобілізації та політичної солідарності. Таке розширене розуміння ролі збройних сил безпосередньо корелює з сучасним тлумаченням оборонного потенціалу як багатокомпонентної системи, що поєднує військові, морально-психологічні та ідентифікаційні виміри, або «...науково-технічні, воєнні, воєнно-економічні, соціальні та моральні, економічні, політичні та воєнно-політичні складові...» [2].

Тобто, оборонний потенціал, згідно з сучасними доктринальними підходами, охоплює як матеріальні (озброєння, ресурси, інфраструктура), так і нематеріальні компоненти (патріотизм, довіра до армії, бойовий дух, ефективне командування). Його ерозія через сепаратизм стає не лише військовою, а й політико-культурною проблемою. У такому контексті сепаратизм постає і як внутрішній виклик, і як інструмент складного зовнішнього впливу, що проникає в усі рівні державної організації, особливо зараз, коли сепаратизм виходить за межі етнополітичних форм протесту.

У контексті сепаратистських конфліктів, особливо в умовах гібридної війни, що поєднує військову силу з інформаційною агресією та політичною дестабілізацією, протидія сепаратизму постає як багаторівнева інституційна стратегія. Збройні Сили, виконуючи свою основну функцію територіального захисту, водночас беруть участь у реалізації профілактичних, стабілізаційних і репре-

зентаційних заходів, які мають на меті зменшення ризиків внутрішньої фрагментації.

Інституційна протидія сепаратизму передбачає декілька напрямів, кожен з яких репрезентує специфічний аспект участі Збройних сил у збереженні територіальної цілісності держави та нейтралізації нестабілізаційних впливів. Першим і базовим елементом цієї системи є оперативна дестабілізація у кризових регіонах, оскільки Збройні Сили є інструментом швидкого реагування на загрози у зонах зниженого рівня державного контролю. Їхня присутність не лише фізично стримує можливу ескалацію, а й виконує символічну функцію відновлення суверенітету. Так, після референдуму про незалежність Каталонії, іспанський уряд активізував присутність державних структур, зокрема поліції *Guardia Civil* та збройних сил, для забезпечення порядку, логістичної підтримки та охорони інфраструктури. Хоча Збройні Сили діяли в обмеженому режимі, тема паче, що «...Євросоюз виступив на користь Іспанії, попередивши тим не менше про неприпустимість застосування армії і правоохоронних органів проти прихильників референдуму...» [3]. Але символічна присутність Збройних Сил Іспанії засвідчувала державну непоступливість у питанні цілісності країни.

У 2014 р. після початку збройного протистояння на сході України Збройні Сили України провели низку стабілізаційних операцій у таких містах, як Сєвєродонецьк, Слов'янськ, Краматорськ, Маріуполь. Їхня присутність забезпечила відновлення контролю над адміністративними будівлями, блокування незаконних збройних формувань, а також створення баз для подальшого розгортання цивільного управління [4].

Водночас ефективність протидії сепаратизму значною мірою залежить не лише від реактивної, але й від інтеграційної спроможності армії. Саме тому наступним критично важливим напрямом інституційної ролі Збройних Сил є розбудова горизонтальних зв'язків. Завдяки мобілізації громадян із різних регіонів та формуванню єдиного наративу «армії як справи всього народу», Збройні Сили створюють простір міжрегіональної взаємодії, що суперечить сепаратистському наративу «відчуженості» або «іншості».

Так, хоча конфлікт навколо незалежності Квебеку не перейшов у гарячу фазу, федеральні канадські збройні сили відіграли об'єднувальну роль через політику національної інклюзивності: військові формування укомплектовувалися представниками з усіх провінцій, включно з франкомовними канадцами, що знижувало культурну поляризацію [5].

В свою чергу в процесі мобілізаційних хвиль 2014–2015 рр. Збройні Сили України були укомплектовані військовослужбовцями з усіх регіонів нашої держави (від Львівщини до Луганщини),

у підрозділах бригад служили бійці з різних частин країни [6].

Проілюстрована інтеграційна практика зміцнює соціальну тканину нації через досвід спільного служіння. Проте не менш важливим чинником у протидії сепаратизму є здатність Збройних Сил діяти в інформаційному просторі, адже деструктивні наративи формуються не лише на основі локального розмежування, а й через системну когнітивну обробку масової свідомості. У цьому контексті наступним напрямом є інформаційна протидія деструктивним наративам.

Через підрозділи стратегічної комунікації, військові прес-центри, волонтерські медіа, Збройні Сили активно транслюють меседжі на підтримку цілісності держави, легітимності оборони та дискредитації ворожих інтерпретацій подій. Так, Збройні Сили Ізраїлю (ЦАХАЛ) активно ведуть інформаційну кампанію через свої офіційні канали – сайт IDF, соцмережі, військовий прес-центр. У контексті палестинсько-ізраїльського конфлікту вони регулярно публікують спростування фейків, відеооперації, контрнарративи щодо терористичних атак, демонструючи роль армії як джерела достовірної інформації.

Інформаційна протидія деструктивним наративам дозволяє Збройним Силам не лише спростовувати фейки чи нейтралізувати ворожу пропаганду, а й формувати власний стратегічний наратив – такий, що укріплює довіру до армії, легітимізує оборону й мобілізує суспільство навколо спільної ідентичності. У цьому сенсі критично важливою стає здатність армії не просто комунікувати, а репрезентувати державу як легітимного та присутнього актора, особливо в регіонах, де її авторитет був підірваний або витіснений паралельними структурами. Наступний напрямок інституційної ролі Збройних Сил ілюструє саме цю ідентифікаційну функцію. У регіонах із нестабільною політичною ідентичністю, армія стає носієм національних символів, морального авторитету та довіри – чинників, що нейтралізують сепаратистські впливи.

Так, після російської інтервенції 2008 р. грузинська армія в регіонах, що межують із окупованими територіями (Південна Осетія, Абхазія), виконує функцію постійної державної присутності. Через військові патрулі, спільні тренування з НАТО, відкриті інформаційні кампанії, Грузія демонструвала свою легітимність та волю до збереження територіальної цілісності [7].

Через символічну присутність, демонстрацію державної атрибутики та відкрити взаємодію з місцевими громадами, Збройні Сили виступають ключовим інструментом ідентифікаційного впізнання держави в регіонах з підвищеним ризиком політичної дезінтеграції. Проте, аби цей ефект був глибшим і стійкішим, важливо, щоб армія не лише

уособлювала державу, а й діяла як активний суб'єкт підтримки, солідарності та взаємодії з цивільним населенням. Саме тому наступним напрямом інституційної присутності Збройних Сил є громадська дипломатія та гуманітарні практики. Участь військових у гуманітарних місіях, підтримці цивільної інфраструктури, допомозі внутрішньо переміщеним особам – усе це формує уявлення про армію як про союзника, а не каральну структуру. Така логіка дій значно ускладнює мобілізацію локальної підтримки сепаратистських ідей.

Так, після десятиліть конфлікту в Ачеху (1990–2005 рр.) збройні сили Індонезії після підписання мирної угоди здійснювали масштабні гуманітарні та соціальні проекти: будівництво інфраструктури, медична допомога, освітні програми, що стало ключем до реінтеграції регіону без подальших сепаратистських хвиль [8].

Інституційна протидія сепаратизму, яку реалізують Збройні Сили держави, не є відокремленим від загальної оборонної стратегії вектором дій. Кожен із напрямів, за якими Збройні Сили реалізують стратегію протидії сепаратизму, відповідає певному функціональному виміру оборонного потенціалу. Так, оперативна стабілізація в кризових регіонах посилює просторову і територіальну складову потенціалу, забезпечуючи реальну присутність держави там, де знижується її суверенітет. В свою чергу, розбудова горизонтальних зв'язків сприяє соціальній згуртованості та зменшенню регіональних розламі, тим самим зміцнюючи соціально-інтегративну частину оборонного потенціалу, а інформаційна протидія деструктивним наративам прямо корелює з когнітивною безпекою, яка дедалі

більше визнається ключовим ресурсом стратегічної стійкості держави. І, відповідно, ідентифікаційна репрезентація держави підсилює символічну легітимність оборони, формуючи уявлення про армію як уособлення держави, її суб'єктності та права на монополію на захист, і громадська дипломатія та гуманітарні практики трансформують збройні сили у комунікативний і моральний інститут, що зміцнює довіру до держави вразливих громад.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Збройні Сили держави виступають не лише гарантом стабільності у військовому сенсі, а й багатофункціональним носієм оборонного потенціалу, здатним діяти в регіональному, соціальному, інформаційному й гуманітарному просторах, що трансформує армію з класичного військового інструменту в інституційного архітектора національної єдності. Останнє особливо важливо в умовах загроз сепаратизму гібридного типу, який діє не лише через зброю, а й через розкол і дезорієнтацію масової свідомості. З огляду на це, формування оборонного потенціалу не може обмежуватися виключно мілітарними показниками. Його критичними параметрами стають: довіра до армії, репрезентативність у суспільстві, інституційна гнучкість до нових типів загроз і здатність виконувати інтеграційні функції на зламі регіонального розриву, ідеологічного плюралізму та зовнішнього тиску.

Перспективною проблемою, що потребує подальшого дослідження, є визначенні меж і механізмів інституційної взаємодії Збройних Сил із суспільством у процесі запобігання сепаратистським процесам та зміцнення національної єдності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ольшевська І., Лихолет С. Національні єдність і економічні виклики. *Ефективна економіка*. 2023. № 3. <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.3.29>.
2. Скляр Н. Поняття комплексної потужності держави при оцінці воєнно-економічної складової сектору безпеки і оборони. *Економіка і суспільство*. 2021. № 27. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-19>.
3. Стецюк Н., Шекета М. Історія та витоки сепаратизму в Каталонії. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. Випуск 13. 2019. URL: <https://ktipe.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/download/5738/6031/15257>.
4. Сім років тому українські військові провели блискавичну операцію зі звільнення. Армія. INFORM. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/07/21/sim-rokiv-tomu-ukrayinski-vijskovi-provely-blyskavychnu-operacziyu-zi-zvilnennya-toreczka-zvilnyly-i-rubizhne//>.
5. Все про Канаду: Збройні Сили Канади. CUSS. URL: <https://immigratecan.ca/uk/all-about-canada/voorujennie-sili-canadi/>.
6. Біла книга – 2014. Збройні Сили України. Міністерство оборони та Генеральний штаб Збройних Сил України. URL: https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2014.pdf.
7. Шурхало Д. 15-річчя агресії Росії проти Грузії: чому російські війська не зайшли в Тбілісі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/yatnadtsyatyrichchya-ahresiyi-rosiyi-proty-hruziyi/32537868.html>.
8. Порівняльна довідка державних практик: перехід від воєнного до цивільного публічного управління. Юридична довідка. URL: <https://uba.ua/documents/комітетів/Доки%20до%20новин%20комітетів/новина/PILPG%20Порівняльна%20юридична%20довідка%20державних%20практик.docx.pdf>.

ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ В УКРАЇНІ ТА НОВА БЕЗПЕКОВА АРХІТЕКТУРА КРАЇН БАЛТІЇ І ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: РОЛЬ АРМІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

THE ARMED CONFLICT IN UKRAINE AND THE NEW SECURITY ARCHITECTURE OF THE BALTIC AND CENTRAL-EASTERN EUROPEAN COUNTRIES: THE ROLE OF THE MILITARY AND CIVIL SOCIETY

Ободяньський Я.М.,

аспірант кафедри політичних наук

*Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,
старший лейтенант, помічник начальника навчальної частини кафедри військової підготовки
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу*

Сучасний світ стикається з численними безпековими викликами, що мають як традиційний, так і гібридний характер. Глобалізація, стрімкий розвиток інформаційних технологій, зростання асиметричних загроз та військові конфлікти суттєво впливають на національну безпеку держав, вимагаючи постійної адаптації державних інституцій до нових реалій. Одним із ключових чинників трансформації системи безпеки є гібридна агресія, що виявляється через політичний, економічний, інформаційний та військовий тиск.

Війна на сході України, а згодом і повномасштабна військова агресія з боку Росії стали переломними подіями, що засвідчили необхідність перегляду усталених норм та механізмів у сфері безпеки. Ці події зумовили потребу в адаптації державних інституцій до нових викликів, а також у посиленні координації між державою, зокрема її збройними силами та громадянським суспільством для забезпечення національної стійкості.

Особливо актуальним це питання є для країн, що безпосередньо межують з агресивними державами або зазнають загроз своєму суверенітету. Російська агресія проти України спричинила фундаментальні зміни у безпековій системі як країн НАТО, так і держав, що ідентифікують себе як прихильники демократичного світу. У цьому контексті постає необхідність глибокого аналізу безпекових викликів для країн Балтії та Центрально-Східної Європи як регіонів, що першими відчувають на собі наслідки зламу усталених безпекових традицій.

Системи безпеки, що формувалися після завершення Другої світової війни, а згодом еволюціонували після падіння Берлінського муру, нині зазнають серйозних випробувань. Водночас регіональні держави дедалі частіше розглядають можливість створення власних безпекових коаліцій як альтернативи або доповнення до євроатлантичних механізмів. Цей процес знаходить відображення у політико-правових документах держав регіону, що свідчить про перехід до нової безпекової архітектури.

Ключові слова: збройні сили, громадянське суспільство, демократичний цивільний контроль, національна безпека, НАТО, ЄС, країни Балтії, країни Центрально-Східної Європи, війна в Україні.

The modern world faces numerous security challenges, both traditional and hybrid in nature. Globalization, the rapid development of information technologies, the rise of asymmetric threats, and military conflicts significantly impact national security, necessitating the continuous adaptation of state institutions to new realities. One of the key factors driving the transformation of security systems is hybrid aggression, which manifests itself through political, economic, informational, and military pressure.

The war in eastern Ukraine, followed by Russia's full-scale military aggression, has become a turning point, highlighting the need to reassess established norms and mechanisms in the security sphere. These events have necessitated the adaptation of state institutions to new challenges, as well as enhanced coordination between the state, particularly its armed forces, and civil society to ensure national resilience.

This issue is particularly relevant for countries that share borders with aggressive states or face threats to their sovereignty. Russia's aggression against Ukraine has led to fundamental changes in the security systems of NATO member states and those that identify themselves as supporters of the democratic world. In this context, there is an urgent need to thoroughly analyze security challenges for the Baltic and Central and Eastern European countries, as these regions are the first to experience the consequences of the breakdown of established security traditions.

Security systems that were established after World War II and later evolved following the fall of the Berlin Wall are now undergoing serious tests. At the same time, regional states are increasingly considering the formation of their own security coalitions as an alternative or complement to Euro-Atlantic mechanisms. This process is reflected in the political and legal documents of the region's states, signaling a transition to a new security architecture.

Key words: armed forces, civil society, democratic civilian control, national security, NATO, EU, Baltic states, Central and Eastern European countries, war in Ukraine.

Постановка проблеми. Російська агресія проти України змінила безпекову ситуацію не лише в регіоні, а й у всій Європі. Країни Балтії (Литва, Латвія, Естонія) та Центрально-Східної Європи (Польща, Чехія, Словаччина, Румунія, Угорщина) виявилися перед необхідністю посилення оборонних спроможностей та перегляду стратегій національної безпеки.

У цьому контексті актуальним є дослідження процесів циклічної адаптації державних структур до змін у безпековому середовищі, особливо в умовах збройної агресії. Це включає аналіз процедур, інституційних механізмів, правових інструментів та стратегічних підходів, що забезпечують ефективне реагування на загрози. Особлива увага на роль збройних сил та громадянського суспільства у формуванні ефективних механізмів протидії загрозам, що є визначальним фактором забезпечення національної безпеки України, а також країн Балтії та Центрально-Східної Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика громадянського суспільства як окремого феномену, його взаємодії з державою, сектором безпеки й оборони, а також участі цих інституцій у забезпеченні національної безпеки та реалізації механізмів демократичного цивільного контролю широко представлена у наукових працях О. Бабкіної, О. Банчук-Петросової, Т. Бельської, С. Брателя, В. Богуцького, С. Галушко, В. Горбуліна, М. Гурицької, А. Качинського, А. Костенка, С. Костючкова, І. Кресіної, О. Мартиненка, Г. Осипенка, Н. Позняковської, Л. Рябченко, П. Ситника, В. Тарасюка, І. Федоренка тощо.

Питання ролі армії як невіддільної частини суспільства, її функціонування у структурі національної безпеки та оборони досліджували А. Бадер, М. Ковалів, Ю. Левченко, О. Руденко, Г. Стахів.

Окремо слід виокремити дослідників, які працюють над питаннями безпекової ситуації та трансформації безпекової архітектури в країнах Балтії та Центрально-Східної Європи. Ця тематика висвітлена у працях Г. Палій, О. Рафальського, М. Сангуровського. Дослідження взаємовідносин громадянського суспільства та держави в контексті функціонування політичних інститутів і процесів у зазначених країнах представлені в працях Г. Зеленько та Н. Кононенко.

Серед дослідників, які займаються питаннями громадянського суспільства та його взаємодії з державою і збройними силами, варто відзначити науковців, які працюють у регіонах України, які межують з країнами Європи. Їхні дослідження враховують аспекти транскордонної співпраці у сфері безпеки, прагнення України та її сусідів до тіснішої безпекової кооперації як через інструменти Євросоюзу, так і НАТО, а також з урахуванням потенційних регіональних безпекових союзів. Серед таких науковців можна назвати С. Дерев'янка, І. Гурака, В. Климончука, Т. Мадригу, В. Марчука, М. Москалюка, М. Палінчака, Н. Ротар, Ю. Остапця, А. Романюка, Г. Шипунова, І. Цепенду тощо.

Російсько-українська війна визначає не лише нові безпекові виклики, а й змінює вектори діяльності громадянського суспільства в секторі націо-

нальної безпеки та оборони. Водночас у наукових дослідженнях недостатньо уваги приділено аналізу чинної безпекової нормативно-правової бази країн Балтії та Центрально-Східної Європи, зокрема щодо взаємодії сектору безпеки та громадянського суспільства саме це і є **метою** даної розвідки.

Аналіз політико-правових засад співпраці громадянського суспільства та збройних сил України і її партнерів у регіоні в умовах війни вказує на необхідність сучасного регулювання цієї взаємодії з урахуванням національних реалій і міжнародного досвіду. Дослідження безпекових стратегій та їх політико-правових аспектів є ключовим для розуміння трансформації безпекової архітектури країн Балтії та Центрально-Східної Європи. **Актуальність** цього питання визначається важливою потребою посилення координації між державними структурами, збройними силами та громадянським суспільством задля зміцнення національної стійкості.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ стикається з численними безпековими викликами як традиційного, так і гібридного характеру. Термінологія гібридності, в тому числі й термін «гібридна війна», досі перебуває в процесі формування, оскільки, як зазначає С. Дерев'янка: ... чинне законодавство України не містить визначення змісту поняття «гібридна війна» [1, с. 103]. Однак окремі компоненти цього явища, що визначають його «асиметричний» та «нетиповий» характер, можна описово простежити як у скасованій «Воєнній доктрині України» (2015), так і в чинній «Стратегії воєнної безпеки» (2021). Подібного роду згадки маємо й в нормативно-правовій базі деяких країн регіону: Латвії «Про затвердження Концепції національної безпеки Латвійської Республіки» (Ст. 3) [2], Естонії «Основи політики безпеки Естонської Республіки» (Ст. 3) [3], «Безпекова стратегія Чеської Республіки» (Ст. 27) [4] та «Безпекова стратегія Словачької Республіки» (Ст. 35-36) [5], У центрі всіх гібридних загроз лежить інформація, яка виступає головним чинником маніпулятивної гібридизації. Відповідно, в сучасних умовах: «Інформаційні війни, що ведуться за допомогою інформаційних видів озброєнь, за своєю ефективністю є часом більш руйнівними, ніж відкриті збройні конфлікти, які все ж залишаються одним із засобів реалізації прагнень розв'язання міждержавних протиріч. Проте саме інформаційна складова очевидно стає все більш визначальною для розуміння сутності новітніх воєн, що мають гібридний характер» [6, с. 101].

Глобальні зміни у світовій безпековій архітектурі змусили країни Балтії та Центрально-Східної Європи адаптувати свої безпекові стратегії до нових загроз. У цьому контексті анексія Криму, бойові дії в межах АТО/ООС на українському

Донбасі, а згодом і повномасштабна російсько-українська війна стали каталізатором перегляду національних безпекових політик, посилення євроатлантичної інтеграції та активізації регіональних безпекових ініціатив.

Правова сутність безпекових документів згаданих держав зазнавала еволюції відповідно до зростання політичних загроз: від декларацій про необхідність захисту під «парасолею» НАТО (на початковому етапі євроатлантичної інтеграції країн колишнього соціалістичного блоку) – до розробки програм модернізації власних збройних сил та залучення громадянського суспільства до національної системи спротиву. Така трансформація відбувалася і на тлі зростаючих імперських амбіцій Росії, спрямованих на повернення під свій контроль територій, які вона вважає «історично своїми», або принаймні на збереження «контрольного пакета» політичного впливу в цих країнах. У цьому контексті спостерігалася консолідація політичної еліти та російського суспільства щодо підтримки такого курсу. У своїй розвідці щодо політики путінської Росії І. Гурак та І. Цепенда прямо вказують на цю метаморфозу єднання влади й народу, коли навіть високопосадовці дипломатичних структур відкрито артикують свої територіальні зазіхання: «Так, у травні 2004 р. на сайті дипломатичного відомства РФ було розміщено інтерв'ю першого заступника міністра закордонних справ В'ячеслава Трубнікова, в якому територія пострадянського простору характеризувалася як сфера „життєвих” інтересів Росії» [7, с. 59].

Особливо динамічну трансформацію стратегій національної безпеки демонстрували й продовжують демонструвати країни Балтії. Водночас процес євроатлантичного зближення для них на початкових етапах не був швидким і легким, оскільки європейська кооперація традиційно реалізовувалася простіше, ніж євроатлантична інтеграція. Це зумовлювалося низкою факторів, зокрема «радянським» минулим, прямим сусідством із РФ, енергетичною залежністю, а також значною часткою російськомовного населення, що викликало певні застереження і в політичному діалозі під час прийняття рішення про асоціацію Прибалтики та країн Центрально-Східної Європи до ЄС і НАТО. З цього приводу М. Москалюк пише: «...на відміну від євроінтеграційного напрямку формування зовнішньополітичної стратегії країн Балтії, євроатлантичний курс спочатку не мав такої консолідованої підтримки на Заході» [8, с. 59]. Однак саме «недружня» та претензійна політика східного сусіда, що відкрито артикулювалася ключовими посадовцями Росії, суттєво змінила ситуацію. Сучасні безпекові виклики спричинили не лише політико-правову, а й суспільну реакцію

на користь євроатлантичного вибору як гаранта національної безпеки.

Свідченням цієї стратегії є відповідні політико-правові документи країн Балтії: «Закон Литовської Республіки про національну безпеку» (2021) [9], «Основи політики безпеки Естонської Республіки» (2023) [10], «Про затвердження Концепції національної безпеки Латвійської Республіки» (2023) [11], в яких, окрім євроатлантичного вибору, акцент робиться на зміцненні безпеки Балтійського регіону, що включає як військову, так і економічну компоненту (енергетична незалежність, контроль критичної інфраструктури). Усі зміни до цих документів ще на етапі розробки відзначалися широким діалогом із громадянським суспільством. Наприклад, побоювання щодо збільшення витрат у військовій сфері було компенсовано посиленням громадянського контролю за бюджетними витратами.

Еволюція систем національної безпеки у Польщі, Чехії та Словаччині теж отримала суттєву динаміку розвитку, що відображено у їхніх стратегічних документах: «Рекомендації до Стратегії безпеки національної Республіки Польща» (2024) [12], «Стратегія безпеки національної Республіки Польща» (2020) [13], «Безпекова стратегія Чеської Республіки» (2023) [14] та «Безпекова стратегія Словацької Республіки» (2021) [15]. Ці нормативні акти засвідчують трансформацію підходів до забезпечення безпеки – від фокусування на приватній безпеці громадян і бізнесу, збереження приватної власності та ринкової конкурентоспроможності, дотриманні демократичних цінностей – до гарантування суверенітету та територіальної цілісності держави, формування геополітичних стратегій і міжнародних відносин, зміцнення національної ідентичності, а також створення умов для сталого і збалансованого розвитку.

Процес переосмислення національних інтересів у цих країнах ґрунтується на концепції інтегрованої безпеки держави, основною метою якої є створення умов для безпеки громадян шляхом формування сприятливих умов для розвитку в межах територіальної цілісності та суверенного прийняття рішень. Інтегрований підхід передбачає координацію різних підсистем безпеки, в першу чергу збройних сил та громадянського суспільства, що дозволяє ефективніше реагувати на внутрішні та зовнішні виклики.

У центрі суспільно-політичних дискусій, що розгорталися на тлі ухвалення безпекових документів у країнах Балтії та Центрально-Східної Європи, стояли питання збільшення військових витрат, посилення регіональної співпраці, підтримки України та протидії військовій агресії Росії.

Особливо важливо зазначити, що в контексті політики цих держав щодо допомоги Україні кля-

чові голосування з безпекових питань відбувалися за беззаперечної підтримки громадянського суспільства.

Водночас наголошувалося на потенційних ризиках, пов'язаних із захистом демократичних інститутів, боротьбою з корупцією та зміцненням верховенства права. Зокрема, йшлося про можливі загрози обмеження прав і свобод громадян, а також цензурування ЗМІ у разі запровадження воєнного стану.

У цьому контексті громадянське суспільство відіграє ключову роль як механізм контролю за владою. Інституції громадянського суспільства та активні громадяни залучені до протидії корупції на всіх рівнях, здійснюють моніторинг дотримання прав людини та, у співпраці з державними структурами, сприяють зміцненню національної стійкості через громадську активність, інформаційну та правову підтримку державних ініціатив.

Аналіз представлених безпекових документів вкотре підтверджує, що громадянське суспільство є «наріжним каменем» у функціонуванні будь-якої демократичної держави.

У своєму дослідженні щодо ролі громадянського суспільства в системі *good governance* О. Банчук-Петросова та Т. Мадрига підкреслюють цю значущість: «Громадянське суспільство грає ключову роль в демократичних системах, часто виступаючи ініціатором суспільно-політичних трансформацій, артикулюючи суспільні інтереси та здійснюючи контроль на владними структурами» [16, с. 13].

Значну увагу у стратегічних документах країн Балтії та Центрально-Східної Європи приділено питанням кібербезпеки, інформаційної протидії, зміцненню збройних сил та розвитку регіональної кооперації, все це, на нашу думку, формує свого роду концепцію симбіозу громадянського суспільства та сектору безпеки та оборони та, в першу чергу збройних сил країн регіону, як інституцій, які є наріжними у створенні систем цивільної оборони та національної стійкості. Дана концепція, враховуючи наявні безпекові виклики та їх як конвенційний, так і асиметричний характер, ґрунтується не тільки на принципах колективної оборони НАТО, розвитку спільного простору військової логістичної інфраструктури, збільшенню військових витрат, а й посиленню ролі регіональних безпекових альянсів та розвитку національних програм цивільного захисту та резервних (альтернативних) військових структур, які мають зайняти одне з чільних місць в системі формування національної стійкості даних країн.

Попри наявні дискусії серед членів Альянсу щодо фінансування, модернізації військової техніки, аналізу глобальних загроз і визначення потенційних противників, НАТО залишається

ключовим елементом системи безпеки не лише для Європи, а й усього демократичного світу.

У Стратегічній концепції, ухваленій на Мадридському саміті 29 червня 2022 року, наголошується на необхідності зміцнення оборонного потенціалу Альянсу та підвищення рівня стійкості держав-членів. У документі зазначено, що Російська Федерація становить найбільшу та безпосередню загрозу безпеці країн НАТО, а також миру й стабільності в євроатлантичному регіоні. Вона застосовує як традиційні військові методи, так і гібридні інструменти для досягнення політичних цілей, що вимагає посилення колективних оборонних заходів і скоординованої протидії з боку союзників.

У Стратегічній концепції також підкреслюється важливість стійкості національних суспільств як основи для виконання основоположних завдань НАТО. Інвестиції у технологічні інновації, розвиток кіберзахисту, адаптація оборонних механізмів до нових викликів та зміцнення системи колективної оборони визначені як ключові напрями забезпечення безпеки. Крім того, передбачено розширення співпраці з Європейським Союзом у сфері безпеки та оборони для зміцнення трансатлантичних зв'язків і координації заходів у відповідь на загрози, що походять від авторитарних режимів і недержавних суб'єктів [17].

Якщо пробувати візуалізувати основні ризики та загрози для окресленого регіону, то слід було б виділити наступні:

- поширення військової загрози з боку РФ (пряме вторгнення до інших країн регіону, гібридні атаки, енергетичний шантаж),
- кіберзагрози (збільшення кількості атак на державні установи та критичну інфраструктуру),
- економічна нестабільність, яка пов'язана з війною та глобальними викликами та, як наслідок, кризами.
- нелегальний обіг зброї та ризики терористичних актів,
- гібридні загрози (дезінформація, внутрішня дестабілізація, використання проросійських політичних сил для підризу стабільності держав та суспільств).

Що робити? Серед шляхів подолання цих викликів, на нашу думку, є:

- розширення військової співпраці в межах НАТО, але водночас зміцнення регіональну безпекової координації,
- посилення кіберзахисту, включно з розвитком військових (спеціальних) підрозділів для боротьби з кібератаками,
- зміцнення механізмів протидії дезінформації, використовуючи як державні, так і громадянські ініціативи,
- розвиток системи територіальної оборони, що дозволить швидко мобілізувати населення у разі кризи,

– запровадження більш ефективний та дієвого демократичного цивільного контролю над силовими структурами,

– інвестиції в енергетичну незалежність через диверсифікацію постачання та розвиток альтернативної енергетики.

Окрім зазначених вище викликів, для України, яка в умовах сучасних геополітичних змін може зіткнутися з ризиками зменшення безпекових гарантій та скорочення військово-фінансової підтримки, значним викликом, який негативно впливає на державний імідж, залишається не лише зовнішня агресія, але й сукупність внутрішніх структурних проблем. Зокрема, високий рівень корупції, що пронизує всі сфери державного управління, включаючи й сектор національної безпеки та оборони, що становить суттєву загрозу для внутрішньої стабільності та ефективності функціонування державних інституцій та зовнішньополітичних амбіцій країни. Професор В. Марчук наголошує: «...для забезпечення ефективності та стійкості зусиль у боротьбі з корупцією Україні слід і надалі нарощувати хорошу репутацію розслідувань, кримінальних переслідувань та остаточних судових рішень у високопоставлених корупційних справах включно з арештом і конфіскацією злочинних активів. Також слід прагнути своєчасної та послідовної реалізації Державної антикорупційної програми на 2023–2025 рр., і необхідні зусилля щодо подальшої оптимізації

та вдосконалення матеріального і процесуального кримінального права. Додатковим фактором дестабілізації виступає масштабний нелегальний обіг зброї та чим раз більші ризики гібридних загроз, які можуть проявлятися у вигляді терористичних актів, кібератак, силових провокацій, економічного саботажу та суспільних заворушень» [18, с. 110].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отож національна безпека України та регіону залишатиметься предметом постійного вдосконалення, оскільки ефективна протидія загрозам вимагає інтегрованих стратегічних підходів. Взаємодія збройних сил та громадянського суспільства відіграє ключову роль у цьому процесі, забезпечуючи підвищення рівня обороноздатності та стійкості держав, бо гібридна війна потребує не лише військового, а й суспільного спротиву. Це свідчить про необхідність посилення ролі громадянського суспільства у формуванні сучасної безпекової доктрини

Разом з тим зміна політичного керівництва у США актуалізує необхідність для європейських країн зміцнювати власні оборонні спроможності та адаптувати свої безпекові стратегії до динамічних глобальних викликів. Зазначимо, що у цьому контексті будуть спрямовані наші подальші наукові дослідження, що є критично важливими для аналізу актуальних викликів та перспектив національної безпеки в умовах глобальної нестабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дерев'янка С. М. Гібридна війна: інформаційно-безпековий вимір. *Вісник Прикарпатського університету. Сер. Політологія*. 2024. № 18. С. 101–113.
2. Par Nacionālās drošības koncepcijas apstiprināšanu: Latvijas Republikas likums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/345911-par-nacionalas-drosibas-koncepcijas-apstiprinasanu> (дата звернення: 03.03.2025).
3. Julgeolekupoliitika alused Eesti Vabariigis: Eesti Vabariigi julgeolekupoliitika dokument. URL: <https://www.kaitseministeerium.ee/et/eesmargid-tegevused/julgeolekupoliitika> (дата звернення: 03.03.2025).
4. Bezpečnostní strategie České republiky: Bezpečnostní dokument České republiky. URL: https://mzv.gov.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/bezpecnostni_politika/bezpecnostni_strategie/index.html (дата звернення: 03.03.2025).
5. Bezpečnostná stratégia Slovenskej republiky: Bezpečnostný dokument Slovenskej republiky. URL: <https://www.mosr.sk/bezpecnostna-strategia-sr/> (дата звернення: 03.03.2025).
6. Дерев'янка С. М. Гібридна війна: інформаційно-безпековий вимір. *Вісник Прикарпатського університету. Сер. Політологія*. 2024. № 18. С. 101–113.
7. Гурак І. Ф., Цепенда І. Є. Нові тенденції у внутрішній та зовнішній політиці путінської Росії на початку XXI ст. (Частина 2). *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2022. Т. 45. С. 57–70.
8. Москалюк М. Ф. Безпекова політика країн Балтії в умовах російсько-української війни. *Регіональні студії*. 2024. № 37. С. 58–62.
9. Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo įstatymas: Lietuvos Respublikos įstatymas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.167925?jfwid=> (дата звернення: 03.03.2025).
10. Julgeolekupoliitika alused Eesti Vabariigis: Eesti Vabariigi julgeolekupoliitika dokument. URL: <https://www.kaitseministeerium.ee/et/eesmargid-tegevused/julgeolekupoliitika> (дата звернення: 03.03.2025).
11. Par Nacionālās drošības koncepcijas apstiprināšanu: Latvijas Republikas likums. URL: <https://likumi.lv/ta/id/345911-par-nacionalas-drosibas-koncepcijas-apstiprinasanu> (дата звернення: 03.03.2025).
12. Rekomendacje do Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej: Dokument rekomendacyjny Biura Bezpieczeństwa Narodowego RP. URL: <https://www.bbn.gov.pl/pl/informacje-o-bbn/>

publikacje/9928,Rekomendacje-do-Strategii-Bezpieczenstwa-Narodowego-Rzeczypospolitej-Polskiej.html (дата звернення: 03.03.2025).

13. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej: Dokument strategiczny Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <https://www.bbn.gov.pl/pl/informacje-o-bbn/publikacje/8808,Strategia-Bezpieczenstwa-Narodowego-Rzeczypospolitej-Polskiej.html> (дата звернення: 03.03.2025).

14. Bezpečnostní strategie České republiky: Bezpečnostní dokument České republiky. URL: https://mzv.gov.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/bezpecnostni_politika/bezpecnostni_strategie/index.html (дата звернення: 03.03.2025).

15. Bezpečnostná stratégia Slovenskej republiky: Bezpečnostný dokument Slovenskej republiky. URL: <https://www.mosr.sk/bezpecnostna-strategia-sr/> (дата звернення: 03.03.2025).

16. Банчук-Петросова О. В., Мадрига Т. Б. Роль громадянського суспільства у формуванні публічної політики в Україні. *Публічне управління і політика*. 2024. № 1. С. 11–20.

17. NATO 2022 Strategic Concept: NATO strategy document. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_210907.htm (дата звернення: 03.03.2025).

18. Марчук В. В. Європейська інтеграція України: політичний і безпековий виміри. *Вісник Прикарпатського університету. Сер. Політологія*. 2024. № 17. С. 106–114.

РЕГІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ: ОСНОВНІ КРИТЕРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ОЦІНКИ ДИНАМІКИ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ НА ЗАКАРПАТТІ

REGIONAL POLITICAL REGIME: MAIN CRITERIA FOR POLITICAL ASSESSMENT OF THE DYNAMICS AND FEATURES OF INFLUENCE ON SOCIO-POLITICAL PROCESSES IN ZAKARPATTIA

Панова А.О.,

*аспірантка кафедри політології і державного управління
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»*

У статті аналізуються критерії визначення регіональних політичних режимів на прикладі динаміки та особливостей їх функціонування на Закарпатті в ХХ столітті. Визначено умови їх впливу на соціально-політичні процеси, доведено, що сучасне Закарпаття є єдиним із нині існуючих регіонів України, який упродовж ХХ століття пережив складні трансформації політичних режимів, що супроводжувалися зміною державної приналежності, а відповідно й адаптації до системно-управлінських правил політичного панування. Підкреслено, що така характерна особливість відображалася соціально-політичними змінами в регіоні й переходом від авторитарних до демократичних і згодом знову до авторитарних умов політичного управління, впливами на місцеву політичну культуру й політичну свідомість регіональних еліт, можливостями й проблемами функціонування соціальних і політичних інституцій тощо. Запропоновано алгоритм дослідження режимів крізь визначення поняття і характеристики різних політичних режимів, крізь аналіз політико-історичного контексту, структурний аналіз правлячої влади (еліти), опис наявних політичних прав і свобод, оцінка ролі опозиції та політичної конкуренції, економічний аналіз, зріз динаміки змін, порівняльний аналіз тощо.

Мета статті – аналіз основних критеріїв політичної оцінки динаміки та особливостей впливу соціально-політичних процесів на трансформацію регіональних політичних режимів на Закарпатті впродовж ХХ століття. Виходячи з мети нашого дослідження, надважливим вважається аналіз історичного контексту, коли дослідження становлення та розвитку регіонального політичного режиму залежить від вивчення ключових подій, які вплинули на режим і його трансформацію (наприклад, внаслідок політичних криз, владних переворотів, воєнних конфліктів, інших геополітичних зрушень).

У підсумку доведено, що регіональні політичні режими характеризуються особливостями, які стали результатом історичних, політичних, соціокультурних, економічних та інших факторів, що впливало на політичні системи держав, до складу яких входив регіон, на спроби функціонування автономного режиму та механізми управління в контексті владної взаємодії на прямій управлінських координат «центр – регіон». Також подано авторську пропозицію класифікації регіональних політичних режимів на Закарпатті.

Ключові слова: політичний режим, регіональний політичний режим, політичні процеси, трансформація, особливості й фактори впливу, Закарпаття.

The article analyzes the criteria for defining regional political regimes using the example of the dynamics and peculiarities of their functioning in Zakarpattia in the 20-th century. The conditions of their influence on socio-political processes are determined, it is proved that modern Zakarpattia is the only one of the currently existing regions of Ukraine, which during the 20-th century experienced complex transformations of political regimes, accompanied by a change in state affiliation, and, accordingly, adaptation to the system-management rules of political domination. It is emphasized that such a characteristic feature was reflected by socio-political changes in the region and the transition from authoritarian to democratic and then again to authoritarian conditions of political governance, influences on local political culture and political consciousness of regional elites, opportunities and problems of the functioning of social and political institutions, etc. An algorithm for the study of regimes is proposed through the definition of the concept and characteristics of different political regimes, through the analysis of the political and historical context, the structural analysis of the ruling power (elite), the description of the existing political rights and freedoms, the assessment of the role of the opposition and political competition, economic analysis, a section of the dynamics of change, comparative analysis etc.

The purpose of the article is to analysis of the main criteria for political assessment of the dynamics and features of the impact of socio-political processes on the transformation of regional political regimes in Zakarpattia during the 20-th century. Based on the purpose of our research, we also consider the analysis of the historical context to be extremely important, when the study of the formation and development of the regional political regime depends on the study of key events that influenced the regime and its transformation (for example, as a result of political crises, power coups, military conflicts, other geopolitical shifts).

As a result, it was proved that regional political regimes are characterized by features that were the result of historical, political, socio-cultural, economic and other factors that influenced the political systems of the states that included the region, attempts to operate an autonomous regime and management mechanisms in the context of power interaction on the line of administrative coordinates «center – region». The author's proposal for the classification of regional political regimes in Zakarpattia is also submitted.

Key words: political regime, regional political regime, political processes, transformation, peculiarities and influencing factors, Zakarpattia.

Постановка проблеми. Сучасне Закарпаття є єдиним із нині існуючих регіонів України, який упродовж лише одного XX-го століття пережив часті (до десяти – *Авт.*) й складні трансформації політичних режимів, що супроводжувалися зміною державної приналежності, а відповідно й адаптації до системно-управлінських правил політичного панування. Така характерна особливість відображалася соціально-політичними змінами в регіоні й переходом від авторитарних до демократичних і згодом знову до авторитарних умов політичного управління, впливами на місцеву політичну культуру й політичну свідомість регіональних еліт, можливостями й проблемами функціонування соціальних і політичних інституцій тощо. Є потреба дослідити такий феномен, тим більше, що названий регіон України завдяки своїй унікальній політичній історії може слугувати аналітичним прикладом таких трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам становлення і функціонування регіональних політичних режимів не досить часто приділяли увагу вчені. У сфері політичних наук вони досліджуються як явища децентралізаційного характеру, в межах розвитку федералізму тощо. Переважно своє місце такі дослідження знаходять у царині політичної регіоналістики та політичній історії. Серед таких праць заслуговують на увагу матеріали колективних праць «Регіональні політичні режими в Україні: підстави формування, специфіка функціонування, особливості трансформації», де розкриваються актуальність, об'єкт, предмет, мета та завдання аналізу регіональних політичних режимів в Україні [12], «Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття», де поміщено розлогий опис змін політичних режимів на регіональному рівні [9] та один із випусків «Наукових записок Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України», який був присвячений дотичним проблемам нашого дослідження в авторських статтях Ф. Барановського [1], Т. Вакулової [3], М. Гордієнко [8], І. Пантелейчука [19], Т. Панченко [20] та ін. [23]. Цікавими в розрізі нашого дослідження є також матеріали Л. Нагорної [15], П. Міненкової [14], В. Романової [21].

Щодо Закарпаття, то деякі аспекти розвитку регіональних режимів переважно розглядалися з політико-історичної площини. Так, серед найбільш відомих праць з аналізом політичних режимів на Закарпатті можна назвати дослідження М. Болдижара і П. Мосні [2], М. Вегеша [4], М. Макари [13], М. Токаря [24–26], Ю. Остапця і М. Токаря [18], колективну роботу М. Вегеша і М. Токаря [5–6], низки колективних видань закарпатських учених [7; 10–11; 16–17] та ін. [22].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У політичних науках дослі-

дження стану динаміки й особливостей політичних режимів, як правило, є комплексним процесом, що вимагає використання різних підходів та методів. Вони стосуються в основному аналізу політичного режиму як складової політичної системи. Однак вивчення регіональних політичних режимів є доволі новим феноменом в Україні. Тому нами пропонується алгоритм дослідження таких політичних режимів крізь визначення поняття і характеристики різних політичних режимів, крізь аналіз політико-історичного контексту, а також структурний аналіз правлячої влади (еліти), опис наявних політичних прав і свобод, оцінку ролі опозиції та політичної конкуренції, економічний аналіз, зріз динаміки змін, порівняльний аналіз тощо. Саме сучасне Закарпаття в історичному контексті, на наше переконання, добре підпадає під можливості такого дослідного аналізу, що є актуальним для порівняльного зрізу показників гібридних режимів та впливів на них вищезазначених обставин. Зауважимо, що через те, що офіційні назви регіону в досліджуваній період надто різняться, ми взяли за основу уніфікований сучасний варіант назви, який використовують вчені – Закарпаття [10, с. 15].

Формування цілей статті. Мета нашої статті – аналіз основних критеріїв політичної оцінки динаміки та особливостей впливу соціально-політичних процесів на трансформацію регіональних політичних режимів на Закарпатті впродовж XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політичний режим розуміється як спосіб організації влади, що характеризується певними політичними принципами, процедурами та практиками. Так розрізняють різноманітні типи політичних режимів, зокрема демократію, авторитаризм, тоталітаризм та інші гібридні режими. Названі вище критерії й визначають, до якої категорії належить той чи інший режим у конкретній державі та її політичній системі.

Виходячи з мети нашого дослідження, надважливим вважаємо й аналіз історичного контексту, коли дослідження становлення та розвитку регіонального політичного режиму залежить від вивчення ключових подій, які вплинули на режим та його трансформацію (наприклад, внаслідок політичних криз, владних переворотів, воєнних конфліктів, інших геополітичних зрушень). Тому приклад Закарпаття XX століття є досить вдалим за багатьма дослідницькими показниками даної проблеми. Це можуть бути й характеристики та обґрунтування соціальних і економічних умов, що сприяли виникненню та функціонуванню політичного режиму. Важливим є і структурний аналіз пануючої влади (еліти), зміст діяльності політичних інституцій, що беруть участь у прийнятті рішень, а також визначення ролі лідера в регі-

оні, взаємодія гілок влади, ступінь централізації влади, оцінка рівня політичної участі громадян і механізмів впливу на державну владу. Звернемо увагу й на факт існування/неіснування політичної опозиції до панівної влади, і наскільки така опозиція (при її наявності) впливає на процеси прийняття рішень, або ж яка реакція влади на критику та протести, роль медіа в політичному режимі тощо (аналіз динаміки змін, оцінка стабільності режиму та ймовірність його змін, вивчення соціальних і політичних рухів, що можуть привести до демократизації або деградації режиму). Показовим є і вплив зовнішньо-політичного фактору, іноземних організацій та інших інституцій (лобістів) на внутрішні регіональні політичні процеси. Урешті-решт, порівняльний аналіз режимів сприяє виявленню спільних тенденцій або унікальних особливостей регіонального політичного режиму, орієнтує на визначення основних його характеристик і прогнозів розвитку в майбутньому (демократизація, поглиблена авторитаризація, гібридність у напрямку збереження статус-кво).

Вважаємо, що такий алгоритм вивчення регіонального політичного режиму може бути змінений або доповнений залежно від умов розвитку конкретної держави, до складу якої входив регіон, або ж політичної системи, що досліджується [12, с. 5–6].

Отже, регіональні політичні режими характеризуються особливостями, притаманними конкретним територіям, країнам або регіонам у межах існуючих держав. На наш погляд, на Закарпатті такі особливості стали результатом *історичних, політичних, соціокультурних, економічних* та інших факторів, що впливало на політичні системи держав, до складу яких входив регіон (*Австро-Угорська монархія, Угорське королівство, Угорська Республіка, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, Українська РСР/СРСР, Україна*), на спроби функціонування автономного режиму (*Руська Країна, Гуцульська Республіка, Подкарпатська Русь, Карпатська Україна, Закарпатська Україна*) та механізми управління в контексті владної взаємодії на прямій управлінських координат «центр – регіон» (*Відень, Будапешт, Прага, Москва, Київ – Ужгород*). Детальніше про деякі з названих основних рис регіональних політичних режимів можна подати такі характеристики:

1. *Історичний (політико-історичний) контекст.*

По-перше, для політико-історичних процесів на Закарпатті впродовж ХХ століття характерною особливістю є спадковість традицій. Трансформація політичних режимів тут базувалася на традиційних або історичних формах правління, а саме – місцевих автократіях, які вірно служили панівним елітам у «центрі» [11, с. 11]. Але вони

не були сталими й переважно виступали результатом історичних конфліктів на місцевому рівні або ж відголосками колоніального минулого. У такій ситуації помічаємо як негативні, так і позитивні ознаки. Тому можна погодитися із цілком слушною думкою фахівців, що «мінливість політичних режимів на цій території впродовж останніх півтора століть зростила у представників різних поколінь місцевої еліти риси адаптування до змін і толерантності до представників різних політичних, національних та релігійних груп водночас» [5, с. 520].

Слід також зазначити, що трансформація регіональних політичних режимів, а особливо їх стабілізація та поступова адаптація відбувалися за рахунок політичних інституцій, підтримуваних ззовні регіону. Це можна тут прослідкувати в усіх без винятку періодах трансформацій регіональних режимів у ХХ столітті [2; 6; 13]. Це говорить про слабкість регіонального центру (регіональної еліти та організацій), який міг би взяти на себе всю повноту автономної відповідальності за розвиток регіону. Єдиний історичний випадок, що практично випадав із даного загального контексту (за деякими показниками), був пов'язаний зі становленням гібридного політичного режиму Карпатської України в 1938 – 1939 роках. Однак більшість його критеріїв усе ж дають сміливість вказувати на традиційність і типовість названих особливостей регіональних режимів на Закарпатті у досліджуваній період. Аргументуємо це тим, що навіть той факт, що гібридний політичний режим Карпатської України базувався на однопартійній системі, а регіональна влада представляла переважно авторитарний тип правління, відчувався перспективний приціл на трансформацію авторитаризму в республіканський демократизм [4, с. 360–364]. Партійні лідери вибрали радикальний шлях через внутрішні та зовнішні кризові обставини і таким чином намагалися зупинити політичний хаос у регіоні, хоча зовнішньополітичні обставини напередодні Другої світової війни абсолютно цьому не сприяли [4, с. 370; 7, с. 542].

Цікаво, що Карпатська Україна мала свій парламент (Сойм), до якого провели вибори й обрали депутатів. На той час гібридний політичний режим з переважаючими елементами авторитаризму не допустив опозицію до голосування. Тому альтернативи не було. Однак уже в день проведення перших засідань Сойму державно-правовий статус політичного режиму Карпатської України було змінено. Регіон офіційно позбувся статусу федеративної складової Чехо-Словаччини й проголосив навіть не автономію, а державну незалежність з перспективним транзитом до республіканізму на чолі з президентом. Цей політичний акт утім засвідчив кризу тогочасних політичних систем в умовах загострення міжнародних відносин

у Європі, а Карпатська Україна пройшла шлях від регіональної політичної автономії до повноатрибутної державної незалежності з транзитивним авторитаризмом [10, с. 120-125]. Однак реалії привели до чергового періоду угорської окупації. Його характеристики вказують на різкий відкат від демократичних відносин та реванш угорського політичного режиму, відновлення старих угорських порядків.

Але на початку XX століття регіональний політичний режим ще не мав бодай яких особливостей. Це було пов'язане з тим, що політична система Австро-Угорщини не визнавала будь-яких специфік. Усе було централізовано й уніфіковано (обмеження виборчих прав (високий майновий та освітній ценз), відсутність прав і свобод тощо). Крім того, виборчі процеси проходили в умовах жорсткого політичного терору (переслідування, арешти). Шовіністичною була й політика угорських політичних партій щодо Закарпаття [16, с. 401].

Політична децентралізація проявилася лише згодом, уже в демократичному режимі в міжвоєнний період, а саме в тому, що за часів Чехословаччини тут діяли як федеральні, так і автономні утворення. У Чехословацькій Республіці, як федеративній державі, регіональний політичний режим формально проповідував регіональний автономізм. Усе одно регіон мав лише уявну свободу в ухваленні рішень. Адже, як говорилося, регіональний політичний режим частково контролювався місцевими елітами, які мали незначний вплив на місцеву політику [5, с. 501].

На стабільність політичного режиму на Закарпатті значну роль мав і зовнішньополітичний вплив, тобто геополітика сусідніх держав та глобальних гравців [17, с. 13]. Деякі політичні режими (Руська Країна в 1918–1919 рр., Чехословацька Республіка в 1920 р., Карпатська Україна в 1938–1939 рр., Закарпатська Україна в 1944–46 рр. Закарпатська область в УРСР/СРСР з 1946 р.) формувалися під впливом міжнародних стимулів та їх місцевих лобістів. А загалом, той факт, що територія Закарпаття весь час перебувала на межі декількох державних утворень, тобто на зіткненні політичних і міжнародних інтересів багатьох держав у Центральній Європі, говорить про складну долю регіонального острівця на стратегічній осі «Схід – Захід».

2. Соціокультурний контекст.

Водночас чималу роль в аналізі динаміки регіональних політичних режимів на Закарпатті відігравали й культурні та релігійні фактори. Наприкінці XIX – в першій половині XX століття регіоні традиційно потужними були релігійні впливи, а церковні ієрархи мали вплив і на регіональний політичний режим, регіональні політичні еліти, політико-партійну взаємодію тощо. Особливо це проявлялося в умовах авторитарних режимів

Угорщини (до 1919 р. і після 1938 р.). Єпископська резиденція греко-католицької церкви перебувала в тісному контакті з угорськими елітами та місцевими регіональними центрами управління. Можна припустити, що церква виступала посередником не тільки між регіональною владою та місцевим населенням, а й між регіональними й центральними елітами.

Щоправда, релігійний фактор з політичним контекстом зберігався і в умовах чехословацької демократії. Тут у міжвоєнний період в час розбудови багатопартійності традиційними стали релігійні політичні партії з церковними діячами – активними учасниками партійного життя. Причому, за часів Чехословаччини тут діяли чітко виражені православні (напр., Карпаторуський союз православних) та греко-католицькі (напр., Автономний земледільський союз, Християнсько-народна партія) (серед русинів, українофілів та русофілів), іудейські та сіоністські (напр., Сіоністська партія) (серед євреїв), католицькі (серед угорців) релігійні партії [24, с. 55–62; 25, с. 53]. Тобто, можемо говорити про традиції політизації (партизації) релігійного фактору на Закарпатті незалежно від демократизації чи авторитаризації політичного режиму.

Закарпаття, як традиційний багатонаціональний регіон багатонаціональних держав, у досліджуваному контексті підпадав і під вплив проблем визначення та конфліктів національної ідентичності. Історія показала, що етнокультурна ідентичність регіону також впливала на політичний режим, який мав претензії на етнічну автономію та автономну систему управління. Найбільшого розквіту етнонаціональний і релігійний спектри підживлення регіонального режиму отримали під час функціонування демократичного режиму в Чехословацькій Республіці (1919–1938), коли в публічне середовище потрапили громадські організації та політичні партії різноманітного етнокультурного забарвлення [10, с. 75–91]. Однак неспроможність короткострокових регіональних політичних режимів успішно вирішувати проблеми гуманітарного спрямування (освіта, наука, виховання, культура, ідентичність) призводила до хаосу у цих питаннях і продовжувала міжсуб'єкту конфліктність.

3. Економічний контекст.

Політичні режими можуть відрізнятися також залежно й від економічного розвитку регіону. Закарпаття ніколи не було економічно розвинутою територією. Воно завжди потребувало значних дотацій із «центру». Тому тут більш прихильними були до авторитарних форм місцевого управління, де виднілося «ручне управління» з вертикальним характером взаємовідносин (вплив держави та багатих організацій на природні ресурси регіону, таких як лісова галузь, мав лобістів економічних інтересів серед політичної еліти) [17, с. 16–17].

На ці процеси впливав і рівень соціальної стратифікації. Нестабільність мінливих політичних режимів впливала на високий ризик соціальних конфліктів. Тому тут важливим був сильний контроль із боку держави, яка повинна була здійснювати доволі жорстку політику «центру». Водночас регіон традиційно славився високим рівнем трудової міграції [22, с. 5–7]. А в міжвоєнний період тут з'явилися й емігранти з України та Росії (переважно інтелігенція та політемігранти). Існуючий у цей час демократичний політичний режим у даному контексті базувався на гарантуванні їм безпеки та посиленого владного контролю за соціально-політичними процесами. Даний фактор не був відмінним для демократичних чи недемократичних режимів і використовувався центральною владою безальтернативно.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, названі фактори впливу на динаміку й умови функціонування регіональних політичних режимів на Закарпатті впродовж XX століття доводить специфічність їх динаміки, вказує на регіональні особливості в порівнянні з іншими регіонами держав, до складу яких входив у цей час регіон і формують низку спільних (традиційних) ознак для їх характеристики. А аналіз розвитку регіональних політичних режимів дає можливість їх поділити за декількома критеріями: 1) за типом політичного режиму (демократичний, авторитарний, гібридний); 2) за приналежністю до держав (загальнодержавний, регіональний); 3) за адміністративно-правовим статусом (сталій, перехідний); 4) за ступенем прийняття рішень (централізований, автономний, змішаний); 5) за впливом партій (поліпартійний, монопартійний, безпартійний). Ця авторська типологія буде вдосконалюватися в перспективі. Але вже можна говорити про те, що наше дослідження регіонального політичного режиму дає можливість виділяти основні критерії політичної оцінки його динаміки та особливостей впливу на соціально-політичні процеси на Закарпатті. Названі регіональні політичні режими відображали складну взаємодію історичних (політико-історичних), соціокультурних, економічних і соціальних факторів, що формували унікальні складові політичних систем у межах окремих регіонів або ж країн, до складу яких Закарпаття входило впродовж XX століття.

Наявність політико-правового безсилля місцевої еліти й складної соціокультурної стратифікації населення, розраховувати на стабільність регіонального режиму було важко. Тому серед місцевої еліти переважало угодництво й прислужництво пануючим елітам у «центрі». А економічна слабкість Закарпаття остаточно позбавляла серйозних важелів впливу на «центр» й нівелювали спроби встановити сталі автономні політичні режими зі специфічними моделями владного характеру. Цьому аж ніяк не сприяла й нестабільна зовнішньополітична ситуація.

Кращі можливості для розвитку стабільного регіонального режиму відзначаємо лише в міжвоєнний період (1919 – 1938 – час входження регіону до складу демократичної Чехословацької Республіки), коли почалося становлення якісної регіональної політичної еліти, формувалося середовище політичного і партійного плюралізму, виднілися обриси громадянського суспільства з його електоральним полем, зростаючою громадянською свідомістю й політичною культурою. У інших періодах до і після цього часу (з післявоєнним радянським періодом включно) характерними ставали недемократичні відносини, авторитарний стиль взаємодії на прямій «центр» – «регіон», специфічне рекрутування регіональних еліт, партійна монополія, контроль силових структур за життям громадян, репресії щодо опозиції, соціальні, релігійні та етнічні утиски місцевого населення (освіта, церква, культура тощо).

Така ситуація і формує загальне уявлення про складність трансформації регіональних політичних режимів у географічних межах сучасної Закарпатської області крізь історичні, соціокультурні та економічні фактори впливу на політичні процеси в регіоні. Політична система кожної пануючої в регіоні держави досить легко поглинала досить слабо розвинуті та нестабільні регіональні політичні підсистеми-режими. Це впливали й на всі інші елементи політичних процесів. І хоча державні утворення, до яких у різні часи входило Закарпаття, мали різні політичні системи, в рамках яких функціонували різні політичні режими, а відповідно відрізнялися й способи формування державної та місцевої влади, характер участі громадян у суспільно-політичних процесах тощо, в регіоні можна чітко прослідкувати специфічні особливості трансформації регіональних режимів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барановський Ф. Регіональний вимір політичної культури. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. К., 2009. Вип. 44. С. 213–220.
2. Болдижар М., Мосні П. Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини. Ужгород, 2002. 238 с.
3. Вакулова Т. Цивілізаційний вимір регіонів України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2009. Вип. 44. С. 332–341.
4. Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти: монографія. Ужгород: Карпати, 2004. 432 с.

5. Вегеш М., Токар М. Особливості формування і тенденції розвитку політичної еліти Закарпаття. *Українська еліта у другій половині XIX – на початку XXI століття: особливості формування, трансформація уявлень, інтелектуальний потенціал. Західні землі. Вибрані проблеми* / відповідальний редактор Ігор Соляр, упорядники Олег Муравський, Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Книга 1. Львів, 2023. С. 495–520.
6. Вегеш М., Токар М. Подих свободи Золотої Гуцулії. *Степан Ключурак. Гуцульська республіка (1918–1919)*. Ужгород: Карпати, 2018. С. 5–27.
7. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під заг. ред. М.М. Вегеша. Ужгород: Карпати, 2002. 709 с.
8. Гордієнко М. Проблеми ідентифікації регіону як суб'єкта політичної діяльності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2009. Вип. 44. С.169–178.
9. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / за ред. А. Круглашова і М. Токаря; [ред. колег.: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; відп. за вип. М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 552 с.
10. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура: україномов. варіант укр.-угор. вид. / Ін-т етнонац. дослідж. Угор. акад. наук, НДІ політ. регіоналістики Ужгород. нац. ун-ту; Ужгород: Ліра, 2010. 720 с.
11. Закарпаття в незалежній Україні (1991–2016): до 25-річчя проголошення незалежності України: науково-популярний нарис; Під заг. ред. Маріана Токаря / АДРС «Карпатія». Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016.
12. Кармазіна М., Бевз Т., Ротар Н. Регіональні політичні режими в Україні: підстави формування, специфіка функціонування, особливості трансформації. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 248 с.
13. Макара М. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). Ужгород, 1995. 108 с.
14. Міненкова П. В. Феномен політичного регіоналізму в контексті збалансування регіональних і державних інтересів. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/-Minenkova.pdf>
15. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
16. Нариси історії Закарпаття. Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. Т.I. (з найдавніших часів до 1918 року). 436 с.
17. Нариси історії Закарпаття. Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1995. Т.II. (1918 – 1945). 670 с.
18. Остапець Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів: Серія «Studia Regionalistica» / № 2. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. 408 с.
19. Пантелейчук І. Сучасні підходи до побудови структурної моделі іміджу регіону. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2009. Вип. 44. С.29–38.
20. Панченко Т. Політична регіоналістика в системі регіональних і політичних дисциплін: огляд концептуальних підходів. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2009. Вип. 44. С.47–56.
21. Романова В. Перспективи трансформації політичних режимів українських регіонів. URL: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page5757.html>
22. Рюль В. Соціалізація дітей трудових мігрантів Закарпаття: монографія / Серія «Studia Regionalistica», № 7; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: Видавництво ФОП Брежа А.Е., 2013. 222 с.
23. Тарасенко О. Механізми лобіювання регіональних інтересів. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2009. Вип. 44. С.245–252.
24. Токар М. «Православний чинник» у діяльності політичних партій міжвоєнного Закарпаття (1919 – 1939). *Богословська думка в Україні: науковий журнал*. Вип. 2. Ужгород: Ліра, 2020. С. 55–62.
25. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939): монографія. Ужгород, 2006. 380 с.
26. Tokar M., 2022, Socio-political passport of Zakarpattia (Ukraine): a brief history of the region's survival in Central Europe, *Journal of Geography, Politics and Society*, 12(3), 1–13.

ДИПЛОМАТІЯ САНКЦІЙ: ЧИ ПРАЦЮЄ ЕКОНОМІЧНИЙ ТИСК У СУЧАСНОМУ СВІТІ?

DIPLOMACY OF SANCTIONS: DOES ECONOMIC PRESSURE WORK IN THE MODERN WORLD?

Присяжнюк Ю.Ю.,

*доктор PhD міжнародного права,
доцент кафедри міжнародного та кримінального права
Національного університету «Львівська політехніка»,
доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Кузьмич Д.А.,

*бакалавр кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Смілянська А.О.,

*бакалавр кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Проведено детальний аналіз ефективності санкцій як одного з ключових інструментів міжнародної дипломатії та засобу ненасильницького впливу на держави-порушники міжнародного права. Санкції розглядаються як політичні, економічні та секторальні обмеження, що мають на меті зміну поведінки політичних режимів, стримування агресії та захист прав людини без безпосереднього застосування сили. Окреслено чинники, що впливають на результативність санкцій, серед яких визначальними є рівень інтеграції держави-об'єкта в глобальну економіку, ступінь міжнародної координації політики санкцій, політична структура країни (демократична чи авторитарна), а також здатність до обходу обмежень за допомогою альтернативних економічних і фінансових механізмів.

Особливу увагу приділено порівняльному аналізу впливу санкцій на Росію, Іран та Північну Корею. Показано, що в умовах авторитарного правління санкції не завжди призводять до негайної зміни політики через здатність режимів контролювати інформаційний простір, економічні ресурси та використання зовнішнього тиску для внутрішньої мобілізації. Водночас демократичні країни виявляються більш вразливими до тиску санкцій, внаслідок залежності від громадської думки. Також досліджено практики обходу санкцій – зокрема через «сіру» торгівлю, використання криптовалют, транзакції через треті країни та нелегальний реекспорт, – що значною мірою нівелюють ефективність режиму санкцій.

У підсумку дослідження встановлено, що санкції є важливим, проте недостатнім інструментом зовнішньополітичного впливу. Вони можуть завдати істотної економічної шкоди, але лише за умов широкої міжнародної підтримки та обмеженої можливості їхнього обходу. Для досягнення довгострокових політичних змін необхідне поєднання санкцій з іншими формами впливу – дипломатичним тиском, економічними стимулами або, за певних умов, військовим втручанням. Отже, політика санкцій має враховувати специфіку цільової держави, її політичного режиму, економічної структури та здатності до адаптації в умовах міжнародної ізоляції.

Ключові слова: міжнародні санкції, економічний тиск, авторитаризм, геополітика, міжнародне право, обхід санкцій.

The article provides a detailed analysis of the effectiveness of sanctions as one of the key instruments of international diplomacy and a means of non-violent influence on states that violate international law. Sanctions are seen as political, economic and sectoral restrictions aimed at changing the behaviour of political regimes, deterring aggression and protecting human rights without the direct use of force. The author outlines the factors affecting the effectiveness of sanctions, among which the most important are the level of integration of the target state into the global economy, the degree of international coordination of sanctions policy, the political structure of the country (democratic or authoritarian), and the ability to circumvent restrictions through alternative economic and financial mechanisms.

Particular attention is paid to a comparative analysis of the impact of sanctions on Russia, Iran and North Korea. It is shown that in the context of authoritarian rule, sanctions rarely lead to immediate policy changes due to the ability of regimes to control the information space, economic resources and use external pressure for internal mobilisation. At the same time, democratic countries are more vulnerable to sanctions pressure due to their dependence on public opinion. The article also examines the practices of circumventing sanctions, including through grey trade, the use of cryptocurrencies, transactions through third countries, and illegal re-exports, which largely offset the effectiveness of sanctions regimes.

The study concludes that sanctions are an important but insufficient instrument of foreign policy influence. They can cause substantial economic damage, but only if there is broad international support and limited circumvention. To achieve long-term political change, it is necessary to combine sanctions with other forms of influence, such as diplomatic pressure, economic incentives, or, under certain conditions, military intervention. Thus, sanctions policy should take into account the specifics of the target state, its political regime, economic structure and ability to adapt in the face of international isolation.

Key words: international sanctions, economic pressure, authoritarianism, geopolitics, international law, circumvention of sanctions.

Постановка проблеми. Санкції є важливим інструментом міжнародної дипломатії, що використовується для впливу на держави, які порушують міжнародне право, загрожують безпеці або вдаються до недемократичних практик. Санкції – це форма економічного, фінансового або політичного тиску, яка дозволяє країнам і міжнародним організаціям, таким як ООН, ЄС і НАТО, реагувати на загрози, не вдаючись до прямого військового втручання. У сучасному світі вони застосовуються для досягнення різноманітних цілей – від стримування агресії до примусу урядів змінити свою політику або припинити порушення прав людини. Саме тому ефективність санкцій залишається предметом значних дискусій. Незважаючи на тривалі періоди тиску санкцій, деякі держави продемонстрували стійкість, адаптуючись і визначаючи методи обходу обмежень, тим самим ставлячи під сумнів їхню ефективність як дипломатичного інструменту.

Мета цієї статті є подвійною: по-перше, дослідити використання санкцій як дипломатичного інструменту в сучасній геополітиці, по-друге, оцінити їхню ефективність та розглянути фактори, що визначають їхній успіх. Провівши аналіз впливу санкцій як на авторитарні, так і на демократичні держави, ця стаття має на меті дати комплексне розуміння функціональності санкцій, викликів, пов'язаних з їх застосуванням, та стратегій, що застосовуються для їх обходу.

Актуальність теми в сучасній геополітиці є поширеним дипломатичним інструментом, особливо після російської агресії [9]. У сучасну епоху глобальної взаємозалежності економічні санкції все частіше розглядаються як ненасильницький засіб впливу на поведінку держав. Зростання міжнародної напруженості, наприклад, між Заходом і Росією через такі питання, як анексія Криму, або між США та Іраном через ядерне розповсюдження, демонструє центральну роль санкцій у сучасній геополітиці. Значення економічної переваги та торгівлі призвело до того, що санкції використовуються державами як засіб покарання або стримування від військової агресії до порушень міжнародного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання ефективності санкцій зараз є предметом активного обговорення. З одного боку, було доведено, що санкції є ефективним засобом примусу держав до зміни їхньої поведінки; яскравим прикладом цього є успіх санкцій ООН проти Південної Африки у 1980-х роках, які сприяли остаточному припиненню апартеїду [6]. Аналогічним прикладом може бути ефективність економічних санкцій проти Ірану, які успішно підштовхнули країну до переговорів щодо її ядерної програми. Однак важливо зазначити, що є також численні задокументовані випадки, коли санкції не досягли

жодних результатів. Наприклад, санкції, накладені на Північну Корею, не призвели до суттєвих змін в агресивній політиці країни або її прагненні до створення ядерної зброї [7]. Більш того, Північна Корея пристосувалася до санкцій, більше покладаючись на незаконну діяльність, таку як кібератаки і контрабанда.

Успіх санкцій визначається поєднанням таких факторів, як рівень міжнародного співробітництва, характер режиму, проти якого спрямовані санкції, та економічна стійкість країни, проти якої вони спрямовані [10]. Для того, щоб санкції були по-справжньому ефективними, важливо, щоб вони мали широку підтримку і послідовно застосовувалися багатьма країнами. За відсутності такої підтримки країни, проти яких спрямовані санкції, цілком можуть знайти альтернативні ринки або торгових партнерів, тим самим послаблюючи вплив санкцій.

Характер режиму, проти якого спрямовані санкції: Доведено, що авторитарні режими часто демонструють більшу стійкість перед обличчям санкцій порівняно з демократичними. У таких державах лідери часто здатні протистояти економічним негараздам завдяки контролю над ресурсами та використанню державної пропаганди для збереження внутрішньої підтримки. І навпаки, в демократичних країнах уряди дослухаються до громадян, думка яких може змінюватися під впливом економічних труднощів, спричинених санкціями.

Економічна стійкість: Здатність нації адаптуватися до таких заходів є вирішальним фактором, що визначає їхній успіх. Володіння значними резервами, диверсифікована економіка, або доступ до альтернативних торговельних шляхів і партнерства можуть сприяти пом'якшенню наслідків санкцій. Наприклад, Росія знайшла способи обійти західні санкції, розширивши торгівлю з Китаєм та іншими країнами.

Успішність санкцій залежить від політичної системи країни. У випадку авторитарних режимів лідери з меншою ймовірністю будуть безпосередньо підзвітні суспільству, а це означає, що вони можуть довше терпіти економічні труднощі. Крім того, доведено, що використання такими режимами підконтрольних державі ЗМІ слугує інструментом для представлення санкцій як зовнішньої атаки на національний суверенітет, об'єднуючи таким чином населення навколо режиму. І навпаки, демократичні уряди більш сприйнятливі до санкцій, оскільки їхні лідери підзвітні електорату. Незадоволення населення економічними умовами може призвести до політичної нестабільності, що змушує демократичних лідерів переглянути свою політику [8].

1. *Санкції проти росії (2014-теперішній час).* Санкції проти росії, запроваджені з 2014 року,

стали відповіддю міжнародної спільноти на агресивні дії російської федерації, зокрема анексію Криму, підтримку сепаратизму на сході України та, згодом, повномасштабне вторгнення в Україну у 2022 році.

Перші санкції проти росії з'явилися у березні 2014 року після незаконної анексії Криму та дестабілізації ситуації в Україні. США видали указ президента від 6 березня 2014 року, який дозволив запроваджувати санкції проти осіб і організацій, причетних до порушення суверенітету України. ЄС, у свою чергу, почав вводити обмежувальні заходи, спрямовані на заморожування активів і заборону на в'їзд для російських чиновників і бізнесменів, пов'язаних із анексією. У липні 2014 року, після ескалації конфлікту на Донбасі та збиття рейсу МН17, санкції посилювалися. США та ЄС ввели секторальні обмеження, які торкнулися фінансового сектору (обмеження доступу до кредитів для банків, таких як «Сбербанк» і «ВТБ»), енергетики (заборона на постачання технологій для нафтовидобутку) та оборонної промисловості (ембарго на зброю). росія відповіла контр санкціями, заборонивши імпорту продовольства з країн Заходу, що вдарило по власному населенню через зростання цін.

Після початку повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року санкції досягли безпрецедентного масштабу. США, ЄС та їхні союзники заморозили \$300 млрд резервів Центрального банку росії, від'єднали ключові російські банки від системи SWIFT і ввели ембарго на імпорту російських енергоносіїв. У грудні 2022 року ЄС встановив стелю цін на російську нафту (\$60 за барель), щоб скоротити доходи Кремля, зберігаючи при цьому глобальну енергетичну стабільність [5].

Санкції суттєво вплинули на російську економіку. У 2022 році ВВП росії скоротився на 2,1%, інфляція зросла до 20%, а рубль втратив значну частину вартості. Експорт енергоресурсів, який становив основу бюджету, зменшився на 28% у 2023 році порівняно з 2022-м. За оцінками експертів, щорічні втрати ВВП через санкції коливаються від 1,5% до 4,8%. Обмеження на високотехнологічний імпорту ускладнили виробництво зброї, зокрема через брак мікро чіпів. Проте росія адаптувалася до санкцій, переорієнтувала торгівлю до «дружніх» країн, таких як Китай, Індія та Туреччина. «Сірий» імпорту через посередників і використання тіншового флоту для транспортування нафти дозволили частково пом'якшити ефект. Наприклад, Китай став ключовим постачальником технологій, замінивши західні компанії. Загалом санкції проти росії з 2014 року стали інструментом економічного й політичного тиску, який завдав значної шкоди її економіці, але не призвів до негайного колапсу чи зміни політики Кремля.

Адаптація через торгівлю з не західними країнами та обхідні схеми свідчать про обмежену ефективність санкцій без глобальної координації. У довгостроковій перспективі їхній ефект може посилитися, особливо якщо вдасться закрити лазівки та ізолювати Росію від альтернативних ринків [4].

2. *Санкції проти Ірану та їхній вплив на економіку.* Санкції проти Ірану почалися в листопаді 1979 року, коли США заморозили активи Ірану у відповідь на захоплення заручників у посольстві. Проте ключовим етапом стало посилення санкцій у 2000-х роках через підозри в розробці ядерної зброї. У 2006 році Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію 1696, вимагаючи від Ірану зупинити збагачення урану, що призвело до перших багатосторонніх санкцій. У 2010 році резолюція 1929 посилювала тиск, заборонивши інвестиції в енергетичний сектор і торгівлю зброєю.

У 2015 році підписання Спільного всеосяжного плану дій (JCPOA) між Іраном і «шісткою» (США, Великобританія, Франція, Китай, Росія, Німеччина) тимчасово послабило санкції, дозволивши Ірану повернутися на нафтовий ринок. Проте в 2018 році адміністрація Дональда Трампа вийшла з угоди, відновивши односторонні санкції США, включаючи вторинні санкції проти компаній, які співпрацюють з Іраном.

Санкції завдали нищівного удару по економіці Ірану, яка значною мірою залежить від експорту нафти (до 40% держбюджету). Одним із головних наслідків накладення санкцій стало скорочення ВВП. У 2012–2013 роках ВВП Ірану впав на 10–24% через першу хвилю жорстких санкцій. У 2016 році, коли санкції послабили, рівень ВВП зріс на 13%. Проте після відновлення санкцій у 2018 році економіка скоротилася ще на 30–40% до 2022 року. Також посилення санкцій вплинуло на нафтовидобуток: експорт нафти зменшився з 2,5 млн барелів на день у 2011 році до менш ніж 0,5 млн у 2020-х, а доходи від нафти впали з \$ 100 млрд до \$ 20 млрд щорічно. Рівень інфляції в країні зріс до 40% щорічно за останні декілька років, а іранський ріал втратив 90% порівняно із 2018 роком. Ціни на базові продукти зросли в рази, за даними ООН близько 60% іранців живуть за межею бідності, а рівень безробіття серед молоді сягає 25%, що викликає соціальну напругу в країні. Проте незважаючи на вище наведені наслідки, Іран за довгі роки санкцій, зміг побудувати «економіку опору», щоб протистояти санкціям. Зокрема, країна налагодила торговельні стосунки з Китаєм та росією: Китай закуповує іранську нафту зі знижками, а росія співпрацює на обмін дронами та балістичними ракетами. Також в країні дуже розвинений чорний ринок, який Іран використовує як тіншові схеми для перевезення нафти на судах під прапорами третіх країн [2].

Санкції проти Ірану завдали серйозного

удару по економіці, скоротивши доходи, посиливши інфляцію та ізолювавши країну від глобальних ринків. Проте вони не досягли головної мети – зупинки ядерної програми чи зміни політики Тегерана. Іран виживає завдяки торгівлі з не західними партнерами та внутрішній адаптації, хоча ціною є хронічна бідність населення. Подальша ефективність санкцій залежить від здатності Заходу перекрити обхідні шляхи, але без дипломатичного прориву їхній вплив залишатиметься обмеженим.

3. *Довготривалі санкції проти Північної Кореї.* Північна Корея перебуває під санкціями вже понад сім десятиліть, що робить її одним із найбільш ізольованих держав у світі.

Санкції проти Північної Кореї беруть початок із Корейської війни (1950–1953), коли США та їхні союзники ввели торговельні обмеження через агресію КНДР проти Південної Кореї. Проте значне посилення відбулося у 2006 році, коли КНДР провела перше ядерне випробування. Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію 1718, яка заборонила експорт зброї, розкішних товарів і технологій, що могли сприяти ядерній програмі. Подальші випробування ракет і ядерної зброї (у 2009, 2013, 2016, 2017 роках) призвели до розширення санкцій.

У 2017 році резолюція 2397 стала однією з найжорстокіших, обмеживши експорт вугілля, заліза, текстилю та морепродуктів – ключових джерел доходів КНДР. США доповнили це односторонніми санкціями, спрямованими на фінансову ізоляцію режиму Кім Чен Ина [1].

Економіка КНДР є закритою, тому точні дані про її стан обмежені. За оцінками, ВВП країни коливається між \$20 і \$40 млрд, що робить її однією з найбідніших у світі. Обмеження санкціями роблять свою справу і з 2017 року експорт вугілля та текстилю скоротився майже на 90%, що призвело до колосальних втрат. Обмеження на імпорт нафти призвели до хронічного дефіциту палива, що гальмує промисловість і транспорт. Також за даними ООН, 40% населення (приблизно 10 млн осіб) страждає від недоїдання. Санкції погіршили життя населення, але посилили контроль режиму над суспільством. Пропаганда зображує санкції як доказ ворожості Заходу, що зміцнює лояльність до Кім Чен Ина. Проте, незважаючи на колосальні збитки та погіршення рівня життя, санкції не змінили політику КНДР щодо ядерних розробок. У 2024 році КНДР провела чергове випробування

міжконтинентальної балістичної ракети, демонструючи стійкість режиму [3].

Загалом довготривалі санкції проти Північної Кореї досягли часткового успіху в економічній ізоляції, але не зупинили ядерних амбіцій режиму.

Висновок. Санкції як інструмент міжнародної дипломатії залишаються одним із найпоширеніших методів економічного та політичного тиску в сучасному світі, однак їхня ефективність є неоднозначною і залежить від низки чинників. Аналіз санкцій проти Росії, Ірану та Північної Кореї демонструє, що економічний тиск може завдавати значної шкоди економікам цих країн, спричиняючи скорочення ВВП, інфляцію, падіння доходів від експорту та погіршення рівня життя населення.

Проте санкції не завжди досягають своїх стратегічних цілей, таких як зміна політичного курсу чи припинення агресивних дій. Авторитарні режими, такі як у Росії, Ірані та КНДР, виявляють високу стійкість до зовнішнього тиску завдяки жорсткому контролю над суспільством, пропаганді та здатності адаптуватися через альтернативні торговельні зв'язки. Росія переорієнтувала економіку на Китай та Індію, Іран розвинув «економіку опору» з підтримкою не західних партнерів, а Північна Корея покладається на контрабанду та підтримку Китаю. Ці приклади свідчать, що санкції ефективніші проти країн із демократичними системами, де економічні труднощі можуть призвести до зміни влади через тиск громадської думки, ніж проти авторитарних держав, які можуть ігнорувати страждання населення.

Ключовими чинниками успішності санкцій є міжнародна координація, економічна залежність країни-об'єкта від глобальних ринків і здатність запобігати обходу обмежень. Обхід санкцій через посередників, тіньові схеми, криптовалюту та контрабанду значно послаблює їхній ефект.

Отже, санкції є дієвим інструментом для стримування агресії та демонстрації міжнародної позиції, але їхня здатність кардинально змінювати поведінку держав-об'єктів обмежена без поєднання з іншими методами – дипломатичними переговорами чи, в окремих випадках, військовим тиском. У довгостроковій перспективі успіх санкцій залежить від того, наскільки світова спільнота зможе усунути можливості їхнього обходу та врахувати специфіку політичних режимів, проти яких вони спрямовані. Таким чином, санкції залишаються важливим, але не самодостатнім елементом сучасної геополітики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кротовська О. Економіка КНДР переживає свої найгірші часи за останні 20 років. *mind.ua*. 2018. URL: https://mind.ua/news/20186916-ekonomika-kndr-perezhivae-svoyi-najgirshi-chasi-za-ostanni-20-rokiv?utm_source.
2. Недашківський В. Як працює економіка Ірану. *finance.ua*. 2021. URL: https://finance.ua/ua/goodtoknow/ekonomika-iranu?utm_source.

3. Павлиш О. Під крилом Пекіна та Москви. Як КНДР заробляє 'чорну' валюту на ядерні розробки. *Українська правда*. 2024. URL: https://epravda.com.ua/publications/2024/03/30/711650/?utm_source.
4. Чорногор Я., Радь П., Черниш А. Вплив економічних санкцій на економіку російської федерації в умовах її повномасштабної агресії проти України. *Рада зовнішньої політики «Українська Призма»*. 2023. URL: https://analytics.intsecurity.org/wp-content/uploads/2023/08/Ukr_Prism_05_Sanctions-against-Russia.pdf.
5. Caprile A., Delivorias A. EU sanctions on Russia: Update, economic impact and outlook. *European Parliament*. 2023. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/753943/EPRS_BRI\(2023\)753943_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/753943/EPRS_BRI(2023)753943_EN.pdf).
6. Thaver R. L., Ekanayake E. M. The Impact of Apartheid and International Sanctions on South Africa's Import Demand Function: An Empirical Analysis. *The International Journal of Business and Finance Research*. 2010. Vol. 4, no. 4. P. 11–22. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1875055 (date of access: 14.03.2025).
7. Drezner D. W. Sanctions Sometimes Smart: Targeted Sanctions in Theory and Practice. *International Studies Review*. 2011. Vol. 13, no. 1. P. 96–108. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2010.01001.x> (date of access: 14.03.2025).
8. Smart sanctions: targeting economic statecraft. *Choice Reviews Online*. 2002. Vol. 40, no. 02. P. 40–1042–40–1042. URL: <https://doi.org/10.5860/choice.40-1042> (date of access: 14.03.2025).
9. Moiseienko A. Crime and Sanctions: Beyond Sanctions as a Foreign Policy Tool. *German Law Journal*. 2024. P. 1–30. URL: <https://doi.org/10.1017/glj.2023.103> (date of access: 14.03.2025).
10. Pape R. A. Why Economic Sanctions Still Do Not Work. *International Security*. 1998. Vol. 23, no. 1. P. 66–77. URL: <https://doi.org/10.1162/isec.23.1.66> (date of access: 14.03.2025).

ВПЛИВ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ НА ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

THE INFLUENCE OF PUBLIC OPINION AND NATIONAL CONSCIOUSNESS ON ECONOMIC POLICY MAKING

Пустовар В.В.,

докторант ННІ права та політології

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

У статті розглядається роль громадської думки як одного з ключових чинників формування економічної політики в демократичному суспільстві. Автор підкреслює, що громадська думка є відображенням соціальних настроїв, очікувань і уявлень про справедливість, які безпосередньо впливають на рішення уряду в економічній сфері.

Особливу увагу приділено тому, як громадська думка коригує політичні рішення, виступаючи інструментом зворотного зв'язку між суспільством і владою. Політики змушені враховувати соціальні очікування, зокрема у питаннях податків, зайнятості, соціального захисту та інших аспектів економічної політики, щоб зберегти підтримку електорату.

У статті також порушено питання обмеженого впливу громадської думки в авторитарних політичних системах. Водночас підкреслюється, що навіть у таких умовах влада не може повністю ігнорувати настрої суспільства, адже ризик соціальної дестабілізації змушує реагувати на громадські запити, бодай частково.

Автор вводить до розгляду поняття національної свідомості як чинника, що визначає стратегічні напрями економічного розвитку. Національна свідомість, яка базується на ідеї економічного суверенітету, підтримки вітчизняного виробника та енергетичної незалежності, виступає потужним внутрішнім мотиватором для формування стійкої економічної політики.

Значну увагу приділено темі енергетичної незалежності, яка в умовах глобальних загроз та залежності від імпорту енергоносіїв стає пріоритетом державної політики в багатьох країнах. Приклади країн Європи, що намагаються зменшити залежність від російських енергоресурсів, ілюструють цю тенденцію.

Окрема частина статті присвячена впливу медіа та соціальних мереж на формування громадської думки щодо економічної політики. Автор наголошує на важливості двосторонньої комунікації, яку забезпечують сучасні цифрові платформи, та ролі медіа у підвищенні прозорості урядових рішень.

Зроблено висновок, що у сучасних умовах громадська думка, національна свідомість, медіа та соціальні мережі є невід'ємними складовими формування ефективної економічної політики. Їхній вплив сприяє не лише підвищенню легітимності влади, а й забезпеченню економічної стабільності, конкурентоспроможності держави та її стійкості до зовнішніх викликів.

Ключові слова: громадська думка, національна свідомість, економічна політика, економічна безпека, медіа, економічний суверенітет.

The article examines the role of public opinion as one of the key factors in shaping economic policy in a democratic society. The author emphasizes that public opinion is a reflection of social attitudes, expectations and perceptions of justice, which directly affect government decisions in the economic sphere.

Particular attention is paid to how public opinion adjusts political decisions, acting as a feedback tool between society and the government. Politicians are forced to take into account social expectations, in particular in matters of taxes, employment, social protection and other aspects of economic policy, in order to maintain the support of the electorate.

The article also raises the issue of the limited influence of public opinion in authoritarian political systems. At the same time, it is emphasized that even in such circumstances, the authorities cannot completely ignore the mood of society, as the risk of social destabilization forces them to respond to public demands, at least partially.

The author introduces the concept of national consciousness as a factor determining the strategic directions of economic development. National consciousness, which is based on the idea of economic sovereignty, support for domestic producers and energy independence, is a powerful internal motivator for the formation of sustainable economic policy.

Considerable attention is paid to the topic of energy independence, which, in the context of global threats and dependence on energy imports, is becoming a priority of public policy in many countries. Examples of European countries trying to reduce their dependence on Russian energy resources illustrate this trend.

A separate part of the article is devoted to the influence of media and social networks on the formation of public opinion on economic policy. The author emphasizes the importance of two-way communication provided by modern digital platforms and the role of the media in increasing the transparency of government decisions.

It is concluded that in modern conditions, public opinion, national consciousness, media and social networks are integral components of effective economic policy making. Their influence contributes not only to increasing the legitimacy of the government, but also to ensuring economic stability, competitiveness of the State and its resilience to external challenges.

Key words: public opinion, national consciousness, economic policy, economic security, media, economic sovereignty.

Постановка проблеми. У сучасних умовах суспільно-політичних трансформацій питання впливу громадської думки та національної свідомості на формування економічної політики набуває особливої актуальності. Економічна політика держави більше не є виключною прерогативою вузького кола фахівців чи політиків. Дедалі частіше вона формується під впливом очікувань і запитів суспільства. Громадська думка, як відображення колективного бачення соціально-економічної справедливості, стає важливим елементом політичного процесу, впливаючи на легітимність, ефективність та соціальну прийнятність економічних рішень.

Водночас національна свідомість виступає не менш значущим фактором у формуванні стратегічних пріоритетів економічного розвитку. Вона визначає суспільне уявлення про економічну безпеку, незалежність, підтримку національного виробника та необхідність збереження суверенітету в умовах глобалізації. У багатьох країнах саме через призму національної свідомості громадяни оцінюють економічну політику уряду, що впливає на рівень довіри до влади та стабільність політичного режиму.

Попри зростання уваги до цих факторів, у науковій літературі й надалі спостерігається недостатнє висвітлення комплексного впливу громадської думки та національної свідомості на економічну політику як цілісну систему. Необхідність ґрунтового аналізу цього впливу, зокрема в контексті демократичного врядування, інформаційного суспільства та сучасних викликів безпеки, зумовлює потребу в подальшому дослідженні цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження впливу громадської думки та національної свідомості на формування економічної політики в умовах демократичного врядування та сучасних викликів безпеки відображено в працях таких вітчизняних науковців, як В. Полторак, М. Стадник, Н. Ігнатенко, Л. Майданевич, Л. Чикур, Г. Ситник, М. Орел, О. Дмитренко, О. Примаченко, З. Григорова, М. Гудзь, О. Щербакова, М. Штань, Є. Ткач, П. Нікіфоров, О. Мкарчук, О. Воронявський.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В науковій літературі досі недостатньо комплексно розглянуто взаємозв'язок між громадською думкою, національною свідомістю та формуванням економічної політики. Зокрема, бракує системного аналізу їхнього інтегрованого впливу на стратегічні рішення в економічній сфері, особливо в умовах демократичного врядування, інформаційного суспільства та сучасних викликів безпеки. Також майже не досліджено роль цифрових комунікацій і соціальних мереж як інструментів формування економічної політики

через призму суспільної думки. В статі підкреслено необхідність подальшого аналізу цих чинників у контексті політичної культури, децентралізації та регіональних відмінностей, що відкриває нові напрямки для наукових розвідок.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є всебічне дослідження ролі громадської думки та національної свідомості у процесі формування економічної політики держави, визначення механізмів їхнього впливу на ухвалення економічних рішень, а також аналіз взаємодії між суспільством, засобами масової інформації та владними інституціями в умовах демократичного розвитку. Особливу увагу приділено виявленню тих аспектів, у яких ці чинники сприяють забезпеченню економічної стабільності, соціальної підтримки реформ і зміцненню економічного суверенітету.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадська думка є однією з ключових соціальних категорій, що безпосередньо впливає на процес формування економічної політики держави. Це сукупність поглядів, суджень і переконань певних суспільних груп або суспільства загалом щодо економічних та соціальних питань, таких як податкова політика, державні витрати, рівень зайнятості, інфляція, економічні реформи, соціальна рівність та багато інших аспектів, які стосуються економічного добробуту. Громадська думка формує базу для демократичних рішень, і, будучи важливим елементом політичного процесу, визначає пріоритети економічної політики та впливає на її зміст. В умовах сучасної демократичної держави економічні рішення часто враховують настрої суспільства, які можуть стимулювати або, навпаки, блокувати певні економічні ініціативи.

Як зазначає В. Полторак, громадська думка – це стан масової свідомості, що являє собою приховане або явне, неприховане, достатньо стає та компетентне оціночне відношення різних соціальних груп, верств до проблем, подій та фактів соціального життя [11]. Це інформаційне середовище формує громадську думку, яка, у свою чергу, безпосередньо впливає на процес формування економічної політики держави.

Особливо важливою є роль громадської думки як індикатора не лише економічних запитів і потреб різних верств населення, а й загального уявлення про справедливість та соціальну рівновагу. Ефективна економічна політика має поєднувати прагнення до економічного розвитку з відповідністю суспільним очікуванням щодо справедливого розподілу ресурсів і соціальних можливостей. У цьому контексті громадська думка виконує функцію своєрідного коректора політичних рішень, спрямовуючи їх у бік, що не лише стимулює зростання, але й сприяє соціальній стабільності та зміцненню суспільної підтримки.

У демократичних державах громадська думка безпосередньо впливає на процеси виборів, де політичні партії формують свої економічні платформи на основі суспільних настроїв і проблем. Політики, які прагнуть отримати підтримку виборців, змушені враховувати очікування та вимоги населення щодо економічної політики, таких як питання зайнятості, рівень життя, податковий тиск чи підтримка бізнесу. Наприклад, у передвиборчих кампаніях основними економічними питаннями часто стають соціальна допомога, доступ до медичних послуг, рівень пенсій, а також політика щодо малого бізнесу та стимулювання інновацій.

У реальному соціальному процесі активність громадськості веде до розвитку самоврядування. Під громадською думкою як правило розуміють думку груп або колективу щодо різних сторін його життя. У нинішньому публічно-управлінському процесі органи публічної влади, з метою удосконалення конституційно-правового регулювання, отримують громадську думку шляхом обговорення тих чи інших суспільних проблем [13].

У той же час в недемократичних режимах або за умов авторитарного правління вплив громадської думки на економічну політику часто обмежений або зведений до мінімуму, що нерідко спричиняє ухвалення рішень, далеких від потреб і інтересів більшості населення. Проте навіть авторитарні уряди змушені певною мірою враховувати суспільні настрої, адже широке невдоволення чи масові протести можуть становити загрозу стабільності режиму. Відтак, навіть за обмежених політичних свобод громадська думка здатна впливати на окремі складові економічної політики, зокрема на сферу соціального забезпечення чи державних витрат.

Важливим елементом у формуванні економічної політики є також національна свідомість, яка включає уявлення про національні інтереси, економічну незалежність та національні пріоритети в економічній сфері. Національна свідомість впливає на економічну політику через формування ідеї про те, які економічні напрямки слід вважати пріоритетними для держави. Наприклад, у країнах із розвинутою національною самосвідомістю важливим питанням є підтримка вітчизняного виробника, збереження економічного суверенітету та захист національних ресурсів. «Національна ідентичність є важливим елементом суспільної свідомості, яка сприяє утвердженню спільних цінностей, ідеалів та історичних наративів, об'єднуючи людей в єдину культурно-політичну спільноту [15].

Громадська думка та національна свідомість є важливими чинниками, що впливають на процес формування економічної політики. Вони визначають економічні пріоритети держави, коригують дії уряду та забезпечують соціальну підтримку еко-

номічних реформ. В умовах демократії ці фактори відіграють вирішальну роль у формуванні економічних стратегій та визначенні шляхів економічного розвитку, тоді як у менш демократичних суспільствах їхній вплив може бути обмеженим, але все ж важливим для підтримки стабільності політичного режиму.

Національна свідомість чинить істотний вплив на економічну політику, оскільки визначає спільне бачення того, що є корисним і безпечним для економіки країни. У цьому контексті вона може виступати ключовим чинником формування національної економічної стратегії, зокрема в питаннях досягнення енергетичної незалежності, підтримки національного виробника, захисту критично важливих галузей та раціонального використання ресурсів. У державах із високим рівнем національної свідомості економічна безпека часто стає пріоритетом державної політики, оскільки будь-які загрози економічному суверенітету розглядаються як пряме посягання на національні інтереси.

Один із найважливіших аспектів впливу національної свідомості на економічну безпеку полягає у визначенні економічного суверенітету та незалежності як пріоритету державної політики. Економічний суверенітет, зокрема, включає контроль над стратегічно важливими галузями економіки, такими як енергетика, фінансовий сектор, транспорт і зв'язок. В умовах глобальної взаємозалежності збереження економічного суверенітету вимагає від держави виваженої політики щодо іноземних інвестицій, торговельних угод і економічної інтеграції.

Ще одним вагомим проявом впливу національної свідомості є прагнення до енергетичної незалежності. Держави, які усвідомлюють важливість контролю над власними енергетичними ресурсами, зазвичай намагаються зменшити залежність від імпорту енергоносіїв. Це може проявлятися у розвитку національних енергетичних потужностей, зокрема у сфері відновлюваної енергетики, або у формуванні стратегічних запасів енергоресурсів. Як приклад, європейські країни, які розуміють ризики енергетичної залежності від Росії, активно реалізують політику енергетичної диверсифікації з метою зменшення впливу зовнішніх постачальників.

Як зазначали Г. Ситник та М. Орел, одним з найважливіших компонентів енергетичної незалежності є диверсифікація енергопостачання, що дозволяє країнам уникати критичної залежності від одного постачальника і знижує ризики, пов'язані з монополією у сфері енергоносіїв [10]

Національна економічна політика, орієнтована на збереження та розвиток внутрішнього виробництва, стає інструментом забезпечення економічної незалежності країни, особливо у сфері малого та середнього бізнесу, що виступає основою еконо-

мічної стійкості. Національна свідомість у цьому контексті відіграє важливу роль у формуванні суспільної підтримки таких заходів, оскільки населення розглядає їх як частину стратегії захисту національних інтересів [10]

Отже, національна свідомість виступає важливим чинником, що впливає на формування економічної політики держави, особливо в аспекті економічної безпеки. Вона допомагає окреслити стратегічні пріоритети розвитку, посилює акценти на захисті національних інтересів у міжнародній економічній взаємодії та підтримує розвиток вітчизняного виробництва. В умовах глобалізації та зростаючої взаємозалежності економік національна свідомість може стати ключовим елементом забезпечення економічної стабільності, збереження суверенітету та підвищення конкурентоспроможності країни на світовому рівні.

Громадська думка є одним із найважливіших факторів, який впливає на прийняття рішень урядом, зокрема в галузі економічної політики. У демократичних суспільствах, де виборні органи влади безпосередньо залежать від підтримки населення, уряд зобов'язаний враховувати настрої громадян під час розробки та впровадження економічних реформ, зміни податкових політик, державних витрат, соціальних програм і інших ключових аспектів економічної діяльності держави. Громадська думка формує своєрідний суспільний консенсус щодо того, які заходи є прийнятними та ефективними, а які – можуть викликати суспільний протест або втрату довіри до влади.

Для органів влади надзвичайно важливо постійно моніторити громадську думку, адже її динаміка безпосередньо впливає на політичну стабільність, ефективність реалізації економічних рішень та рівень суспільної підтримки. У випадку, коли економічна політика не відповідає очікуванням громадян, це може спричинити політичну напругу, втрату довіри до державних інституцій, зростання протестних настроїв і загальне ослаблення соціальної стабільності.

У цьому контексті особливо визначним є питання податкової політики, адже будь-які зміни у податковому навантаженні, зокрема підвищення податків, зазвичай викликають широкий суспільний резонанс, оскільки безпосередньо впливають на фінансовий стан громадян і бізнесу. Уряди, прагнучи уникнути негативних соціальних наслідків і політичної нестабільності, змушені враховувати настрої громадян щодо податкових реформ. Якщо громадськість вважає податкові зміни несправедливими або такими, що загрожують її економічному добробуту, це може призвести до масових протестів або зниження рівня довіри до влади, що, своєю чергою, змушує уряд змінювати свої наміри. Соціально-економічна стабільність залежить від системи ефективного опо-

даткування, здатної адаптуватися до нових умов і задовольняти як державу, так і населення [5]

Громадська думка також впливає на державне регулювання ринку праці, зокрема на рішення уряду щодо мінімальної заробітної плати, захисту трудових прав та забезпечення соціальних гарантій для працівників. Політики змушені враховувати суспільні настрої, коли йдеться про такі питання, оскільки населення часто вимагатиме підвищення рівня заробітних плат, поліпшення умов праці та розширення соціальних пільг. При цьому уряд часто змушений балансувати між інтересами бізнесу, який зацікавлений у мінімізації витрат на працю, та вимогами суспільства щодо покращення умов життя та забезпечення економічної справедливості. Наприклад, у багатьох країнах питання підвищення мінімальної заробітної плати стали предметом гострих політичних дискусій, і в кінцевому підсумку уряди були змушені йти на поступки, враховуючи широке суспільне бажання підвищення рівня життя.

Отже, громадська думка відіграє ключову роль у процесі ухвалення економічних рішень урядом, адже політики змушені зважати на суспільні настрої задля збереження легітимності, підтримки населення та недопущення соціальної напруги. Це стосується як сфери оподаткування та соціального забезпечення, так і масштабних економічних перетворень чи процесів міжнародної економічної інтеграції. У ситуаціях, коли громадськість виступає проти певних ініціатив, уряд часто переглядає або коригує свої дії відповідно до очікувань суспільства. Така взаємодія ще раз підкреслює важливість тісного зв'язку між політичною владою та громадянами в умовах демократичного устрою.

Медіа та соціальні мережі відіграють критично важливу роль у формуванні економічної політики, оскільки вони слугують основними каналами комунікації між суспільством та владою. У сучасних умовах глобалізації інформаційного простору роль медіа та соціальних мереж у політичних і економічних процесах постійно зростає, стаючи основним джерелом впливу на громадську думку.

Засоби масової інформації виступають основним каналом донесення економічної інформації до громадян, надаючи їм змогу ознайомлюватися як із ключовими показниками – такими як інфляція, рівень безробіття чи податки, – так і з аналітичними матеріалами, що пояснюють складні економічні явища. Від способу подачі економічних новин медіа значною мірою залежить те, як суспільство сприймає економічну політику та якою буде його реакція на урядові рішення.

Як зазначає О. Примаченко, засоби масової інформації є засобом, завдяки якому суспільству нав'язується політична воля провідних верств суспільства. [12]. Таким чином, медіа формують суспільне уявлення про ефективність урядової

економічної політики, висвітлюючи переваги або недоліки конкретних реформ, і таким чином можуть впливати на рівень підтримки або протестів проти ухвалених рішень.

Традиційні засоби масової інформації все ще відіграють значну роль у донесенні економічної інформації, однак поступово поступаються впливом сучасним інформаційним технологіям, передусім соціальним мережам. Соціальні платформи стали одним із найдинамічніших каналів поширення даних про економічну політику, забезпечуючи швидкий обмін новинами, думками та аналітичними матеріалами між різними верствами населення. Водночас вони слугують не лише засобом комунікації між громадянами, а й ефективним інструментом прямої взаємодії державних структур із суспільством.

Завдяки інтерактивності та мультимедійності соціальні мережі не тільки передають інформацію, але й створюють новий рівень комунікації, де користувачі активно беруть участь у створенні та поширенні контенту [3].

Важливою особливістю соціальних мереж є їхня здатність забезпечувати активну участь громадян у суспільних обговореннях, що відрізняє їх від традиційних медіа, де інформація подається в односторонньому форматі. Соціальні платформи створюють умови для двосторонньої комунікації: користувачі не лише споживають інформацію, але й мають змогу обговорювати її з іншими, включаючи представників влади та політичних діячів. Такий формат є надзвичайно цінним для демократичних процесів, адже він дозволяє урядовим структурам оперативно реагувати на суспільні настрої та за потреби коригувати політичні й економічні рішення відповідно до громадської думки.

Отже, засоби масової інформації та соціальні мережі відіграють ключову роль у формуванні економічної політики, виступаючи платформами для обміну інформацією між владою та громадянами, а також створюючи умови для відкритого суспільного діалогу з актуальних економічних питань. Ці канали сприяють підвищенню прозорості процесу прийняття рішень, активізації громадської участі та формуванню обґрунтованої громадської думки, що робить їх важливою складовою сучасного демократичного врядування. Водночас важливо гарантувати достовірність та якість поширюваної інформації, уникаючи маніпуляцій і дезінформації, аби медіа-інструменти слугували розвитку ефективної економічної політики, а не розпалюванню соціальної напруги.

Громадська думка має значний вплив на економічні рішення урядів багатьох країн, особливо в демократичних державах, де політики зобов'язані враховувати настрої населення для збереження своєї підтримки та уникнення соціальних конфліктів. Історія наводить численні

приклади важливих економічних рішень, які були змінені або скориговані під тиском громадської думки, що часто визначає успіх або невдачу тих чи інших економічних реформ.

Таким чином, у сучасних умовах роль громадської думки, медіа та соціальних мереж у процесі формування економічної політики дедалі зростає. Вони не лише сприяють кращому розумінню суспільством економічних процесів, а й забезпечують механізми впливу на рішення влади, підсилюючи підзвітність та відкритість державних інституцій. Для забезпечення ефективного функціонування цього діалогу необхідно підтримувати інформаційну культуру, медіаграмотність населення та розвивати інституційні механізми взаємодії між владою та громадськістю. Лише за таких умов економічна політика зможе відповідати реальним потребам суспільства, зміцнюючи соціальну довіру, стабільність та довгостроковий розвиток держави.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Громадська думка є одним із ключових соціальних механізмів, що впливає на зміст та напрям економічної політики, особливо в умовах демократичного врядування. Вона виступає своєрідним коректором державних рішень, дозволяючи владі реагувати на настрої суспільства, зберігати політичну легітимність та підтримку. Ефективна економічна політика повинна не лише забезпечувати економічне зростання, а й відповідати уявленням громадян про справедливість, рівність та добробут.

Національна свідомість, у свою чергу, відіграє провідну роль у формуванні стратегічних цілей економічного розвитку, таких як збереження економічного суверенітету, підтримка національного виробника та забезпечення енергетичної незалежності. Вона об'єднує суспільство навколо ідеї захисту національних інтересів, що має особливе значення в умовах глобалізації та зростання зовнішніх ризиків.

Медіа та соціальні мережі виступають посередниками між громадськістю та органами влади, створюючи простір для поширення інформації, обговорення економічних рішень і формування суспільної думки. Вони забезпечують прозорість процесу ухвалення рішень, сприяють підвищенню рівня поінформованості населення та мобілізують громадян до участі в обговоренні ключових економічних питань.

У демократичному суспільстві саме через ефективну взаємодію громадської думки, національної свідомості та інформаційного середовища можлива реалізація соціально орієнтованої економічної політики, яка ґрунтується на потребах громадян і відповідає довгостроковим національним інтересам. Уряд, який ігнорує ці чинники, ризикує втратити довіру населення та зіткнутися з політичною та соціальною дестабілізацією.

Водночас у недемократичних або авторитарних режимах вплив громадської думки та національної свідомості часто обмежений, проте повністю ігнорувати їх неможливо навіть за умов політичного тиску. Масове невдоволення, зумовлене нехтуванням суспільними настроями, здатне викликати кризу довіри до влади, що підкреслює універсальність значення досліджуваних чинників для будь-якої політичної системи.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш глибокому аналізі взаємозв'язку між громадською думкою, цифровими комунікаціями та економічним розвитком, зокрема в контексті інформаційних воєн, кризових ситуацій та трансформації політичної культури. Актуальним також є вивчення впливу регіональних відмінностей у національній свідомості на реалізацію економічної політики в умовах децентралізації та інтеграційних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воронявський О. Суверенітет: проблема суб'єктності. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки*. 2018. №3. С. 15–19. URL: <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2018.3.3>.
2. Гольдін Т., Багмет М., Хоржевська І. Громадська молодіжна думка відносно національної безпеки України в умовах гібридної війни. *Public administration and regional development*. 2020. № 7. С. 57–88. URL: <https://doi.org/10.34132/pard2020.07.03>.
3. Григорова З. В. Нові медіа, соціальні медіа, соціальні мережі – ієрархія інформаційного простору. *Технологія і техніка друкарства*. 2017. Вип. 3 (57). С. 93–100.
4. Григорова З. В. Нові медіа, соціальні медіа, соціальні мережі – ієрархія інформаційного простору. *Технологія і техніка друкарства*. 2017. № 3(57). С. 93–100. URL: [https://doi.org/10.20535/2077-7264.3\(57\).2017.115905](https://doi.org/10.20535/2077-7264.3(57).2017.115905)
5. Гудзь М. Поведінкова економіка в умовах війни: вплив емоцій на економічні рішення громадян. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-27>
6. Дмитренко О. С. Громадська думка у формуванні публічного управління. *Політологічний вісник*. 2012. Вип. 65. С. 321–331.
7. Лагутін В. Д. Економічна політика держави: сутність, етапи, механізми. *Економічна теорія*. 2006. № 4. С. 16–26.
8. Мкарчук О. Г. Продовольча та економічна безпека України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»*. 2011. № 168, ч. 1. С. 242–246.
9. Набруско В. Громадська думка і політика. *Політика і публіцистика*. 2008. Вип. 1 (5). С. 83–97.
10. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України: підручник / Г. П. Ситник, М. Г. Орел; за ред. Г. П. Ситника. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372. с.
11. Полторак В. А. Громадська думка. Соціологія політики : енциклопедичний словник. Київ : вид-во Європейського університету, 2009. С. 76–77.
12. Примаченко О. ЗМІ та скандали в ЗМІ як фактор впливу на аудиторію. *Epistemological Studies in Philosophy Social and Political Sciences*. 2020. Т. 3, № 1. С. 96–103. URL: <https://doi.org/10.15421/342011>
13. Стадник М. М., Ігнатенко Н. В., Бріт О. В., Майданевич Л. О. Управлінські пріоритети сталого розвитку суспільства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. лют. (№ 4). С. 86–93.
14. Ткач Є., Нікіфоров П. Економічна теорія та економічна політика: взаємодія в сучасних умовах України. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-22>.
15. Чикур Л. Модель функціонування національної ідентичності в контексті колективної та індивідуальної свідомості. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*. 2023. № 8(38). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8\(38\)-782-798](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-782-798)
16. Штань М. Економічна політика стимулювання повоєнного відновлення. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-62>.

ІНСТИТУТ КОНТРАСИГНАТУРИ В СИСТЕМІ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ

THE INSTITUTE OF COUNTERSIGNATURE IN THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES

Шляхтун П.П.,

*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Войчук А.Ю.,

*доктор філософії з галузі соціальних та поведінкових наук зі спеціальності Політологія,
асистент кафедри політичних наук*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Конституційний інститут контрасигнатури, який полягає у скріпленні акта глави держави підписами глави та членів уряду, без якого акт не набирає юридичної сили, розглядається як засіб зняття юридичної відповідальності з глави держави за видані ним акти і покладення її на уряд, і як засіб впливу уряду на главу держави в системі стримувань і противаг. Узагальнюються зарубіжний досвід використання інституту контрасигнатури. З'ясовуються особливості застосування інституту контрасигнатури за різних форм державного правління. Інститут контрасигнатури застосовується в країнах з парламентарними (парламентарна монархія, парламентарна республіка) і змішаною республіканською формами державного правління. У парламентарних монархіях і парламентарних республіках контрасигнуються всі або майже всі акти глави держави. Застосування інституту контрасигнатури за змішаної форми республіканського правління здійснюється у значно меншому обсязі і залежить від різновиду змішаної форми: президентсько-парламентарного чи парламентарно-президентського. У парламентарно-президентській республіці інститут контрасигнатури використовується у значно більшому обсязі, ніж у президентсько-парламентарній республіці, і наближається до контрасигнування в парламентарній республіці. Інститут контрасигнатури не використовується у класичній президентській республіці, де президент є главою виконавчої влади, немає уряду як колегіального органу і посади прем'єр-міністра, міністри призначаються і звільняються з посади президентом, несуть перед ним політичну відповідальність. Аналізуються зміни інституту контрасигнатури в конституційній практиці незалежної України. Наголошується на необхідності застосування інституту контрасигнатури як засобу обмеження влади Президента України і підвищення ролі Кабінету Міністрів України у здійсненні державної влади.

Ключові слова: конституція, система стримувань і противаг, інститут контрасигнатури, глава держави, уряд, форма державного правління.

The constitutional institute of countersignature, which consists in binding an act of the head of state with the signatures of the head and members of the government, without which the act does not enter into legal force, is considered as a means of removing legal responsibility from the head of state for the acts issued by him and imposing it on the government, and as a means of government influence on the head of state in the system of checks and balances. The author summarizes the foreign experience of using the institute of countersignature. The author identifies the peculiarities of the use of the countersignature institute under different forms of government. The institute of countersignature is used in countries with parliamentary (parliamentary monarchy, parliamentary republic) and mixed republican forms of government. In parliamentary monarchies and parliamentary republics, all or almost all acts of the head of state are counter-signed. The use of the institute of countersignature in a mixed republican form of government is carried out to a much lesser extent and depends on the type of mixed form: presidential-parliamentary or parliamentary-presidential. In a parliamentary-presidential republic, the institution of countersignature is used to a much greater extent than in a presidential-parliamentary republic, and is close to countersignature in a parliamentary republic. The institute of countersignature is not used in a classical presidential republic, where the president is the head of the executive branch, there is no government as a collegial body and no prime minister, ministers are appointed and dismissed by the president and are politically responsible to him. The author analyzes changes in the institution of countersignature in the constitutional practice of independent Ukraine. The author emphasizes the need to use the institute of countersignature as a means of limiting the power of the President of Ukraine and enhancing the role of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the exercise of state power.

Key words: constitution, system of checks and balances, institution of countersignature, head of state, government, form of state government.

Постановка проблеми. Система стримувань і противаг є інтегрованою сукупністю повноважень вищих органів державної влади – глави держави, парламенту, уряду, верховного суду, яка дає їм змогу урівноважувати та обмежувати один одного в системі поділу влади. Такими повноваженнями є, наприклад, право глави держави

достроково припинити повноваження парламенту, повноваження парламенту щодо усунення президента з поста в порядку імпичменту за вчинене ним правопорушення, право парламенту звільнити уряд у відставку і право уряду поставити у парламенті питання про довіру йому, наслідком розгляду якого може бути дострокове при-

пинення главою держави повноважень (розпуск) парламенту, право глави держави застосовувати вето щодо законів, прийнятих парламентом, право верховного (чи конституційного) суду визнавати неконституційними акти президента чи парламенту, наслідком чого є втрата ними чинності тощо.

Система стримувань і противаг є необхідною складовою частиною поділу державної влади. Від збалансованості повноважень вищих органів державної влади в системі стримувань і противаг залежать стабільність і демократизм державної влади. У разі незбалансованості таких повноважень виникають суперечності і конфлікти між органами державної влади, політична нестабільність, державна влада зосереджується в якомусь одному її органі чи навіть в одних руках (президента, прем'єр-міністра чи голови парламенту), виявляється тенденція до встановлення в країні авторитарного політичного режиму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед численних досліджень і публікацій, у яких досліджується інститут контрасигнатури як елемент системи стримувань і противаг, особливої уваги заслуговують праці таких дослідників: С. Болдирев, В. Кобрин, О. Совгиря, О. Сушко, В. Шаповал тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз інституту контрасигнатури в системі стримувань і противаг.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Якщо система стримувань і противаг охоплює відносини між усіма вищими органами державної влади, то конституційний інститут (система норм конституції, що регулюють певну групу однорідних і взаємопов'язаних суспільних відносин) контрасигнатури регулює тільки відносини між главою держави (монархом чи президентом) і урядом. Контрасигнатура (контрасигнація) (лат. *contrasignatura* – міністерський підпис, від *contra* – проти, навпроти і *signo* – підписую, досл.: підпис навпроти) – це скріплення акта глави держави підписами глави та членів уряду, без якого акт не набуває юридичної сили. Терміни «контрасигнатура» і «контрасигнація» зазвичай використовуються як рівнозначні. В Конституції і законах України як синонім терміна «контрасигнатура» вживається формулювання «скріплення підписами».

Контрасигнують акт глави держави глава уряду (прем'єр-міністр) і міністр чи міністри, відповідальні за акт та його виконання. Інститут контрасигнатури застосовується в країнах з парламентарними (парламентарна монархія, парламентарна республіка) і змішаною республіканською формами державного правління. Формальне призначення контрасигнатури полягає у тому, щоб зняти з глави держави, який згідно з конститу-

ційними визначеннями не несе юридичної відповідальності за свої дії, відповідальність за видані ним акти і покласти її на уряд (прем'єр-міністра та міністрів). Реально інститут контрасигнатури є юридичним оформленням обмеження повноважень глави держави, здійснення ним повноважень під контролем уряду, оскільки неконтрасигнований урядом акт глави держави не матиме юридичної сили.

Основні проблеми використання інституту контрасигнатури полягають у визначенні того, в яких саме обсягах він застосовується, тобто на які повноваження глави держави поширюється, і у визнанні того, є контрасигнування обов'язком глави та членів уряду чи їхнім дискреційним (здійснюваним на власний розсуд) повноваженням. Конституції зарубіжних держав досить чітко визначають сферу застосування інституту контрасигнатури, але не містять чітких визначень щодо того, є контрасигнування правом чи обов'язком глави та членів уряду. Робиться це з метою збалансування відносин між главою держави і главою уряду – вони мають досягати компромісу у виданні главою держави актів. У разі визнання контрасигнування обов'язком глави та членів уряду інститут контрасигнатури не буде протиположним уряду главі держави, стримувальним чинником стосовно нього, оскільки уряд контрасигнуватиме будь-який акт глави держави.

Сфера застосування контрасигнатури в різних країнах неоднакова і залежить передусім від форми державного правління. Інститут контрасигнатури не використовується у класичній президентській республіці, де президент є главою виконавчої влади, немає уряду як колегіального органу і посади прем'єр-міністра, міністри призначаються і звільняються з посади президентом, несуть перед ним політичну відповідальність.

У парламентарних монархіях і парламентарних республіках контрасигнуються всі або майже всі акти глави держави. Наприклад: «Жоден акт Короля не може мати сили, якщо він не контрасигнований міністром, який тим самим несе за нього відповідальність» (ст.106 Конституції Бельгії) [1]. «3. Особа Короля недоторканна, і він не підлягає відповідальності. Його акти завжди повинні контрасигнуватися в порядку, встановленому у статті 64; без цього акти не мають сили, за винятком положень, передбачених у пункті 2 статті 65» (ч.3 ст.56); «1. Акти Короля скріплюються підписом голови Уряду і в разі необхідності відповідними міністрами. Пропозиція кандидата і призначення голови Уряду, а також оголошення про відставку останнього... скріплюються головою Конгресу... 2. За акти Короля несуть відповідальність особи, які скріпили їх своїм підписом» (ст.64); «2. Король сам призначає і звільняє з посади військових і цивільних службовців свого Двору»

(ч.2 ст.65) (Конституції Іспанії) [2]. У Бельгії, таким чином, контрасигнуються всі акти Короля. В Іспанії контрасигнуванню не підлягають акти Короля щодо призначення і звільнення з посади військових і цивільних службовців королівського Двору. Акти Короля щодо пропозиції кандидата на посаду голови Уряду, призначення голови Уряду, а також оголошення про відставку останнього скріплюються головою Конгресу депутатів, який є нижньою палатою парламенту - Генеральних кортесів.

Згідно з Конституцією Італії, яка є парламентарною республікою, «Жоден акт Президента Республіки не дійсний, якщо він не контрасигнований міністрами, які його запропонували, які за цей акт відповідальні. Акти, що мають силу закону, та інші зазначені в законі акти контрасигнуються також Головою Ради Міністрів» (ст.89) [3].

Основний закон Федеративної Республіки Німеччини, яка також є парламентарною республікою, встановив, що «Для дійсності приписів і розпоряджень Федерального президента необхідна їх контрасигнатура Федеральним канцлером або компетентним федеральним міністром. Це правило не стосується призначення і звільнення Федерального канцлера, розпуску Бундестагу згідно зі статтею 63 (про обрання Федерального канцлера. – Авт.) і прохань згідно з абзацом 3 статті 69» (ст.58); «Федеральний канцлер на прохання Федерального президента, а федеральний міністр на прохання Федерального канцлера або Федерального президента зобов'язані продовжувати ведення справ аж до призначення їх наступників» (абзац 3 ст.69) [4].

Наведені положення конституцій держав з парламентарною формою правління свідчать, що в них інститут контрасигнатури є вагомим засобом впливу уряду на главу держави, повноваження уряду щодо контрасигнування є протиположною уряду главі держави.

Застосування інституту контрасигнатури за змішаної форми республіканського правління здійснюється у значно меншому обсязі і залежить від різновиду змішаної форми: президентсько-парламентарного чи парламентарно-президентського. У парламентарно-президентській республіці інститут контрасигнатури використовується у значно більшому обсязі, ніж у президентсько-парламентарній республіці, і наближається до контрасигнування в парламентарній республіці. Так, згідно з Конституцією Австрії (Федеральним конституційним законом від 20 листопада 1920 року), яка є парламентарно-президентською республікою (зі змішаною республікою її поєднує обрання Федерального президента шляхом загальних і прямих виборів), Федеральний президент здійснює повноваження на основі пропозицій Федерального уряду, причому рішення

Федерального президента підлягають скріпленню підписом Федерального канцлера або компетентного федерального міністра: «1. Всі дії, на які уповноважений Федеральний президент, якщо інше не встановлено конституційним законодавством, здійснюються на основі пропозицій Федерального уряду або уповноваженого урядом федерального міністра... 2. Всі рішення Федерального президента, якщо інше не встановлено конституційним законодавством, для забезпечення їх дійсності повинні бути скріплені підписом Федерального канцлера або компетентного федерального міністра» (ст.67) [5].

В конституціях президентсько-парламентарних республік, де президент наділяється широкими реальними владними повноваженнями, інститут контрасигнатури застосовується у значно меншому обсязі і зазвичай передбачає перелік повноважень президента, на які не поширюється (або поширюється) дія інституту контрасигнатури. Так, Конституція Франції передбачає, що «Акти Президента Республіки, за винятком зазначених в статтях 8 (перший абзац), 11, 12, 16, 18, 54, 56 і 61, контрасигнуються Прем'єр-міністром і в разі необхідності – відповідальними міністрами» (ст.19). Водночас Конституція Франції встановила, що «Президент Республіки призначає Прем'єр-міністра. Він припиняє виконання функцій Прем'єр-міністра при поданні ним заяви про відставку Уряду» (ст.8) [6]. Такі повноваження Президента Республіки ставлять Прем'єр-міністра у залежність від нього, що значно послаблює інститут контрасигнатури як засіб впливу уряду на главу держави.

Конституція Польщі, яка також є президентсько-парламентарною республікою, закріплює інститут контрасигнатури з докладним переліком повноважень Президента Республіки, на які дія інституту контрасигнатури не поширюється: «2. Офіційні акти Президента Республіки потребують для своєї дійсності підпису Голови Ради Міністрів, який внаслідок підписання акта несе відповідальність перед Сеймом. 3. Припис частини 2 не стосується:...» (далі наведено перелік повноважень Президента Республіки із 30 пунктів, на які дія інституту контрасигнатури не поширюється). До них, зокрема, належать повноваження щодо: скорочення строку повноважень Сейму у випадках, визначених у Конституції; висунення кандидатури і призначення Голови Ради Міністрів; прийняття відставки Ради Міністрів (ч.2,3 ст.144) [7].

Загальний огляд конституційного інституту контрасигнатури в контексті різних форм державного правління дає змогу з'ясувати особливості застосування цього інституту в Україні.

В незалежній Україні інститут контрасигнатури закріплено Конституцією України 1996 року. Конституцією в редакції 1996 року в Україні було

запроваджено президентсько-парламентарний різновид змішаної форми республіканського правління з широкими повноваженнями Президента України. Визначаючи в статті 106 повноваження Президента України, Конституція України встановила, що «Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 3, 4, 5, 8, 10, 14, 15, 17, 18, 21, 22, 23, 24 цієї статті, скріплюються підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання» (ч.4 ст.106) [8].

Попри такий широкий перелік повноважень Президента України, на які поширюється дія інституту контрасигнатури, реально цей інститут не був засобом впливу Прем'єр-міністра України на Президента України, противагою глави уряду главі держави. Через закріплений в Конституції України інститут політичної відповідальності Кабінету Міністрів України перед Президентом України з можливістю звільнення Президентом України Кабінету Міністрів України у відставку: «Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Президенту України» (ч.2 ст.113, а Президент України «9) призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку» (ч.2 ст.106).

Те, що Президент України «припиняє повноваження Прем'єр-Міністра України та приймає рішення про його відставку», означає, що встановлений Конституцією України інститут контрасигнатури є лише засобом зняття юридичної відповідальності з Президента України за видані ним акти у межах визначених повноважень та покладення її на Кабінет Міністрів України, але не є засобом впливу Прем'єр-міністра України на Президента України, противагою уряду главі держави. Прем'єр-міністр України був вимушений контрасигнувати будь-який акт Президента України, інакше міг бути відправлений ним у відставку.

Законом України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV в Україні натомість президентсько-парламентарної була запроваджена парламентарно-президентська форма республіканського правління зі значним обмеженням повноважень Президента України, передусім щодо формування складу та функціонування Кабінету Міністрів України [9]. Конституційна реформа 2004 року залишила в Конституції України загальне положення про те, що «Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України» (ч.2 ст.113), але позбавила Президента України повноваження щодо відправлення Кабінету Міністрів України у відставку. Згідно з конституційними змінами «Верховна Рада України за пропозицією

Президента України або не менш як однієї третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України» (ч.2 ст.87), а «Відставка Прем'єр-міністра України, прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України мають наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України» (ч.3 ст.115). Президент України, отже, вже не може самостійно відправити Кабінет Міністрів України у відставку, а може лише звернутись до Верховної Ради України з пропозицією розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України.

Водночас Законом України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року було втричі (з 12-ти до 4-х) скорочено перелік повноважень Президента України, на які поширюється дія інституту контрасигнатури: «Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 5, 18, 21, 23 цієї статті, скріплюються підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання» (ч.4 ст.106). Повноваженнями Президента України, на які поширюється дія інституту контрасигнатури, є: 5) призначення та звільнення глав дипломатичних представників України в інших державах і при міжнародних організаціях; прийняття вірчих і відкличних грамот дипломатичних представників інших держав; 18) головування в Раді національної безпеки і оборони України; 21) прийняття у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошення у разі необхідності окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України; 23) утворення судів у визначеному законом порядку.

Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-IX повноваження Президента України щодо утворення судів не передбачено [10]. У підсумку в Україні від конституційного інституту контрасигнатури мало що залишилось: його дія поширюється тільки на кілька повноважень Президента України, здійснення ним яких не справляє відчутного впливу на політичне життя в Україні. Інститут контрасигнатури втратив значення засобу обмеження влади Президента України на користь Кабінету Міністрів України, противаги уряду президенту.

Попри втрату значення, інститут контрасигнатури став об'єктом політичної боротьби між Президентом України і Прем'єр-міністром України.

З обранням у січні 2005 року Президентом України Віктора Ющенка між ним і Прем'єр-міністром України Юлією Тимошенко виникли розходження щодо інституту контрасигнатури. Юлія Тимошенко доводила, що Прем'єр-міністр України не зобов'язаний скріплювати підписами акти Президента України, Віктор Ющенко заявляв, що скріплення підписами його актів є конституційним обов'язком Прем'єр-міністра України. Розходження між Президентом України і Прем'єр-міністром України з цього питання загострились з січня 2006 року, коли набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року, яким було значно обмежено повноваження Президента України щодо Кабінету Міністрів України.

За таких умов Верховна Рада України 21 грудня 2006 року, вже за прем'єрства Віктора Януковича, прийняла Закон України «Про Кабінет Міністрів України» № 514-V, яким скріплення підписами акта Президента України Прем'єр-міністром України і міністрами фактично було визнано їхніми дискреційними повноваженнями, тобто такими, що здійснюються на власний розсуд: «9. У разі якщо Прем'єр-міністр України, міністр, відповідальний за акт та його виконання, вважають неможливим скріплення підписами акта Президента України, вони повертають такий акт із викладенням у супровідному листі мотивів своїх рішень у строки, встановлені цією статтею для скріплення акта Президента України» (ч.9 ст.27) [11]. У такому трактуванні інститут контрасигнатури у межах його дії став противагою Кабінету Міністрів України Президенту України.

Наступний Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 16 травня 2008 року № 279-VI, прийнятий Верховною Радою України за прем'єрства Юлії Тимошенко, зберіг конституційну невизначеність інституту контрасигнатури: «Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 5, 18, 21 і 23 частини першої статті 106 Конституції України, скріплюються підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання» (ч.6 ст.26) [12].

Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 7 жовтня 2010 року № 2591-VI, прийнятий вже за президентства Віктора Януковича з повернутими йому рішенням Конституційного Суду України про неконституційність Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року повноваженнями в редакції Конституції України 1996 року, визнав контрасигнування як обов'язок глави і членів уряду: «3. Прем'єр-міністр України і міністр, відповідальний за акт Президента України, виданий в межах повноважень, передбачених пунктами 3, 4, 5, 8, 10, 14, 15, 17, 18, 21, 22, 23, 24 частини першої

статті 106 Конституції України, та за виконання такого акта, зобов'язані скріпити його своїми підписами у п'ятиденний строк з дня надходження акта для скріплення» (ч.3 ст.25) [13].

Інститут контрасигнатури остаточно втратив значення як засіб впливу Кабінету Міністрів України на Президента України, противага уряду президенту.

Нарешті, Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 794-VII, прийнятий вже після поновлення дії Конституції України в редакції 2004 року і підписаний Виконувачем обов'язків Президента України, Головою Верховної Ради України Олександром Турчиновим, залишив скріплення актів Президента України Прем'єр-міністром України і міністрами їхнім обов'язком: «3. Прем'єр-міністр України і міністр, відповідальний за акт Президента України, виданий Президентом України у межах повноважень, передбачених пунктами 5, 18, 21, 23 частини першої статті 106 Конституції України, та за виконання такого акта, зобов'язані скріпити його своїми підписами у п'ятиденний строк з дня надходження акта для скріплення» (ч.3 ст.25) [14].

З прийняттям цього закону дія інституту контрасигнатури як противаги Прем'єр-міністра України Президенту України, отже, не відновилася.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. З формального, юридичного боку конституційний інститут контрасигнатури, який полягає у скріпленні акта глави держави підписами глави та членів уряду (прем'єр-міністра та міністрів), без чого акт не набирає юридичної сили, розглядається як засіб зняття юридичної відповідальності з глави держави за видані ним акти і покладення її на уряд. Реально інститут контрасигнатури є засобом впливу уряду на главу держави в системі стримувань і противаг, здійснення главою держави повноважень під контролем уряду. За парламентарних форм правління (парламентарна монархія, парламентарна республіка) контрасигнуються всі або майже всі акти глави держави. За змішаної форми республіканського правління конституції визначають перелік повноважень президента, на які поширюється (чи не поширюється) дія інституту контрасигнатури. За загальним правилом, дія інституту контрасигнатури не поширюється на повноваження глави держави щодо формування складу і функціонування уряду, оскільки у протилежному разі виходитиме, що контрасигнуванням актів глави держави щодо висунення кандидатури на посаду глави уряду, затвердження складу уряду, оголошення про відставку уряду, уряд робить приписи відносно самого себе.

Контрасигнування актів глави держави конституції визначають як повноваження глави і членів уряду, тобто як їхнє право, але не як обов'язок.

Робиться це для того, щоб у прийнятті главою держави рішень інститут контрасигнатури був засобом узгодження позицій глави держави і уряду. У разі визнання контрасигнування обов'язком глави і членів уряду, інститут контрасигнатури не є протиправною уряду стосовно глави держави, не відіграє ролі стримувального чинника щодо нього.

Згідно з Конституцією України в редакції 1996 року інститут контрасигнатури не був протиправною Кабінету Міністрів України стосовно Президента України, не відігравав ролі стримувального чинника щодо нього, оскільки відповідно до закріпленого в Конституції України інституту політичної відповідальності Кабінету Міністрів України перед Президентом України Президент України на власний розсуд міг прийняти рішення про відставку Прем'єр-міністра України, а отже, про відставку усього складу Кабінету Міністрів України. За таких умов повністю залежний від Президента України Прем'єр-міністр України вимушений був контрасигнувати будь-який акт Президента України.

Конституційна реформа 2004 року скасувала повноваження Президента України щодо припинення повноважень Прем'єр-міністра України та прийняття рішення про його відставку. Відповідно, незалежний у цьому відношенні від Пре-

зидента України Прем'єр-міністр України міг на власний розсуд визначатися з контрасигнуванням актів Президента України. Інститут контрасигнатури став відігравати роль протиправи, стримувального чинника уряду стосовно президента. Однак закони України «Про Кабінет Міністрів України» від 7 жовтня 2010 року № 2591-VI і від 27 лютого 2014 року № 794-VII визначили скріплення актів Президента України підписами Прем'єр-міністра України та міністрів їхнім обов'язком, а це означає, що інститут контрасигнатури перестав відігравати роль протиправи, стримувального чинника Кабінету Міністрів України стосовно Президента України. На нашу думку, визначення законами скріплення актів Президента України підписами Прем'єр-міністра України та міністрів як їхнього обов'язку виходить за межі конституційного регулювання, суперечить Конституції України, яка нічого подібного не передбачає, а тому має бути скасоване. Крім усього іншого, це означатиме обмеження владних повноважень Президента України і підвищення ролі Кабінету Міністрів України у здійсненні державної влади. Повноваження Президента України у межах дії інституту контрасигнатури залишаться незмінними, але їх здійснення Президентом України залежатиме і від Прем'єр-міністра України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Belgium Constitution 1831 (rev. 2014). URL: constituteproject.org/constitution/Belgium_2014
2. Spain's Constitution of 1978 with Amendments through 2011. URL: antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Spain-Constitution.pdf
3. Constitution of the Italian Republic of 1947. URL: corteconstituzionale.it/documenti/download/pdf/The_Constitution_of_the_Italian_Republic.pdf
4. Basic Law for the Federal Republic of Germany of 1949. URL: btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf
5. Reinstated in 1945, with Amendments through 2013. URL: antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Austria-Constitution.pdf
6. Constitution of French of 1958. URL: conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais_oct2009/pdf
7. The Constitution of the Republic of Poland of 1997. URL: sejm.gov.pl/promo/konst/angielski/kon1.htm
8. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 2-го скликання 28 червня 1996 р. URL: wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/uk/ua/ua013uk.pdf
9. Про внесення змін до Конституції України : Закон України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15
10. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401-IX. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19
11. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 21 грудня 2006 р. № 514-V. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-16
12. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 16 травня 2008 р. № 279-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/279-17
13. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 7 жовтня 2010 р. № 2591-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2591-17
14. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНІ (2022-2023 РР.)

LEGAL GUARANTEES OF THE PARLIAMENTARY OPPOSITION'S ACTIVITIES IN UKRAINE (2022-2023)

Шумейко З.Г.,

*аспірант кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

У статті автор аналізує правові гарантії діяльності парламентської опозиції в умовах воєнного стану у 2022-2023 рр. Проведено аналіз конституційно-правових положень, які на законодавчому рівні закріплюють легальні форми діяльності опозиційних сил. Особливу увагу приділено питанням забезпечення прав парламентської опозиції, необхідності законодавчого закріплення політичної опозиції, як форми альтернативності діючій владі, потреби забезпечення гарантій свободи слова представникам опозиційних сил, важливості політичного плюралізму, як значущого чиннику демократії, а також необхідності подання відповідних законопроектів, які регламентуватимуть здійснення парламентського контролю опозицією.

Проаналізовано чинні нормативно-правові акти та їх відповідність європейським стандартам в частині опозиційної діяльності суб'єктів політики. Встановлено, що стан законодавства щодо надання правових гарантій політичній опозиції є недостатнім та потребує вдосконалення шляхом прийняття спеціального закону про парламентську опозицію.

Обґрунтовано необхідність чіткого законодавчого визначення прав та обов'язків опозиційних фракцій, механізмів та шляхів реалізації парламентською опозицією контролю за діями влади з метою запобігання обмеженням прав опозиції у кризових ситуаціях.

Встановлено, що забезпечення опозиційної діяльності в рамках нормативно-правового поля сприятиме формуванню конкурентного політичного середовища, а опозиція як одна із форм альтернативної влади, слугує ефективним механізмом стримувань та противаг, на шляху до забезпечення унеможливлення зловживання «владною більшістю» своїми повноваженнями.

У статті розкрито роль нормативно-правового регулювання взаємодії влади та парламентської опозиції, необхідності внесення змін в правове поле діяльності опозиції шляхом розширення її прав та гарантій діяльності.

Ключові слова: правові гарантії, демократичний процес, парламентська опозиція, суб'єкти законодавчої ініціативи, конституційне право, парламентський контроль, воєнний стан.

This article analyzes the legal guarantees of the parliamentary opposition's activities under martial law in 2022-2023. The study examines the constitutional and legal provisions that establish the legitimate forms of the opposition forces' activities. Special attention is given to the question of ensuring the rights of the parliamentary opposition, the necessity of legal recognition of opposition parties as alternative to the current authorities, the need to safeguard freedom of speech for the opposition representatives, the importance of political pluralism as a key factor of democracy, and the essential requirement to introduce legislative proposals regulating parliamentary oversight by the opposition.

The article reviews current legal and regulatory acts and assesses their compliance with European standards concerning opposition activities. It is determined that the existing legislative framework for ensuring legal guarantees to political opposition is insufficient and requires improvement through the adoption of a special law on parliamentary opposition.

It is justified that there is a need for a clear legislative definition of the rights and obligations of the opposition factions along with the mechanisms and methods for parliamentary opposition to exercise oversight over the government's actions. This is peculiarly crucial to prevent restrictions on opposition rights in times of crisis.

It is established that ensuring opposition's activities within the legal framework will contribute to the formation of a competitive political environment. The opposition, as an alternative form of governance serves as an effective system of checks and balances and prevents the ruling majority from abusing its powers.

The article highlights the role of legal regulation in governing the interaction between the authorities and the parliamentary opposition and emphasizes the need for legal reforms to expand opposition rights and guarantees.

Key words: legal guarantees, democratic process, parliamentary opposition, legislative initiative subjects, constitutional law, parliamentary oversight, martial law.

Постановка проблеми. Демократичний розвиток будь-якої держави неможливий без повноцінного функціонування інституту парламентської опозиції. Опозиція є невід'ємним елементом демократичної політичної системи, оскільки вона не лише представляє альтернативні політичні позиції, а й здійснює контроль за діяльністю парламентської більшості та уряду, сприяючи відкритості та прозорості державного управління. Крім того, опозиція забезпечує захист інтересів меншин та громадян, які не підтримують чинну владу, що є важливим чинником для підтримання соціального балансу та стабільності.

Ефективне функціонування парламентської опозиції значною мірою залежить від наявності правових гарантій, які закріплюють можливості

впливу на процес ухвалення рішень, участь у законодавчій діяльності, а також надають можливість вільного вираження своїх позицій. Ці гарантії мають бути чітко визначені на законодавчому рівні, що дозволить створити умови для ефективного функціонування опозиції.

Однак, у контексті політичної нестабільності та соціальних викликів у 2022-2023 рр., питання правових гарантій діяльності парламентської опозиції набуло особливої актуальності. Виникає необхідність оцінити наявні правові механізми, що забезпечують діяльність опозиції, їх відповідність європейським стандартам та практикам, а також розробити рекомендації для нормативно-правової бази у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правових гарантій діяльності парламентської опозиції в Україні стала об'єктом дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених. Дослідження нормативно-правового визначення опозиції як політичного інституту, ролі та статусу політичної здійснили О. Бандурка, І. Берназюк, С. Бондар, В. Веренько, Н. Вінничук, К. Ірха, І. Зарицька, Г. Зеленько, О. Зозуля, В. Кампо, Ю. Ключковський, В. Ковальчук, О. Кукуруз, М. Оніщук, О. Петришин, Н. Піскарьова, В. Погорілко, О. Совгиря, Т. Ткаченко, В. Шаповал та інші. Вчені зосереджували свою увагу на вивченні конституційно-правового регулювання статусу парламентської опозиції, її політичного значення у функціонуванні демократичної системи та механізмів контролю за діяльністю парламентської більшості й уряду.

Проте, слід зауважити, що сучасний період (2022-2023 рр.) є особливим через дію правового режиму воєнного стану, введеного у зв'язку з повномасштабною агресією Російської Федерації проти України. Це створило нові виклики для функціонування парламентської опозиції, оскільки її діяльність зазнає обмежень з міркувань національної безпеки, а правові гарантії потребують перегляду з урахуванням викликів воєнного часу. Водночас, правова наука поки що не приділяє достатньої уваги аналізу особливостей діяльності парламентської опозиції в умовах воєнного стану, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження парламентської опозиції в Україні, її правових гарантій діяльності в умовах воєнного стану є одним із важливих питань, що потребують дослідження.

Формулювання цілей статті. Комплексний аналіз правових гарантій діяльності парламентської опозиції в Україні в умовах воєнного стану у 2022-2023 рр., визначення основних проблем та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавчого забезпечення діяльності опозиції.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Демократичний процес та динаміка демократизації політичної системи в цілому безпосередньо пов'язані з діяльністю парламентської опозиції в країні. В Україні наявні певні правові гарантії діяльності парламентської опозиції закріплені у спеціальних законодавчих актах, які регулюють організацію та діяльність Верховної Ради України. Зокрема, згідно зі статтею 80 Конституції України, передбачається незалежність народних депутатів у здійсненні депутатських повноважень. «Народні депутати не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання в парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образи чи наклеп» [1]. Таким чином, Конституція закріплює гарантії свободи політичної діяльності депутатів, у тому числі представників опозиційних фракцій, що дає змогу їм вільно і без страху висловлювати власну політичну позицію.

Водночас Конституція містить положення, які гарантують свободу політичної діяльності. Стаття 15 визначає, що суспільне життя ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності [1]. Це конституційне положення є правовою основою для плюралізму думок і поглядів у парламенті, створюючи умови для існування та ефективного функціонування опозиції.

Відповідно до статті 34 Конституції України, кожному гарантується право на свободу думки та слова, вільне вираження своїх поглядів та переконань, що на практиці слугує юридичним захистом для представників парламентської меншості, які критикувати дії парламентської більшості або влади без остраху політичних репресій [1]. Окрім цього, стаття 36 передбачає, що «громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів» чим прямо створює правову базу для формування фракцій та груп, у тому числі опозиційних, у Верховній Раді [1].

Стаття 83 Конституції України передбачає формування коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді, що опосередковано визнає наявність парламентської меншості, яка не увійшла до складу коаліції і автоматично набуває статусу парламентської опозиції [1]. Таке закріплення статусу меншості є важливою передумовою для її легітимної політичної діяльності та контролю за урядом.

Важливим інструментом парламентського контролю, який є доступним також і для опозиційних депутатів, виступає право створювати тимчасові слідчі комісії Верховної Ради відповідно до статті 89 Конституції [1]. Завдяки цьому механізму опозиція має змогу здійснювати контроль за виконавчою владою, досліджувати резонансні

суспільні питання та публічно представляти результати власних розслідувань.

Разом із тим, спеціальні гарантії діяльності парламентської опозиції визначаються також Регламентом Верховної Ради України, який має статус спеціального закону та регулює внутрішню організацію парламентської діяльності. Зокрема, відповідно до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», депутатські фракції мають право вносити альтернативні законопроекти та поправки до законодавчих ініціатив, запропонованих парламентською більшістю або урядом. Така законодавча можливість є важливим механізмом вираження політичної позиції опозиції та дієвим інструментом контролю за рішеннями більшості, які ухвалюються парламентом [2]. Як зазначає дослідниця конституційного права О. Совгіря, саме завдяки механізму альтернативних законопроектів та поправок опозиційні фракції отримують можливість суттєво впливати на процес прийняття рішень та забезпечують баланс політичних сил у парламенті, що, у свою чергу, сприяє демократизації парламентських процедур і розвитку плюралізму [3, с. 16]. Парламентська опозиція, як суб'єкт законодавчої ініціативи шляхом внесення альтернативних законопроектів та поправок до законодавчих ініціатив реалізують своє конституційне право.

Закон України «Про статус народного депутата України» також передбачає суттєві механізми забезпечення діяльності парламентської опозиції. Зокрема, відповідно Закону, народні депутати мають право подавати депутатські запити та депутатські звернення до органів державної влади та їхніх посадових осіб із питань, що належать до сфери компетенції цих органів. Це право є важливим інструментом парламентського контролю та дозволяє опозиційним депутатам оперативно реагувати на дії уряду, вимагати інформацію або пояснення щодо актуальних питань суспільно-політичного життя [4].

Як зазначає О. Бандурка, Верховна Рада України перебуває на етапі своєї інституційної та функціональної розбудови, адаптації до зарубіжного досвіду парламентаризму, зокрема дослідниця наголошує на наявності позитивних тенденцій щодо поступового переходу конституційно-правових засад і парламентської практики до умов триваючого воєнного стану [5, с. 145].

Водночас в Україні відсутнє чітке юридичне визначення поняття «парламентська опозиція», що значно ускладнює ефективний правовий захист її діяльності. Це спричиняє ситуацію, коли представники парламентської меншості змушені діяти в умовах нормативної невизначеності та юридичних прогалин, які створюють ризики для демократії та правової держави. Зокрема, через відсутність чітких законодавчих норм, що визна-

чають статус парламентської опозиції, створюється нерівноправне становище для її діяльності, знижуючи ефективність її контрольних функцій та можливостей впливу на парламентські процеси [6, с. 8].

Про необхідність чіткого визначення статусу парламентської опозиції у законодавстві неодноразово наголошували інші науковці. Так, М. Пивовар підкреслює, що законодавче закріплення статусу опозиції повинно передбачати конкретні гарантії її діяльності, серед яких виділяються такі права, як можливість обіймання керівних посад у парламентських комітетах і комісіях, участь в організації парламентських слухань, а також інструменти контролю за діяльністю уряду та інших органів виконавчої влади [7, с. 393]. Відсутність цих механізмів, на думку автора, призводить до обмеження можливостей опозиції ефективно виконувати свої контрольні функції та впливати на процес прийняття рішень у парламенті.

Подібні погляди висловлює також Ю. Якименко, який наголошує на тому, що важливим елементом забезпечення діяльності парламентської опозиції є створення спеціального закону, який би визначав її статус, права, гарантії та відповідальність. Ю. Якименко зазначає, що існуюча ситуація, коли правовий статус парламентської опозиції визначається переважно регламентними актами Верховної Ради, не забезпечує належного рівня правового захисту її діяльності та створює можливість для маніпуляцій з боку парламентської більшості [8].

Крім того, О. Зозуля підкреслює, що відсутність єдиного законодавчого акту, який би регулював статус парламентської опозиції, значно ускладнює реалізацію принципу політичного плюралізму та прозорості парламентської діяльності в Україні. В той час як, наявність спеціального закону спонукало б до встановлення чітких правил діяльності опозиційних фракцій, їхніх прав та обов'язків, а також механізмів реалізації парламентського контролю [9, с. 22].

Отже, незважаючи на наявність базових правових гарантій діяльності депутатів, на думку більшості дослідників, чинне законодавство України потребує суттєвого вдосконалення шляхом чіткого нормативного визначення поняття «парламентська опозиція» та закріплення додаткових механізмів її юридичного захисту.

В умовах воєнного стану в Україні у 2022-2023 рр. правові гарантії діяльності парламентської опозиції зазнали суттєвих змін та обмежень. Прийняття рішень, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки, централізацією державної влади та посиленням контролю за інформаційним простором, значно вплинуло на діяльність опозиційних політичних сил.

20 березня 2022 р. Рада національної безпеки і оборони України ухвалила рішення про призупинення діяльності 11 політичних партій, які мали зв'язки з російською федерацією або висловлювали проросійські позиції. Серед них такі політичні сили, як «Опозиційна платформа – За життя» (ОПЗЖ), «Партія Шарія», «Наші», «Опозиційний блок», «Ліва опозиція», «Союз лівих сил», «Держава», «Прогресивна соціалістична партія України», «Соціалістична партія України», «Соціалісти» та «Блок Володимира Сальдо». Відповідне рішення було ухвалене на підставі Указу Президента України про введення воєнного стану в Україні, що обмежило можливості цих партій здійснювати свою діяльність у парламенті та на місцях [10].

Подальші заходи, спрямовані на заборону діяльності політичних партій, реалізовувалися через судові рішення. Наприклад, 20 червня 2022 р. Восьмий апеляційний адміністративний суд у Львові ухвалив рішення про заборону діяльності партії ОПЗЖ, яка на той момент була другою за чисельністю фракцією у Верховній Раді України. Це рішення призвело до суттєвих змін у політичній конфігурації парламенту, зменшивши кількість опозиційних депутатів, здатних забезпечувати парламентський контроль за діяльністю уряду та парламентської більшості [11].

В умовах воєнного стану правові гарантії діяльності парламентської опозиції зазнали наступних обмежень:

1. Зменшення чисельності опозиції, відсутність чітко визначених норм, які б забезпечували представництво опозиційних сил у парламенті.

2. Обмеження доступу до інформації. У зв'язку з необхідністю забезпечення національної безпеки, доступ до певної інформації, яка стосується діяльності органів влади, був обмежений. Наприклад, Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні» передбачає обмеження прав і свобод громадян, у тому числі права на доступ до інформації [12]. Водночас, положення статті 17 Закону України «Про статус народного депутата України» [4], яка надає право на депутатські запити та звернення, у практиці воєнного стану застосовуються із суттєвими обмеженнями, оскільки багато інформації не може бути надано через державну таємницю.

3. Ускладнення законодавчого процесу. Через спрощення процедури ухвалення законопроектів та прийняття рішень у прискореному порядку, опозиційні депутати мали обмежені можливості вносити поправки або пропонувати альтернативні законодавчі ініціативи. Згідно з Постановами Верховної Ради України у березні 2022 р., закони ухвалювалися за скороченою процедурою, що не передбачало детального розгляду поправок від опозиційних фракцій. Це зменшувало можливість опозиції впливати на законотворчий процес.

4. Централізація державної влади. Уряд отримав розширені повноваження щодо управління державою під час воєнного стану. Наприклад, Кабінет Міністрів України на підставі Указу Президента України ухвалював рішення про запровадження обмежувальних заходів, що стосувалися діяльності опозиційних партій, ЗМІ та громадських організацій. Це призводило до обмеження можливостей парламентської опозиції здійснювати свої контрольні функції [13].

5. Відсутність спеціального закону «Про парламентську опозицію». За відсутності чіткого законодавчого акту діяльність парламентської опозиції регулюється лише загальними нормами Конституції та окремими статтями спеціальних законів, зокрема «Про Регламент Верховної Ради України» [2].

Умови воєнного стану лише загострили проблему, оскільки опозиція опинилася у нерівноправному становищі під час виконання своїх контрольних функцій. Як зазначає В. Ковальчук, прийняття спеціального закону дозволило б чітко визначити права опозиції, зокрема її доступ до інформації, можливість здійснення контрольних функцій та реалізації альтернативних законодавчих ініціатив [6, с. 5].

Отже, у 2022-2023 рр. правові гарантії діяльності парламентської опозиції були значно обмежені через воєнний стан та прийняття рішень, які мали на меті забезпечення державної безпеки. Ці обмеження включають ускладнення процесу законодавчої діяльності, обмеження доступу до інформації, відсутність спеціального закону про парламентську опозицію.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, аналіз правових гарантій діяльності парламентської опозиції в Україні у 2022-2023 рр. свідчить про наявність низки проблем, пов'язаних з недостатнім законодавчим регулюванням її статусу, а також з обмеженнями, що виникли в умовах воєнного стану.

В умовах війни держава має забезпечити баланс між потребами національної безпеки та збереженням демократичних принципів управління, одним з яких є ефективне функціонування парламентської опозиції. Відсутність спеціального закону який регулює діяльність парламентської опозиції негативно вплине на процеси демократизації в державі. Діяльність парламентської меншості та парламентської більшості регулюються переважно загальними положеннями Конституції та окремими нормами спеціальних законів, що не завжди враховують особливості діяльності опозиційних сил у кризових умовах. Так, зміни в правовому аспекті діяльності парламентської опозиції, розширення прав та гарантій опозиції підвищать

ефективність взаємодії з урядом та сприятиме пришвидшенню процесів демократизації.

Для забезпечення ефективного функціонування парламентської опозиції в Україні доцільно вжити ряд заходів:

1) Прийняти спеціальний Закон України «Про парламентську опозицію», який закріпить правовий статус та гарантії опозиції, її функції та механізми діяльності. Закон сприятиме закріпленню права опозиції на керівництво парламентськими комітетами, що контролюють виконання бюджету, правопорядок та інші важливі сфери.

2) Забезпечити доступ до інформації з чіткими процедурами отримання, що не становить державної таємниці.

3) Встановити порядок розгляду альтернативних законодавчих ініціатив, внесених опозиційними депутатами в парламентських комітетах та пленарних засіданнях [14].

4) Розширити права опозиції на парламентський контроль, зокрема, передбачити можливість створення тимчасових слідчих комісій за ініціативою опозиційних фракцій, забезпечити право опозиційних депутатів здійснювати контроль за діяльністю органів виконавчої влади та ініціювати парламентські розслідування з найбільш резонансних питань [15].

5) Запровадити обов'язок парламентської більшості враховувати пропозиції та поправки опозиційних фракцій, забезпечити участь опозиційних фракцій у роботі спеціальних парламентських комітетів та комісій, які розглядають питання національної безпеки та зовнішньої політики, що дозволить забезпечити врахування позицій опозиції у процесі ухвалення державних рішень.

6) Уточнити законодавство щодо обмежень доступу до інформації, встановлених у зв'язку з воєнним станом, забезпечити можливість опозиції отримувати необхідну інформацію для здійснення парламентського контролю, визначити процедури оскарження випадків відмови у наданні інформації та запровадити механізми для розгляду таких скарг.

7) Посилити юридичні гарантії діяльності парламентської опозиції, зокрема, передбачити відповідальність посадових осіб за порушення прав опозиції, включаючи обмеження на виступи, відмову у наданні інформації або ігнорування альтернативних законодавчих ініціатив, а також встановити порядок застосування санкцій за порушення прав опозиції у разі доведених фактів правопорушення.

8) Залучити експертів Ради Європи, Венеціанської комісії та інших міжнародних організацій для надання рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання діяльності парламентської опозиції, провести порівняльний аналіз законодавства країн Європейського Союзу, де права парламентської опозиції врегульовані на законодавчому рівні, та впровадити кращі практики в Україні [16].

Запропоновані заходи дозволять створити належні умови для функціонування парламентської опозиції навіть в умовах надзвичайних ситуацій, сприятимуть посиленню демократичних інститутів та забезпечать політичний баланс у державі. Це стане важливим кроком до підвищення якості державного управління, зміцнення принципів політичного плюралізму та забезпечення ефективного контролю за діяльністю уряду та парламентської більшості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 01.01.2020 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed%20200%20101#Text>.
2. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 18.05.2022 р. № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/ed%20220518#Text>.
3. Совгіря О. В. Правове регулювання статусу парламентської опозиції в Україні на сучасному етапі: проблеми та перспективи. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 2 (8). С. 13-21.
4. Про статус народного депутата України : Закон України від 20.05.2022 р. № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/ed%20220520#Text>.
5. Бандурка О. М. Рецензія на монографію О. І. Зозулі «Парламентська реформа в Україні: виклики та перспективи». *Форум права*. 2023. № 75(2). С. 144-146.
6. Ковальчук В. Б. Конституційно-правовий статус парламентської опозиції в країнах Центрально-Східної Європи та в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2022. № 1. С. 3-20.
7. Пивовар М. С. Опозиція як невід'ємний чинник демократичних перетворень у процесах правотворення в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 3 (35). С. 391-396.
8. Якименко Ю. В. Правовий статус парламентської опозиції в Україні: сучасний стан, проблеми, перспективи врегулювання. *Держава і право*. Серія : *Політичні науки*. 2017. Вип. 76. С. 127-143.
9. Зозуля О. І. Сучасний стан і проблеми правового статусу парламентської опозиції в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 7. С. 21-27.
10. Тищенко К. ВР остаточно заборонила діяльність проросійських партій. *УКРАЇНСЬКА ПРАВДА*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/3/7343743/>.

11. Терещук Г. Заборона проросійських партій: безпека країни чи імітація бурхливої діяльності?, *Радіо Свобода*, 22 червня 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zaborona-rosiya-partiyi-viynaokupatsiya/31909540.html>.
12. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
13. Черетун Д. Закон про опозицію: забаганка, інструмент маніпуляції чи необхідність? *Рух ЧЕСНО*. URL: <https://www.chesno.org/post/3842/>.
14. Про парламентську опозицію : проект Закону України від 15.09.2015 р. № 3061-1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH2D11AA>.
15. Наукова концепція правового регулювання правового статусу парламентської опозиції в Україні. *Дослідницька служба Верховної Ради України*. URL: https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterialsDocs/public_vl/concept_rz-publ/75729.html.
16. Регламентація діяльності парламентської опозиції (досвід країн Європейського Союзу, Латинської Америки та Японії). *Інформаційна довідка*. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29041.pdf>.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 321

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.41.18>

ПРОТИДІЯ ІДЕОЛОГІЧНОМУ СЕПАРАТИЗМУ ЧЕРЕЗ РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ¹

COUNTERING IDEOLOGICAL SEPARATISM THROUGH THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING

Вовк С.О.,

*доктор політичних наук, професор,**професор кафедри політології і міжнародних відносин**Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»*

У статті розглядається актуальна проблема протидії ідеологічному сепаратизму як одній із сучасних інформаційно-когнітивних загроз, що постають у контексті глобалізаційних процесів та стрімкого розвитку інформаційних технологій XXI ст. Доведено, що особливістю сучасних загроз є їх здатність швидко поширюватися через цифрові платформи, що суттєво ускладнює їх своєчасне виявлення та ефективну протидію. Особлива увага приділена аналізу сутності ідеологічного сепаратизму, який у сучасних умовах трансформувалася з традиційного політичного явища у потужну інформаційно-когнітивну загрозу, основною метою якої є маніпуляція свідомістю громадян, створення штучних ідентичностей і, як наслідок, підрив національної єдності та політичної стабільності держави.

Акцентовано увагу на тому, що традиційно сепаратизм розуміли переважно як прагнення певних груп до територіального або політичного відокремлення, рух, який спрямований або на повне відокремлення частини території держави з утворенням нового державного формування, або на отримання певним регіоном автономії на підставі національних, мовних чи релігійних особливостей. Поняття сепаратизму характеризувалося амбівалентністю: сепаратизм поставав як деструктивне суспільно-політичне явище, що несе загрозу територіальній цілісності держави, порушуючи її єдність і внутрішню стабільність, і як явище, яке може виконувати конструктивну функцію, слугуючи інструментом захисту та реалізації прав і свобод етнічних чи інших груп, які стикаються з різними формами дискримінації—політичною, економічною або культурною.

Автором визначено, що ідеологічний сепаратизм набуває особливо небезпечних форм саме через інформаційні кампанії та пропагандистські наративи, які створюють штучні лінії розмежування у суспільстві на основі етнічних, мовних, регіональних чи політичних ознак. У статті проведено аналіз конкретних прикладів використання таких технологій, зокрема на окупованих територіях України (Крим та Донбас), а також у зарубіжних країнах (Каталонія, Шотландія), що дозволяє краще зрозуміти глобальний масштаб і специфіку сучасних когнітивних конфліктів.

На підставі аналізу наукових досліджень автором обґрунтовано необхідність формування критичного мислення громадян як ключового засобу протидії когнітивним загрозам.

Визначено основні психолого-педагогічні механізми, що сприяють розвитку критичного мислення, зокрема: рефлексія, суперечність, аналіз через синтез, постановка запитань та інтеріоризація. Доведено, що використання цих механізмів дозволяє громадянам ефективніше розпізнавати пропаганду, фейки та дезінформацію, створюючи таким чином стійкість до ідеологічного сепаратизму.

Важливою складовою формування когнітивної стійкості суспільства визначено механізми забезпечення ефективності педагогічного процесу, серед яких зворотний зв'язок, довізначення учнівської задачі та динамічний розподіл ролей. Окреслені механізми сприяють закріпленню навичок критичного мислення у повсякденному житті громадян, дозволяючи останнім гнучко реагувати на інформаційні виклики.

Також у статті наголошується на важливості формування громадянської ідентичності та соціальної інтеграції через механізми ідентифікації та інтерналізації. Доведено, що формування єдиної національної ідентичності дозволяє ефективніше протистояти зовнішнім інформаційним загрозам та сприяє внутрішній когнітивній консолідації суспільства.

У висновках автор підкреслює, що комплексне застосування зазначених психолого-педагогічних та соціальних механізмів дозволяє не лише посилити індивідуальну когнітивну стійкість громадян, а й забезпечити стабільність держави перед обличчям інформаційно-когнітивних загроз, зокрема ідеологічного сепаратизму.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021.

Перспективами подальших наукових розвідок визначено необхідність поглибленого вивчення специфіки реалізації цих механізмів у різних країнах та культурних контекстах з метою вдосконалення національних стратегій інформаційної безпеки.

Ключові слова: сепаратизм, ідеологічний сепаратизм, гібридна війна, інформаційна безпека, когнітивна загроза, критичне мислення, ідентичності.

The article examines the topical issue of countering ideological separatism as one of the modern informational and cognitive threats emerging in the context of globalization processes and rapid development of information technologies in the 21st century. It is substantiated that a distinctive feature of contemporary threats lies in their capacity to rapidly spread through digital platforms, significantly complicating their timely detection and effective counteraction. Particular attention is devoted to analyzing the essence of ideological separatism, which in contemporary conditions has transformed from a traditional political phenomenon into a powerful informational and cognitive threat aimed primarily at manipulating public consciousness, creating artificial identities, and consequently undermining national unity and political stability of the state.

The author emphasizes that traditionally separatism has been predominantly perceived as aspirations of certain groups toward territorial or political separation—a movement aimed either at complete secession of a part of the state's territory with the formation of a new state entity or at gaining autonomy for a particular region based on national, linguistic, or religious characteristics. The concept of separatism is characterized by ambivalence: on one hand, it appears as a destructive sociopolitical phenomenon posing a real threat to territorial integrity, unity, and internal stability of the state; on the other hand, separatism can serve a constructive function as an instrument for safeguarding and realizing the rights and freedoms of ethnic or other groups subjected to various forms of discrimination, including political, economic, or cultural oppression.

The article highlights that ideological separatism acquires particularly dangerous forms due to targeted informational campaigns and propaganda narratives, which artificially generate lines of division in society based on ethnic, linguistic, regional, or political criteria. Specific cases illustrating the use of such cognitive technologies have been analyzed, particularly focusing on the occupied territories of Ukraine (Crimea and Donbas) as well as foreign contexts such as Catalonia (Spain) and Scotland (United Kingdom). This comparative analysis contributes to a deeper understanding of the global scale and peculiarities of modern cognitive conflicts.

On the basis of a comprehensive review of scholarly research the author substantiates the necessity of cultivating citizens' critical thinking as a key measure to counter cognitive threats. The article identifies principal psychological and pedagogical mechanisms that facilitate the development of critical thinking, specifically: reflection, contradiction, analysis through synthesis, questioning, and interiorization. It is proven that the implementation of these mechanisms enables citizens to more effectively identify propaganda, fake news, and disinformation, thereby fostering resilience against ideological separatism.

A significant component in the formation of societal cognitive resilience is identified through mechanisms ensuring the effectiveness of the educational process, among which feedback, specification of learning tasks by learners themselves, and dynamic role distribution play key roles. These outlined mechanisms contribute to embedding critical-thinking skills into everyday life, allowing individuals to respond flexibly to informational challenges.

Additionally, the article underscores the importance of forming civic identity and social integration via mechanisms of identification and internalization. It is demonstrated that establishing a unified national identity greatly enhances a society's capacity to withstand external informational threats and promotes internal cognitive consolidation.

In conclusion, the author stresses that a comprehensive application of the aforementioned psychological, pedagogical, and social mechanisms not only strengthens the individual cognitive resilience of citizens but also ensures the stability of the state against informational and cognitive threats, particularly ideological separatism. Prospects for further scientific research are seen in the necessity of in-depth exploration into the specific features of implementing these mechanisms across various countries and cultural contexts, aiming to improve national strategies for information security.

Key words: separatism, ideological separatism, hybrid warfare, information security, cognitive threat, critical thinking, identities.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси та швидкий розвиток інформаційних технологій суттєво змінили природу загроз, що постають перед державами та суспільствами у ХХІ ст. Серед таких загроз особливе місце займають когнітивні загрози, які здатні швидко поширюватися за допомогою сучасних цифрових платформ, що ускладнює в разі їх виявлення і протидію ним. Когнітивні загрози пов'язані не тільки з традиційними територіальними чи політичними вимогами певних груп, а й зі створенням штучних, маніпулятивних ідентичностей через інформаційний вплив на свідомість громадян. Однією з таких загроз постає ідеологічний сепаратизм, який спрямований на підірив політичної стабільності і внутрішньої єдності держави.

Отже, враховуючи зростання масштабів використання когнітивних маніпуляцій як інструменту

гібридних війн, наукове осмислення та продукування стратегій протидії ідеологічного сепаратизму як інформаційно-когнітивної загрози через розвиток критичного мислення громадян є не просто актуальним, а життєво необхідним завданням сучасних дослідників, освітян та політичних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження з проблем сутності явища, причин виникнення, різновиди та протидії сепаратизму знаходяться в площині політології, соціології, психології, педагогіки та юриспруденції. Зокрема, мова йде про дослідження таких науковців, як: І. Рафальський, В. Олішевська, М. Мосора, В. Андріяш, Д. Нагорна, Р. Ключник тощо.

Традиційно сепаратизм асоціювався переважно з територіальними та політичними прагненнями

певних груп до виокремлення. Науковий дискурс політичної науки щодо поняття сепаратизм та причин його виникнення представлений підходами розгляду сепаратизму як руху «за територіальне відокремлення певної частини держави з метою створення нового державного утворення або надання регіону автономії за національними, мовними чи релігійними ознаками. Сепаратизм є невід'ємною складовою сучасного політичного процесу, якій притаманні позитивні та негативні риси. Як негативне об'єктивне суспільно-політичне явище, сепаратизм зумовлює дезінтеграцію держави та становить реальну загрозу її територіальній цілісності. З іншого боку, цей феномен є засобом реалізації інтересів етносу, який зазнає політичної, економічної та культурної дискримінації...» [1].

На думку Х. Юськів, «...основу самого сепаратизму можна звести до отримання незалежності від центру, створення власної держави або можливості отримати привілейоване становище всередині централізованої держави, так звану широку автономію. Радикальність вимог при сепаратизмі обумовлюється географічним положенням, жорсткістю і ієрархічністю внутрішньо регіонального суспільства, економічним і соціальним становищем даного регіону на по-точний момент, а також від сили центральної влади. Ідеологія сепаратизму повинна спиратися на історичний досвід незалежності нації, що мала місце в даному регіоні. Якщо такої немає, то слід шукати опору в незалежності ідентичних територій або близьких за походженням етносів...» [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні сепаратизм дедалі активніше набуває ідеологічного й когнітивного характеру, коли головним полем бою стає людська свідомість, а не територія чи політичні інституції, що створює нові виклики для національної безпеки, вимагаючи переосмислення не тільки підходів до інформаційної безпеки, а й стратегій протидії загрозам і формування національної консолідації. Мова йде про протидію саме ідеологічному сепаратизму як інформаційно-когнітивній загрозі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначити роль розвитку критичного мислення громадян як ефективного засобу протидії ідеологічному сепаратизму як когнітивній загрозі національній безпеці держави. Завдання статті відповідають поставленій меті: розкрити сутність ідеологічного сепаратизму як інформаційно-когнітивної загрози сучасного суспільства; охарактеризувати основні механізми поширення ідеологічного сепаратизму в інформаційному просторі; визначити психолого-педагогічні механізми розвитку критичного мислення як засобу захисту від когнітивних загроз, зокрема

ідеологічного сепаратизму; проаналізувати практичні підходи до формування критичного мислення в освітніх та соціальних ініціативах України та за кордоном, які сприяють протидії ідеологічному сепаратизму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідеологічний сепаратизм – це створене розмежування суспільства за мовними, етнічними, регіональними, релігійними чи політичними ознаками, яке здійснюється переважно через цілеспрямовані інформаційні кампанії, пропаганду та маніпуляцію свідомістю. «Ідеологічний сепаратизм ґрунтується на пріоритеті регіональних інтересів над загальнодержавними та поширенні «місцевої» ідеології, яка протистоїть громадянській єдності...» [3]. Ідеологічний сепаратизм як когнітивна загроза проявляється в цілеспрямованих інформаційних кампаніях, що формують у суспільстві штучні лінії розмежування за мовною, етнічною, культурною, релігійною чи регіональною ознаками. При цьому ключовою мішенню стають когнітивні функції громадян – їхні уявлення, переконання, цінності та ідентичності. Таким чином, сепаратизм трансформується із фізичної загрози на когнітивну, що може підривати національну єдність держави, навіть без безпосередньої реалізації територіального відокремлення.

Дослідження Тараненко Г. [4] надають можливість зафіксувати, що когнітивна загроза має на меті заволодіти «серцями і умами» людей, використовуючи для цього різноманітні маніпулятивні технології–дезінформацію, пропаганду, фейкові новини, які впливають на раціональність та критичність мислення громадян. Саме в цьому контексті слід розглядати ідеологічний сепаратизм: через поширення маніпулятивних наративів створюються умови для формування альтернативних, штучних, часто радикальних ідентичностей, які вступають у конфлікт з офіційною державною ідентичністю.

Прикладом ідеологічного сепаратизму як інформаційно-когнітивної загрози стала ситуація з агресією росії проти України. Здовго до 2014 року росія активно використовувала когнітивні технології для підтримки та поглиблення сепаратистських настроїв серед мешканців Криму, Донбасу та півдня України. «Починаючи з 2008 року процеси сепаратизму в Україні посилюються через мережу некомерційних організацій Російської Федерації, які фінансуються через державний фонд РФ під назвою «Русский мир». У період з 2008 по 2014 рр. в Україні вже працює 14 «Русских центров», які є партнерськими організаціями фонду «Русский мир». Діяльність некомерційних організацій з РФ в Україні була направлена на просування ідеології «Русского мира» в південно-східних регіонах України. Ці центри були розташовані в центральних та південно-східних

регіонах України, вони вели діяльність у вигляді просвітницьких заходів серед громадськості. Така діяльність була направлена на просування ідеології «Русского мира», виховування майбутніх агентів впливу в громадському та політичному житті України, а також формувала ідеологічний фундамент для політичної підтримки проросійських політичних діячів в Україні» [5].

А вже після 2014 р. пропагандистські медіа окупованих територій створювали штучні нарративи про «народ Донбасу», як окрему ідентичність, «утиски російськомовних», «нацистську владу в Києві» тощо. Внаслідок цього частина населення була когнітивно ізольована від загальноукраїнського інформаційного простору і опинилася в стані «інформаційного гетто», що призвело до глибокого когнітивного розколу суспільства.

Технології ідеологічного сепаратизму застосовувались у інших країнах в певних регіонах, як-от: Каталонії (Іспанія), Шотландії (Велика Британія), де зусилля сепаратистських рухів суттєво підсилювалися через когнітивні маніпуляції та створення інформаційних кампаній у соціальних мережах. Проксі-медіа та мережі ботів активно підтримували сепаратистські настрої, поширюючи недостовірну інформацію та провокуючи суспільну напругу й недовіру до центральної влади цих країн. Так, в Шотландії «...під час проведеного в усіх шотландських регіонах опитування у серпні 2019 р. готовність проголосувати за незалежність від Великобританії на черговому референдумі висловили більше 50% громадян, особливо молодь, тоді як під час референдуму у вересні 2014 року більше половини виборців не підтримали незалежності Шотландії» [6], а «...1 жовтня 2017 року на території Каталонії відбувся референдум, у якому за незалежність проголосували близько 90%, а проти незалежності близько 8% громадян. При цьому явка склала всього 43% громадян» [7]. Такі результати в Шотландії обумовлені тим, що у процесі підготовки референдуму щодо незалежності Шотландії зафіксовано активність акаунтів, які просували сепаратистські та антибританські нарративи. Згодом аналогічні технології були використані і під час Brexit, спрямовуючи інформаційні потоки на підлив єдності британського суспільства. В свою чергу результати в Каталонії були віддзеркаленням потужної інформаційної кампанії, які відбувалися через штучно створені мережі акаунтів у соцмережах поширювали маніпулятивні меседжі та створювали відчуття масової підтримки ідеї сепаратизму.

Ідеологічний сепаратизм як інформаційно-когнітивна загроза має подвійний ефект: по-перше, він безпосередньо дестабілізує внутрішньополітичну ситуацію через формування штучних ідентичностей та поляризацію суспільства; по-друге, він створює тривалу когнітивну дезорієнтацію

громадян, що робить суспільство менш стійким до зовнішніх та внутрішніх криз і конфліктів.

Протидія ідеологічному сепаратизму повинна базуватися на комплексному підході, включаючи розвиток критичного мислення, медіаграмотності, державні програми інформаційної інтеграції, а також постійну роботу з деконструкції сепаратистських нарративів.

У контексті цього, одним із найефективніших інструментів протидії є розвиток критичного мислення громадян. За М.М. Починковою та С.О. Бадер [8], критичне мислення формується через три основні групи психолого-педагогічних механізмів, які дозволяють розглянути розвиток критичного мислення як стратегію протидії ідеологічному сепаратизму.

Складники психологічних механізмів (рефлексія, суперечність, аналіз через синтез, постановка запитань та інтеріоризація) відображають когнітивні процеси, які дозволяють громадянами свідомо аналізувати, оцінювати й ефективно використовувати інформації.

Психологічні механізми розвитку критичного мислення включають рефлексію, суперечність, аналіз через синтез, постановку запитань та інтеріоризацію. Рефлексія як усвідомлення особистістю власних когнітивних установок дозволяє особистості критично аналізувати свої переконання та інформацію, яку вона отримує з навколишнього світу. Прикладом успішного використання рефлексії в українських закладах освіти є застосування техніки рефлексивного щоденника, коли здобувачі аналізують отриману інформацію щодо війни, дезінформації та її джерел, усвідомлюючи мотиви авторів, що сприяє розвитку критичного підходу до сприйняття інформації. Суперечність як механізм критичного мислення передбачає виникнення когнітивного дисонансу, що спонукає особистість до аналізу та порівняння різних позицій та точок зору. В українських університетах після 2014 р. активно почали впроваджувати дискусії та дебати з питань гібридної агресії та інформаційних маніпуляцій, що дозволило студентам самостійно розпізнавати стратегії пропаганди та краще орієнтуватися в складних інформаційних потоках. В свою чергу, аналіз через синтез полягає у розбитті складних питань на окремі частини з метою їх подальшого узагальнення, що допомагає сформувати цілісну та системну картину ситуації. Такий підхід активно застосовується в Україні через проєкти на кшталт StopFake, де складна дезінформація розбирається по елементах та спростовується через детальний аналіз конкретних фактів. Важливим також є механізм постановки запитань, що дозволяє виявляти маніпуляції та пропагандистські твердження. Його ефективність підтверджується освітніми програмами «Медіаграмотність для громадян» в Україні та Литві, в рамках яких

акцентується увага на формуванні навичок правильного запитування про джерела інформації, її контекст і мотиви поширення. Нарешті, інтеріоризація передбачає засвоєння та внутрішнє прийняття нових мисленнєвих стратегій, завдяки чому громадяни можуть самостійно застосовувати здобуті навички у повсякденному житті, підвищуючи власну стійкість до маніпулятивних інформаційних впливів. Таким чином, комплексне використання зазначених психологічних механізмів забезпечує формування ефективного критичного мислення громадян, здатних протистояти інформаційним загрозам, зокрема ідеологічному сепаратизму.

Складові забезпечення ефективності педагогічного механізму у розвитку критичного мислення включають такі ключові компоненти, як зворотний зв'язок, довіднення учнівської задачі та динамічний розподіл ролей. Зворотний зв'язок відіграє важливу роль у процесі оцінювання успішності застосування навичок критичного мислення, оскільки дозволяє людині отримати інформацію щодо правильності своїх дій та підходів до аналізу інформації. Так, у США та Канаді широко використовуються освітні платформи, такі як MediaSmarts, які надають громадянам оперативний зворотний зв'язок щодо того, наскільки ефективно вони розпізнають маніпулятивні техніки у медійних повідомленнях та новинах. Механізм довіднення учнівської задачі дозволяє особистості самостійно формулювати цілі щодо отримання інформації, тим самим стимулюючи внутрішню мотивацію до навчання та розвитку критичного мислення. В Україні ця методика активно застосовується в рамках тренінгів з медіаграмотності, де учасники самостійно визначають власні цілі та завдання у сфері протидії дезінформації, що посилює їхню активну позицію та відповідальність за власний інформаційний вибір. Динамічний розподіл ролей є ще одним ефективним механізмом, що дозволяє громадянам практикувати навички критичного мислення, беручи на себе різні ролі (наприклад, експерта, журналіста або аналітика). Подібний досвід успішно реалізується у Фінляндії, де в навчальних процесах учні регулярно змінюють свої ролі при аналізі медіаінформації, що значно посилює їхню здатність критично оцінювати повідомлення, виявляючи приховані маніпуляції та пропагандистські наративи. Всі зазначені складові педагогічного механізму в комплексі забезпечують ефективну основу для протидії когнітивним загрозам, зокрема й ідеологічному сепаратизму та інформаційним маніпуляціям.

Механізми формування громадянської ідентичності та соціальної інтеграції, що включають ідентифікацію та інтерналізацію, є надзвичайно важливими для забезпечення суспільної згурто-

ваності й протидії ідеологічному сепаратизму. Ідентифікація передбачає процес ототожнення особистості з певним національним, історичним та культурним контекстом, що допомагає формувати стійке почуття приналежності до своєї держави та суспільства. Це особливо актуально в умовах активних інформаційних та когнітивних атак, коли агресори намагаються штучно створити альтернативні ідентичності, що суперечать загальнонаціональним. В Україні цей механізм активно реалізується через різноманітні державні та громадські проекти, які спрямовані на популяризацію української історії, культури та сучасних досягнень і відіграють ключову роль у посиленні загальноукраїнської ідентичності.

Інтерналізація, зі свого боку, є механізмом, який забезпечує засвоєння громадянами певних цінностей та норм, які надалі стають внутрішніми орієнтирами їхньої поведінки та мислення. Зокрема, важливим аспектом є засвоєння громадянами цінностей критичного мислення та національної єдності, що сприяє формуванню внутрішньої стійкості проти маніпуляцій. Такий механізм успішно застосовується, наприклад, у країнах Балтії, де після 2014 р. на державному рівні було запроваджено комплексні програми громадянської освіти, що включають поглиблену медіаосвіту, критичне мислення та виховання поваги до демократичних і громадянських цінностей. Завдяки цим програмам громадяни країн Балтії змогли значно підвищити свою когнітивну стійкість та здатність опиратися пропагандистським наративам ззовні. У такий спосіб, комплексна реалізація зазначених механізмів формування громадянської ідентичності та соціальної інтеграції сприяє зміцненню суспільної згуртованості й ефективному протистоянню ідеологічним загрозам.

Взагалі можна погодитися з М. Гавліком, що ключовими завданнями критичного мислення повинні стати «...побудова особистого когнітивного захисту на індивідуальному рівні через розуміння своїх когнітивних вразливостей і розвиток здатності розпізнавати, коли агресор намагається здійснити когнітивну маніпуляцію...; створення когнітивної стійкості на рівні груп і суспільства шляхом зміцнення соціальної згуртованості. Це буде дуже важко, якщо врахувати, що суспільство сильно фрагментоване, а дедалі більше людей починає вірити у дезінформаційні наративи, які трактують дії їхньої власної країни як хибні, корумповані чи керовані іноземними агресорами або таємними урядами» [9].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, аналіз сутності ідеологічного сепаратизму як інформаційно-когнітивної загрози сучасного суспільства дозволяє констатувати, що головною метою цієї загрози є підірив національної єдності держави шляхом

створення штучних ліній розмежування у свідомості громадян. Основні механізми поширення ідеологічного сепаратизму базуються на цілеспрямованих інформаційних кампаніях, пропаганді та маніпуляціях, які активно використовують технології дезінформації, формування альтернативних ідентичностей і радикальних наративів.

Дослідження психолого-педагогічних механізмів розвитку критичного мислення, зокрема таких, як рефлексія, суперечність, аналіз через синтез, постановка запитань та інтеріоризація, свідчить, що їх комплексне використання здатне суттєво підвищити когнітивну стійкість громадян. Практичні підходи до формування критичного мислення, реалізовані як в Україні, так і за кордо-

ном підтверджують ефективність такого інструменту для протидії ідеологічному сепаратизму.

Механізми забезпечення ефективності педагогічного процесу забезпечують глибоке засвоєння громадянами навичок критичного мислення та їх ефективне застосування у реальних умовах інформаційного протистояння. Окрім того, визначені механізми формування громадянської ідентичності та соціальної інтеграції забезпечують необхідний фундамент для посилення внутрішньої єдності суспільства та його стійкості до когнітивних маніпуляцій.

Подальші наукові розвідки у цій сфері мають бути спрямовані на вивчення особливостей застосування зазначених механізмів в умовах різних країн та культурних контекстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Федунь О., Шаран О. Дефініції сепаратизму у науковому дискурсі. *Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини*. 2020. Випуск 48. С 127-136. DOI 10.30970/vir.2020.48.0.11042.
2. Юськів Х. Ідеологічна база сучасного сепаратизму. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Випуск 18. 2015.
3. Ляшенко О. Міф про «галицький сепаратизм»: витоки і підстави. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2017. Випуск 1 (87). URL: https://ipien.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/liashenko_mif.pdf.
4. Тараненко Г. Когнітивна безпека як вимір російсько-української війни. *Політологічний вісник*. № 92. 2024. DOI 10.17721/2415-881X.2024.92.371-382.
5. Мамонтова Е., Лисянський П. Інспірований сепаратизм як політичне явище та наукова категорія. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 70. <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.8>.
6. Філоненко І. М., Ріпа В. М. Сепаратизм у Великобританії: характеристика основних осередків. *Наукові записки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Географічні науки*. Суми, 2021. Т. 2. вип. 2. С. 117–124. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4782631>.
7. Місяйло Д. Феномен сепаратизму в політичній науці. *Міжнародний науковий вісник*. Випуск 1-2 (19-20). Ужгород. 2019. URL: <https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/30175/1/ФЕНОМЕН%20ПОНЯТТЯ%20СЕПАРАТИЗМУ%20В%20ПОЛІТИЧНІЙ%20НАУЦІ.pdf>.
8. Починкова М., Бадер С. Психолого-педагогічні механізми формування критичного мислення особистості. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 75. 2024. С.190–197. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/75.36>.
9. Марек Гавлік. Когнітивна війна має на меті змінити сприйняття світу, головне поле битви – людський мозок. Національний інститут психічного здоров'я. URL: <https://www.nudz.cz/uk/novini-ta-podiji/marek-gavlik-kognitivna-viina-maje-na-meti-zminiti-spriinjattja-svitu-golovne-pole-bitvi-ljudskii-mozok>.

СУТНІСТЬ ТА ФАКТОРИ АСИМЕТРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

THE ESSENCE AND FACTORS OF ASYMMETRY
IN INTERNATIONAL RELATIONS

Дерев'янюк І.П.,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій
Державного університету «Київський авіаційний інститут»

У статті розкрито сутність та фактори асиметрії міжнародних відносин як сталої структурної особливості між-державних відносин. Асиметрія, яка дає змогу одержувати властиві лише їй смислові відтінки, характеризується як відхилення чи відмінність властивостей та параметрів конкретного об'єкта від якогось стандарту, норми. Зазначено, що теорія асиметрії вважається науковим орієнтиром, яка доводить, що асиметричні відносини держав пов'язані не тільки з відносинами слабкий – сильний, заснованих на різниці потенціалів, а й з відмінностями у сприйнятті міжнародних проблем, з можливістю виникнення невірної сприйняттю через саму їхню структуру. Стратегічно важливим завданням для учасників асиметричної взаємодії є управління асиметричними відносинами. З'ясовано, що провідну роль у сприянні управлінню асиметричними відносинами відіграє дипломатія. Зазначено, що асиметрія в міжнародних відносинах залежить від базових (територіально-географічний і демографічний фактори) і динамічних факторів (політичний, військовий, економічний, технологічний, соціально-культурний фактори), які об'єктивно обумовлюють асиметрію самих відносин. Фундаментальні структури асиметрії міжнародних відносин формуються також під впливом суб'єктивних факторів. Усі ці фактори відіграють виняткову роль у встановленні відносин нерівності. Взагалі взаємодія цих факторів призводить до сукупної могутності держави. Визначальний вплив на логіку структурних взаємодій між акторами має силовий фактор. Сила як постійно діючий фактор асиметрії міжнародних відносин дає змогу реалізовувати широкі та розгалужені інтереси у міжнародному середовищі. Однією зі змінних, від якої залежить рівень асиметрії у відносинах між державами, є тип політичної системи країни. Поділ політичних систем на демократичні та авторитарні є індикатором виявлення рівня асиметрії між державами з різними політичними режимами.

Ключові слова: асиметрія, міжнародні відносини, фактори, асиметричні відносини, держава, Б. Уомак.

The article reveals the essence and factors of asymmetry of international relations as a permanent structural feature of interstate relations. Asymmetry, which makes it possible to obtain semantic nuances inherent only to it, is characterized as a deviation or difference of the properties and parameters of a specific object from some standard, norm. It is noted that the theory of asymmetry is considered a scientific reference point, which proves that asymmetric relations between states are connected not only with weak-strong relations, based on the difference in potentials, but also with differences in the perception of international problems, with the possibility of incorrect perception due to their very structure. A strategically important task for the participants of asymmetric interaction is the management of asymmetric relations. It was found that diplomacy plays a leading role in facilitating the management of asymmetric relations. It is noted that asymmetry in international relations depends on basic (territorial-geographical and demographic factors) and dynamic factors (political, military, economic, technological, socio-cultural factors), which objectively determine the asymmetry of the relations themselves. The fundamental structures of the asymmetry of international relations are also formed under the influence of subjective factors. All these factors play an exclusive role in establishing relations of inequality. In general, the interaction of these factors results in the aggregate power of the state. The factor of power has a decisive influence on the logic of structural interactions between actors. Power as a constant factor in the asymmetry of international relations makes it possible to implement broad and extensive interests in the international environment. One of the variables on which the level of asymmetry in relations between states depends is the type of political system of the country. The division of political systems into democratic and authoritarian is an indicator of the level of asymmetry between states with different political regimes.

Key words: asymmetry, international relations, factors, asymmetric relations, state, B. Womack.

Постановка проблеми. На тлі посилення гео-політичної турбулентності, нерівності між державами, зростання політичного та економічного тягаря, спричиненого асиметрією у відносинах між країнами, концепція асиметрії міжнародних відносин набуває особливо важливого теоретичного і практичного статусу. Це питання набуває ще більшої гостроти за умови зростання темпів політичних соціально-економічних змін, внаслідок чого посилюється асиметрія міжнародних відносин, зокрема їхніх суб'єктів.

Вивчення факторів, які генерують та активізують асиметрію міжнародних відносин, є досить дискусійним та найменш вивченим питанням, що насамперед пояснюється складністю самої природи асиметрії та виявлення її причин. Дана обставина актуалізує пошук наукового інструментарію для дослідження чинників асиметрії міжнародних відносин.

Крім того фактори асиметрії міжнародних відносин потребують аналізу не тільки з погляду механізму свого формування і функціонування, але і з точки зору їх теоретичного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження окремих аспектів асиметрії в міжнародних відносинах прямо або побічно розглядаються в працях багатьох політологів-міжнародників (К. Боулдінг, І. Галтунг, Г. Джексон, Л. Дітмер, Т. Лонг, К. Райт, К. Тейєр, Х. Токачян, Б. Уомак, Х. Харрісон, С. Чейз, І. Шнайдер, Я. Ейхлер, О. Дітріх, С. Козей, М. Мадей, З. Чекановський, П. Гавлічек, І. Павловський, вітчизняні – О. Гончаренко, М. Капітоненко, Н. Кравчук, Д. Лакішик, З. Міщук, Н. Осташ, Г. Перепелиця, І. Погорська, О. Потехін, М. Розумний, В. Фісанов).

Ці дослідження, безумовно, заслуговують на увагу, оскільки корисні для розуміння моделей співробітництва, причин конфліктів та типів поведінки держав в умовах слабкості чи переваги однієї зі сторін.

Попри істотну значущість наукового дослідження асиметрії міжнародних відносин – дефініювання поняття «асиметричні відносини», розкриття реальних факторів асиметрії – не є розв'язаними і до цього часу. І хоча кількість наукових публікацій з цієї проблематики невинно зростає, єдиного і цілісного уявлення щодо асиметрії міжнародних відносин та її найвагоміших особливостей досі не сформовано.

Зокрема, попри чималу зацікавленість тематикою, феномен асиметричних відносин у вітчизняному академічному дискурсі ще не набув належного поширення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета – визначити сутність асиметрії у міжнародних відносинах, встановити ключові фактори, що її зумовлюють, та оцінити її вплив на глобальну систему безпеки, міжнародну політику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Асиметрія як постійна структурна риса міжнародних відносин або характеристика окремих державних відносин є цінною і важливою сферою досліджень, яка використовується для вивчення як двосторонніх, так і багатосторонніх відносин країн з нерівнозначними потенціалами.

Асиметрія дає змогу одержувати властиві лише їй смислові відтінки. При конструюванні теоретичних положень необхідно виходити з вихідної позиції, згідно якої асиметрія і симетрія – це ключові поняття, що відображають форми прояву симетричних і асиметричних ефектів і у сукупності вписуються у сучасну концепцію багатопольної системи.

В процесі поліаспектного пізнання міжнародних відносин слід усвідомити, що у всесвіті міжнародних феноменів не існує перманентної стійкості і стабільності. Все перебуває в русі, здатне змінюватися в часі і переходити у свою протилежність: симетрія переходить в асиметрію. Тобто ці два поняття, нерозривно пов'язані між собою, є відносними і змінними.

Асиметрію у формально-логічному плані можна охарактеризувати як відхилення чи відмінність властивостей та параметрів конкретного об'єкта від якогось стандарту, норми. Асиметрія нав'язує себе більше як шлях для розуміння природи нерівності між учасниками взаємодії, що зрештою дає змогу створити символічну модель асиметричних відносин [1].

Непропорційність кількісних і якісних показників, порушення пропорцій і співмірності окремих її складових виводять міжнародні відносини на рівень асиметричних, відображаючи логічність їх конструкції.

Безсумнівно, асиметрія має згубні концептуальні конотації, що пов'язано з порушенням симетрії у відносинах. Фактичні ефекти асиметрії когнітивно обтяжливі насамперед для слабкішої сторони [2]. Концепція асиметрії має пояснити за рахунок чого співвідношення між суб'єктами впливає на відносини між акторами і чому вони можуть набувати асиметричної форми. Аналіз асиметричних відносин повинен зосередитися на інтересах, порядку денному, стратегії, взаємодії та результатах [3].

Теорія асиметрії, розроблена американським політологом Б. Уомаком – це не тільки послідовне відображення характеру відносин, побудоване навколо аналізу впливу відмінностей у потенціалах країн на міжнародні взаємодії, а й свого роду ревізійоністська інтерпретація існуючих теорій міжнародних відносин [4; 5; 6].

Теорія асиметрії вважається науковим орієнтиром, яка доводить, що асиметричні відносини держав пов'язані не тільки з відносинами слабкий – сильний, заснованих на різниці потенціалів, а й з відмінностями у сприйнятті міжнародних проблем, з можливістю виникнення невірної сприйняття через саму їхню структуру (А, як правило, помиляється через недостатню увагу, а Б, як правило, помиляється через надмірну увагу) [5, с. 6].

Б. Уомак у своїх дослідженнях, присвячених асиметрії в міжнародних відносинах, не ставить під сумнів цінність сталого співробітництва та регулюючу роль міжнародного права. Він припускає парадоксальну рівність партнерів із нерівними потенціалами та розбудову взаємовідносин у мінливих ситуаціях. Тобто асиметричні відносини можуть парадоксальним чином створювати основи стабільної співпраці та підвищити передбачуваність поведінки асиметричних акторів [7; 8].

У результаті Б. Уомак сприймає асиметрію як певну особливість, яка не створює явного ефекту у відносинах панування-підпорядкування. Ефекти асиметрії проявляються певним чином у процесі узгодження залежностей, при якому обидві сторони бояться втратити простір для маневру. Фак-

тично вони співпрацюють для досягнення угоди [9].

За твердженням Б. Уомака сильніша сторона неспроможна диктувати умови відносин слабшій. Але такий підхід радше виглядає обнадійливим тому, що необхідно враховувати різні фактори впливу на характер відносин, який залежить насамперед від співвідношення сил. Так відносини Китаю з суміжними країнами і географічно віддаленими мають асиметричний характер. Китай як висхідна авторитарна сила, використовуючи свій економічний потенціал як інструмент впливу, вимагає від них покірної поведінки, що загрожує їхнім інтересам і визначає в цілому структуру асиметричних відносин [4; 10; 11; 6].

Під кутом реальної політики більша і менша держави у цілому взаємодіють не на рівних, попри те, що на сучасному етапі всі суверенні держави вважаються рівними. В асиметричних відносинах очевидний розрив у силі між суб'єктами призводить до того, що слабкіший (Б) хоч і буде отримувати певні вигоди від співпраці із сильнішим (А), проте проявів асиметрії у відносинах буде украй складно уникнути (яскравим прикладом можуть слугувати відносини Китаю із сусідніми країнами). Крім того слабкіша сторона може стати заручником геополітичних устремлінь сильнішої держави (претензії КНР на майже всю акваторію Південно-Китайського моря, водночас Пекін стверджує, що прагне вирішувати морські суперечки з іншими країнами шляхом дипломатичного діалогу, але не дозволить зазіхати на свій суверенітет).

Кожна проблема для слабкішої держави у двосторонніх відносинах з домінуючим партнером стає для неї пропорційно більшою, ніж для сильнішої. Це, безумовно, підкреслює вразливість слабкішої сторони і її нездатність протидіяти на рівних сильнішій [4].

В асиметричних відносинах сильніша сторона має більше можливостей та інструментів впливу, який досить часто асоціюється з силою, що дає можливість істотно впливати на поведінку інших учасників міжнародних відносин.

Показники могутності держави, що дають змогу з'ясувати її місце в ієрархії міжнародної системи, конфігурація співвідношення сил є важливими складовими для аналізу відносин між асиметричними за потенціалами акторами, але не зовсім достатніми, щоб в цілому змодельовати характер інтеракцій між ними.

Щоб отримати повне й точне уявлення про асиметрію відносин між акторами необхідно враховувати не лише параметри їх могутності, а й спроможність їх умілого використання для отримання максимальної вигоди. В асиметричній парі держав, яка володіє більшим потенціалом, не завжди вдається його повністю реалізувати [12; 13].

Чимало дослідників міжнародних відносин вважають, що більш сильні держави спроможні реалізувати свої власні інтереси та цілі на міжнародній арені. Проте наукові розвідки Б. Уомака, що закладають послідовно науково-теоретичну основу дослідження асиметрії міжнародних відносин, кидають виклик цьому трактуванню.

Стратегічно важливим завданням для учасників асиметричної взаємодії є управління асиметричними відносинами, яке потребує уникнення з обох сторін нагальних проблем у співпраці та вироблення довгострокових механізмів зближення позицій [4, с. 135].

Дипломатія як ефективний інструмент відіграє провідну роль у сприянні управлінню асиметричними відносинами. Теорія асиметрії передбачає, що інтерактивна поведінка може, врешті-решт, значним чином змінити ситуацію в бік війни або дружби з численними проміжними стадіями ворожнечі або співпраці [7].

Дипломатія є важливим фактором, за допомогою якого країни можуть наблизити очікування взаємної вигоди. Загальне вираження взаємної поваги та обмін офіційними візитами допомагає встановити приязну двосторонню політичну атмосферу, в якій алармістські інтерпретації поведінки інших сторін є менш ймовірними. Б. Уомак вважає, що найважливішим аспектом візитів держави є визнання важливості та стабільності двосторонніх відносин, а не вирішення певних проблем та укладання договорів шляхом зустрічей [4, с. 135].

Особиста дружба між лідерами хоча й є важливою, однак може бути лише тимчасовою перевагою. Б. Уомак стверджує: «Особиста дружба між лідерами – це, з одного боку, компенсація ризику їхньої неприхильності одне до одного, а з іншого – неминучої зміни співробітників». Він не наголошує на конкретних досягненнях чи особистих дружніх стосунках, але стверджує, що дипломатичний ритуал підтверджує стабілізаційний вплив історичної спадкоємності завдяки залученню обох лідерів до відкритого, хоча й загального дотримання стабільності [4, с. 136].

«Прагматизм» сильнішої сторони по відношенню до слабкішої, що зводиться до уникнення політичних жестів, контактів, важливих для менших партнерів, незначної кількості закордонних візитів (особливо на найвищому рівні) обмежує прямий діалог як інструмент стабілізації відносин між нерівнозначними партнерами.

Зворотний зв'язок, реакція меншого партнера, засновані на такій інтерпретації ситуації, можуть завдати чималої шкоди атмосфері взаємних контактів. Більший партнер несе більшу відповідальність, тоді як менший може понести великі збитки через прорахунки при створенні підґрунтя для спільних інтересів.

Згідно з положеннями «теорії асиметрії», слабший партнер не завжди має діяти відповідно до очікувань сильнішого. З іншого боку, сильніший не завжди хоче і може повною мірою скористатися джерелами своїх переваг.

Умови відносин між двома країнами (приміром гегемон та «вірний союзник») визначаються кількома постійними факторами. До них відносяться приналежність партнерів до демократичного світу, відданість цивілізаційним стандартам поведінки та загальній системі цінностей. Це полегшує взаємне спілкування та підвищує рівень довіри між країнами. До того ж державний суверенітет, який є основою сучасного міжнародного правопорядку, насамперед, вимагає стриманості при використанні джерел власної вигоди.

Розподіл інтересів та розширення варіантів поведінки можуть сприяти послабленню асиметричної взаємозалежності, що є характерною рисою асиметричних відносин. У результаті позиція слабшого партнера може підвищитися, ніж очікування сильнішого.

У контексті асиметричних відносин посилення значущості слабкішої держави та її власної привабливості у відносинах зі сильнішою державою сприятиме виправленню або послабленню асиметрії і стане для останньої необхідністю, а не питанням вибору.

Асиметрія у відносинах між державами виникає тоді, коли один із партнерів користується більшою свободою дій, у результаті поєднання різноманітних чинників (зазвичай джерела накопиченої сили), що забезпечують сильнішій стороні домінуючі позиції у взаємовідносинах [9].

Звичайно, асиметричні двосторонні відносини не обов'язково повинні переростати у крайню форму розв'язання міжнародних протиріч. Більшість відносин між державами-сусідами сформовані історією. Зазвичай тільки у нових ситуаціях, – як в Індокитаї в 1970-х роках або на Балканах в 1980-х і 1990-х роках, – помилкові уявлення призводять до серйозного конфлікту. Однак в кожній асиметричній ситуації сильніша держава повинна бути впевненою у виконанні своїх вимог слабкою державою.

Під «виконанням своїх вимог» не мається на увазі, що слабкіша держава підкоряється сильнішій, але мається те, що слабкіша держава діє відповідно до реально існуючої нерівності між ними [7; 14].

Основні характеристики асиметричних відносин різною мірою застосовуються як до відносин провідного центра сили і регіонального лідера, так і до відносин регіонального лідера з його сусідами. Звісно у такій ситуації відмінності у матеріальних основах влади великі, але переговори, а не домінування, є основним способом цих відносин. Проте асиметрія впливає на відносини між держа-

вами, часто визначаючи їх стратегії та результати переговорів.

Загалом пізнання процесів асиметрії міжнародних відносин вимагає пізнання їх факторів. У системі міжнародних відносин усі явища, процеси, зміни неодмінно виникають в результаті дії певних факторів (причин). У просторово-темпоральному континуумі не існує і не може існувати безпричинних явищ. Положення, що будь-яке явище в світі причинно зумовлене, розкриває закон причинності (каузальності). У сфері міжнародних відносин панують причинно-наслідкові зв'язки і виникнення будь-якого стану явища зумовлено фактором чи факторами, які породжують його.

Поняття «фактор», яке походить від латинського слова «factor» – діючий «facere» (діяти, виробляти, примножувати) виникло в процесі суспільної практики і пізнання світу. У ньому експліцитно відображається динамічна, діюча природа тих чи інших явищ і процесів, їх рушійні сили.

Фактор є рушійною силою процесів у міжнародних відносинах, який може суттєво впливати на їх характер та зміст. Фактор інтерпретують як передумову трансформаційних змін у міжнародних відносинах та причину їх виникнення.

Причини асиметрії між суб'єктами міжнародних відносин пов'язані з множинністю різноманітних факторів – військово-політичних, соціально-економічних, природно-ресурсних, національно-культурних, релігійних.

Вищезазначені фактори пронизують фактично всю еволюцію міжнародних відносин. На різних стадіях розвитку міжнародної системи одні з них були визначальними, а інші похідними. В цілому це пояснює переміщення геополітичних центрів, джерел і полюсів економічного зростання. Цілком очевидно, що позначені фактори накладають свій відбиток на розвиток процесів у міжнародних відносинах, прискорюючи або сповільнюючи їх.

Фактори симетрії і асиметрії носять динамічний і лабільний (мінливий) характер, оскільки перманентно відбувається трансформація самого контенту того чи іншого фактора. На тлі визнання важливості розмаїття матеріальних ресурсів, як і раніше, ведеться наукова полеміка про те, які інші фактори сприяють поясненню результатів конкретних взаємодій в асиметричних парах. Загалом асиметрія формується під безпосереднім впливом різнобічних факторів.

Визначальними факторами як симетричних, так і асиметричних відносин залишаються географічний, демографічний, політичний, економічний, військовий, технологічний, культурний. Саме вони, будучи найважливішою складовою формування відносин між державами, впливають на характер міжнародних відносин і визначають місце тієї чи іншої держави в міжнародній системі [15; 6].

У цілому асиметрія в міжнародних відносинах залежить від базових (територіально-географічний і демографічний фактори) і динамічних факторів (політичний, військовий, економічний, технологічний, соціально-культурний фактори), які об'єктивно обумовлюють асиметрію самих відносин. Значимість базових факторів залежить від площі території, географічного розташування, специфічних особливостей природного середовища, обсягів природних ресурсів (насамперед – наявність корисних копалин, таких, як газ, нафта, золото, уранові руди), кількості населення, етнічного складу.

У цьому контексті важливо відзначити, фактор географічної близькості, який має суттєвий вплив на практику асиметричних відносин. Адже прояви асиметрії найвиразніше помітні між суміжними державами, особливо коли одна з них уособлює більшу силу [16].

Динамічні фактори безпосередньо залежать від політичної активності керівництва держави, від інновацій, науково-дослідницьких розробок, від рівня економічного розвитку, доступу до ресурсів, міжнародної торгівлі та інвестицій, оборонних витрат та військових технологій, історичних та культурних традицій, що змінюють можливості впливу держави та сприяють підвищенню її статусу на міжнародній арені. Всі ці фактори відіграють виняткову роль у встановленні відносин нерівності.

Взаємодія цих факторів утворює в результаті сукупну силу держави. Визначальний вплив на логіку структурних взаємодій між акторами має силовий фактор. Сила як постійно діючий фактор асиметрії міжнародних відносин дає змогу реалізовувати широкі та розгалужені інтереси у міжнародному середовищі.

Завдяки силі держава здатна нав'язувати іншим державам свої інтереси, визначати порядок денний, поширювати свої впливи, використовуючи власну перевагу у потенціалах. Нерівність владно-силових компонентів між країнами впливає на формат взаємин між ними у різних сферах співпраці [2; 17].

Водночас формування суперечливих процесів у світовій політиці, пов'язаних з порушенням балансу сил, асиметрією міжнародних відносин, відбувається під впливом суб'єктивних факторів, які впливають із характеру і прагнень самої людини. Саме від політичного керівництва більшої держави, що приймає зовнішньополітичні рішення, від його світоглядних та ціннісних орієнтирів, політичної культури, суспільної думки й настроїв в суспільстві буде залежати зміст і характер двосторонньої співпраці і рівень асиметрії у відносинах з меншою державою.

Однією зі змінних, від якої залежить рівень асиметрії у відносинах між державами, є тип політич-

ної системи країни. Поділ політичних систем на демократичні та авторитарні є індикатором виявлення рівня асиметрії між державами з різними політичними режимами. Різниця у політичних системах країн може впливати на їхні міжнародні відносини. Демократичні країни можуть мати різні цілі і стратегії в порівнянні з авторитарними режимами, що веде до асиметрії у способах взаємодії та сприйнятті політичних рішень [12; 13; 6].

Асиметрію як важіль впливу на слабкішого партнера досить активно використовують авторитарні держави, які прагнуть до домінування та впливу заради досягнення певної стратегічної або локальної мети. Так авторитарні режими (Китай, Росія), використовуючи свої переваги, проводять політику щодо суміжних держав з позиції сили, що ставить під загрозу їх суверенітет. Прояви асиметрії проявляються і тоді, коли авторитарні режими у відносинах зі слабкішими державами вдаються до використання ультимативної стратегії.

Поведінка й інтереси авторитарних держав на міжнародній арені визначаються суб'єктивними ідеями та уявленнями, які йдуть в розріз з загальноприйнятими нормами міжнародного права, суперечать партнерським відносинам і неприйнятні для слабкішої сторони. Оскільки міжнародні стандарти зміщуються в бік автократії, асиметрія у відносинах набуває загрозливого характеру [5; 15].

Сьогодні асиметрія в міжнародних відносинах залежить від новітніх технологій, каналів взаємозалежності та організації системи державної влади. В останні роки низка факторів посилює увагу до асиметрії. Насамперед, вони були посилені еволюцією структур економічної взаємозалежності.

У цій динаміці важливу роль відіграло кілька факторів: посилення промислової концентрації; новітні технології надали нового значення мережевим структурам; посилення нерівності між країнами завдяки глобальним фінансовим потокам; послаблення ролі міжнародних інститутів; центральною рисою міжнародних відносин стало зростання конфронтації між провідними державами світу. Відповідно симетрія неминуче ставала заручником кожної із цих трансформацій, тоді як відбувалось невинне зростання асиметрії.

Фактори, які створюють основу для асиметрії в міжнародних відносинах, не є статичними, оскільки можуть зазнавати істотних змін, викликаних політичними трансформаціями, економічним розвитком, технологічним рівнем та глобальними тенденціями.

Висновки. Отже, теорія асиметрії являє собою інноваційний підхід, який має неймовірно широкі аналітичні можливості, забезпечуючи концептуальну основу для різних сценаріїв на двосторонньому та регіональному рівнях. Крім того вона

сприяє розвитку традиційних теоретичних підходів до міжнародних відносин.

Асиметрія міжнародних відносин означає нерівність або диспропорцію у взаємодії між державами у політичному, економічному, військовому та культурному вимірах. В асиметричних відносинах одна зі сторін обов'язково має більший вплив, потенціал та контроль над ситуацією. Тобто відносини між акторами є асиметричними, коли один з них здатний достатньою мірою впливати на їхні взаємодії. Між невеликою країною та країною зі спроможністю регіонального лідерства, завжди буде існувати асиметричний сценарій, оскільки різниця потенціалів буде даватися взнаки.

Управління асиметричними відносинами значною мірою залежить від можливостей акторів, залучених у схеми цих відносин, їхньої історичної траєкторії та їхніх чітко окреслених внутрішньополітичних сценаріїв.

Асиметрія як об'єктивно існуюче явище і внутрішньо притаманне геополітичному простору, проявляючись як у кількісних, так і в якісних вимірах, є результатом впливу сукупності факторів та

важелем для отримання невиправданої вигоди. До факторів, що формують геополітичний ландшафт і становлять основу раціональності асиметричних відносин, можна віднести базові і динамічні. Фундаментальні структури асиметрії міжнародних відносин формуються також і під впливом суб'єктивних факторів. Фактори, які спонукають асиметрію в міжнародних відносинах, у разі їх усунення попереджають виникнення небажаного явища – асиметрії.

Асиметрія міжнародних відносин корениться насамперед в силовому факторі. Сила, будучи вирішальним аргументом держави на міжнародній арені, закладає фундаментальні основи асиметричності у взаємодії між державами. При нерівності силових можливостей, асиметричній взаємозалежності, відсутності консенсусу між державами неможливо уникнути асиметричних ефектів у відносинах.

Перспективним вектором наукового пошуку залишається питання дослідження асиметрії у багатосторонньому форматі, визначення ролі дипломатії в управлінні асиметричними відносинами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bonnemaïson A. Le mobile pour appréhender l'asymétrie des relations internationales. *Research Brief*. № 2, Novembre 2012. URL: <http://cecilouvain.be/wp-content/uploads/2018/01/research-brief-2-demic3a8re-version.pdf>
2. Dittmer L. The Strategic Triangle: An Elementary Game-Theoretical Analysis. *World Politics*. 1981. Vol. 33, no. 4. P. 485–515. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781400886326-004/html>
3. Long T. It's not the size, it's the relationship: from «small states» to asymmetry. *International Politics*. 2017. 54 (2), pp. 144–160. URL: <https://centaur.reading.ac.uk/59064/3/Long-IP-It%2527s%2520Not%2520the%2520Size-Final.pdf>
4. Womack B. How size matters: The United States, China and asymmetry. *Journal of Strategic Studies*. 2001. Volume 24, Issue 4. P. 123–150. URL: <https://www.people.virginia.edu/~bw9c/Publications/ArticlesandChapters/2001a.pdf>
5. Womack B. China and Vietnam: The Politics of Asymmetry. New York: Cambridge University Press, 2006. 281 p.
6. Womack B. Asymmetry and International Relationships. New York: Cambridge University Press, 2016. 220 p.
7. Womack B. Asymmetry and Systemic Misperception: China, Vietnam and Cambodia during the 1970s asymmetry. *The Journal of Strategic Studies*. 2003. Vol. 26, No. 2, June. P. 92–119. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01402390412331302995>
8. Womack B. Asymmetry Theory and China's Concept of Multipolarity. *Journal of Contemporary China*. 2004. 13 (39). pp. 351–366. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/ed61/fecb11d32e3eda43377b76c31d4799483056.pdf>
9. Kupiecki R. W cieniu asymetrii. Polsk-amerykańskie stosunki w dziedzinie bezpieczeństwa, w: Bohdan Szklarski (red.), Niekonfrontacyjna asymetria w relacjach polsko-amerykańskich, Ośrodek Studiów Amerykańskich UW Warszawa 2015, s. 61–84.
10. Womack B. China as a normative foreign policy actor. CEPS Centre for European Policy Studies, 2008. pp. 265–299.
11. Womack B. Vietnam and China in an Era of Economic Uncertainty. *The Asia-Pacific Journal*. 2009. Vol. 7, Issue 36, No. 2, September. P. 487–510. URL: <https://apjif.org/site/view/3214>
12. Morrow J. Alliances and asymmetry: An alternative to the capability aggregation model of alliances. *American Journal of Political Science*. 1991. 35(4). P. 904–933.
13. Pfetsch F. Power in International Negotiations: Symmetry and Asymmetry. *Dans Négociations*. 2011/2 (n 16), P. 39 à 56. URL: <https://www.cairn.info/revue-negociations-2011-2-page-39.htm>
14. Womack B. China Among Unequals: Asymmetric Foreign Relationships in Asia. Singapore: World Scientific, 2010. 540 p.

15. Womack B. Asymmetry and China's Tributary System. *The Chinese Journal of International Politics*. 2012. Vol. 5, Issue 1, March. P. 37–54. URL: <https://academic.oup.com/cjip/article/5/1/37/343602>
16. Thayer C. The Tyranny of Geography: Vietnamese Strategies to Constrain China in the South China Sea. *Contemporary Southeast Asia*. 2011. Vol. 33, No. 3, pp.348-369.
17. Keohane R., Nye J. Power and Interdependence: World Politics in Transition. Boston: Little Brown, 1977. 273 p.

РОЛЬ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ КНР ЯК ІНСТРУМЕНТА М'ЯКОГО ВПЛИВУ В АФРИКАНСЬКОМУ РЕГІОНІ

THE ROLE OF CHINA'S PUBLIC DIPLOMACY AS AN INSTRUMENT OF SOFT POWER IN THE AFRICAN REGION

Климчук І.І.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Африканський регіон дедалі більше стає важливим учасником глобальних політичних та економічних процесів, що пов'язано з його багатими природними ресурсами, економічним потенціалом, молодим чисельним населенням та геополітичним розташуванням. Зацікавленість Китаю у даному регіоні полягає у змаганні за глобальне лідерство, тому використання інструментів публічної дипломатії з боку уряду КНР сприяє формуванню нової альтернативної сили західним впливам, зокрема у галузі міжнародної допомоги, торгівлі та безпеки. Публічна дипломатія допомагає демонструвати готовність Китаю до співпраці, підтримки та інвестицій у різні галузі економік, що посилює його роль як глобального гравця.

Публічна дипломатія Китайської Народної Республіки, яка включає культурні обміни, освітні програми, міжнародне мовлення та медичну допомогу, відіграє важливу роль у забезпеченні довгострокових стратегічних інтересів Китаю в Африці. Враховуючи зростаючий інтерес Китаю до природних ресурсів та можливостей розвитку транспортної інфраструктури Африки, використання публічної дипломатії стає важливим аспектом зовнішньої політики, спрямованої на побудову дружніх відносин з африканськими урядами та громадами. Така дипломатія не лише сприяє поглибленню політичних зв'язків, а й розширює можливості для економічного зростання та культурної взаємодії, які є важливими складовими глобалізаційних процесів. Важливо наголосити, що публічна дипломатія Китаю відображає авторитарні методи управління, зокрема контроль за медіа, пропаганду, економічний тиск та культурне просування. Вони дозволяють КНР зміцнювати свій політичний і економічний вплив, при цьому часто обмежуючи свободу слова та права людини в країнах, з якими він співпрацює. Тому передумовою цього дослідження є необхідність вивчення сучасних тенденцій розвитку міжнародних відносин, зокрема аналіз ролі публічної дипломатії як інструмента м'якого впливу Китаю на африканський регіон. Аналіз цих процесів дозволить глибше зрозуміти специфіку співпраці між КНР та африканськими країнами.

Ключові слова: КНР, африканський регіон, публічна дипломатія, зовнішня політика, міжнародні відносини, м'який вплив, культурна, медійна та медична дипломатії.

The African region is increasingly becoming an important participant in global political and economic processes due to its rich natural resources, economic potential, young population, and geopolitical location. China's interest in the region is to compete for global leadership, so the use of public diplomacy tools by the Chinese government contributes to the formation of a new alternative force to Western influences, particularly in international aid, trade, and security. Public diplomacy helps demonstrate China's readiness to cooperate, support, and invest in various sectors of the economy, strengthening its role as a global player.

The public diplomacy of the People's Republic of China, which includes cultural exchanges, educational programs, international broadcasting, and medical assistance, plays an important role in ensuring China's long-term strategic interests in Africa. Given China's growing interest in Africa's natural resources and transportation infrastructure, the use of public diplomacy is becoming an important aspect of foreign policy aimed at building friendly relations with African governments and communities. Such diplomacy not only helps to deepen political ties but also expands opportunities for economic growth and cultural interaction, which are important components of modern globalization. It is important to emphasize that China's public diplomacy reflects authoritarian methods of governance, including media control, propaganda, economic pressure, and cultural promotion. They allow China to strengthen its political and economic influence, while often restricting freedom of speech and human rights in the countries with which it cooperates. Therefore, the premise of this study is the need to study current trends in international relations, in particular, to analyze the role of public diplomacy as a tool of China's soft influence on the African region. Analyzing these processes will allow us to better understand the specifics of cooperation between China and African countries.

Key words: China, African region, public diplomacy, foreign policy, international relations, soft power, cultural, media, and medical diplomacy.

Постановка проблеми. На початку 2000-х років уряд КНР почав активно використовувати публічну дипломатію для поширення своїх культурних та освітніх ініціатив в Африці. Так, китайські культурні центри, стипендії для африканських студентів, а також телебачення і медіа-програми на африканських мовах стали інстру-

ментами з формування позитивного сприйняття Китаю серед населення континенту. Дослідження форм та методів публічної дипломатії Китаю є надзвичайно актуальним у сучасних умовах глобалізації, розвитку китайської економіки та змін на міжнародній арені. Це дозволить зрозуміти нові моделі взаємодії зі світом через публічну

дипломатію, що має значення не лише для Китаю і Африки, але й для глобальних політичних і економічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час написання статті особливу увагу було приділено дослідженню наукових публікацій, аналітичних звітів, документів та інших матеріалів, які висвітлюють аспекти китайської публічної дипломатії у африканському регіоні. Основна частина аналізованих джерел представлена працями іноземних дослідників, а також офіційними матеріалами міжнародних організацій та китайських урядових структур. Основними джерелами для проведення аналізу стали наукові статті [2, 3, 6, 7, 8] та монографії [1, 4, 9, 10], що досліджують специфіку публічної дипломатії КНР.

Постановка завдання. Дослідити особливості та форми реалізації публічної дипломатії КНР у країнах Африки, зокрема моделі культурної, медійної та медичної дипломатії. Проаналізувати ефективність та деструктивний вплив інструментів публічної дипломатії Китаю на країни Африки.

Виклад основного матеріалу. Культурна дипломатія Китаю у країнах Африки є важливою складовою стратегії посилення китайського впливу в регіоні, а також інструментом формування позитивного іміджу КНР серед африканських країн. Китай активно використовує культурні ініціативи для зміцнення двосторонніх відносин, розвитку взаєморозуміння і сприяння побудові довгострокових партнерств.

Уряд КНР активно популяризує свою мову через створення мовних центрів так званих Інститутів Конфуція у різних країнах Африки. Ці центри займаються не лише викладанням китайської мови, але й організовують курси з вивчення китайської культури, історії та традицій, що допомагає розширити культурні та освітні зв'язки між Китаєм та Африкою. Крім того, Китай надає африканським студентам стипендії для навчання в китайських університетах. Так, станом на 2023 рік, у китайських університетах навчалося приблизно 80 000 студентів з Африки, що вдвічі більше, ніж у США. Ця цифра включає як студентів, які навчаються за програмами обміну, так і тих, хто здобуває повну вищу освіту [4]. Більшість приїжджає вивчати мову з метою майбутньої зайнятості у сфері бізнесу в Китаї [3, р. 30].

Це не лише підвищує рівень культурного обміну, але й сприяє формуванню майбутньої еліти, що матиме позитивне ставлення до Китаю, а також допомагатиме в розвитку майбутніх дипломатичних, економічних та культурних зв'язків. У багатьох африканських столицях працюють китайські культурні центри, які пропонують широкий спектр послуг: від проведення лекцій і семінарів до організації культурних програм та виставок. Ці центри стали платформою для більш глибокого

пізнання китайської культури африканським населенням. Вони також активно підтримують співпрацю в сферах мистецтва, літератури та традиційних ремесел.

Китай активно організовує різноманітні культурні заходи, такі як фестивалі, виставки, концерти та кінопокази, спрямовані на популяризацію китайської культури в Африці. У свою чергу, китайські організації запрошують африканських артистів, музикантів і танцюристів для участі у різних культурних подіях в Китаї. Це дозволяє не лише покращити взаєморозуміння між народами, а й формує позитивний образ Китаю як країни з багатою культурною спадщиною.

Водночас уряд КНР активно інвестує в африканські медіа. Наприклад, China Global Television Network (CGTN) веде мовлення на кількох африканських мовах, включаючи англійську та арабську, що допомагає поширювати інформацію про Китай і створювати позитивний імідж країни в Африці. Крім цього, Китай активно підтримує кінематографічний обмін. Африканські фільми часто показуються в Китаї, а китайські кінематографісти, в свою чергу, активно співпрацюють з африканськими режисерами та продюсерами.

Китай також активно співпрацює з африканськими країнами в рамках двосторонніх угод щодо культурного обміну. Наприклад, Китай бере участь у проведенні міжнародних фестивалів, таких як Фестиваль китайської культури в Африці або Фестиваль китайського кіно, що проводяться на Африканському континенті. Це сприяє обміну досвідом, демонстрації китайських традицій і сучасної культури. Уряд КНР також активно підтримує проекти з охорони культурної спадщини в Африці, сприяючи збереженню архітектурних пам'яток і традиційних ремесел.

Медіа-дипломатія Китаю в Африці активно розвивається з 2000-х років через пряму участь у розвитку медіа-індустрії Африки, зокрема, допомагаючи у розбудові медіа-інфраструктури. Так, наприклад, у 2000 році Китай пожертвував супутникове обладнання для телевізійної станції в Уганді; у 2004 році уряд КНР допоміг Габону побудувати національну станцію мовлення. Через зростаючу центральну роль засобів масової інформації в китайсько-африканських відносинах, діяльність китайських засобів масової інформації в Африці була консолідована в рамках співпраці FOCAC. Під час саміту FOCAC у Пекіні 2006 року уряд КНР напруцював документ про особливості медійної політики в Африці через співпрацю зі ЗМІ [6, р. 70].

З 2012 року Китай транслює новини про Африку через Міжнародне радіо Китаю, Сінхуа, Глобальну телевізійну мережу Китаю (CGTV), а також видання China Daily Africa Edition, що належать державі. Так, CGTV відкрив свою кон-

тинентальну штаб-квартиру в Найробі (Кенія) у 2012 році та наразі веде звіти шістьма мовами ООН по всій Африці [6, р. 70].

Останнім часом Китай почав активно застосовувати соціальні мережі та інші онлайн-ресурси, для просування свого іміджу та зміцнення культурних зв'язків із країнами Африканського континенту. Одним із яскравих прикладів такого підходу є шоу African Chronicles.

African Chronicles – це медіа-проект, створений для показу життя в Африці та поширення ідей співпраці між Китаєм та африканськими країнами. Шоу використовує формат розважальної програми, яка охоплює різні аспекти африканської культури, історії та соціального життя, доповнені китайським поглядом на співпрацю між країнами. Основна мета шоу полягає у покращенні іміджу Китаю в африканському суспільстві та налагодженні позитивного діалогу. На відміну від традиційних дипломатичних методів, African Chronicles фокусується на знайомстві аудиторії з реаліями повсякденного життя африканців та розвінчуванні стереотипів про Китай [8].

African Chronicles поширюється через соціальні мережі, такі як Facebook, Twitter (X), YouTube, та китайські платформи, наприклад, WeChat та Weibo. Ці платформи дозволяють охопити широку аудиторію, зокрема молодь, що є стратегічно важливою цільовою аудиторією для КНР. Соціальні мережі не лише дозволяють швидко поширювати відео та інші матеріали шоу, але й забезпечують зворотний зв'язок від глядачів, що дозволяє адаптувати контент відповідно до їх інтересів та уподобань.

Завдяки African Chronicles Китай має змогу формувати позитивний імідж, демонструючи відкритість і готовність до співпраці, а також зниження рівня недовіри та негативних стереотипів. Шоу акцентує увагу на досягненнях африканських країн, а також на позитивному впливі китайських інвестицій на економічний розвиток Африки, що має на меті покращити сприйняття Китаю в африканському суспільстві [8].

Також одним із ключових аспектів цифрової дипломатії Китаю в Африці є інвестиції у розвиток телекомунікаційної інфраструктури. Китайські компанії, такі як Huawei, зіграли важливу роль у модернізації мереж мобільного зв'язку у багатьох африканських країнах. Уряд Малаві підписав Меморандум про взаєморозуміння з Huawei Technologies щодо запуску розумних міст по всій країні. Угоду було укладено під час нещодавнього саміту Форуму китайсько-африканського співробітництва (FOCAC) у Пекіні 4-6 вересня 2024 року. Водночас Замбія (2022 р.) підписала меморандум про взаєморозуміння з Huawei щодо запуску розумного села в Намвалі, спрямованого на покращення зв'язку в сільській місцевості.

У Кенії компанія Huawei відіграла ключову роль у розвитку проекту Konza Technopolis, ініціативи розумного міста, який щойно завершив свій перший етап і переходить до другого. Цей проект включає будівництво центрів обробки даних та інфраструктури розумного міста, призначеної для стимулювання економічного зростання та технологічних інновацій. У Малаві проект Smart Village сприяє поширенню доступу до Інтернету та інших цифрових послуг у віддалених і недостатньо забезпечених районах [5].

Крім того, зростання кількості китайських додатків для соціальних мереж та електронної комерції, таких як TikTok, у Африці є ще одним інструментом для впливу на молодіжну аудиторію, що сприяє покращенню відносин між країнами.

Протягом останніх років підтримка Китаєм систем охорони здоров'я в Африці зайняла помітне місце на континенті. Надання ресурсів для охорони здоров'я не лише допомагає Китаю отримати вигідні умови для торгівлі та доступ до необхідних ресурсів, але й підтримує намагання уряду підтримувати імідж надійного партнера [10, р. 151].

Одним із ключових елементів стратегії публічної дипломатії КНР є медична співпраця, яка триває декілька десятиліть. Так, у 1963 році прем'єр-міністр Чжоу Еньлай направив перші китайські медичні групи до Алжиру. Це поклало початок зусиллям Китаю щодо підтримки африканських систем охорони здоров'я шляхом надання медичного персоналу, обладнання та витратних матеріалів по всьому континенту. Китайський медичний персонал, як правило, розгортав свої медичні місії в приймаючій країні на дворічний термін, часто працюючи в сільських громадах з недостатнім медичним обслуговуванням [10, р. 153].

Окрім скерування лікарів загальної практики, ці бригади часто включали широкий спектр спеціалістів. У деяких випадках прибуття медичних бригад збігалося з іншою китайською дипломатичною діяльністю в Африці, заснованою на інфраструктурі чи економіці; наприклад, китайські медичні бригади прибували на початку 1970-х років до Танзанії разом із робітниками, які працювали на залізниці Танзам [10, р. 153].

Китайсько-африканська співпраця також сприяла інституційним інноваціям в африканських медичних системах. Одним із прикладів є створення центру акупунктури в Тунісі. У 1994 році за дорученням туніського уряду Китай створив у столиці перший в Африці центр акупунктури Марса. Штат складається з п'яти китайських лікарів і кількох асистентів з Тунісу. Окрім лікування, центр також відповідає за навчання та забезпечення навчальними матеріалами студентів, які працюють лікарями з інших медичних установ і лікарень [1].

У листопаді 2021 року КНР опублікувала другу «Білу книгу» щодо співпраці між Китаєм і Африкою під назвою «Китай і Африка в нову еру: Партнерство рівних». Намагаючись показати, що західні країни не ставилися до Африки як до рівноправного партнера, підкреслюючи, що КНР зарекомендувала себе як надійний партнер під час пандемії. Документ окреслює майбутнє співпраці у сфері охорони здоров'я між Китаєм і Африкою в рамках ініціативи BRI. У ньому приділено особливу увагу розвитку потенціалу Африки, широким програмам допомоги та створенню стимулів для інвестицій китайських фармацевтичних компаній на африканському ринку [9, р. 21].

Китайська дипломатія у сфері охорони здоров'я сприяє зростанню м'якої сили країни, проте має певні обмеження. По-перше, перенавантаження китайської медичної системи (під час пандемії COVID-19) суттєво обмежило можливості для розгортання медичних бригад в Африці. Китай стикається з внутрішнім дефіцитом медичних ресурсів, включаючи нестачу лікарів і медсестер, що ставить під сумнів доцільність направлення персоналу за кордон. По-друге, підвищення рівня заробітку медичного персоналу в Китаї зменшує бажання фахівців працювати в складних умовах Африки, що може змусити уряд надсилати більше фармацевтичних препаратів та технологій замість персоналу. Це рішення може знизити ефективність дипломатії охорони здоров'я [10, р. 161].

Якщо акцентувати увагу на деструктивних чинниках китайського впливу на країни Африки, то варто усвідомити, що він може мати серйозні наслідки для політичної та економічної стабільності африканського регіону через приховані наміри «тихої колонізації», вдало замаскованої під публічну дипломатію. Цю політику сприймає негативно безпосередньо місцеве населення. Так, демократичні активісти звинувачують Китай у підтримці авторитарних режимів і підриві свободи на континенті. Крім цього, китайські інвестиції в інфраструктуру та інші проекти часто фінансуються через позики, що може створити фінансову залежність африканських країн від Китаю. Профспілки також засуджують китайських інвесторів у занижені заробітної платні, імпорті китайських робітників замість використання місцевих, і втраті робочих місць. Якщо країни Африки не зможуть повернути борги, це може призвести до негативних економічних наслідків, включаючи втрату контролю над стратегічними об'єктами, такими як порти або залізниці [10, р. 163].

Також, Китай став вразливим до звинувачень у тому, що спалах пандемії COVID-19 почався через його недбалість і цензуру. В Африці також мали місце акти ксенофобії щодо азіатів, яких сприймали як носіїв вірусу, що посилювало вже існуючі негативні настрої та поляризацію у сприйнятті

китайців на континенті [7]. Пандемія призвела до зниження обсягів торгівлі між Китаєм і Африкою, що посилювало вразливість регіону. Не зважаючи на те, що уряд КНР постачав медичні матеріали та вакцини, що збільшувало його вплив, а також застосовував практики замороження боргу як частину програми SSC (South-South Cooperation), проте дискримінаційна напруженість і недовіра, а також труднощі з пріоритетизацією відправки медичних бригад, створювали перешкоди для співпраці. Пандемія продемонструвала необхідність перезавантаження китайсько-африканського співробітництва, зокрема у сфері охорони здоров'я [2].

З іншого боку, створення китайських медіа-мереж і платформ в Африці, таких як мовні канали, кінопрограми, видання, може призвести до залежності від китайських джерел інформації та культурного впливу, який може підважувати місцеву свободу слова та незалежність інформаційного простору. Це особливо стосується інформаційних потоків, де китайські інтереси можуть домінувати, створюючи односторонню картину світу. Водночас, китайські культурні ініціативи, такі як університети, культурні центри або мовні курси, часто супроводжуються обмеженнями академічної свободи або свободи творчості. Африканські дослідники та студенти, які взаємодіють з китайськими програмами, можуть опинитися під тиском, якщо вони критикуватимуть китайську політику або висловлюватимуть непопулярні погляди. Це створює середовище, де культурна та інтелектуальна свобода можуть бути обмежені зовнішнім впливом.

Китай активно інвестує в будівництво культурних об'єктів, таких як театри, музеї, навчальні заклади та інші інфраструктурні проекти в Африці. Хоча ці інвестиції можуть бути корисними, часто вони супроводжуються китайськими кадрами та управлінськими структурами, що зменшує можливості для місцевих громад в управлінні та розвитку. Це може призвести до втрати місцевого контролю над власними культурними інституціями та підриву їхньої незалежності і самобутності. Також медіа-програми, кіно, музика, мода та інші елементи китайської популярної культури можуть стати домінуючими, таким чином підриваючи місцеві культурні практики. Китай використовує свої культурні продукти для зміцнення своєї присутності в африканських країнах, інколи нав'язуючи свою культуру як «модель для наслідування», що може викликати культурну асиміляцію і зниження цінності місцевих традицій.

Висновки. Незважаючи на численні успіхи публічної дипломатії Китаю у африканському регіоні, цей процес має й певні негативні аспекти, які можуть викликати занепокоєння серед політиків африканських держав, їхніх громадян та між-

народної спільноти. Проаналізувавши різні форми публічної дипломатії в африканському регіоні, зокрема культурну, медійну та медичну, ми прийшли до висновку, що дана діяльність уряду КНР подекуди несе «імперіалістичне» або «неоколоніальне» забарвлення. Адже Китай активно просуває свою культуру через Інститути Конфуція, мовні курси, культурні центри та інші ініціативи, що може призвести до підміни місцевих культур і традицій. Це може також створювати певне відчуття культурного домінування, коли африканські країни можуть почуватися змушеними адаптуватися до китайських стандартів, що віддаляє їх від традиційних цінностей. З іншого боку, публічна дипломатія Китаю в Африці часто включає контроль над медіа-простором та поширення позитивного образу КНР. Китайські державні ЗМІ, такі як CGTN, активно працюють в африканському інформаційному просторі. Однак існує

побоювання, що цей медіапростір може бути використаний для маніпуляцій громадською думкою і створення упередженого образу Китаю, ігноруючи або спотворюючи негативні аспекти китайської політики в Африці (наприклад, неетичні бізнес-практики або недостатній рівень охорони праці на китайських будівництвах, порушення екологічної безпеки тощо). Водночас, медична дипломатія КНР є важливою складовою публічної дипломатії. Завдяки постачанню вакцин, медичних ресурсів, будівництву клінік та впровадженню теле-медицини Китай зміцнює свою м'яку силу та політичний вплив у країнах Африки. Особливо значущою вона стала під час пандемії COVID-19. Однак виклики, пов'язані з обмеженістю доступу до ресурсів, критикою за підтримку авторитарних режимів та суперечливе сприйняття китайської присутності на Африканському континенті, послаблюють її ефективність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Anshan L. Chinese medical cooperation in Africa. Discussion paper. 2011. Nordiska Afrikainstitutet, Uppsala. 27 p. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:399727/FULLTEXT02.pdf> (дата звернення: 28.02.2025).
2. Apolinariu L.J., Dugo R. China and India's health diplomacy in Africa during the COVID-19 pandemic. *Rev. chil. derecho cienc. polít.* vol.15 Temuco 2024 Epub Mar 04, 2024. URL: https://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0719-21502024000100203&lng=en&nrm=iso&tlng=en (дата звернення: 15.03.2025).
3. d'Hooghe I. The rise of China's public diplomacy. Institute of International Relations. *Clingendael*, 2007. P. 41.
4. Marianenko N. Russia and China's Influence on the African Continent. *CDF. Civil diplomacy foundation*. URL: <https://civildiplomat.com/wp-content/uploads/Дайджест-квітень-2024.pdf> (дата звернення: 14.02.2025).
5. Huawei powers Malawi's digital future. CIO Africa. URL: <https://cioafrica.co/huawei-powers-malawis-digital-future/> (дата звернення: 13.03.2025).
6. Ochieng H. K. China's Public Diplomacy towards Africa: strategies, economic linkages and implications for Korean ambitions in Africa. *East Asian Economic Review*. 2022. Vol. 26, No 1. P. 49–91. (дата звернення: 14.02.2025).
7. Procopio M. China's health diplomacy in Africa: pitfalls behind the leading role. Italian Institute for International Political Studies. 7 April, 2020. URL: <https://www.ispionline.it/en/publication/chinas-health-diplomacy-africa-pitfalls-behind-leading-role-25694> (дата звернення: 14.03.2025).
8. Puppini G. Making space for emotions: exploring China–Africa 'mediated relationships' through CCTV-9's documentary African Chronicles. *Journal of African Cultural Studies*. 2017. Vol. 29, No 1. P. 131–147. (дата звернення: 27.02.2025).
9. Rudolf M. China's global health diplomacy. 2022. 37 p. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/iez/19608.pdf> (дата звернення: 25.02.2025).
10. Youde J. China's health diplomacy in Africa. *China: An International Journal*. 2010. Vol. 08, № 01. P. 151–163. URL: <https://doi.org/10.1142/s0219747210000099> (дата звернення: 28.02.2025).

ВПЛИВ ВИБОРІВ НА ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРАЇН ТРОПІЧНОЇ АФРИКИ

IMPACT OF ELECTIONS ON POLITICAL TRANSFORMATIONS OF TROPICAL AFRICA COUNTRIES

Кухта В.В.,

доктор філософії PhD зі спеціальності 052 Політологія

Стаття присвячена проблемі електоральних змагань в країнах Тропічної Африки та впливу результатів виборів 2024 року на політичну ситуацію в регіоні. На тлі економічних і політичних подій та їх суперечливих оцінок актуалізовано проблему електоральної конкуренції, що стосується специфіки організації та проведення виборів.

Акцентовано увагу на зміну стереотипного сприйняття Африки як континенту бідності, голоду та приреченості під впливом позитивних тенденцій економічного розвитку і набуття статусу суб'єктності у світовій політиці. У цьому контексті обґрунтовано підвищений інтерес до політичного життя країн Тропічної Африки за вплив на регіон як частину геостратегічної структури світу середини та другої половини XXI століття. Мова йде не тільки про конкуренцію міжнародних акторів за ресурси і ринки, а й про використання африканського вектора співпраці у вирішенні власних економічних стратегій і політичних амбіцій.

З'ясовано причини песимістичних прогнозів політичного й економічного розвитку країн Тропічної Африки на третє десятиліття, до яких віднесено низку державних переворотів і непередбачуваність 19 запланованих на 2024 р. виборчих процесів. Конкретизовано результати виборів 2024 року в окремих країнах за такими критеріями: мирна передача влади (Ботсвана, Гана, Маврикій, Сенегал); втрата голосів провідними партіями (Намібія, ПАР); імітація виборів (Коморські острови, Руанда, Чад); масові протести (Мозамбік); відтермінування виборів (Буркіна-Фасо, Гвінея, Малі, Південний Судан).

Сформульовано висновки про те, що найбільшу загрозу для руйнування електоральної конкуренції і політичних трансформацій у країнах Тропічної Африки за результатами виборів має не насильницьке захоплення влади диктаторами, а легітимізація владних повноважень з допомогою імітації виборів та популістських гасел. Доведено, що економічна турбулентність і політична нестабільність у країнах регіону особливо загострюються в період проведення виборів.

Ключові слова: Тропічна Африка, виборчий процес, електоральна конкуренція, політична ситуація, мирна передача влади, імітація виборів, масові протести, відтермінування виборів.

The article is devoted to the problem of electoral competitions in the countries of Tropical Africa and the impact of the results of the 2024 elections on the political situation in the region. Against the background of economic and political events and their contradictory assessments, the problem of electoral competition is actualized, which concerns the specifics of the organization and conduct of elections.

The emphasis is on changing the stereotypical perception of Africa as a continent of poverty, hunger and doom under the influence of positive trends in economic development and the acquisition of the status of subjectivity in world politics. In this context, the increased interest in the political life of the countries of Tropical Africa for their influence on the region as part of the geostrategic structure of the world of the middle and second half of the 21st century is justified. It is not only about the competition of international actors for resources and markets, but also about using the African vector of cooperation in solving their own economic strategies and political ambitions.

The reasons for the pessimistic forecasts of the political and economic development of the countries of Tropical Africa for the third decade are clarified, which include a number of coups d'état and the unpredictability of the 19 electoral processes planned for 2024. The results of the 2024 elections in individual countries are specified according to the following criteria: peaceful transfer of power (Botswana, Ghana, Mauritius, Senegal); loss of votes by leading parties (South Africa, Namibia); imitation of elections (Rwanda, Comoros, Chad); mass protests (Mozambique); postponement of elections (Burkina Faso, Guinea, Mali, South Sudan).

The conclusions are formulated that the greatest threat to the destruction of electoral competition and political transformations in the countries of Tropical Africa following the results of the elections is not the violent seizure of power by dictators, but the legitimization of power through the imitation of elections and populist slogans. It is proven that economic turbulence and political instability in the countries of the region are especially exacerbated during the election period.

Key words: Tropical Africa, electoral process, electoral competition, political situation, peaceful transfer of power, imitation of elections, mass protests, postponement of elections.

Постановка проблеми. В сучасному українському інформаційному просторі Африка, за визначенням аналітичного центру ADAstra, нагадує «мапи європейських мандрівників середини XIX століття: точно відомо, що відбувається на півночі континенту, після деяких роз-

відок можна дослідити й загальні риси материка в цілому, а от те, що знаходиться всередині, десь там за Сахарою, – загадка для найвідважніших». Помітним є й брак наукових політологічних розвідок, предмет дослідження яких охоплював би країни південніше Сахари, або Тропічної Африки.

Між тим на тлі суперечливих оцінок регіональних подій і прогнозів, які за останніх два десятиліття переповнюють світовий інформаційний простір, інтерес до політичного життя країн Тропічної Африки невинно зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В напруженій конкуренції за вплив на регіон Тропічної Африки й Африканський континент у цілому, як зазначають міжнародні актори, складається майбутній формат геостратегічної структури світу середини та другої половини XXI століття. До прикладу, у вересні 2018 р. помічник держсекретаря США у справах Африки писав: «Африка на розпутьті. Шлях, яким вона піде в найближчі кілька років, буде мати вагомі наслідки – позитивні чи негативні – не тільки для континенту, але й для всього світу» [15]. У червні 2020 р. Генсек ООН Антоніу Гуттереш зазначає: «Занадто часто світ бачить Африку крізь призму проблем. Я ж бачу континент надії, перспектив і грандіозного потенціалу» [5].

До специфічних тенденцій глобального розвитку В. Швед відносить перетворення регіону Тропічної Африки в один із найперспективніших суб'єктів світової політики, який демонструє швидкі темпи економічного зростання і все більше впливає на міжнародні політичні процеси. Апелюючи до висновків провідних міжнародних дослідницьких центрів, зокрема французького Інституту дослідження розвитку, автор наголошує: «Африка південніше Сахари дедалі більше перетворюється на «регіон майбутнього» [14].

Подібні прогнози дають розуміння того, чому конкурентна боротьба за політичне й економічне домінування в Африці з кожним роком загострюється між багатьма міжнародними гравцями, як традиційними (США, Великобританія, Франція, Німеччина), так і новими (Китай, Японія, Індія, Росія, Бразилія, Туреччина, Іран, Індонезія, Австралія, Нова Зеландія). Мова йде не тільки про ресурси і ринки, а й про використання африканського вектора співпраці у вирішенні власних економічних стратегій і політичних амбіцій [2].

За таких умов відбувається постійний тиск світових економік на країни Африканського континенту. Він супроводжується економічним і політичним суперництвом за регіони впливу, в тому числі за країни Тропічної Африки. Цей процес, зазначають дослідники, надає державам певний шанс змінити роль Африки в сучасній моделі світової економіки та диверсифікувати економіки африканських країн згідно з новими умовами політичного розвитку. Позитивним у цьому плані, на думку В. Ціватого, можна вважати якісний поступ Кенії у зовнішньополітичному та зовнішньоекономічному напрямках діяльності, в основі яких – позиція прагматизму в усіх сферах життєдіяльності з урахуванням специфіки історичного

розвитку країни як колишньої колонії Великої Британії [13].

Посилаючись на результати моніторингових досліджень, М. Кравченко зазначає, що «Субсахарська Африка сьогодні є одним з найбільш перспективних регіонів, представлених на глобальній мапі світу, а з кінця 20-х рр. XXI ст. для Африки характерним буде бурхливе економічне зростання» [10, с. 237].

За прогнозами експертів, «вже в 2050-х роках цей регіон має стати основним джерелом розвитку для світової економіки з огляду на його важливість у контексті наявності трудових ресурсів, купівельного попиту та запасів сировини» [4, с. 125]. З економічної точки зору, до чинників, які спричиняють зміни, відносять зростання населення, синхронізоване з дешевою робочою силою та кількістю споживачів, прогресуючу урбанізацію, удосконалення ділового клімату, зменшення кількості конфліктів, зростання інвестицій, збільшення чисельності середнього класу [9].

На тлі економічних і політичних подій в країнах Тропічної Африки та їх суперечливих оцінок актуалізується проблема внутрішньої електоральної конкуренції, що стосується специфіки організації та проведення виборів у країнах регіону.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зміни в економіці країн Тропічної Африки та їх безпосередній вплив на політичну сферу поступово змінюють стереотипне сприйняття африканського суспільства, його характер і внутрішню суть. Це стосується й сприйняття виборчих процесів як прийнятної цінності для влади й населення. Проте якість виборів у різних країнах дуже контрастна і корелює з «якістю» наявних політичних режимів. В цьому контексті викликає дослідницький інтерес відстеження кореляційних зв'язків між політичною культурою, виборчими процесами і набуттям досвіду політичних трансформацій в умовах нестійких політичних режимів тропічноафриканських країн на основі аналізу кількох десятків виборів 2024 року в регіоні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в аналізі виборчих процесів у окремих країнах Тропічної Африки за 2024 рік, обґрунтуванні причин непередбачуваності результатів виборів, визначенні їх впливу на політичні трансформації та прогнози розвитку регіону в третьому десятилітті XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Аналіз дослідницьких матеріалів дозволяє стверджувати, що під впливом позитивних тенденцій та прогресу стереотипне сприйняття Африки як континенту бідності, голоду та приреченості поступово змінюється. З іншого боку, специфічний характер нового світопорядку продовжує впливати на

трансформацію політичної влади й політичної культури в напрямі їх уніфікації в різних державах світу й водночас у напрямі кризи демократичних інститутів, а сучасні суспільства стають ще більш відкритими для нових проблем.

Це стосується й досліджуваного регіону, де, на думку експертів, певні зміни в політичному розвитку країн спричинені тим, що західні уряди та кредитні установи вимагають від африканських лідерів політичної відповідальності для отримання вкрай необхідного для розвитку капіталу. У багатьох країнах це дало позитивні зрушення у вигляді встановлення багатопартійних демократій та припинення однопартійного правління. Проте навіть такі зміни не завжди збільшують відповідальність з боку владних структур. Як зазначає Д. Зібблат, щоб ліберальна демократія працювала в Африці, їй доведеться «зняти з порядку денного абстрактні політичні права та наголосити на конкретних економічних, оскільки попит на демократію в Тропічній Африці в більшій мірі, аніж у будь-якому іншому регіоні світу, тісно корелює з існуючими внутрішніми економічними умовами. Ліберальній демократії притаманні такі ознаки, які ускладнюють її прийняття в економічно слабких країнах без гнучкої адаптації до внутрішніх регіональних умов» [19].

В реальності постійна економічна турбулентність і політична нестабільність у країнах регіону часто пригальмовують або й призупиняють досягнутий рівень розвитку, що особливо загострюється в період проведення виборів. Як приклад, вкрай песимістичні прогнози політичного й економічного розвитку країн Тропічної Африки на третє десятиліття, спричинені хвилею державних переворотів і непередбачуваністю 19 запланованих на 2024 рік виборчих процесів [1].

Зауважимо: зважаючи на специфіку досліджуваного регіону, під політичними виборами в даній статті розуміємо електоральний процес, який, за визначенням І. Поліщука, охоплює «послідовність подій, сукупність різноманітних форм взаємодії та конкуренції між політичними акторами, послідовні дії з висунення, рекламування та голосування за суб'єктів політичної влади, персональний та структурний склад яких формується вираженням волі представницької частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визнання результатів виборів легітимними» [12, с. 133].

Звернемося до реальних результатів виборчих кампаній 2024 року. Насамперед проаналізуємо виборчі процеси в більш-менш стабільних політичних системах регіону. Попри невтішні прогнози, в кількох країнах відбулася мирна передача влади, зокрема в Ботсвані, Гані, Маврикії, Сенегалі. Цікавим є факт, що до цього переліку ввійшла самопроголошена Республіка Сомаліленд.

Між тим у Південно-Африканській Республіці (ПАР) партія визволення АНК – Африканський національний конгрес (англ. African National Congress) – найстаріша політична організація африканського населення країни чи не вперше за останніх кілька років втратила більшість, що призвело до формування центристської коаліції з одинадцяти партій, сім з яких здобули посади в новоствореному уряді.

Схожа ситуація в Намібії, де політична партія СВАПО – Організація народів Південно-Західної Африки (англ. South West Africa People's Organization, SWAPO) отримала найслабший результат в електоральному процесі з моменту здобуття незалежності в 1990 р. і зберегла владу з незначною більшістю голосів.

Політичні вибори в Мозамбіку занурили країну в хаос. Перемога правлячої політичної партії Фронт визволення Мозамбіку ФРЕЛІМО (порт. Frente de Libertação de Moçambique) та її кандидата в президенти, на думку опозиції, була здобута шляхом широкомасштабних махінацій. Опозиційні лідери, очолювані переможеним кандидатом у президенти Венансіу Мондлане, ініціювали жорсткий спротив у вигляді масових протестів, які призвели до людських жертв (загибло понад 300 осіб), а країні завдано значних економічних збитків. І хоча інавгурація новообраного президента Даніеля Чапо від партії ФРЕЛІМО відбулася на початку січня 2025 р., однак протести не припинилися. На думку експертів, вирішальне значення для повної стабілізації ситуації в країні матиме невідкладна політична реформа [1].

Зазначені факти говорять про те, що в 2024 році непростим викликом для урядів багатьох країн регіону стало тотальне невдоволення виборців різким зростанням вартості життя і неефективним управлінням, а постійна економічна турбулентність і нестабільність мають безпосередній вплив на перебіг електоральних процесів і реальні можливості політичних трансформацій країн за результатами виборів [11]. Як наслідок, населення сприйняло погіршення соціально-економічної ситуації як потужний політичний стимул і можливість під час виборів покарати діючі партії, незважаючи на багатолітній досвід стійких правлячих еліт [1]. З іншого боку, є тут позитивний момент: за концепцією Т. Перссона і Г. Табелліні, з якою варто погодитися, «кожні наступні вибори в країні збагачують народ політичною культурою участі у виборчому процесі і формують демократичний капітал, який до певної міри знижує ймовірність відкату країни до диктатури і цим самим сприяє економічному зростанню» [18].

Більш передбачуваний характер мали результати виборів 2024 року в так званих обмежених політичних системах. До прикладу, в Руанді президент Поль Кагаме отримав понад 99% голосів,

встановивши новий особистий рекорд. Президент Коморських островів Азали Ассумані був переобраний на четвертий п'ятирічний термін, отримавши 63% голосів, незважаючи на бойкот з боку опозиції і низьку явку виборців, а президент Чаду Махамат Дебі повторно став обраним президентом у травні.

В таких країнах, як Буркіна-Фасо, Гвінея-Бісау, Малі, Південний Судан заплановані вибори в черговий раз були відтерміновані. Військовий уряд Буркіна-Фасо продовжив правління хунти до 2029 р., а капітану Ібрагіму Траоре вкотре надав дозвіл балотуватися на наступних президентських виборах.

Натомість хунта Габону провела референдум щодо прийняття нової конституції, який заслуговує на довіру, і дотримання термінів почергових президентських виборів, які мають відбутися цього річ.

Національні вибори також заплановані в Малаві, на Сейшельських островах, в Танзанії, Камеруні, Кот-д'Івуарі. Щоправда, камерунський президент Поль Бійя, що при владі з 1982 р., вже заявив про свій план балотуватися на восьмий термін, а чинний президент Кот-д'Івуару Алаассан Уаттара досі стоїть перед дилемою: балотуватися на четвертий термін чи відкрити шлях до влади новому поколінню політиків [1].

Результати подібних електоральних змагань говорять про те, що серйозну загрозу для політичних змін у країнах Тропічної Африки несуть не диктатори, які насильно захоплюють владу, а популісти, які легітимізують владні повноваження з допомогою імітації виборів під прикриттям декларативних закликів до змін. Наслідками таких процесів стає «посилення авторитаризму, корупція, клієнталізм, систематичні утиски громадянського суспільства, засобів масової інформації та руйнування виборчої конкуренції» [16, с. 393].

В подібних випадках як вибори, так і політичні режими мають фасадний характер і залишаються лише умовними плебісцитами з метою досягнення поверхневої легітимності влади: сильні опозиційні партії заборонені, а зміна посадових повноважень через вибори в багатьох країнах залишається малоімовірною, якщо не сказати неможливою.

Для політичної стабільності в просуванні політичних трансформацій в країнах регіону однаково важливими видаються і справедливий розподіл доходів від національних ресурсів, і вільний доступ освічених представників малочисельних етносів до влади, і політична культура виборців щодо посилення боротьби з корупцією і підзвітності політичних лідерів, заохочення публічних дебатів, зміцнення засобів комунікації, розширення прав громадян тощо.

В 2024 р. чергові вибори відбулися також у Гані, на результатах яких варто зупинитися окремо, щоб з'ясувати суть політичного феномена ще однієї тропічноафриканської країни. Світовими моніторинговими компаніями виборчі процеси в Гані визнані позитивним зразком демократії в регіоні, оскільки вона проводить мирні вибори з 1992 року, а стабільний політичний клімат привернув іноземні інвестиції, що дало можливість економіці держави на тлі всієї Африки розвиватися інтенсивно і доволі рівномірно [7].

В цьому зв'язку дослідниця Е. Гадьянова зазначає, що під час опитування в грудні 2016 року чимало респондентів у своїх відповідях підставою для громадянської гордості за власну країну назвали успішну історію вільних, чесних та мирних виборів, що дозволило їй сформулювати певні висновки: «спроби диктаторських переворотів не знаходять своєї підтримки і стають малоімовірними, коли населення сприймає систему правління як цінну частину позитивної національної ідентичності, оскільки демократія, що здатна за себе постояти, вимагає чіткого усвідомлення своєї цінності, а також цінності своїх процесів та інститутів» [17].

В значній мірі такий успіх зумовлений високим рівнем довіри і репутації виборчої комісії як ефективного організатора виборчих кампаній упродовж кількох років поспіль: в грудні 2016 року в Гані відбулися шості мирні вибори, в результаті яких уряд змінився втретє, а опозиційна партія виграла президентство та здобула більшість у складі парламенту. Цікавою є динаміка розриву голосів. До прикладу, в 2008 р. президент переміг з різницею менше 1,5%, 2012 року – 2%. Незважаючи на те, що жодна з двох відносно стабільних і збалансованих партій не отримувала суттєвої переваги, переможена сторона приймала результати волевиявлення громадян, і політики йшли у відставку.

Зазначимо: за показниками Freedom House з дотримання основних прав і свобод у 2021 р. Гана знаходилася на другому місці після Кабо-Верде і вважається вільною країною [6]. Водночас більш консервативний у своїх оцінках індексу демократії Economist Intelligence Unit, який поціновує Гану як недосконалу демократію, що загалом не критично, оскільки в цій групі знаходяться, наприклад, Бельгія, Південна Африка (ПАР) та Іспанія. Також держава посідає другу позицію після Маврикію за глобальним індексом миру: 40 зі 163 країн, між Кувейтом та Албанією [8].

Наведені факти вирізняють Гану з-поміж інших держав-сусідів: у Буркіна-Фасо у вересні 2022 року відбувся другий за 9 місяців військовий переворот, в Того розстріляли людей, які виступили проти Фор Гнассінгбе – династії військових, яка перебуває при владі понад 50 років, Код-Д'Івуар відбудовується після виснажливої громадянської війни.

На виборах 2024 р. переможцем президентських виборів у Гані знову став опозиційний політик Джон Махама, який вже обіймав цю посаду з 2012 до 2017 року [3], що засвідчує дотримання прав і свобод, прописаних у конституції Гани: в країні наявний широкий спектр незалежних медіа, відкриті політичні дебати замінили «культуру тиші», яка переважала в часи військових диктатур. Вибори, хоча й супроводжуються сутичками між активістами, проте, за висновками місцевих і міжнародних спостерігачів, проходять чесно та прозоро.

Більшість дослідників вважає, що загроза повернення до авторитаризму для Гани вже минула, однак із порядку денного сучасних політичних діячів не усунуто низку проблем, типових для країн, що розвиваються, з-поміж яких нерівність доходів і їх розподіл, безробіття та погіршення стану навколишнього середовища. Уряд країни запроваджує превентивні заходи для розв'язання цих та інших проблем, включаючи реалізацію програм соціального втручання, таких як безкоштовна старша середня освіта і довгострокові стратегії сталого розвитку.

Зрештою, сам народ повинен спонукати політичних лідерів до відповідальності й боротися проти корупції від найвищого до найнижчого рівнів, за посилення підзвітності, заохочення публічних дебатів, зміцнення засобів комунікації, розширення прав і можливостей жінок тощо.

Висновки. Вибори в країнах Тропічної Африки за сучасних умов є поширеною цінністю й проводяться всіма наявними політичними режимами, однак їх перебіг та результати відзначаються різною якістю: якщо в ліберальній демократії в ПАР електоральний процес відзначається професійною організованістю й відбувається в умовах свободи слова, а в електоральній демократії Гани якість виборчих кампаній поступово удосконалюється,

то це не стосується електоральної демократії Нігерії чи електоральної автократії Зімбабве та інших країн.

До причин, які провокують непередбачуваність виборчих процесів, у т. ч. результатів виборів 2024 року, і суперечливість прогнозів політичного розвитку регіону на третє десятиліття, варто віднести слабкість економічного й безпекового чинників: перший провокує відмову від трансформаційних процесів у бік демократії, а другий – збереження потенціалу військового втручання в політичний розвиток. Ще більш деструктивний вплив здійснюють домінуючі правлячі партії через використання державних ресурсів і конституції для збереження й легітимізації влади та застосування інституту безпеки для політичного тиску, що особливо загострюється під час виборчого процесу.

Вибори 2024 року в низці тропічноафриканських країн, як і попередні, фіксують несформованість сильних опозиційних партій, здатних до жорсткого політичного протистояння як у більш-менш стабільних, так і в обмежених політичних системах регіону. Крім того, на перебіг та результати виборів впливає специфічна структурованість африканського суспільства і збереження політичної значущості диференційованих групових тенденцій: етнічної та релігійної приналежності, патримоніальних і клієнтальних відносин. Як результат – інфантильність громадянського суспільства, слабка політична культура виборців, неповага правлячих еліт до демократичних цінностей.

Насамкінець зазначимо, що сучасний стан політичних трансформацій в країнах Тропічної Африки за результатами виборів в значній мірі детермінований не тільки внутрішніми електоральними змаганнями, а й загальносвітовими тенденціями: інтеграцією, глобалізацією, законами інформаційного суспільства тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Африка у 2025 році: економічне зростання, незважаючи на постійні проблеми. *Міжнародний кур'єр*. URL: <https://intercourier.news/2025/01/31/afryka> (дата звернення: 23.01.2024).
2. База даних показників світового розвитку. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.CD> (дата звернення: 23.01.2025).
3. Гана. Опозиційний політик Джон Махама. URL: <https://www.france24.com/en/afrique/20241208-ghana-opposition-candidate-john-mahama-wins-presidential-elect> (дата звернення: 12.02.2025).
4. Гура В. К. Субсахарська Африка в XXI ст.: чинники господарського прогресу і перспективи співпраці з Україною. *Науковий вісник «Гілея»*, 2014. Випуск 84. С. 124 – 130.
5. Гуттереш А. Африка. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-529888666> (дата звернення: 12.03.2025).
6. Звіт про свободу у світі. *Freedom House*. URL: <https://freedomhouse.org/country/ghana/freedom-world/2022> (дата звернення: 12.03.2025).
7. Зірка африканської демократії: огляд політичного життя Гани. Аналітичний центр Адастра. URL: <https://adastra.org.ua/blog/zirka-afrikanskoyi-demokratiyi-oglyad-politichnogo-zhittya-gani> (дата звернення: 23.01.2025).
8. Індекс демократії. *Economist Intelligence Unit*. URL: <https://www.eiu.com/n/democracy-index-2021-less-than-half-the-world-lives-in-a-democracy/> (дата звернення: 28.03.2025).

9. Континент надії чи нова ціль неоколоніалізму: як Африку бачать США і Китай? Аналітичний центр Адастра. URL: <https://adastra.org.ua/blog/> (дата звернення: 12.03.2025).
10. Кравченко М. Інтеграційний розвиток регіону Субсахарської Африки / Інтеграційні процеси в Азії та Африці як складова світового історичного розвитку (кінець XX – початок XXI століття): монографія / За заг. ред. В. О. Шведа, пер. англ. Прип'юк Є. О., Кравченко М. В. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2022. С. 237 – 258.
11. Кухта В. В. «Арабська весна»: моделі демократичних перетворень в країнах Північної Африки і Близького Сходу. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2019. Вип. 9 (73) (вересень). 2019. С. 13 – 18.
12. Поліщук І. О. Електоральний процес: поняття та складові фактори. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. 2010. № 885: серія «Питання політології». Вип. 16. С. 132 – 137. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/2392> (дата звернення: 12.03.2025).
13. Ціватий В. Новаційні тенденції сучасної дипломатії: концепт парадипломатії як інституційний напрям реалізації транскордонного та політико-дипломатичного співробітництва України. *Зовнішні справи*. 2016. Вип. 7. С. 36 – 39.
14. Швед В. О. Передмова. Глобальні трансформаційні процеси в країнах світової периферії (регіон Субсахарської Африки): виклики та можливості для України: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Київ, 16 черв. 2016 р.; НАН України, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» / відп. наук. ред. О. І. Лукаш. Київ, 2016. С. 5 – 6.
15. Africa: US is Africa's "Ideal Partner" for Promoting Democratic Institutions and Economic Growth. Tibor P. Nagy. Jr. Assistant Secretary, Bureau of African Affairs. September 18, 2018. *Friends of the African Union*: веб-сайт. URL: https://friendsoftheafricanunion.com/usg_ab_02/ (дата звернення: 10.04.2025).
16. Bugaric B. The two faces of populism: Between authoritarian and democratic populism. *German Law Journal*. 2019. Vol. 20 (3). P. 390 – 400. DOI:10.1017/glj.2019.20
17. Elena Gadjanova. Afrikas Demokratien im Niedergang mpg.de, 4/09/2018. URL: <https://glavcom.ua/digest/zanepad-afrikanskih-demokratii-549979.html> (дата звернення: 12.03.2025).
18. Persson T., Tabellini G. Political Economics. Explaining Economic Policy. The MIT Press. 2000. 560 p. URL: <https://mitpress.ubli.sh.com/ebook/political-economics-preview/97/Cover> (дата звернення: 23.01.2025).
19. Ziblatt Daniel. Challenges to Democracy. Center for European Studies at Harvard University. *Harvard University*: веб-сайт. URL: <https://scholar.harvard.edu/dziblatt/challenges-democracy> (дата звернення: 24.02.2025).

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДИХОТОМІЇ «ГЛОБАЛІЗАЦІЯ-РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ»

CROSS-BORDER COOPERATION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE «GLOBALISATION-REGIONALISATION DICHOTOMY»

Лозінський С.М.,

*аспірант кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Метою статті є аналіз понять транскордонного та міжрегіонального співробітництва України в контексті дихотомії «глобалізація-регіоналізація». В теорії глобалізації глобальне і локальне не виключають одне одного. Навпаки, локальне слід розглядати як аспект глобального. Розкрито зміст низки дефініцій родового поняття «державний кордон»: «прикордоння», «пограниччя», «прикордонний регіон», «транскордонний регіон», «транскордоння» і «транскордонне співробітництво». Унаслідок посилення процесів регіоналізації та глобалізації створюються передумови зміни територіальної організації суспільства: інтенсифікується процес формування транснаціональних регіонів і все більш активно починають формуватися і розвиватися транскордонні регіони. У цьому контексті об'єктивно зростає роль транскордонного співробітництва. В сучасних умовах європейської інтеграції одним з найважливіших та економічно значимих транскордонних регіонів є українсько-польський. Цінність цього транскордонного регіону в загальній системі європейської транскордонної співпраці зумовлено його стратегічним розташуванням. Феномен «транскордонності» значно розширив межі теорії міждержавних відносин – з появою «єврорегіонів» вона постала як поле взаємодії не лише держав, а й недержавних інституцій. Єврорегіон є однією з організаційних форм транскордонного співробітництва, що сприяє поглибленню транскордонних зв'язків між прикордонними регіонами в соціокультурній, економічній, екологічній тощо сферах діяльності. Транскордонне співробітництво вважається одним із ключових трендів під час обговорення проблем інтеграції України до ЄС, а також перспективним напрямом міжнародної інтеграції загалом.

Ключові слова: державний кордон, глобалізація, регіоналізація, транскордонний регіон, єврорегіон, транскордонне співробітництво, Україна, Республіка Польща.

The purpose of the article is to analyse the concepts of cross-border and interregional cooperation of Ukraine in the context of the «globalisation-regionalisation» dichotomy. In the theory of globalisation, the global and the local are not mutually exclusive. In the theory of globalisation, the global and the local are not mutually exclusive. On the contrary, the local should be seen as an aspect of the global. The content of a number of definitions of the generic concept of «state border»: «borderland», «borderland», «border region», «cross-border region», «cross-border» and «cross-border cooperation» has been revealed. As a result of strengthening the processes of regionalization and globalization, the prerequisites for changing the territorial organization of society are being created: the process of forming transnational regions is intensifying, and cross-border regions are beginning to form and develop more and more actively. In this context, the role of cross-border cooperation is objectively growing. In the current conditions of European integration, one of the most important and economically significant cross-border regions is the Ukrainian-Polish one. The importance of this cross-border region in the overall system of European cross-border cooperation is due to its strategic location.

The phenomenon of «cross-border» has significantly expanded the boundaries of the theory of interstate relations – with the emergence of «Euro regions», it has emerged as a field of interaction not only between states, but also between non-state institutions. The Euro region is one of the organizational forms of cross-border cooperation, which contributes to the deepening of cross-border ties between border regions in socio-cultural, economic, environmental, etc. spheres of activity. Cross-border cooperation is considered to be one of the key trends in the discussion of Ukraine's integration into the EU, as well as a promising area of international integration in general.

Key words: state border, globalisation, regionalisation, cross-border region, Euro region, cross-border cooperation, Ukraine, Republic of Poland.

Постановка проблеми. Провідними тенденціями сучасного світового розвитку є дихотомія процесів глобалізації та регіоналізації. Єдність та відмінність глобального і регіонального простежується не лише в повсякденній реальності, а й залишається одним із найбільш контраверсійних питань наукового дискурсу. На справедливе зауваження вітчизняних вчених, «важливою є потреба в застосуванні комплексного підходу для дослідження цілісної картини світу, де одночасно і глобальний, і регіональний аспекти отримали б рівну увагу. Сьогодні глобалізація і регіоналізація

стають процесами, що взаємно зумовлюють один одного» [1, с. 10]. В теорії глобалізації глобальне і локальне не виключають одне одного: навпаки, локальне слід розглядати як аспект глобального. Глобалізація, окрім іншого, означає зіткнення локальностей. Так, західний дослідник Р. Робертсон запропонував замінити центральне поняття культурної глобалізації поняттям «глокалізація», що означає поєднання понять «глобалізація» і «локалізація» [2, с. 104].

У сучасному глобалізованому суспільстві, де визначальним чинником суспільного розви-

тку є сукупність інформаційно-комунікаційних мереж, парадигма глокалізації, на переконання С. Коч, «використовує новий структурний формат, який функціонує завдяки мережевим зв'язкам та змістовним вузлам. Альтернативна структура глобалізації трансформує, передусім, процес гомогенізації та уніфікації, співставляючи його з локальністю та регіоналізацією, таким чином, що ідентичність не набуває космополітичного змісту, а, навпаки, зберігає актуальність локальних форм» [3, с. 68, 69]. Таким чином, глобалізація стає чинником посилення процесів регіоналізації, що відбувається внаслідок зниження бар'єрної за одночасного зростання контактної функції державних кордонів.

Унаслідок посилення цих процесів створюються передумови зміни територіальної організації суспільства: інтенсифікується процес формування транснаціональних регіонів і все більш активно починають формуватися і розвиватися транскордонні регіони. У цьому контексті об'єктивно зростає роль транскордонного співробітництва, а в регіонів і відкриваються можливості для активізації багатьох сфер діяльності на засадах субсидіарності. Прикордонні регіони Європи налагодили плідні взаємини між державними регіональними органами влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, суб'єктами господарювання територій тощо, об'єднуючи зусилля для вирішення спільних проблем від співробітництва за окремими транскордонними угодами до співробітництва в межах євро регіонів [4, с. 4, 5].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання транскордонного та міжрегіонального співробітництва в науковому дискурсі актуалізується в контексті євроінтеграційних прагнень України, розвитку місцевої демократії в країнах ЄС, позитивних наслідків вітчизняної реформи децентралізації тощо. Ця проблема стала предметом прискіпливої уваги таких вітчизняних дослідників, як Я. Верменич, С. Давимука, М. Їжа, В. Захарченко, С. Коч, В. Кравченко, О. Кривицька, К. Куцаб-Бонк, М. Лендбел, Н. Мікула та ін.

Застосування низки методологічних підходів зумовлює можливість репрезентації феномена кордонів у вигляді соціального і політичного конструкту, що детермінує навколишній простір, перетворюючи його на ареал комунікацій і взаємовпливів. Як зазначає Я. Верменич, «...зумовлена кордонами додаткова ризикогенність може продуктивно досліджуватися лише на міждисциплінарному рівні, на базисному фундаменті синтетичної соціальної теорії» [5, с. 55].

На підставі ґрунтового аналізу проблем транскордонного співробітництва України в умовах євроінтеграції В. Захарченко приходить до висновку, що за сучасних умов економічний прогрес

периферійних територій «багато в чому залежить від економічної самоорганізації, від зусиль та ініціатив місцевої регіональної влади зі створення стійкого відтворювального контуру, який був би основою нового технологічного укладу, де головним активом будуть технологічні інновації та людські ресурси з необхідним рівнем кваліфікації. У результаті одночасного посилення процесів регіоналізації та глобалізації змінюється територіальна організація суспільства: інтенсифікується процес формування транснаціональних регіонів і все більш активно починають формуватися і розвиватися транскордонні регіони» [4, с. 3].

Багатство трактувань та уявлень про специфіку транскордонного співробітництва України в умовах євроінтеграції потребує певного узагальнення та обрання перспективних напрямів розвитку громад і територій. Нові виклики перед Україною та європейською спільнотою постали в світлі російсько-української війни.

Метою статті є аналіз понять транскордонного та міжрегіонального співробітництва України в контексті змісту дихотомії «глобалізація-регіоналізація».

Виклад основного матеріалу дослідження. Чинником зростання ролі регіонів на глобальному рівні є вплив таких мегатрендів, як мінливість сучасної геополітики, міграція, діджиталізація економіки та суспільства, глобальні виклики щодо забезпеченості продовольством і природними ресурсами, зростання за принципами сталого розвитку, карбонізація економіки (англ. *carbonization*, нім. *karbonisierung* – обвуглення і обвуглецювання), питання національної безпеки тощо [6, с. 16]. Сьогодні немає єдиного визначення поняття «*region*» та його географічних меж і в українській науковій літературі, і в зарубіжній. Немає чіткого визначення рівня територіальної одиниці, якій відповідає регіон, тому і думки вчених щодо трактування транскордонного регіону як території, що охоплює регіони по різні боки державного кордону, та його меж також різняться [7, с. 9].

Загалом поняття «*region*» має незліченну кількість інтерпретацій, оскільки містить у собі багато властивостей, притаманних природному середовищу, сферам економічного, суспільно-політичного й культурно-духовного життя. До того ж це поняття вимірюється в категоріях простору і часу. Так, для одних регіон – це ареал, що визначається однією або декількома фізичними характеристиками, як-от кількість атмосферних осадків, характер ґрунту, рельєф та ін. Для інших кордони регіону визначають культурні ознаки, такі як мова, костюм, традиції, тип архітектури, форма соціальної організації та ін. Поширеним є розуміння регіону і як територіально-адміністративної одиниці. Отже, поняття «*region*»

включає не одиничну ідею, а велику кількість інтерпретацій і підходів.

Розуміння регіону як суб'єкта та об'єкта суспільно-політичних відносин в умовах постмодерних змін і глобалізації, на думку С. Коч, доцільно розглядати в контексті феномену «прикордоння», що виникає на межі двох або більше кордонів. Тут актуальним стає не територіальний кордон (державний, матеріальний, паспортний, тощо), а поза-територіальний (нематеріальний, невидимий, конфесійний, лінгвістичний, етнічний, гендерний тощо), «що позначає рух соціально-політичної конструкції, в якій знаходить віддзеркалення співвідношення сил держав, що межують між собою як консолідовані/неконсолідовані спільноти» [3, с. 8]. Простір прикордоння на твердження дослідниці, «це те, що колонізують і споживають, купують і продають, створюють і руйнують, використовують і псують, над чим міркують і за що борються. Аналіз соціальних практик дозволяє відмовитися від ідеї простору, як пасивного і статичного явища, та спостерігати як він конструюється та набуває активної ролі в процесі народження та ствердження соціального порядку і “соціального місця”» [Там само, с. 164].

Явище прикордоння полягає в тому, що в просторі його взаємодії створюються нові форми солідарності суспільства, формуються нові соціальні відносини. У прикордонних районах відбуваються процеси «зустрічі» та взаємовпливів різних культур, відкриваючи можливість нових видів комунікації. Прикордоння з елемента просторової організації стає чинником впливу, забезпечуючи нову якість розвитку соціокультурного прикордонного простору. Тому дослідження специфіки функціонування прикордонних зон сусідніх країн є важливим етапом вивчення співпраці між країнами [8, с. 221].

У контексті дослідження проблеми транскордонного і міжрегіонального співробітництва важливе місце займає така дефініція як «пограниччя». На думку українських вчених, це просторово обмежена територія (регіон) і відповідно організований соціум, чия залежність від кордону зазвичай є більшою, ніж залежність від центру. Зважаючи на те, які функції (бар'єрні, фільтруючі, консолідуючі) кордон виконує в кожному конкретному випадку, розрізняють типи пограниччя: стикове (з переважанням бар'єрної функції), перехідне (з переважанням функцій культурної взаємодії), фронтирне (регіон освоєння). Залежно від ступеня культурної дистанції між соціокультурними спільнотами, що межують і взаємодіють, пограниччя можуть бути культурно-варіативними чи культурно-протиставленими [5, с. 58].

Терміни «пограниччя» і «прикордоння» інколи вживаються як синоніми. Однак смислове наповнення цих термінів, за твердженням Я. Верменіч,

відмінне. Прикордоння – поняття політико-географічне; здебільшого ним позначають вузьку (від 5 до 100 км) смугу обабіч кордону. Пограниччя – не стільки географічне, скільки історико-культурне поняття. Ним визначаються регіони різних розмірів, що внаслідок свого близького до кордону розташування виступають ареалами перетину різних політичних, культурних, релігійних та інших впливів і міжетнічних контактів [Там само, с. 59].

В основі соціальної класифікації поняття пограниччя лежать принаймні два пов'язані маркери – територіальний та соціокультурний, зауважує О. Кривицька. У межах територіального підходу пограниччя розглядається як географічна і політико-адміністративна категорія. Х. Доннан і Т. Вілсон вказують на три складові дефініції державних кордонів, а саме: законодавчо оформлені лінії порубіжжя, що розділяють сусідні держави; державні інститути, які мають підтримувати та визначати лінії кордону; наявні прикордонні регіони з певним територіальним простором [9, с. 175].

Окремі вітчизняні вчені в дослідженнях процесів транскордонного і міжрегіонального співробітництва використовують поняття «транскордоння», що визначається, як контактна зона між прикордонними територіями сусідніх держав, в межах якої суб'єкти суспільно-політичних відносин формують локальні соціально-політичні практики. Прикордоння в такому разі є соціально-політичною та ментальною конструкцією, що виходить за межі класичного концепту «державнація-територія» [10, с. 136]. Якщо «кордон» як реальна або уявна лінія визначає межі суб'єктів, розділяє їх «прикордоння», то префікс «транс-» разом із словом кордон означає «через». Нова просторова дійсність зумовила якісні зміни в типології спільнот, які пов'язують себе з такими просторами. Здатність «транскордоння» включати в якості акторів одночасно держави, окремі регіони держав і локальні спільноти породжує співіснування різних каналів зв'язку, що вони використовують під час взаємодії [3, с. 42].

Прикордонний регіон – частина регіону чи адміністративних одиниць держави, що представляють певний соціально-економічний регіон прилеглий до державного кордону, що знаходиться в сусідстві до іншої держави, переважно на суші [8, с. 221]. Прикордонні регіони відігравали особливу роль в процесах формування націй, що пов'язано з процесами націоналізації територій. Етнічна гомогенізація прикордонних регіонів і ліквідація проміжних зон стали важливими завданнями під час створення та існування національних держав. Часом населення з одного боку кордону показово відмежовувалося від населення з іншого боку, яке мало інше громадянство, а нерідко належало до інших етнічних або ж релігійних спільнот. За інших умов, населення прикордонних

регіонів могло бути поліетнічним та мультикультурним, а їх жителі нерідко розмовляли кількома мовами й мали складні, ситуативні та непостійні ідентифікації та гібридні взаємозалежні культури [11, с. 53].

Транскордонний регіон (ТКР) загалом визначається як регіон, сформований територіальними одиницями різних країн, що беруть участь у транскордонній співпраці. Він зазвичай характеризується спільною географією, історією, культурою та економічними можливостями, але розділений державними кордонами. Частина європейських дослідників розглядають транскордонні регіони з точки зору функціонального підходу. Тобто вони вирізняють їх за щільністю зв'язків між учасниками транскордонного співробітництва незалежно від розміру власної території, адміністративно-територіальних кордонів, чи наявності інституціолізованого середовища. Натомість інші вчені вважають, що межі транскордонних регіонів доцільно визначати через стан їхньої інституалізації. Зокрема, М. Перкман зазначає, що транскордонне співробітництво становить собою більш-менш інституціолізовану співпрацю між суміжними місцевими органами влади через національні кордони. Вчений пропонує відрізнити подібну діяльність за чотирма ознаками: 1) вона має відбуватись у межах діяльності органів публічного управління; 2) здійснюватися місцевими органами влади; 3) вирішувати практичні проблеми; 4) базуватись на певній стабільності транскордонних взаємин, тобто на розвитку інституційного забезпечення [Цит. за: 7, с. 10, 11].

Одним з найважливіших та економічно значимих транскордонних регіонів в Центральній Східній Європі є українсько-польський ТКР. Він охоплює територію трьох прикордонних областей України (Волинська, Львівська та Закарпатська) і двох воєводств Республіки Польща (Люблінське та Підкарпатське). Загальна площа його території становить 97 678 км², де українська частина складає 54 720 км², польська – 42 968 км². Щільність населення регіону становить 93,2 осіб на км². На його території проживає 9 109,5 тис. осіб [12, с. 33].

Важливість цього транскордонного регіону в загальній системі європейської транскордонної співпраці зумовлена його стратегічним розташуванням. Зокрема, через нього пролягає два пан'європейські транспортні коридори (третій і п'ятий), що з'єднують Берлін, Дрезден, Вроцлав, Катовіце, а також Венецію, Рим, Люблян, Трієст, Братиславу і Будапешт зі Львовом і Києвом, а також Міжнародний транспортний коридор «Гданськ-Одеса» (Балтійське море – Чорне море), що пролягає з Гданська і Варшави, через Люблін і Ковель – на Рівне, Жмеринку та Одесу [13, с. 144]. На думку М. Русняка, українсько-польський транс-

кордонний регіон – це «цілісна інтегрована система співробітництва суб'єктів єврорегіонального розвитку України та Польщі. Сутність формування цієї системи полягає у створенні ефективної інтегрованої партнерської мережі на українсько-польському прикордонні» [14, с. 83]. Російсько-українська війна актуалізувала питання безпеки, необхідності більш щільної інтеграції обох народів для організації відсічі агресорові та подальшої ефективної співпраці в межах об'єднаної Європи.

Транскордонний регіон охоплює суміжні прикордонні території двох і більше держав на різних рівнях відповідних адміністративно-територіальних систем, починаючи з рівня *NUTS 2*. Специфікою досліджень природи транскордонного регіону в Україні є їх прив'язка до адміністративно-територіальних одиниць однакового рівня (переважно обласного). Хоч такий підхід і малоактуальний для Європи, в нашій державі вивчати транскордонне співробітництво реально лише на такому рівні, що пов'язано з відсутністю потрібних повноважень у органів влади локального рівня, достатнього фінансування територіальних громад чи регіонів для самостійного ведення транскордонного співробітництва, відповідних статистичних даних на нижчих рівнях тощо [7, с. 17].

В основі функціонування транскордонних регіонів лежить *транскордонне співробітництво (ТКС)*. Розвиток транскордонного співробітництва спрямовано в першу чергу на забезпечення високої якості життя населення прикордонних територій, інфраструктурне забезпечення відповідних територій, вирішення спільних проблем суміжних територій [12, с. 5]. ТКС українськими вченими визначається як специфічна сфера зовнішньоекономічної, політичної, екологічної, культурно-освітньої та ін. видів міжнародної діяльності, що здійснюється на регіональному рівні. Її характеризує низка особливостей, а саме: наявність кордону й потреба його облаштування, спільне використання природних ресурсів і, відповідно, спільне розв'язання проблем екологічної безпеки, широке взаємне спілкування населення сусідніх держав й особисті зв'язки людей, значно вище навантаження на інфраструктуру (дороги, зв'язок, сферу обслуговування та ін.) [15, с. 16].

Феномен «транскордонності» значно розширив межі теорії міждержавних відносин – з появою «єврорегіонів» вона постала як поле взаємодії не лише держав, а й недержавних інституцій [5, с. 60]. Єврорегіон є однією з організаційних форм транскордонного співробітництва, що сприяє поглибленню транскордонних зв'язків між прикордонними регіонами в соціокультурній, економічній, екологічній тощо сферах діяльності. Одним із перших дослідників єврорегіонів в межах Євросоюзу є швейцарський письменник і філософ Д. де Ружмон. У «Відкритому листі до

європейців» (початок 1960-х рр.) він писав, що «в Європі майбутнього, звільненій від тиранії політичних та адміністративних кордонів, установлених для етнічних й економічних реалій, незабаром вималюються, організуються та утвердяться регіони. Вони прийдуть до об'єднання за подібністю та взаємодоповнюваністю, ... незважаючи на старі кордони» [Цит. за: 16, с. 19].

Асоціація європейських прикордонних регіонів (англ. *Association of European Border Regions*) сьогодні класифікує прикордонні та транскордонні організації залежно від їх ролі в світовій економіці: 1) масштабне транскордонне співробітництво; 2) прикордонні та транскордонні регіони; 3) європейські угруповання територіального співробітництва. Межі впливу євро регіонів не обов'язково визначаються адміністративно-територіальними одиницями держави, тобто областями, воєводствами, землями тощо, прикордонні регіони можуть одночасно входити в декілька євро регіонів, якщо їм дозволяє географічне розташування. Учасниками євро регіону можуть бути територіальні громади селищ, гмін чи районів, повітів тощо [12, с. 11].

Наприклад, завдяки сусідському положенню Волинська область має найтісніші зв'язки з польськими регіонами. Загалом між Волинню та воєводствами Польщі підписано 92 угоди про співробітництво, що становить 72,4 % від усіх підписаних угод. Найбільшу кількість угод (49) Волинська область уклала з прикордонним Люблінським воєводством, що також пов'язано із співробітництвом у межах євро регіону «Буг». Унікальною в цьому аспекті є співпраця між Волинською областю та воєводствами, що не мають спільного кордону – з Підляським, Підкарпатським, Мазовецьким, Лодзинським, Великопольським, Куяво-Поморським, Великопольським, Свентокшинським і Вармінсько-Мазурським [17, с. 71].

В Європі створено сотні євро регіонів та європейських угруповань територіального співробітництва. В Україні також простежується тенденція щодо створення євро регіонів, але за рівнем ефективності їх діяльності та активності вони значно поступається європейським аналогам. Так, станом на 2014 р. з десяти євро регіонів фактично функціонувало лише чотири: Карпатський євро регіон, євро регіон «Буг», євро регіон «Нижній Дунай» і євро регіон «Верхній Прут». У більшості євро регіонів засідання рад відбуваються рідше ніж раз на рік, зокрема, це стосується Карпатського євро регіону та євро регіону «Буг» [12, с. 12]. Загалом, досвід участі в програмах та заходах, що відбуваються в межах функціонування євро

регіонів, довів, що впровадження системи узгодження та моніторингу діяльності євро регіонів національними урядами, зокрема міністерствами закордонних справ, «привело до технократизації їх діяльності, а, з іншого боку, через негнучкість та повільність у прийнятті рішень до стагнації» [10, с. 151].

Що стосується українського контексту, то після того, як Україна зробила проєвропейський вибір, інтеграція до ЄС стала стратегічним напрямом її зовнішньої політики. Після розширення Євро союзу шляхом вступу до об'єднання низки країн Центральної та Східної Європи, статус транскордонного співробітництва між Україною та центральноєвропейськими державами вийшов на новий рівень. До того транскордонне співробітництво України з сусідніми країнами було в основному справою двосторонніх або багатосторонніх відносин, але зараз «воно вийшло за цей дещо звужений регіональний формат і перетворилося у форму стосунків України не лише з окремими країнами ЦСЄ, ЄС чи їх об'єднаннями, але і з Євросоюзом загалом» [18, с. 12].

Перед Україною сьогодні стоїть завдання формування моделі співробітництва з ЄС, що сприяла б подальшому просуванню України в європейський економічний та соціокультурний простір. Це т. зв. концепція «інтеграції без членства», що передбачає сприяння розвитку транскордонного регіоналізму, що задовольняє очікування бізнесу і жителів транскордонного регіону [19, с. 28]. Одним із виявів готовності ЄС підтримати України в її стратегічному виборі стало надання їй 23 червня 2022 р. статусу кандидата в члени Євросоюзу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, транскордонне співробітництво вважається одним із ключових трендів під час обговорення проблем інтеграції України до ЄС, а також перспективним напрямом міжнародної інтеграції загалом. Наслідком одночасного посилення процесів глобалізації та регіоналізації є зміни інституційної структури та «політичної географії» Європи. В умовах глобалізації відбувається посилення процесів транскордонної регіоналізації, що поширюється на всі рівні мережевої взаємодії суб'єктів економічних, соціокультурних та суспільно-політичних відносин у форматі євро регіонів та інших транскордонних об'єднань. Перспективним напрямом досліджень міжрегіонального співробітництва України з країнами ЄС є вивчення позитивного досвіду розвитку місцевої демократії за європейськими стандартами в транскордонних регіонах як запоруки їх ефективного функціонування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабіна В. О., Попазова М. С. Регіоналізм в епоху глобалізації. *Транскордонне співробітництво в умовах збройних конфліктів: матеріали круглого столу* (м. Одеса, 27 січня, 2023 р.). м. Одеса, 2023. С. 9–11.
2. Їжа М. М. Система регіонального управління: світовий досвід і Україна: монографія. Одеса: Друкарський дім, 2011. 308 с.
3. Коч С. В. Транскордонія: простір соціального порядку і політичної дії: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 357 с.
4. Захарченко В. Кластеризація транскордонного співробітництва у контексті євроінтеграції України. Аналітичний звіт. Одеса, 2022. 20 с.
5. Верменич Я. В. Кордони та пограниччя в дискурсивному просторі соціогуманітаристики: теоретичні проєкції. *Вісник НАН України*. 2021. № 7. С. 55–70.
6. Давимука С. А. Регіональний розвиток України на шляху до європейської інтеграції: роль інноваційних інструментів. *Регіональна економіка*. 2024. № 3. С. 15–26.
7. Демедюк О. П. Перспективи розвитку транскордонних кластерів в прикордонних областях Західної України. *Регіональна економіка*. 2020. № 2. С. 58–71.
8. Гринюк І. Роль кордону та прикордоння в польсько-українських відносинах. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2020. Т. 41. С. 220–228.
9. Кривицька О. Дискурс пограниччя в соціокультурних дослідженнях: теоретико-методологічні аспекти. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України*. 2015. № 4. С. 173–197.
10. Лендъел М. Політичний вимір транскордонного співробітництва в Центральній Європі на сучасному етапі. *Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть*: кол. монографія / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря; [авт. кол.: В. Бурдяк, В. Бусленко, Є. Гайданка та ін.]; каф. політ. і держ. упр.; Ужгород. нац. ун-т. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 133–166.
11. Форум «Поверх кордону»: концепція прикордоння як об'єкт дослідження. *Україна модерна. Пограниччя. Країни. Периферії*. 2011. № 18. С. 47–78.
12. Розвиток транскордонного співробітництва: наук.-аналіт. доп. / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. редактор В. С. Кравців. Львів, 2016. 125 с.
13. Куцаб-Бонк К. Перспективи розвитку українсько-польського транскордонного регіону в контексті нових викликів європейської інтеграції. *Регіональна економіка*. 2005. № 4. С. 143–150.
14. Русняк М. М. Концептуальні засади польсько-українського єврорегіонального співробітництва. *Регіональні студії*. 2017. № 10. С. 82–89.
15. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2004. 395 с.
16. Артьомов І. В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія. Ужгород: Ліра, 2009. 520 с.
17. Мандрик І. Просторові аспекти міжрегіонального співробітництва Волинської області з воєводствами Польщі. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. / за ред. Ю. М. Барського та В. Й. Лажніка, м. Луцьк, 12–14 квітня 2024 р. Луцьк: ФОП Мажула Ю. М., 2024. С. 153–155.
18. Бакланова Н. М. Особливості сучасного розвитку транскордонної співпраці України із західними країнами. *Транскордонне співробітництво в умовах збройних конфліктів: матеріали круглого столу* (м. Одеса, 27 січня, 2023 р.). Одеса, 2023. С. 11–14.
19. Захарченко В. І., Метіль Т. К., Меркулов М. М. Реалізація стратегії транскордонної кооперації за умов ефективних транскордонних ринків. *Транскордонне співробітництво в умовах збройних конфліктів: матеріали круглого столу* (м. Одеса, 27 січня, 2023 р.). Одеса, 2023. С. 26–33.

ЗОВНІШНЯ БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА РЕСПУБЛІКИ ІРЛАНДІЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ

FOREIGN SECURITY POLICY OF THE REPUBLIC OF IRELAND IN THE CONTEXT OF THE TRANSFORMATION OF THE INTERNATIONAL ORDER

Марусинець М.М.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри історії та суспільних дисциплін,
старший науковий співробітник, старший дослідник
Науково-дослідного центру імені Тиводора Легоцькі
Закарпатського угорського інституту імені Ф. Ракоці II*

У статті представлено всебічний і комплексний аналіз зовнішньої політики безпеки Республіки Ірландія в контексті трансформації сучасного міжнародного порядку та системи міжнародних відносин. Аналіз наявних досліджень і публікацій показує, що існує брак наукових праць, присвячених зовнішній політиці Республіки Ірландія. Констатується, що більшість ключових документів є доступними, але комплексних досліджень щодо загального розвитку політики безпеки в умовах глобальних політичних трансформацій недостатньо. В українській політичній науці ця тема недостатньо вивчена, на відміну від досліджень учених з Республіки Ірландія, Великої Британії та США.

Обґрунтовано, що політика безпеки й оборони Республіки Ірландія ґрунтується на засадах воєнного нейтралітету та виключає участь у військових альянсах і угодах. Зовнішня політика ірландської держави спрямована на дотримання безпекових принципів і розв'язання кризових ситуацій. Основною метою оборони Республіки Ірландія є забезпечення військового захисту і зміцнення миру. Республіка Ірландія співпрацює з міжнародними організаціями, такими як ООН, ЄС, ОБСЄ і НАТО, для підтримання миру і стабільності. Вона бере активну участь у розробці політики безпеки ЄС і робить внесок у політичні дискусії на рівні Брюсселя. Ірландські збройні сили беруть участь у миротворчих операціях, зокрема в рамках підтримки ООН.

Аргументовано, що в умовах глобалізації безпека держави залежить від зовнішніх чинників. Відкрита економіка Республіки Ірландія робить країну вразливою перед загрозами, такими як кібератаки та шпигунство. Національна безпека є ключовим чинником для економічної стабільності та вимагає постійних інвестицій в оборону. В умовах глобальних політичних трансформацій ситуація у сфері безпеки Республіки Ірландія вимагає ретельного планування та розробки заходів з протидії новим загрозам. У цьому контексті у 2024 р. Міністерство оборони Республіки Ірландія підготувало «Огляд оборонної політики», в якому були запропоновані рекомендації щодо посилення заходів безпеки та зміцнення співпраці з міжнародними партнерами. Було наголошено на необхідності створення сучасних та ефективних збройних сил для протидії загрозам, а також на важливості культурних змін. Також було проведено аналіз готовності країни до можливих викликів і змін у сфері безпеки. Визначено стратегію оборони до 2028 р. і задано напрямки розвитку на перспективу.

Доведено, що Республіка Ірландія дотримуватиметься політики нейтралітету у військових питаннях, але при цьому братиме активну участь у міжнародній діяльності. Вона залишиться країною, що не приєдналася, але відіграватиме активну роль у багатосторонніх структурах, особливо як член ЄС і ООН. Республіка Ірландія продовжить розвивати і зміцнювати військове співробітництво з партнерами як у рамках багатосторонніх організацій, так і на двосторонній основі, приділяючи особливу увагу взаємодії. Країна прагне посилити національну та міжнародну безпеку через співробітництво з ключовими партнерами. Міністерство оборони і збройні сили Республіки Ірландія розвиватимуть нові форми співробітництва в таких галузях, як стійкість, цивільна готовність, безпека людини, захист від зміни клімату, кібер- і гібридні загрози, а також безпека на морі. Особливу увагу приділятимуть захисту критично важливих об'єктів підводної інфраструктури.

Ключові слова: Республіка Ірландія, безпека, нейтралітет, політика, оборона, ЄС, ООН.

The article presents a comprehensive and complex analysis of the foreign security policy of the Republic of Ireland in the context of the transformation of the contemporary international order and system of international relations. The analysis of existing studies and publications shows that there is a lack of scientific works devoted to the foreign policy of the Republic of Ireland. It is stated that most of the key documents are available, but there are not enough comprehensive studies on the overall development of security policy in the context of global political transformations. In Ukrainian political science this topic is insufficiently studied, unlike the studies of scholars from Ireland, Great Britain and the USA.

It is substantiated that the security and defence policy of the Republic of Ireland is based on the principles of military neutrality and excludes participation in military alliances and agreements. The foreign policy of the Irish state is aimed at observing the principles of security and resolving crisis situations. The primary purpose of the defence of the Republic of Ireland is to provide military protection and to promote peace. The Republic of Ireland cooperates with international organisations such as the UN, EU, OSCE and NATO to maintain peace and stability. It actively participates in the development of EU security policy and contributes to political discussions at Brussels level. The Irish Armed Forces participate in peacekeeping operations, including in support of the UN.

It is argued that in a globalised world, the security of the state depends on external factors. The Republic of Ireland's open economy makes the country vulnerable to threats such as cyber-attacks and espionage. National security is key to

economic stability and requires continued investment in defence. In the face of global political transformation, the security situation of the Republic of Ireland requires careful planning and development of measures to counter new threats. In this context, the Department of Defence of the Republic of Ireland produced a Defence Policy Review in 2024, which offered recommendations to strengthen security measures and cooperation with international partners. The need for modern and effective armed forces to counter threats was highlighted, as well as the importance of cultural change. The country's preparedness for possible security challenges and changes was also analysed. A defence strategy until 2028 was defined and development directions for the future were set.

It has been demonstrated that the Republic of Ireland will maintain a policy of neutrality in military matters, but will actively participate in international activities. It will remain a non-aligned country but will play an active role in multilateral structures, particularly as a member of the EU and the UN. The Republic of Ireland will continue to develop and strengthen military cooperation with partners, both within multilateral organisations and bilaterally, with a particular focus on engagement. The country is committed to enhancing national and international security through engagement with key partners. The Department of Defence and the Republic of Ireland Armed Forces will develop new forms of cooperation in areas such as resilience, civil preparedness, human security, climate change protection, cyber and hybrid threats, and maritime security. Particular emphasis will be placed on the defence of critical undersea infrastructure.

Key words: Republic of Ireland, security, neutrality, policy, defence, EU, UN.

Постановка проблеми. Політика безпеки та оборони Республіки Ірландія заснована на принципах військового нейтралітету. Республіка Ірландія не є членом військових альянсів, не бере участі у військових блоках і не має спільних угод з оборони. Зовнішня політика ірландської держави в галузі безпеки спрямована на те, щоб цінності країни були відображені в підході міжнародного співтовариства до питань безпеки, запобігання конфліктам і управління кризами. Мета оборони Республіки Ірландія – забезпечити військовий захист держави, зробити внесок у зміцнення національного та міжнародного миру і безпеки.

Важливим аспектом політики безпеки Республіки Ірландія є участь у міжнародних організаціях. Республіка Ірландія співпрацює з міжнародними партнерами для просування глобального миру і стабільності – ООН, ЄС, ОБСЄ, НАТО та іншими державами, а також міжнародними організаціями. Республіка Ірландія бере активну участь у спільній політиці безпеки і оборони ЄС, в її розробці та в тісній координації з Міністерством оборони робить свій внесок у політичні дискусії в Брюсселі.

Ірландська держава бере активну участь у миротворчих операціях. Сили оборони беруть участь у багатонаціональних операціях з підтримання миру, управління кризами та надання гуманітарної допомоги на підтримку ООН. Разом із Міністерством оборони та Міністерством юстиції Республіки Ірландія координує свій внесок у політику миротворчих операцій ООН. У 2024 р. Департамент оборони підготував огляд оборонної політики Республіки Ірландія. У ньому було надано рекомендації щодо посилення заходів безпеки, особливо в морських і кіберпросторах, і розширення співпраці з міжнародними партнерами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині спостерігається нестача наукових досліджень, присвячених формуванню та реалізації зовнішньої політики Республіки Ірландія. Більшість ключових документів, що стосуються розвитку зовнішньої політики безпеки Республіки

Ірландія в умовах трансформації сучасного міжнародного порядку і системи міжнародних відносин, широко доступні для вивчення. Однак наразі бракує комплексних досліджень, які б систематизували й аналізували загальний розвиток зовнішньої політики безпеки Республіки Ірландія на світовій арені в умовах глобальних політичних трансформацій.

Тема зовнішньої безпеки держави на світовій арені становить значний інтерес для дослідників в українській політичній науці. Однак Республіка Ірландія як держава в цьому напрямі залишається маловивченою. У сфері наукових досліджень, пов'язаних із зовнішньою безпековою політикою ірландської держави, можна виокремити значну кількість праць учених з Республіки Ірландія, Великої Британії, ЄС та США. Серед найбільш значущих робіт у цій галузі слід виділити дослідження таких учених, як Еверс-Пітерс Н., Бачіу К., Ріс Н., О'Бреннан Дж., Берджесс Н., Тойє А., Гірі М., Лаффан Б., О'Махоні Дж., Девайн К., Алеку де Флерс Н., Мерфі М., Тонра Б., О'Кіф К., Бугер К., Лібетрау Т., Кіллін М., Дреа Е., Маккейб Р., Флінн Б., Паталано А., Вігел М., Ліхі П., Макнамара Е. тощо.

Формулювання цілей статті. Головна мета дослідження полягає у всебічному та комплексному аналізі зовнішньої політики безпеки Республіки Ірландія в умовах трансформації сучасного міжнародного порядку та системи міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації та взаємопов'язаності сучасного світу жодна держава не може самотужки забезпечити свою безпеку. Відкрита економіка Республіки Ірландія та її залежність від міжнародної торгівлі роблять країну вразливою перед глобальними загрозами, такими як кібератаки, шпигунство та атаки на інфраструктуру. Забезпечення національної безпеки є ключовим чинником для економічної стабільності та зростання, що вимагає постійних інвестицій в оборонну сферу. Ситуація у сфері безпеки в Республіці Ірландія зазнає значних змін,

які вимагають ретельного планування та вжиття заходів для протидії новим загрозам, що виникають.

Безпека держави та її громадян є першочерговим обов'язком уряду Республіки Ірландія. Уряд розглядає широкий спектр загроз безпеці, з якими стикається ірландська держава. Провідна роль у реагуванні на ці загрози може належати цілій низці департаментів і агентств. Забезпечення військового захисту території держави є основоположною вимогою безпеки, і відповідальність за це покладено безпосередньо на Міністерство оборони та Збройні сили. У Міністерстві оборони є як цивільні, так і військові підрозділи. Обидва підрозділи надають підтримку міністру оборони. Генеральний секретар є головним політичним радником міністра, а начальник штабу – головним військовим радником міністра.

Конституція Республіки Ірландія надає право на формування та утримання збройних сил виключно парламенту. Вона також забороняє створення та утримання будь-яких інших збройних формувань у будь-яких цілях. Конституція наділяє президента повноваженнями щодо загального керівництва збройними силами, при цьому порядок здійснення цих повноважень регулюється законодавством. Чинне законодавство, що регулює питання оборони, міститься в Законах про оборону 1954–2015 рр. Відповідно до цих законів, військове керівництво і всі виконавчі та адміністративні функції щодо Сил оборони здійснюються урядом і міністром оборони. Це включає в себе право на делегування повноважень і керівництва.

Республіка Ірландія, як нейтральна країна, зосереджена на гуманітарній допомозі, підтримці миротворчих зусиль і, за можливості, сприянні нерозповсюдженню ядерної зброї. Конституція Республіки Ірландія підтверджує тверду прихильність країни ідеалу миру і дружнього співробітництва між народами, що ґрунтується на міжнародній справедливості та моральності. Зовнішня політика Республіки Ірландія заснована на цьому переконанні. Стаття 29 нашої Конституції встановлює принципи, якими Республіка Ірландія керується у своїх міжнародних відносинах: ідеали миру і дружнього співробітництва між народами, що ґрунтуються на міжнародній справедливості та моралі; дотримання принципу мирного врегулювання міжнародних спорів шляхом міжнародного арбітражу або судового розгляду; а також принципи міжнародного права як керівництво до дії у відносинах з іншими державами [1].

З моменту свого заснування Республіки Ірландія ніколи не зазнавала іноземної агресії, за винятком вибухів у містах Дубліні та Монагані у 1974 р., які сталися одночасно з конфліктом на півночі країни. Однак ці події не були пов'язані із зовніш-

ньою агресією. Протягом багатьох десятиліть національна безпека Республіки Ірландія визначалася чотирма ключовими характеристиками: 1. Дуже низький рівень загрози національній безпеці; 2. Бездіяльність, що характеризується невеликими силами оборони з обмеженими бойовими можливостями та вкрай низькими витратами на оборону; 3. Внутрішня політична обстановка, яка перешкоджає тим, хто може виступати за «сильну оборону» у питаннях національної безпеки; 4. Підхід до співробітництва в галузі зовнішньої політики, безпеки та оборони ЄС, який можна охарактеризувати як відповідальне громадянство, але обережну участь [2].

«Біла книга з оборони» (англ. The White Paper on Defense) Республіки Ірландія являє собою стратегічний і всеосяжний документ, що визначає основи оборонної політики на період до 2025 р. У ній визнається, що безпека є фундаментом, на якому будується благополуччя суспільства. «Біла книга з оборони» являє собою комплексний і перспективний аналіз ситуації у сфері безпеки. Вона слугує гнучкою та адаптивною основою для оборонної політики з огляду на динамічний характер розвитку безпекової ситуації та ключову роль оборони в системі забезпечення безпеки держави [3].

Важливим елементом у системі національної безпеки Республіки Ірландія є «Стратегічна заява Міністерства оборони та Сил оборони на 2023–2026 рр.» (англ. Department of Defence and Defence Forces Strategy Statement 2023–2026) встановлює наступну загальну мету високого рівня: «Забезпечувати військовий захист держави, сприяти національному та міжнародному миру і безпеці та виконувати всі інші завдання, поставлені урядом». Ця мета високого рівня містить у собі три широкі стратегічні аспекти: оборонна політика; забезпечення можливостей для забезпечення безпеки; оперативні результати діяльності сил оборони. У рамках кожного стратегічного напрямку визначається низка пріоритетних цілей, завдань і дій [4].

Жодна держава не здатна самотужки розв'язати всі проблеми у сфері безпеки. Для цього потрібне скоординоване, спільне і комплексне реагування з використанням широкого спектра політичних інструментів на національному рівні і в рамках багатосторонніх угод про колективну безпеку. Республіка Ірландія, беручи активну участь у роботі ООН, ЄС, ОБСЄ і НАТО, а також у двосторонніх відносинах з іншими державами, робить свій внесок у низку угод про співпрацю у сфері безпеки. Республіка Ірландія дотримується, як зазначалося вище, політики військового нейтралітету, яка характеризується відсутністю членства у військових союзах і неучастю в угодах про спільну або взаємну оборону [5].

Залучення особового складу «Сил оборони» (англ. Defence Forces) до участі в миротворчих місіях здійснюється відповідно до чинного законодавства. Воно передбачає необхідність отримання схвалення уряду та Палати представників Республіки Ірландія, а також ООН, що відоме як «потрійна перевірка». Збройні сили мають довгу і славу історію служби за кордоном і з 1958 р. постійно беруть участь в операціях з підтримання миру. Нині Збройні сили діють у низці регіонів і беруть участь у багатонаціональних операціях з підтримання миру, врегулювання кризових ситуацій і надання гуманітарної допомоги на підтримку ООН та за її дорученням [5].

«Сили оборони» Республіки Ірландія складаються з «Постійних сил оборони» (англ. Permanent Defence Force) і «Резервних сил оборони» (англ. Reserve Defence Force). Сухопутні війська включають в себе армію, військово-повітряні сили і військово-морський флот, загальна чисельність яких становить 9,5 тисяч осіб. Крім того, у складі Сил оборони працює близько 430 цивільних службовців. Армія забезпечує наземну складову оборонного потенціалу держави. У повсякденній діяльності армія надає широкий спектр послуг державі, зокрема підтримує діяльність Національної поліції, наприклад, супроводжує ув'язнених і знешкоджує вибухонебезпечні предмети. Також армія виконує завдання на підтримку цивільної влади, наприклад, надає допомогу за несприятливих погодних умов і є невід'ємною частиною реагування держави на багато надзвичайних ситуацій.

«Повітряний корпус Республіки Ірландія» (англ. Irish Air Corps) базується на аеродромі Кейсмент у Балдоннелі і включає в себе оперативний штаб, два оперативних крила, два допоміжних крила, навчальний корпус, ескадрилью зв'язку та інформаційні служби. У повсякденній діяльності «Повітряний корпус» забезпечує підтримку армії і здійснює патрулювання рибних промислів. «Повітряний корпус» також надає підтримку «Національній поліції», надаючи пілотів і технічну підтримку «Підрозділу повітряної підтримки поліції», а «Виконавчій службі охорони здоров'я» – надаючи гелікоптер, пілотів і технічну підтримку службі екстреної аеромедицинської підтримки та службі екстреної міжлікарняної санітарної авіації «Виконавчої служби охорони здоров'я» [5].

«Військово-морська служба Республіки Ірландія» (англ. The Naval Service) базується в Хоулболайн, графство Корк, де розташовується оперативний штаб, оперативне командування, командування матеріально-технічного забезпечення і Військово-морський коледж. «Військово-морська служба» є основним морським відомством держави і надає широкий спектр послуг у морській сфері. У будь-який окремо взятий день

патрулювання «Військово-морська служба» може виконувати низку завдань від імені інших державних відомств, таких як «Управління з охорони морського рибальства» (англ. the Sea Fisheries Protection Authority), «Національна поліція Ірландії» і «Податкова служба» (англ. Revenue Commissioners) [5].

Резервні сили оборони Республіки Ірландія включають в себе резерв першої лінії, армійський резерв і резерв військово-морської служби. Чисельність армійського резерву становить 3869 осіб, а військово-морського – 200 осіб. Основне завдання «Резервних сил оборони» (англ. Reserve Defence Force) полягає в посиленні сухопутних військ в умовах кризових ситуацій [6].

У Республіці Ірландія існує організація цивільної оборони, яка заснована на добровільній участі. У разі необхідності вона надає істотну підтримку «Національній поліції Ірландії», «Управлінню з охорони праці» та місцевим органам влади. Уряд прагне до подальшого розвитку системи цивільної оборони відповідно до головної стратегічної мети – підтримувати основні служби реагування в різних надзвичайних і ненадзвичайних ситуаціях. До таких ситуацій належать боротьба з суворими погодними явищами та пошук зниклих безвісти. Цивільна оборона щорічно надає підтримку у понад 1000 громадських, спортивних та благодійних заходах по всій країні. Міністерство оборони відповідає за політику цивільної оборони, а також за стратегічне управління та розвиток організації. По всій країні налічується 29 підрозділів цивільної оборони, по одному в кожному місцевому органі влади. Оперативний контроль і повсякденне управління підрозділами цивільної оборони здійснюють відповідні місцеві органи влади [6].

Управління з надзвичайних ситуацій підтримує міністра оборони в його ролі голови урядової робочої групи з надзвичайних ситуацій. Управління з надзвичайних ситуацій співпрацює з департаментами та іншими ключовими державними органами, щоб забезпечити максимально ефективне використання ресурсів і сумісність різних вимог до надзвичайних ситуацій. Управління з надзвичайних ситуацій є спільною цивільною та військовою установою і через урядову робочу групу контролює та координує планування надзвичайних ситуацій на національному рівні [7].

У разі виникнення надзвичайної ситуації під керівництвом відповідного провідного державного департаменту, відповідального за реагування, активується «Національний центр координації надзвичайних ситуацій», який потім управляє реагуванням згідно з національними керівними принципами та відповідними процедурами планування в рамках цього провідного департаменту. Цей департамент координує реагування на національ-

ному рівні через «Національну групу з координації надзвичайних ситуацій». Крім того, урядова робоча група з надзвичайних ситуацій щорічно проводить інформаційну кампанію «Будь готовий до зими», подробиці якої доступні на сайті уряду Республіки Ірландія [8]. Це загальнодержавна кампанія, у якій беруть участь усі урядові департаменти та агентства, а також місцеві органи влади по всій країні.

«Комісія з сил оборони» (англ. The Commission on the Defence Forces) опублікувала доповідь, яка являє собою найповніший огляд стану сил оборони Республіки Ірландія за останні десятиліття. У доповіді наголошується, що заявлені в «Білій книзі з оборони» високі амбіції щодо військового потенціалу Республіки Ірландія не підкріплені ресурсами, що виділяються на потреби «Сил оборони». Це привело Комісію до висновку про невідповідність між заявленою політикою, ресурсами і можливостями. У зв'язку з цим Комісія вважає за необхідне уточнити рівень амбіцій відносно завдань, що стоять перед силами оборони Республіки Ірландія. За відсутності такої ясності Комісія розробила структуру, засновану на трьох рівнях амбіцій. Рівні, які були використані Комісією для визначення вимог до можливостей «Сил оборони» у ХХІ ст., не є вичерпними, але вони виявилися корисними для проведення обговорень у рамках Комісії [9].

Отже, комісія виділяє три рівні амбіцій:

1. *Поточні можливості*: спрямовані на захист суверенних прав і участь в операціях з підтримання миру в тому ж обсязі, що й нині. Перший рівень можливостей передбачає прагнення підтримувати поточні можливості «Сил оборони» з відповідною заміною та регулярною модернізацією обладнання та інфраструктури. Вона передбачає збереження чисельності «Сил оборони» щонайменше 13 569 осіб. Деякі реформи і реструктуризація «Сил оборони» можуть бути проведені в рамках обмежених ресурсів, але основні можливості не будуть відповідати дедалі складнішій обстановці у сфері безпеки, диверсифікації та розширенню спектра загроз, а також зростаючій складності сучасної оперативної обстановки;

2. *Розширені можливості*: використання наявних можливостей для усунення конкретних пріоритетних прогалин у спроможності протистояти нападу на суверенітет Ірландії та брати участь в операціях з підтримання миру підвищеної інтенсивності. Другий рівень можливостей передбачає визначення конкретних додаткових заходів, необхідних для усунення ключових недоліків у спроможності виконувати поточні та прогнозовані завдання в рамках загальної політики національної оборони;

3. *Звичайні озброєння*: розвиток оборонних можливостей у повному спектрі для захисту Ірлан-

дії та її громадян в обсязі, порівнянному з аналогічними показниками країн Європи. Третій рівень можливостей вимагатиме від Ірландії значно посилити можливості в усіх галузях, а також збільшити видатки на оборону приблизно вдвічі-втричі порівняно із загальними видатками на оборону в останні роки. Ці значно потужніші можливості також дадуть змогу більш активно брати участь у міжнародних миротворчих і гуманітарних місіях і принесуть користь у плані надання допомоги цивільному населенню та цивільній владі [9].

У листопаді 2023 р. було опубліковано детальний план реалізації доповіді «Комісії з питань сил оборони» Республіки Ірландія. У цьому плані викладено амбітну програму роботи, спрямовану на досягнення «Другого рівня можливостей» до 2028 р. [10].

Хоча Республіка Ірландія дотримується офіційної позиції військового нейтралітету і не є членом НАТО, у 1999 р. ірландський уряд приєднався до програми НАТО «Партнерство заради миру». Республіка Ірландія також зобов'язалася підтримувати Спільну зовнішню політику і політику безпеки (англ. Common Foreign and Security Policy), передбачену Маастрихтським договором про ЄС. Республіка Ірландія бере участь у Європейській політиці безпеки та оборони (англ. the EU's European Security and Defence Policy) і надала батальйон для «Сил швидкого реагування ЄС» (англ. The European Rapid Reaction Force). Республіка Ірландія готова брати участь у миротворчих, гуманітарних операціях або операціях із врегулювання криз разом зі своїми партнерами по ЄС, якщо на те є мандат ООН. Ірландські збройні сили постійно беруть участь у миротворчих операціях ООН із середини 1950-х рр.

Будучи невеликою країною в мінливому світі, Республіка Ірландія, як і раніше, твердо прихильна колективним підходам до міжнародних відносин і безпеки, заснованим на верховенстві Статуту ООН. Ключовими принципами, що лежать в основі цього зобов'язання, є повага до прав людини та основних свобод, демократія і верховенство закону. Республіка Ірландія прагне досягати цих основних цілей у співпраці з регіональними та двосторонніми партнерами, а також за допомогою членства в міжнародних організаціях, зокрема в ООН і ЄС.

Членство в ЄС надає ірландським експортерам повний доступ до єдиного європейського ринку, що сприяє економічному успіху Республіки Ірландія. Участь країни в ЄС дає їй змогу відстоювати свої погляди та інтереси в політиці Союзу, який має значний вплив на світові справи. Участь Республіки Ірландія в міжнародних справах розширює її можливості для проведення традиційної політики, спрямованої на створення стабільного, мирного і процвітаючого міжнародного середо-

вища зі структурами, що ґрунтуються на верховенстві закону, повазі прав людини та представницькому уряді. Голос Республіки Ірландія у світі та її зовнішня політика значно посилюються завдяки участі в розробці та реалізації «Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС». Будучи співтовариством, об'єднаним спільними цінностями, ЄС володіє унікальними можливостями для підтримки міжнародного миру і стабільності [11].

В умовах глобалізації та посилення взаємозалежності держав Республіка Ірландія та її партнери по ЄС активно працюють над зміцненням міжнародного миру і безпеки, а також над встановленням взаємовигідних відносин із сусідніми країнами і регіонами. Основні принципи зовнішньої політики Республіки Ірландія, як-от повага до прав людини та основних свобод, демократія і верховенство закону, також є ключовими для реалізації «Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС». Ще одним важливим елементом «Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС» є розвиток потенціалу ЄС в галузі запобігання конфліктам, миротворчості та врегулювання криз у рамках «Європейської політики безпеки та оборони» (англ. the European Security and Defence Policy) відповідно до принципів Статуту ООН. Республіка Ірландія брала активну участь у розробленні «Європейської політики безпеки і оборони» і продовжуватиме робити свій внесок у цей процес відповідно до пріоритетів зовнішньої політики і традицій ірландської держави [11].

З моменту створення Республіки Ірландія уряду, що змінювали один одного, дотримувалися зовнішньої політики, спрямованої на активну взаємодію з міжнародним співтовариством і заснованої на принципах багатостороннього співробітництва та міжнародного порядку, що базується на правилах. Такий підхід до зовнішньої політики Республіки Ірландія можна охарактеризувати як унікальний, оскільки він поєднує в собі елементи як прагматизму, так і дотримання міжнародних норм і принципів [12], [13]. Це відповідає характеристиці, даній А. Тойє – віце-головою Норвезького Нобелівського комітету в період з 2018 по 2024 р. Фахівець у галузі міжнародних відносин і колишній директор з досліджень Норвезького Нобелівського інституту, А. Тойє охарактеризував зовнішню політику малих держав як таку, що не схильна до ризику, що підтримує статус-кво і здійснюється через міжнародні організації, включно з ЄС [14].

Незважаючи на те, що Республіка Ірландія є членом ЄС, її зовнішня політика не зазнала значних змін після вступу до ЄС. Це зумовлено тим, що в перші два десятиліття членства Республіки Ірландія в ЄС союз не приділяв належної уваги зміцненню координації зовнішньої політики [15]. До 1995 р. Республіка Ірландія була єдиною

державою-членом ЄС, яка дотримувалася політики нейтралітету у військових питаннях і не входила до жодного з військово-політичних союзів. Більше того, Велика Британія була єдиним стратегічним партнером Республіки Ірландія в рамках ЄС [16, с.248].

Однак наприкінці холодної війни неучасть Республіки Ірландія в НАТО і збереження нейтралітету могли призвести до її маргіналізації в рамках європейської системи безпеки. Крім того, підписання Маастрихтського договору 1992 р. призвело до кардинальних змін у підході ЄС до зовнішньої політики і безпеки, передбачаючи тісніше співробітництво між державами-членами в певних сферах. Цей новий і складний контекст для традиційно більш відстороненого підходу Республіки Ірландія до зовнішньої політики, політики в галузі безпеки та оборони гостро відчувався ірландськими політиками, які займаються зовнішньою політикою, і спонукав їх замислитися про пріоритети національної зовнішньої політики Республіки Ірландія [17].

У великій «Білій книзі із зовнішньої політики» (англ. White Paper on Foreign Policy), опублікованій у 1996 р., Республіка Ірландія підтвердила свою прихильність політиці воєнного нейтралітету і включила деякі попередні міркування про позицію країни щодо зовнішньої політики і політики в галузі безпеки ЄС. Подальший період збігається з поступовою і послідовною європеїзацією зовнішньої політики Республіки Ірландія. Зміна партійної політичної підтримки військового (на відміну від позитивного/активного) нейтралітету стала ключовим чинником, який дозволив Республіці Ірландія підтримати розвиток «Спільної політики безпеки та оборони ЄС» (англ. EU's Common Security and Defence Policy) [18].

Це призвело до того, що «порядок денний зовнішньої політики Республіки Ірландія значною мірою визначається порядком денним «Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС», про що свідчать процеси інституційної та політичної адаптації на національному рівні» [19, с. 165]. Інституційна адаптація особливо помітна в Міністерстві закордонних справ і торгівлі Республіки Ірландія, яке збільшилося в розмірах, стало більш спеціалізованим і розширило свою дипломатичну мережу. Останнім часом Міністерство оборони також зіткнулося з необхідністю адаптуватися до змін у сфері безпеки та оборони ЄС [20].

Подальша адаптація та європеїзація зовнішньої політики Республіки Ірландія пов'язані з міжнародною безпековою ситуацією, особливо після терактів 11 вересня 2001 р., коли вразливість Республіки Ірландія як невеликої та периферійної держави ЄС перед зростаючим числом різноманітних і непередбачуваних загроз безпеці зростає. У «Білій книзі з оборони», зазначається, що «Загрози ЄС

тепер розглядаються як загрози інтересам і благополуччю Ірландії» [21]. У тому ж документі згадується зобов'язання Республіки Ірландія брати повноправну участь у «Спільній політиці безпеки та оборони ЄС». Це більш відкрите позначення зв'язку між безпековими ризиками та викликами, з якими стикаються як Республіка Ірландія, так і ЄС, ще більше сприяло європеїзації ірландської зовнішньої політики, про що свідчить дедалі більша інтеграція країни до інституційної та політичної архітектури «Спільної політики безпеки та оборони» ЄС. Це особливо актуально у зв'язку з участю Республіки Ірландія у військових операціях ЄС (включно з командуванням найбільшою місією ЄС у Чаді 2008 р). В інших галузях зовнішньої політики ЄС ефект європеїзації був радше демонстративним, ніж суттєвим [22].

Проте очевидно, що зовнішньополітичний курс Республіки Ірландія зазнав змін унаслідок європеїзації, яка спричинила модифікацію внутрішнього інституціонального середовища і деяку переорієнтацію зовнішньої політики країни. Історично європеїзація зовнішньої політики Республіки Ірландія мала наздоганяючий характер. Однак ситуація почала змінюватися після світової фінансової кризи 2008 р., коли Республіка Ірландія почала більш рішуче відстоювати національні економічні інтереси. За введенням жорстких заходів економії, пов'язаних із фінансовою підтримкою ЄС, послідували узгоджені зусилля з перезапуску зовнішньої політики Республіки Ірландія та формування ірландських уподобань. Це включало глибше осмислення зовнішньополітичного потенціалу Республіки Ірландія та публікацію важливого зовнішньополітичного документа «Глобальний острів: зовнішня політика Ірландії в мінливому світі» [23].

В умовах глобальних політичних трансформацій, що відбуваються у світі, Республіка Ірландія зіткнулася з необхідністю перебудови і розширення своєї дипломатичної системи. У зв'язку з цим було зроблено конкретні кроки і розроблено стратегії, спрямовані на захист інтересів ірландської держави і зміцнення її позицій на міжнародній арені [12].

Швидкість і масштаби цих кроків тим більше вражають, що під час світової фінансової кризи робилися спроби закрити деякі дипломатичні представництва Республіки Ірландія та скоротити дипломатичну мережу. Необхідність відновити репутацію Республіки Ірландія як «хорошого європейця» послужила значним стимулом для посилення дипломатичної взаємодії в Брюсселі та з іншими країнами – членами ЄС. Однак цей більш рішучий підхід до зовнішньої політики Республіки Ірландія набув ще більшого розвитку після того, як Велика Британія проголосувала за вихід з ЄС – Брекзїт. Брекзїт фактично ознамену-

вав більш рішучий зсув у характері європеїзації зовнішньої політики Республіки Ірландія [22].

У жовтні 2022 р. на ключових підводних трубопроводах «Північний потік», якими газ із РФ надходить до Європи, було скоєно акт саботажу. Ця подія підвищила вразливість критично важливої підводної інфраструктури. Незважаючи на те, що питання про те, хто несе відповідальність за цей акт агресії і які його мотиви, залишається відкритим, подія викликала дискусії в Республіці Ірландія та за її межами щодо спроможності держав захищати підземну інфраструктуру в межах своєї морської юрисдикції, а також щодо спроможності країни виконувати свої ширші обов'язки із забезпечення безпеки на морі [24]. Інцидент із «Північним потоком – 2» також продемонстрував ширше нерозуміння серед політиків і громадськості в усьому світі принципів функціонування підводних мереж, механізмів їхнього регулювання, органів, що здійснюють контроль, і заходів забезпечення безпеки.

В Республіці Ірландія морська безпека не є пріоритетною галуззю для політиків, що відображається в недостатньому фінансуванні Ірландської військово-морської служби (англ. Irish Naval Service) і потенціалу держави в цій сфері. Ця проблема характерна не тільки для Республіки Ірландія. Традиційно більшість європейських держав воліли обмежитися менш надійними підходами до управління щодо безпеки підводної інфраструктури. Почасти це було пов'язано з неоднозначністю міжнародного правового режиму, а також з передбачуваним низьким рівнем загрози [25, с. 1].

З політичної та економічної точок зору було б більш доцільно передати відповідальність за управління та обслуговування підводної інфраструктури приватному сектору, незалежно від рівня національної морської безпеки та оборонних партнерств. Як зазначають данські вчені К. Бюгер і Т. Лібетрау в нещодавній науковій статті «Захист прихованої інфраструктури: політика безпеки глобальної підводної кабельної мережі передавання даних», глобальну мережу підводних кабелів дотепер вивчали тільки з технічного погляду. Автори закликають визнати серйозну значущість мережі, особливо в контексті дискусій про безпеку на морі, управління, державне будівництво та геополітику [26, с.405].

Республіка Ірландія посідає стратегічно важливе становище у сфері трансатлантичних телекомунікаційних кабелів, що з'єднують США, Велику Британію і континентальну Європу. Це дає їй змогу виступати у якості одного з глобальних центрів обробки даних, які є основою цифрової інфраструктури і відіграють незамінну роль в економіці та суспільстві Республіки Ірландія. Близько трьох чвертей усіх кабелів у північній півкулі проходять через ірландські води або поруч із ними,

переважно біля південного узбережжя, з додатковими з'єднаннями біля північно-західного узбережжя. Ця просторова концентрація показує, наскільки малі держави, такі як Республіка Ірландія, можуть відігравати ключову роль у забезпеченні безпеки союзних і дружніх сусідніх держав. Однак, з огляду на обмежені ресурси та можливості малих держав, вони також можуть слугувати слабкою ланкою в цій системі безпеки.

Енергетична безпека Республіки Ірландія також значною мірою залежить від підводної інфраструктури. Наприклад, близько 75% потреб Республіки Ірландія в газі задовольняється за рахунок двох підводних міжконтинентальних трубопроводів із Шотландії. Міжконтинентальні трубопроводи для передачі електроенергії також з'єднують Республіку Ірландія з Великою Британією, а до 2027 р. – і з Францією [27, с. 16]. У листопаді 2022 р. було прокладено новий підводний кабель, що з'єднує Республіку Ірландія з Ісландією. Це був перший підводний кабель, під'єднаний до Республіки Ірландія, який не був пов'язаний із Великою Британією або Північною Америкою. Планується прокладання двох додаткових кабелів, які з'єднають Республіку Ірландія з Японією, а потім з Португалією [28].

У відповідь на диверсію на трубопроводах «Північний потік» колишній міністр оборони Республіки Ірландія С. Ковені оголосив, що ірландська держава посилить охорону своєї морської інфраструктури [29]. У рамках заходів із забезпечення безпеки на морі було посилено патрулювання військово-морських і військово-повітряних сил, а також організовано спостереження за підводними комунікаційними кабелями. Це було позитивним кроком, що визнає важливість цієї інфраструктури, однак не розв'язало проблему відсутності у Військово-морських сил США необхідних можливостей і достатньої кількості суден для ефективного виконання ширших обов'язків із забезпечення безпеки на морі. Судна Військово-морських сил США наразі не мають достатньої потужності і не оснащені гідролокаторами стандарту НАТО, здатними виявляти, класифікувати і відстежувати підводні човни або підводні апарати.

Інцидент із газопроводом «Північний потік» продемонстрував, що навмисні дії, спрямовані проти підводної інфраструктури, можуть мати не тільки цілеспрямований характер, а й яскраво виражену кінетичну природу, виявляючи вразливі місця в підводній інфраструктурі. У поєднанні з обмеженими можливостями Республіки Ірландія в галузі забезпечення безпеки на морі, особливо з помітною нестачею можливостей для роботи під водою, це означає, що підводна інфраструктура, що проходить через морську юрисдикцію Республіки Ірландія, особливо схильна до таких потен-

ційних загроз. Це призвело до тверджень про те, що Республіка Ірландія є «слабкою ланкою» з точки зору європейської безпеки і оборони [30].

Забезпечення безпеки підводної інфраструктури, поряд із забезпеченням безпеки на морі в ширшому розумінні, є галуззю, якій в Ірландії приділяється недостатня увага з боку політиків. Наприклад, в оновленій «Білій книзі» з оборони Республіки Ірландія за 2019 р. підводні кабелі згадуються лише один раз: «Отже, енергетична безпека Ірландії значною мірою залежить від відносно невеликої кількості життєво важливих об'єктів, як на суші, так і під водою», – без жодних положень про те, як їх можна захистити від навмисних актів саботажу [31, с. 34].

У Національній стратегії кібербезпеки на період 2019–2024 рр. також не приділяється увага захисту підводних кабелів, незважаючи на те, що основна увага приділяється захисту під'єднання до Інтернету та забезпеченню цілісності даних від навмисних дій організованих груп, включно з державами, які прагнуть підірвати або скомпрометувати ці системи [31, с. 3]. Попри те, що підводні кабелі в Республіці Ірландія відіграють важливу роль у контексті забезпечення зв'язку та передавання даних, вони не вважаються «критично важливою національною інфраструктурою» на відміну, наприклад, від морських вітряних турбін. Це незважаючи на те, що підводні кабелі відповідають критеріям, встановленим для присвоєння найвищого рівня «шкали критичності», яка описана у звіті уряду Республіки Ірландія про стратегічне управління надзвичайними ситуаціями [32, с. 15].

Незважаючи на географічне положення і багату історію як трансатлантичного телекомунікаційного центру, в Республіці Ірландія існують значні проблеми в галузі управління та забезпечення безпеки критично важливої підводної інфраструктури, що проходить через її морські простори. По-перше, існує надмірно бюрократизована і фрагментована система управління, в якій задіяно безліч державних і приватних організацій, що часто співпрацюють на разовій основі. По-друге, фінансування заходів із забезпечення безпеки на морі є недостатнім, а в поєднанні з кризою у військово-морській службі це призводить до обмежених можливостей щодо відстеження ситуації як на поверхні океану, так і під водою. Нарешті, складна система управління означає, що координація дій у разі зловмисних дій щодо підводного кабелю або трубопроводу лягає насамперед на приватний сектор [33].

У минулому Республіка Ірландія здебільшого реагувала на загрози безпеці та кризові ситуації, а не займалася їх запобіганням. У зв'язку з цим необхідно підвищити рівень готовності та зміцнити спроможність держави прогнозувати майбутні загрози і реагувати на них більш ефективно

і з меншими витратами. Для цього необхідно більш розумно розподіляти ресурси і забезпечити ВМС Республіки Ірландія можливостями для виконання своїх обов'язків щодо забезпечення безпеки на морі. Це охоплює збільшення інвестицій у нові технології, нарощування потенціалу в галузі морської безпеки та оборони, перегляд і оновлення законодавства, тіснішу співпрацю з приватним сектором, підвищення ефективності завдяки створенню єдиного контактного центру та розробленню національної стратегії в галузі морської безпеки, а також підвищення сумісності з європейськими партнерами. Ці рекомендації застосовні не тільки до Республіки Ірландія, а й можуть допомогти в розробленні оборонної політики і практики забезпечення безпеки в інших острівних державах з великими морськими територіями і, зокрема, в державах з невеликими військово-морськими силами [33].

Таким чином, Республіці Ірландія необхідно розвивати і зміцнювати свій потенціал у сфері забезпечення безпеки на морі. Для цього необхідно проводити дослідження і вкладати кошти у вивчення різних загроз безпеці на морі, з якими стикається Ірландія, а також в аналіз можливих сценаріїв їхнього прояву в майбутньому. Це особливо актуально з огляду на те, що залежність між морським порядком і глобальним процвітанням, імовірно, буде тільки посилюватися [34].

Зміна ситуації у сфері безпеки в Європі призвела до нових дебатів в Республіці Ірландія про нейтральний статус країни. Виклики міжнародному порядку, очолюваному Заходом, з боку Росії та Китаю, а також розвиток гібридних методів для стратегічного суперництва змінили ситуацію з безпекою в Республіці Ірландія. Колись ірландська держава була «надійно захищена за Британією», і під час холодної війни звичайні умови Вестфальської системи безпеки дозволяли країні «безоплатно користуватися» колективною безпекою, яку забезпечувала Велика Британія та інші сусіди з НАТО [35]. Відтоді Дублін намагається адаптувати свою стратегічну позицію до поствестфальських складнощів, які тепер визначають безпеку в його північноатлантичних регіонах. Республіка Ірландія, в якій розташовано безліч міжнародних корпорацій, є великим транснаціональним центром обробки даних, що робить її дедалі привабливішою ціллю для кібератак. 75% трансатлантичних телекомунікаційних кабелів проходять через виключну економічну зону Республіки Ірландія або поруч із нею [36].

В умовах Брекзиту, коли політичні відносини між Республікою Ірландія та Великою Британією погіршуються, а безпекова ситуація в Європі стає менш стабільною, нейтралітет ірландської держави стає проблемою, яку ірландським лідерам доводиться пояснювати. Паралельно з цим ствер-

джується, що військовий нейтралітет залишиться основним принципом політики безпеки Республіки Ірландія. Однак очевидно, що однієї лише географічної розташованості недостатньо для захисту Республіки Ірландія від гібридних атак. Прем'єр-міністр Республіки Ірландія М. Мартін стверджує, що нейтралітет має розвиватися у відповідь на погіршення ситуації з безпекою [37].

Згідно з першою задокументованою стратегією для країн Північної Європи, розробленою у 2021 р., Республіка Ірландія вважає, що зміцнення політичного співробітництва з «однодумними» країнами Північної Європи стає дедалі важливішим для її політики в рамках Європейського союзу після Брекзиту. Однак в ірландських дискусіях не враховується той факт, що деякі країни Північної Європи (Данія, Норвегія та Ісландія) були серед засновників НАТО 1949 р. Рішення Фінляндії та Швеції про негайний початок процесу вступу до НАТО у 2022 р. викликало додаткові сумніви в тому, чи дійсно ці країни поділяють погляди Республіки Ірландія на питання безпеки. Республіка Ірландія, як і раніше, несе повну відповідальність за підвищення свого оборонного потенціалу і ослаблення свого статусу «слабкої ланки» в європейській системі оборони [38].

У контексті наявних викликів у сфері зовнішньої політики безпеки, з якими стикається Республіка Ірландія, прем'єр-міністр і міністр оборони Республіки Ірландія М. Мартін 25 липня 2024 р. презентував оновлений «Огляд оборонної політики» країни, що отримав назву «Коригування та утвердження нашої оборонної політики в епоху змін» (англ. *Adjusting and affirming our Defence policy in an era of change*). Прем'єр-міністр М. Мартін наголосив на необхідності створення сучасних та ефективних Збройних сил для протидії виявленим загрозам безпеці та стратегічним ризикам. Він також наголосив на важливості культурних змін у Збройних силах у рамках їхньої трансформації. «Огляд оборонної політики Республіки Ірландія на 2024 рік» є стратегічним кроком, спрямованим на забезпечення безпеки Республіки Ірландія в умовах мінливого світу. Він гарантує, що країна буде готова і стійка до майбутніх загроз. У сфері безпеки Республіки Ірландія відбуваються глибокі зміни, які вимагають гнучких, сучасних і ефективних сил оборони, здатних планувати і знижувати ймовірність і вплив виявлених загроз безпеці та стратегічних ризиків відповідно до оборонної політики [39].

У цьому оновленні політики безпеки, схваленому урядом Республіки Ірландія, розглядаються значні зміни у сфері безпеки країни, викладається стратегія оборони ірландської держави до 2028 р. і задається напрямок на майбутнє. «Огляд оборонної політики» є частиною регулярного циклу оцінок, що проводяться міжвідомчою робочою

групою, створеною відповідно до «Білої книги з оборони» 2015 р. для забезпечення актуальності та ефективності політики. Республіка Ірландія, як і раніше, дотримується політики військового нейтралітету. Однак вона також активно підтримує «Спільну політику безпеки і оборони ЄС» і бере участь як у цивільних, так і у військових місіях ЄС та операціях ООН з підтримання миру. Такий двоїстий підхід відображає активну роль Республіки Ірландія в ЄС, ООН та інших міжнародних організаціях. Уряд Республіки Ірландія зобов'язався збільшити інвестиції в оборону до 1,5 млрд. євро до 2028 р. Оборонна політика Республіки Ірландія залишатиметься гнучкою та адаптованою до мінливих загроз і відповідатиме національній стратегії безпеки та стратегічному компасу ЄС [39].

«Огляд оборонної політики» Республіки Ірландія 2024 р. «Коректування та затвердження нашої оборонної політики в епоху змін» виділяє кілька пріоритетів у відповідь на поточні виклики безпеки:

1. Морська безпека. Республіка Ірландія приділятиме особливу увагу морській безпеці через високий рівень загроз у цій галузі, своє географічне положення та відповідальність за безпеку в Європі. Це включає захист морських і повітряних ліній зв'язку, рибальства, підводних кабелів та енергетичної інфраструктури в межах виключної економічної зони Республіки Ірландія;

2. Національна стратегія морської безпеки. Міністерство оборони розробить цю стратегію за участю національних та міжнародних зацікавлених сторін;

3. Європейська оборона та безпека. Республіка Ірландія продовжуватиме підтримувати європейські оборонні ініціативи у співпраці з іншими країнами-членами ЄС;

4. Інтегрована система моніторингу та спостереження. Буде негайно зроблено спробу розробити систему моніторингу та спостереження у повітряному, наземному та морському просторах;

5. Командування, контроль та управління. В даний час проводяться суттєві зміни у структурі командування та управління Збройними силами, а також розробляється нове законодавство для підтримки цих перетворень;

6. Збільшення фінансування оборони. Стійкі інвестиції в оборону мають вирішальне значення для перетворення Сил оборони та зміцнення ролі Республіки Ірландія як надійного партнера у сфері безпеки [39].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Сьогодні Європа стикається з серйозними викликами у сфері безпеки. Національна та міжнародна обстановка у цій сфері в Республіці Ірландія відображає загальну ситуацію в регіоні та характеризується глибокими змінами. Міждержавні конфлікти повернулися на

європейський континент, і Республіка Ірландія усвідомлює, що її географічне положення і політика нейтралітету більше не можуть повністю захистити країну від загроз, що походять від ворожих суб'єктів. Незважаючи на це, Республіка Ірландія залишається прихильною до принципу військового нейтралітету, який є основою її оборонної політики. Як член ЄС, Республіка Ірландія зобов'язана діяти як надійний партнер у сфері безпеки та як відповідальний сусід для країн, які поділяють її цінності.

Республіка Ірландія несе відповідальність за безпеку своїх громадян, захист своїх цінностей та суверенних інтересів, а також за внесок у міжнародний мир та безпеку. Упродовж тривалого часу Республіка Ірландія була ізольована від багатьох важливих подій, що впливають на безпеку в Європі. Раптова поява гібридних загроз як для уряду, так і для суспільства загалом стала несподіванкою для країни. Без гарантій колективної оборони, кібернетична, повітряна та морська оборона Республіки Ірландія залишаються недостатньо розвиненими та не відповідають вимогам нейтральної держави, яка може покладатися лише на свій незалежний військовий потенціал для забезпечення базової безпеки.

Оборонна політика Республіки Ірландія залишатиметься гнучкою та адаптованою до мінливих загроз і відповідатиме національній стратегії безпеки та стратегічному компасу ЄС. «Комісія з сил оборони», створена для оцінки різних аспектів оборонної організації Республіки Ірландія, опублікувала свій звіт у лютому 2021 р. У звіті зроблено загальний висновок про те, що Збройні сили Республіки Ірландія не можуть ефективно захищати державу. Тому Республіка Ірландія прагне збільшити інвестиції в оборону для модернізації своїх збройних сил і підвищення їхньої ефективності в усіх оперативних сферах.

У зв'язку з цим уряд Республіки Ірландія зобов'язався збільшити інвестиції в оборону до 1,5 млрд. євро до 2028 р. Оскільки Республіка Ірландія довгий час була однією з країн ЄС, які найменше витрачали на оборону, це збільшення дасть змогу усунути деякі недоліки у сфері найму та утримання персоналу. Придбання основних радарів планується як важливе оновлення можливостей для посилення спостереження за повітряним простором. Проте, оскільки ситуація з безпекою продовжує погіршуватися, залишаються сумніви в тому, що одних цих поліпшень буде достатньо для задоволення майбутніх оборонних потреб Ірландії.

Республіка Ірландія зберігатиме свій нейтралітет у військових питаннях, але братиме активну участь у міжнародній діяльності. Ірландська держава не приєднується до жодного блоку, але братиме активну участь у багатосто-

ронніх системах, особливо як член ЄС та ООН. Республіка Ірландія продовжить розширювати та поглиблювати військове співробітництво з партнерами через багатосторонні організації та на двосторонній основі, приділяючи особливу увагу взаємодії. Республіка Ірландія прагне зміцнити національну та міжнародну безпеку через двосторонні та багатосторонні контакти з ключовими партнерами. Міністерство оборони та збройні сили розвиватимуть нові форми співробітництва у таких галузях, як стійкість, громадянська готовність, безпека людини, захист від зміни клімату, кібер- та гібридні загрози, а також безпека на морі. Особлива увага приділятиметься захисту критично важливих об'єктів підводної інфраструктури.

Республіка Ірландія стикається з загрозами, подібними до тих, з якими стикаються партнери та інші країни, що підтримують міжнародний порядок, заснований на правилах. Державна оборонна політика має реагувати на цю ситуацію. Сьогоднішні загрози здебільшого спрямовані на морську сферу, кіберпростір та гібридну діяльність. Морські простори Республіки Ірландія належать до числа найбільших у Європі, проте поточний стан і організація збройних сил не відповідають їхнім масштабам. Пріоритети щодо морських та повітряних можливостей потребують негайних інвестицій, включаючи придбання комплексних військових радіолокаційних засобів для здійснення інтегрованої системи моніторингу та нагляду у морській, наземній та повітряній сферах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Constitution of Ireland. *Irish state Book*. January 2020. URL: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html>
2. Ewers-Peters N. M., Baciuc C. Differentiated integration and role conceptions in multilateral security orders. A comparative study of France, Germany, Ireland and Romania. *Defence Studies*. 2022. Vol. 22(4). P. 666–688. URL: <https://doi.org/10.1080/14702436.2022.2110475>
3. The White Paper on Defence. *Department of Defence of the Government of Ireland*. October 17, 2024. URL: <https://www.gov.ie/en/policy-information/bee90a-white-paper-on-defence/>
4. Department of Defence and Defence Forces Strategy Statement 2023–2026.
5. *Department of Defence of Ireland*. October 23, 2023. URL: <https://www.gov.ie/en/publication/83d6a-department-of-defence-and-defence-forces-strategy-statement-2023-2026/>
6. Defence policy of Ireland. *Department of Defence of Ireland*. August 19, 2019. URL: <https://www.gov.ie/en/policy/f2c04b-defence/>
7. Roles of the Defence Forces. *Department of Defence of Ireland*. October 8, 2019. URL: <https://www.gov.ie/en/organisation-information/05ab90-roles-of-the-defence-forces/>
8. Office of Emergency Planning. *Government of Ireland*. October 15, 2024. URL: <https://www.gov.ie/en/campaigns/624e4-emergency-planning/?referrer=https://www.gov.ie/en/organisation/ec39cf-office-of-emergency-planning/>
9. Be Winter Ready. *Government of Ireland*. 2024. URL: <https://www.gov.ie/pdf/?file=https://assets.gov.ie/310769/715a72c9-25ae-4403-8720-4e8504cb9733.pdf#page=null>
10. Report of the Commission on the Defence Forces. *Government of Ireland*. February 9, 2022. URL: <https://www.gov.ie/en/publication/eb4c0-report-of-the-commission-on-defence-forces/?referrer=https://www.gov.ie/en/publication/ec5e3-report-of-the-commission-on-the-defence-forces/>
11. Detailed Implementation Plan for the Report of the Commission on the Defence Forces 2023. Department of Defence of Ireland. June 19, 2024. URL: <https://www.gov.ie/en/publication/3c81f-detailed-implementation-plan-for-the-report-of-the-commission-on-the-defence-forces-2023/>
12. Ireland – Foreign and Security Policy. *Global Security*. April 9, 2024. URL: <https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/ie-policy.htm>
13. Rees N., O'Brennan J. The Dual Crisis in Irish Foreign Policy: The Economic Crash and Brexit in a Volatile European Landscape. *Irish Political Studies*. 2019. Vol. 34 (4). P. 595–614. URL: <https://doi.org/10.1080/07907184.2019.1669563>
14. Burgess N. One Hundred Years of Irish Foreign Policy: Looking Back, Looking Forwards." *Irish Studies in International Affairs*. 2019. Vol. 30 (1). P. 5–11. URL: <https://doi.org/10.1353/isia.2019.0015>
15. Toje A. The European Union as a Small Power. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. Vol. 49 (1). 2011, P. 43–60. URL: <https://asletoje.no/wp-content/uploads/2021/07/The-EU-as-a-small-power.pdf>
16. Geary M. J. Irish Foreign Policy and European Political Cooperation from Membership to Maastricht / In Haakon A. Ikononou, Aurélie Andry, Rebekka Byberg (Eds.). *European Enlargement across Rounds and beyond Borders*. London : Routledge, 2017. P. 99–112. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315460017-6/irish-foreign-policy-european-political-cooperation-membership-maastricht-michael-geary>
17. Laffan B., O'Mahony J. *Ireland and the European Union*. Basingstoke : Palgrave, 2008.
18. Tonra B. Denmark and Ireland. / In I. Manners and R. Whitman (Eds.). *The Foreign Policies of the European Union Member States*. Manchester: Manchester University Press, 2000. P. 224–242.

19. Devine K. Irish Political Parties' Attitudes Towards Neutrality and the Evolution of the EU's Foreign, Security and Defence Policies. *Irish Political Studies*. 2009. Vol. 24 (4). P. 467–490. URL: <https://doi.org/10.1080/07907180903274776>.
20. Tonra B. The Europeanisation of Irish Foreign Affairs. *Irish Studies in International Affairs*. 1999. Vol. 10. P. 149–165.
21. Alecu de Flers N. *EU Foreign Policy and the Europeanization of Neutral States: Comparing Irish and Austrian Foreign Policy*. London : Routledge, 2011.
22. Irish Government. *White Paper on Defence*. Dublin: Government Publications, 2015.
23. Murphy M. C. Coping with an EU and Domestic Crisis: Ireland's Approach to Brexit. *Journal of Contemporary European Studies*. 2022. Vol. 31(3). P. 590–602. URL: <https://doi.org/10.1080/14782804.2022.2141210>
24. Tonra B. Europeanization. / In K. E. Jorgensen, A. K. Aarstad, E. Drieskens, K. Laatikainen, and B. Tonra (Eds.). *The Sage Handbook of European Foreign Policy*. P. 182–195. London : Sage, 2015.
25. O'Keefe C. Ireland 'obliged' to build naval capacity to protect underwater cables and pipelines. *Irish Examiner*. October 4, 2022.
26. Bueger C., Liebetrau T. Critical maritime infrastructure protection: what's the trouble? *Marine policy*. 2023. Vol. 155. P. 1–8.
27. Bueger C., Liebetrau T. Protecting hidden infrastructure: The security politics of the global submarine data cable network. *Contemporary Security Policy*. 2021. Vol. 42(3). P. 391–413. URL: <https://doi.org/10.1080/13523260.2021.1907129>
28. Review of the security of energy supply of Ireland's Electricity and natural gas systems consultation. *Department of the Environment, Climate, and Communications (DECC)*. April 2023. URL: <https://www.gov.ie/pdf/?file=https://assets.gov.ie/276439/f873e1db-f5a6-4253-a53f-42638c9c8449.pdf>
29. Killeen M. Ireland, and Iceland linked through new subsea telecoms cable. EURACTIV.com, November 14, 2022. URL: <https://www.euractiv.com/section/politics/news/ireland-and-iceland-linked-through-new-subsea-telecoms-cable/>
30. Maritime Jurisdiction. *Houses of the Oireachtas. Dáil Éireann debate*. October 6, 2022. URL: <https://www.oireachtas.ie/en/debates/debate/dail/2022-10-06/>
31. Drea E. Ireland is Europe's weakest link. *Foreign Policy*. November 8, 2022.
32. White Paper on Defence Update. *Government of Ireland*. December 12, 2019. URL: <https://www.gov.ie/en/publication/a519cf-white-paper-on-defence-update-2019/>
33. Strategic Emergency Management Guideline 3 (Version 2) – Critical Infrastructure Resilience. *Government of Ireland*. 2020. URL: <https://www.gov.ie/pdf/?file=https://assets.gov.ie/90683/7d83e-da8-4ff1-4a42-9c22-2d614c8a2d28.pdf>
34. McCabe R., Flynn B. Under the radar: Ireland, maritime security capacity, and the governance of subsea infrastructure. *European Security*. Vol. 33(2). P. 324–344. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09662839.2023.2248001>
35. Patalano A. Unseen but vital: Britain and undersea security. *Council on Geostrategy*. March 10, 2023. URL: <https://www.geostrategy.org.uk/britains-world/unseen-but-vital-britain-and-undersea-security/>
36. Wigell M. Hybrid interference as a wedge strategy: a theory of external interference in liberal democracy. *International Affairs*. 2019. Vol. 95(2). P. 255–275. URL: <https://doi.org/10.1093/ia/iiz018>
37. Defence Forces Review 2019. *University College Dublin*. December 5, 2019. URL: <https://www.military.ie/en/public-information/publications/defence-forces-review/df-review-2019.pdf>
38. Leahy P. Irish neutrality needs to 'evolve' in response to Ukraine war, Taoiseach says. *The Irish Times*. April 10, 2022. URL: <https://www.irishtimes.com/news/politics/irish-neutrality-needs-to-evolve-in-response-to-ukraine-war-taoiseach-says-1.4849479>
39. McNamara E. Evolving Irish Neutrality: Military Opportunities and Political Obstacles. *The Royal United Services Institute (RUSI)*. July 15, 2022. URL: <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/evolving-irish-neutrality-military-opportunities-and-political-obstacles>
40. Defence Policy Review. *Government of Ireland*. 2024. URL: <https://www.gov.ie/pdf/?file=https://assets.gov.ie/300417/bef2a6de-42ad-4af3-a6ae-73d1ef917704.pdf#page=null>

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ДИНАМІЦІ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ: АНАЛІЗ ЕСКАЛАЦІЙНИХ І СТАБІЛІЗАЦІЙНИХ ЕФЕКТІВ

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DYNAMICS OF INTERNATIONAL CONFLICTS: ANALYSIS OF ESCALATORY AND STABILIZING EFFECTS

Пархомчук О.С.,

доктор політичних наук,

професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики

Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Коппель О.А.,

доктор історичних наук,

професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики

Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Пархомчук А.Д.,

доктор філософії,

доцент кафедри міжнародних відносин

Навчально-наукового інституту психології та соціальних наук

Міжрегіональної академії управління персоналом

Стаття присвячена комплексному аналізу двоїстої ролі штучного інтелекту (ШІ) у міжнародних конфліктах, досліджуючи його потенціал як фактору, що може одночасно сприяти їх ескаляції або стабілізації. Дослідження спирається на ключові теоретичні підходи міжнародних відносин – реалізм, лібералізм і конструктивізм, які дозволяють розкрити різні аспекти впливу ШІ на глобальну безпеку. Для ілюстрації теоретичних положень наводяться емпіричні приклади з сучасних криз, зокрема в Україні, де ШІ застосовується у військових технологіях і дезінформаційних кампаніях, на Тайвані, де технологічна конкуренція загострює геополітичну напругу, та в Африці, де ШІ використовується для прогнозування конфліктів і гуманітарних операцій.

У статті детально розглядаються механізми, через які ШІ може посилювати міжнародні конфлікти. Серед них – розвиток автономної зброї, яка підвищує летальність і непередбачуваність бойових дій, кібератаки, що загрожують критичній інфраструктурі, та дезінформація, яка підриває суспільну довіру й дестабілізує політичні системи. Водночас ШІ має потенціал для стабілізації: прогнозування криз на основі великих даних, підтримка миротворчих операцій через аналіз ризиків і дипломатія даних, що сприяє кращому взаєморозумінню між сторонами.

Особливу увагу приділено етичним і правовим викликам, пов'язаним із ШІ, таким як проблема відповідальності за рішення автономних систем і відсутність міжнародного регулювання. Ці фактори ускладнюють геополітичні наслідки: асиметрію сил між державами, транскордонні ефекти від використання ШІ та формування нових альянсів, заснованих на технологічній перевазі.

Для оцінки майбутнього впливу ШІ запропоновано три сценарії: оптимістичний, де глобальна співпраця спрямовує ШІ на мирні цілі; песимістичний, де технологічна гонка призводить до хаосу; гібридний, що поєднує обидва аспекти.

У висновках автори наголошують на необхідності розробки міжнародних норм регулювання ШІ, які б унеможливили його зловживання, а також на важливості зменшення технологічної нерівності між країнами.

Ключові слова: Штучний інтелект (ШІ), міжнародні кризи, міжнародні відносини, конфлікти, кібервійни, геополітика, етичне регулювання.

The article is dedicated to a comprehensive analysis of the dual role of artificial intelligence (AI) in international conflicts, exploring its potential as a factor that can simultaneously contribute to their escalation or stabilization. The study draws on key theoretical approaches in international relations—realism, liberalism, and constructivism—which enable an examination of the multifaceted impact of AI on global security. To illustrate these theoretical perspectives, empirical examples from contemporary crises are provided, including Ukraine, where AI is employed in military technologies and disinformation campaigns; Taiwan, where technological competition exacerbates geopolitical tensions; and Africa, where AI is utilized for conflict prediction and humanitarian operations.

The article thoroughly examines the mechanisms through which AI can intensify international conflicts. These include the development of autonomous weapons, which increase the lethality and unpredictability of combat; cyberattacks, which threaten critical infrastructure; and disinformation, which undermines societal trust and destabilizes political systems. At the same time, AI offers potential for stabilization: crisis forecasting based on big data, support for peacekeeping operations through risk analysis, and data-driven diplomacy that fosters better mutual understanding between parties.

Special attention is given to the ethical and legal challenges associated with AI, such as the issue of accountability for decisions made by autonomous systems and the lack of international regulation. These factors complicate geopolitical consequences, including power asymmetries between states, cross-border effects of AI use, and the formation of new alliances based on technological superiority.

To assess the future impact of AI, three scenarios are proposed: an optimistic one, where global cooperation directs AI toward peaceful purposes; a pessimistic one, where a technological race leads to chaos; and a hybrid scenario combining elements of both.

In their conclusions, the authors emphasize the need to develop international norms for regulating AI to prevent its misuse and highlight the importance of reducing technological inequality between countries.

Key words: Artificial Intelligence (AI), international crises, conflicts, cyber wars, geopolitics, ethical regulation, international relations.

Постановка проблеми. Сучасний світ перебуває на порозі нової технологічної революції, де штучний інтелект (ШІ) дедалі активніше проникає в усі сфери людського життя, зокрема на арену міжнародних відносин і конфліктів. ШІ змінює не лише способи ведення війн, а й підходи до їх запобігання та врегулювання. У той час як одні бачать у ньому інструмент для підвищення безпеки та стабільності, інші попереджають про ризик неконтрольованої ескалації, викликаної непередбачуваними діями машин чи геополітичною конкуренцією за технологічне домінування. Ця двоїстість ШІ – як зброї та як миротворця – робить його центральним елементом дискусій про майбутнє глобального порядку.

Актуальність теми зумовлена швидким розвитком ШІ-технологій та їх інтеграцією в стратегії держав, міжнародних організацій і навіть недержавних акторів. Кібератаки, автономні дрони на полях бою чи системи аналізу великих даних для дипломатичних переговорів уже стали реальністю. Водночас відсутність чітких міжнародних норм і етичних рамок для використання ШІ в конфліктах породжує невизначеність: чи здатен він стати стабілізатором у кризових ситуаціях, чи, навпаки, прискорить ескалацію до масштабів, яких людство ще не знало. Приклади, такі як російсько-українська війна чи напруга в Індо-Тихоокеанському регіоні, лише підкреслюють нагальність цього питання.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Останні дослідження та публікації розглядають різні аспекти впливу штучного інтелекту (ШІ) на міжнародні конфлікти та глобальну політику. Зокрема, Юбо Л. [11, с. 71], Гарсія Є. [9, с. 10], Буррі Т. [12, с. 4], Забара І., Деркач О. [8, с. 241] та інші досліджують роль ШІ у військовій сфері, дипломатії та міжнародному праві, аналізують використання ШІ у військових цілях, підкреслюючи необхідність міжнародного регулювання цих технологій. Акцент робиться на теоретичних питаннях щодо здатності міжнародного права врегулювати використання ШІ у військовій сфері.

Вплив ШІ на дипломатичну сферу також є предметом уваги дослідників. Українські науковці Піпченко Н. [4, с. 4], Коппель О., Пархомчук О.С. [10, с. 70] розглядають наслідки впровадження ШІ для міжнародних відносин та світової політики, а також його потенціал як інструменту дипломатії.

Юристи Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ) дослідили питання регулювання застосування систем ШІ у військових цілях, підкреслюючи обмеження, які накладає міжнародне гуманітарне право на використання таких систем під час війни.

Ці дослідження підкреслюють важливість комплексного підходу до вивчення впливу ШІ на міжнародні конфлікти, враховуючи як потенційні ризики, так і можливості для стабілізації глобальної політики.

Незважаючи на значну кількість досліджень впливу штучного інтелекту (ШІ) на міжнародні конфлікти, є кілька аспектів, які залишаються недостатньо вивченими. Наприклад так звані невидимі механізми ескалації конфліктів, ШІ в інформаційній війні та маніпуляції громадською думкою, вплив ШІ на міжнародну стабільність та нерівність, використання ШІ як інструмента миротворчості та дипломатії. Потенціал для запобігання конфліктам та дипломатичних рішень за допомогою ШІ залишається нерозкритим

Виділення невирішених раніше аспектів проблеми, яким присвячується стаття. Розуміння ролі штучного інтелекту у міжнародних кризах вимагає теоретичного осмислення його місця в системі глобальних відносин. ШІ є технологією подвійного призначення, що одночасно може слугувати як інструментом посилення конфліктів, так і засобом їх розв'язання. Ця двоїстість потребує інтеграції технологічного аналізу з основними парадигмами міжнародних відносин – реалізмом, лібералізмом і конструктивізмом, а також звернення до історичних аналогій, які допомагають контекстуалізувати його вплив.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є аналіз ролі ШІ як фактора у динаміці міжнародних криз. Ми розглянемо, як автоматизація може сприяти ескалації конфліктів через технологічну асиметрію та кіберзагрози, а також як вона здатна стабілізувати ситуацію завдяки прогнозуванню, координації та зменшенню людських помилок. Дослідження спиратиметься на теоретичні концепції міжнародних відносин, емпіричні приклади та оцінку поточних технологічних можливостей ШІ. У підсумку ми прагнемо окреслити, чи є ШІ інструментом миру, чи новим фронтом глобального протистояння, і які кроки необхідні для управління його впливом у майбутньому.

Цілі статті: Проаналізувати ескалаційний вплив ШІ на міжнародні кризи. Дослідити, як штучний інтелект може сприяти загостренню міжнародних конфліктів через асиметрію, і кіберзагрози. Визначити стабілізаційний потенціал ШІ. Оцінити можливості штучного інтелекту у прогнозуванні криз, координації миротворчих зусиль і зменшенні людських помилок у процесах ухвалення рішень. Окреслити необхідні кроки для міжнародного управління впливом ШІ.

Виклад основного матеріалу дослідження. ШІ, подібно до ядерних технологій чи кібернетичних систем, має потенціал для використання як у мирних, так і в деструктивних цілях. З одного боку, ШІ може оптимізувати логістику миротворчих місій чи прогнозувати гуманітарні кризи, сприяючи стабільності. З іншого – автономні бойові системи чи ШІ-керовані кібератаки здатні дестабілізувати міжнародний порядок, створюючи нові загрози для безпеки. Ця амбівалентність робить ШІ унікальним об'єктом дослідження, адже його вплив залежить від контексту застосування та суб'єктів, які його контролюють.

Підходи до ШІ у парадигмах міжнародних відносин різняться. Реалізм розглядає ШІ як черговий етап у гонці озброєнь, де держави прагнуть максимізувати свою силу та безпеку. У цьому контексті ШІ стає фактором ескалації, оскільки технологічна перевага однієї країни (наприклад, США чи Китаю) сприймається іншими як загроза, що провокує асиметричні відповіді чи превентивні дії. Лібералізм, навпаки, акцентує на потенціалі ШІ для співпраці: через міжнародні інституції, такі як ООН, технології можуть сприяти спільному вирішенню глобальних проблем, наприклад, кліматичних криз чи конфліктів. Конструктивізм підкреслює роль норм і ідентичностей: сприйняття ШІ як “загрози” чи “можливості” залежить від соціально сконструйованих наративів, що формуються в процесі взаємодії держав і суспільств.

Стабільність у міжнародних відносинах часто асоціюється з передбачуваністю та балансом сил, тоді як ескалація – з порушенням цього балансу через неконтрольовані фактори. ШІ може впливати на обидва процеси. Наприклад, його здатність до швидкого аналізу даних підвищує передбачуваність криз, сприяючи стабільності.

Проте непрозорість рішень ШІ або його автономність у бойових системах можуть призводити до випадкових чи непередбачуваних дій, що загострюють конфлікти. «Військова мілітаризація штучного інтелекту може призвести до помилкової або випадкової ескалації конфліктів. Це стосується сценаріїв, коли впро-

вадження штучного інтелекту у військовій сфері викликає конфлікти через неправильне тлумачення, помилки або непередбачувану природу машин.» [1, с. 11]

Сучасні технології штучного інтелекту (ШІ) дедалі частіше застосовуються в системах прийняття рішень, особливо в умовах кризових ситуацій, таких як міжнародні конфлікти. Завдяки здатності швидко обробляти величезні масиви даних і пропонувати оптимальні стратегії, ШІ може підвищити ефективність реагування. Проте таке використання технологій має й зворотний бік. Автоматизовані системи, які спираються виключно на логіку й статистичні моделі, можуть недооцінювати складність людської природи та соціальних взаємодій. Наприклад, у конфліктних ситуаціях ключову роль відіграють не лише факти й цифри, а й емоційні реакції сторін, їхні історичні наративи та культурні особливості. Ігнорування цих факторів може призвести до хибних висновків і передчасних дій, які замість деескалації лише погіршать ситуацію. Як зазначається: “Використання штучного інтелекту в системах прийняття рішень може призвести до швидшої ескалації конфліктів, оскільки алгоритми можуть не враховувати людські емоції та культурні контексти”. [5, с. 300] Ця думка підкреслює необхідність збалансованого підходу до інтеграції ШІ у вирішення конфліктів, де технології доповнюють, а не замінюють людське судження. Таким чином, ШІ, попри свої переваги, може ненавмисно стати каталізатором напруги там, де людський підхід дозволив би уникнути загострення.

Теорія стримування, яка була ключовою в епоху холодної війни, також трансформується: якщо ядерна зброя базувалася на взаємному страху, то ШІ вводить елемент невизначеності, ускладнюючи стратегічні розрахунки.

ШІ дедалі частіше розглядається як каталізатор міжнародних криз через його здатність прискорювати конфліктні процеси, створювати нові загрози та ускладнювати контроль над ситуацією. Від автономних бойових систем до кібератак і дезінформаційних кампаній, ШІ відкриває можливості для ескалації, яка може бути як навмисною, так і ненавмисною. ШІ може суттєво змінити характер сучасних військових конфліктів, надаючи нові можливості для ведення війни, але також створюючи ризики ескалації. [2, с.3].

Одним із найвиразніших проявів ШІ як фактора ескалації є розробка летальних автономних систем, таких як бойові дрони чи роботизовані платформи, які можуть діяти без прямого людського контролю. Такі технології знижують поріг для початку військових дій, адже автоматизація зменшує людські втрати для атакуючої

сторони, роблячи агресію менш “затратною”. Наприклад, у конфлікті в Нагірному Карабасі 2020 року Азербайджан використав дрони з елементами ШІ для завдання ударів, що змінило баланс сил і прискорило ескалацію.

Водночас ризик неконтрольованої автономії, наприклад помилкового розпізнавання цілей, може призвести до випадкових атак на цивільні об’єкти, провокуючи міжнародний резонанс і подальше загострення. Автономні системи озброєння можуть призвести до зменшення людської відповідальності у військових діях, що підриває основи міжнародного гуманітарного права.” [2, с. 2]

ШІ значно підсилює потенціал кібератак, які стають невід’ємною частиною сучасних конфліктів. Алгоритми можуть автономно виявляти вразливості в критичній інфраструктурі: електромережах, фінансових системах чи системах управління і здійснювати атаки з безпрецедентною швидкістю. Прикладом є кібератаки на українську енергосистему в 2015–2016 роках, які, хоча й не були повністю ШІ-керованими, демонструють масштаб руйнувань.

У поєднанні з ШІ кіберзброя здатна паралізувати економіку чи оборону країни, змушуючи її до негайної відповіді, що загострює конфлікт до транскордонного рівня.

ШІ-генерований контент, зокрема глибокі фейки (deepfakes) та автоматизовані дезінформаційні кампанії, є потужним інструментом ескалації політичної нестабільності. Такі технології дозволяють швидко поширювати фальшиві наративи, підриваючи довіру до урядів чи міжнародних інституцій. Під час виборів у США 2020 року вже фіксувалися спроби використання ШІ для маніпуляцій, а в умовах гібридних конфліктів (як-то російсько-український) дезінформація, підкріплена ШІ, стає зброєю для дестабілізації цілих регіонів.

Глобальна конкуренція за лідерство в ШІ-технологіях між такими державами, як США, Китай і Росія, сама по собі є фактором ескалації. Ця “гонка ШІ” нагадує холодну війну, але з менш чіткими правилами. Китай, наприклад, інвестує мільярди в ШІ для військових цілей, тоді як США розробляють системи, спрямовані на технологічну перевагу. Таке змагання створює атмосферу недовіри.

Особливістю ШІ є його непередбачуваність, зокрема через проблему, коли навіть розробники не можуть повністю пояснити логіку рішень алгоритмів. У кризових ситуаціях це може призвести до ненавмисних інцидентів.

Попри здатність штучного інтелекту (ШІ) загострювати конфлікти, він також має значний потенціал для стабілізації міжнародних криз. Ефективне використання ШІ в міжнародних

відносинах може сприяти стабілізації конфліктів через покращення комунікації та зменшення непорозумінь між сторонами. [3, с. 64]

Однією з найсильніших сторін ШІ є його здатність аналізувати величезні обсяги даних для передбачення потенційних конфліктів. Алгоритми машинного навчання можуть виявляти закономірності в соціальних, економічних чи політичних подіях, які передують кризам. Наприклад, уже використовують ШІ для моніторингу новин і соціальних мереж, щоб прогнозувати нестабільність у реальному часі. Тобто як зазначається “штучний інтелект може стати інструментом стабілізації, якщо його використовувати для аналізу даних та прогнозування конфліктів, що дозволяє вжити превентивних заходів.” [7, с. 4]

У 2022 році подібні системи допомогли передбачити ескалацію протестів у Шрі-Ланці, давши змогу міжнародним організаціям підготувати гуманітарну відповідь. Таке раннє попередження дозволяє вживати превентивні заходи, зменшуючи ризик переростання локальних проблем у міжнародні кризи.

ШІ може оптимізувати миротворчі зусилля, підвищуючи їхню ефективність і точність. Наприклад, у місіях ООН в Африці (як-от у Малі чи Південному Судані) дрони з ШІ-аналітикою використовуються для моніторингу зон конфлікту, виявлення незаконних перевезень зброї чи переміщень бойовиків. Це дозволяє миротворцям швидше реагувати на загрози та уникати ескалації. Крім того, ШІ може координувати логістику гуманітарної допомоги – від розподілу ресурсів до планування маршрутів у небезпечних зонах, – що сприяє стабілізації регіону та зменшенню страждань цивільного населення.

У сфері дипломатії ШІ відкриває нові можливості для аналізу переговорних позицій і пошуку компромісів. Алгоритми можуть обробляти історичні дані, тексти угод і заяви сторін, пропонуючи сценарії вирішення конфліктів. Наприклад, під час переговорів щодо ядерної програми Ірану в 2015 році аналітичні інструменти (хоча й не повноцінний ШІ того часу) допомагали моделювати економічні наслідки санкцій і угод. Сучасний ШІ здатен піти далі, прогнозуючи реакцію сторін на пропозиції в реальному часі, що може прискорити деескалацію, як-от у потенційних кризах у Корейському півострові чи Тайванській протоці.

Людський фактор часто є причиною ескалації через емоційні рішення чи недостатню інформацію. ШІ, завдяки своїй об’єктивності та швидкості, може мінімізувати такі ризики. Наприклад, у системах протиповітряної оборони ШІ здатен точніше розпізнавати цілі, уникаючи траге-

дій, на кшталт збиття рейсу PS752 іранськими силами в 2020 році через людську помилку.

Використання штучного інтелекту (ШІ) у міжнародних кризах породжує серйозні етичні дилеми, зокрема щодо відповідальності за його дії. Якщо автономна система, наприклад, дрон із ШІ, помилково атакує цивільні об'єкти, хто несе провину – розробники, оператори чи сама технологія? Непрозорість алгоритмів ускладнює встановлення причинності, а відсутність чітких етичних стандартів загрожує порушенням прав людини.

Крім того, ШІ-генерована дезінформація чи кібератаки можуть підривати довіру до демократичних інститутів, ставлячи під сумнів моральність таких технологій у конфліктах. Правові виклики пов'язані з браком міжнародного регулювання ШІ. [4, с. 19] Це дозволяє державам і недержавним акторам використовувати ШІ без чітких обмежень, підвищуючи ризик ескалації та підриваючи глобальну безпеку. "Етичні питання, пов'язані з використанням штучного інтелекту в конфліктах, вимагають ретельного розгляду, оскільки неправильне використання може призвести до непередбачуваних наслідків. [6, с. 50]

Війна в Україні з 2014 року, особливо після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, стала яскравим прикладом двоїстої ролі ШІ. З одного боку, ШІ сприяв ескалації: російські кібератаки на українську інфраструктуру, ймовірно, підсилені алгоритмами для пошуку вразливостей, завдали значної шкоди енергосистемі та комунікаціям, загострюючи конфлікт. З іншого боку, ШІ допомагав стабілізації: західні компанії, такі як Palantir, надавали Україні аналітику на основі ШІ для обробки супутникових знімків і координації оборони, що дозволило ефективніше протистояти агресору та уникати хаотичної ескалації.

Напруга довкола Тайваню, особливо після 2020-х років, ілюструє потенціал ШІ як стабілізуючого фактора через прогнозування. Аналітичні системи, які використовують ШІ для моніторингу китайських військових маневрів, переміщень флоту та риторики в соціальних мережах, дозволяють США та їхнім союзникам передбачати можливі точки ескалації. Наприклад, у 2023 році ШІ-моделі, застосовані аналітичними центрами, допомогли спрогнозувати зростання активності Китаю в Тайванській протоці після візиту американських політиків, що дало час для дипломатичних маневрів. Однак конкуренція за ШІ-домінування між США і Китаєм у цьому регіоні також підживлює гонку озброєнь, що може дестабілізувати ситуацію в довгостроковій перспективі.

Операції ООН у Африці, зокрема в Демократичній Республіці Конго (ДРК) та Південному

Судані, демонструють стабілізуючий потенціал ШІ. У 2020-х роках миротворчі місії почали використовувати дрони з ШІ для моніторингу зон конфлікту, виявлення незаконних груп і забезпечення безпеки гуманітарних коридорів.

Конфлікт між Індією та Пакистаном, зокрема в кіберпросторі, показує ескалаційний потенціал ШІ. У 2019 році після теракту в Пулвамі обидві країни обмінялися кібератаками, а до 2020-х років ШІ почав відігравати роль у створенні складніших атак. Індійські ШІ-системи, ймовірно, використовувалися для аналізу пакистанських мереж, тоді як Пакистан застосовував автоматизовані інструменти для дезінформації в соціальних мережах, підбурюючи внутрішню напругу в Індії.

Це різноманітні приклади демонструють як ескалаційний, так і стабілізуючий вплив ШІ на міжнародні конфлікти.

Штучний інтелект (ШІ) не лише трансформує способи ведення конфліктів, а й змінює геополітичний ландшафт, впливаючи на розподіл сил, транскордонні відносини та формування нових альянсів. Його інтеграція в стратегії держав створює як можливості для співпраці, так і ризики посилення напруги, формуючи майбутній глобальний порядок. Це потребує аналізу ключових геополітичних наслідків використання ШІ в контексті міжнародних криз.

ШІ поглиблює розрив між державами з розвиненими технологіями та тими, що не мають доступу до таких ресурсів. США, Китай і країни ЄС, які інвестують у ШІ для військових і цивільних цілей, зміцнюють своє домінування, тоді як менш розвинені країни стають залежними від імпорту технологій або вразливими до зовнішнього тиску. Наприклад, країни Африки чи Південної Азії, які не можуть самостійно розробляти ШІ, ризикують опинитися в ролі "цифрових колоній", що посилює глобальну нерівність. Ця асиметрія може провокувати локальні конфлікти, коли слабші держави вдаються до асиметричних відповідей, таких як кібератаки чи альянси з недержавними акторами.

Використання ШІ у кризах часто має транскордонний характер, ускладнюючи їх локалізацію. Кібератаки, керовані ШІ, можуть зачіпати кілька країн одночасно, як це було з вірусом NotPetya у 2017 році, який, хоч і був спрямований проти України, вплинув на глобальні ланцюги постачання. Аналогічно, автономні бойові системи, розгорнуті в прикордонних зонах (наприклад, між Індією та Пакистаном), можуть ненавмисно перетнути кордони, викликаючи міжнародні інциденти. Такі ефекти підривають традиційні механізми стримування та вимагають нових підходів до управління кризами, що враховують глобальну взаємопов'язаність.

ШІ стимулює формування нових геополітичних коаліцій, заснованих на технологічній співпраці чи протистоянні. Наприклад, країни НАТО активно координують розробку ШІ для оборони, створюючи блок, орієнтований на стримування Росії та Китаю. Водночас Китай просуває свій “Цифровий шовковий шлях”, пропонуючи ШІ-технології країнам Азії та Африки, що зміцнює його вплив у цих регіонах. Такі альянси можуть стабілізувати відносини всередині блоків, але водночас загострюють конкуренцію між ними.

Штучний інтелект (ШІ) як технологія з двоїстим потенціалом може суттєво вплинути на майбутнє міжнародних криз, залежно від того, як людство вирішить його застосовувати та регулювати.

Пропонуємо можливі сценарії, за якими буде здійснюватись вплив ШІ на міжнародні конфлікти.

У першому сценарії міжнародна спільнота досягає консенсусу щодо регулювання ШІ, створюючи глобальні норми під егідою ООН. Держави співпрацюють у використанні ШІ для прогнозування криз, координації миротворчих операцій і боротьби з транскордонними загрозами, такими як зміна клімату чи пандемії.

Другий сценарій передбачає що ШІ може стати джерелом хаосу через відсутність регулювання та гонку озброєнь. Автономні бойові системи, доступні не лише державам, а й недержавним акторам, провокують частіші інциденти, як-от випадкові атаки через помилки алгоритмів. Конкуренція між США, Китаєм і Росією переростає у “ШІ-холодну війну”, де кожна сторона використовує технологію для дестабілізації суперників.

В третьому, більш імовірному сценарії, майбутнє буде гібридним. ШІ одночасно сприятиме стабільності та ескалації залежно від регіону й контексту. Великі держави домовляться про часткове регулювання (наприклад, заборону певних видів автономної зброї), але конкуренція за технологічне лідерство триватиме. У розви-

нених країнах ШІ допомагатиме прогнозувати й гасити кризи, тоді як у зонах слабкого врядування (наприклад, на Близькому Сході) він підживлюватиме локальні конфлікти через доступність технологій для бойовиків. Геополітичні альянси зміцняться навколо ШІ-кооперації, але асиметрія між “технологічними” та “нетехнологічними” державами поглибитись, створюючи нові осередки напруги.

Майбутні сценарії показують, що вплив ШІ на міжнародні кризи залежить від людських рішень, від співпраці до конфронтації.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Штучний інтелект (ШІ) є технологією з двоїстим потенціалом, здатною як загострювати міжнародні кризи, так і сприяти їх вирішенню.

Етичні та правові виклики, зокрема відповідальність за дії ШІ і прогалини в міжнародному законодавстві, ускладнюють його інтеграцію в управління кризами. Геополітичні наслідки – асиметрія сил, транскордонні ефекти та нові альянси – підкреслюють, що ШІ перетворює глобальний порядок, створюючи як можливості, так і загрози.

Майбутні сценарії вказують на точку біфуркації від стабільності через кооперацію до хаосу через неконтрольоване суперництво, з гібридним підходом як найбільш імовірним результатом.

Для балансування ризиків і можливостей ШІ необхідні скоординовані дії, зокрема: розробка міжнародного договору під егідою ООН щодо використання ШІ в конфліктах, включаючи заборону найнебезпечніших автономних систем; створення глобальної платформи для обміну ШІ-технологіями з країнами, що розвиваються, зменшуючи асиметрію; посилення прозорості алгоритмів через стандарти етичного програмування. Подальші дослідження мають зосередитися на технічних межах ШІ, його соціальних наслідках і стратегіях адаптації до гібридного майбутнього, щоб зробити його інструментом миру, а не новим фронтом протистояння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Niazi L. Militarization of Artificial Intelligence and Implications for the Global Security. A Strategic Theory Perspective. *Social Sciences Spectrum*. Vol. 4(1). 2025. P.21-29
2. Sliwinski K. Artificial Intelligence and International Military Conflicts – the case of war in Ukraine. *World and New World Journal*. 2024. P.3 URL: <https://www.worldnewworld.com/page/content.php?no=3970> (Last accessed 01.03.2025).
3. Pavić A., Beriša H. Artificial intelligence and national security strategy development. *Challenges and perspectives. Nacionalni interes*. Vol. 48 (2). 2024. P. 53-75.
4. Піпченко Н., Акопов А. Міжнародне регулювання правових та етичних аспектів використання штучного інтелекту. *Вісник: Міжнародні відносини*. Vol. 59(2). 2024. С. 17-21 URL: <https://intern.bulletin.knu.ua/article/view/3075/2996> (Last accessed: 02.03.2024).
5. Heuer R. Psychological Operations: Principles and Case Studies. New York: Routledge. 2016. P. 376.

6. Stanley A. Misinformation and Deception in Warfare: The Ethical Dilemma. *Journal of Military Ethics*. Vol.12(1). 2015. P. 45-60.
7. Briggs R., Jenkins T. The Role of Cyber Warfare in Modern PSYOPS. *Cybersecurity Journal*. Vol. 22(4). 2014. P. 233-247.
8. Забара І., Деркач О. Технології військового штучного інтелекту: сучасні міжнародно-правові напрямки наукових досліджень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. С. 241-245.
9. Garcia E. Artificial Intelligence Peace and Security: Challenges for International Humanitarian Law. 2019. *Cadernos de Política Exterior* nº 8, Instituto de Pesquisa de Relações Internacionais P. 1-16. URL: <https://ssrn.com/abstract=3595340> (Last accessed 04.03.2025).
10. Пархомчук О., Коппель О., Пархомчук А. Штучний інтелект у сучасних військових конфліктах: зміна балансу сил на глобальній арені. VI міжнародна науково-теоретична конференція: Modernization of science and its influence on global processes. 2024. P. 69-71.
11. Yubo L. Artificial intelligence and International Law in the *Context of Information Globalization: the problem of Technological Hegemony as an example*. P. 75-80. 2024. URL: <https://www.ewadirect.com/proceedings/Inep/article/view/17962/pdf> (Last accessed 04.03.2025)
12. Burri T. International law and artificial intelligence. *German Yearbook of International Law. German Yearbook of International Law. Duncker & Humblot*. Vol.60. 2019. P. 91-108. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3060191 (Last accessed 04.03.2025).

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ АЛЖИРУ

MAIN DIRECTIONS OF ALGERIA'S FOREIGN POLICY

Петрушенко К.О.,

*студентка V курсу факультету міжнародних відносин
Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»*

Рослонь Д.Т.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин
Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»*

Алжир, як одна з найбільших та найвпливовіших країн Північної Африки, відіграє значну роль у формуванні регіональної та світової політики. Зовнішня політика Алжиру у XXI столітті є результатом складної взаємодії внутрішніх та зовнішніх чинників, які визначають її пріоритети, напрями та стратегії реалізації.

Стаття є дослідженням та детальним аналізом основних напрямків зовнішньої політики Алжирської Народної Демократичної Республіки. Автори розглядають історію становлення влади XXI століття, початок 1999 р. до сьогодення та ключові аспекти зовнішньої політики Алжиру, які й включають основні напрями формування зовнішньої політики країни. Автори систематизують і аналізують політичні зміни, які вплинули на формування зовнішньої політики Алжиру.

У статті було досліджено особливості формування зовнішньої політики Алжиру у XXI столітті, зокрема вплив внутрішніх чинників (політична система, економічна ситуація, соціальні та культурні фактори) та зовнішніх чинників (регіональне та міжнародне середовище, відносини з ключовими партнерами та гравцями) на її формування. Також було визначено та проаналізовано основні пріоритети зовнішньополітичного курсу Алжиру, так як сучасний Алжир позиціонує себе як регіональна держава і його зовнішньополітична спрямованість сьогодні – це Сахель і Африка. Слід зауважити, що Алжир продовжує дотримуватися політики нейтралітету та невтручання, виступаючи за дипломатичні методи врегулювання конфліктів, що відповідає його традиційній позиції на міжнародній арені. Водночас, активна участь у забезпеченні регіональної безпеки, боротьба з тероризмом та незаконною міграцією роблять країну важливим партнером для міжнародної спільноти.

Стаття є комплексним аналізом зовнішньої політики Алжиру у XXI столітті з урахуванням впливу внутрішніх та зовнішніх чинників, а також у виявленні особливостей формування та реалізації зовнішньополітичного курсу країни в умовах регіональних та глобальних викликів. Результати статті можуть сприяти глибшому розумінню ролі Алжиру у міжнародних відносинах, його стратегічних інтересів та можливих сценаріїв подальшого розвитку зовнішньої політики країни. Аналіз також дозволяє оцінити вплив Алжиру на регіональну безпеку, економічне співробітництво та геополітичну динаміку Північної Африки та Сахелю.

Ключові слова: Алжир, зовнішня політика, внутрішні чинники, зовнішні чинники, регіональна безпека, Північна Африка.

Algeria, as one of the largest and most influential countries in North Africa, plays a significant role in shaping regional and global politics. Algeria's foreign policy in the 21st century is the result of a complex interaction of internal and external factors that determine its priorities, directions, and implementation strategies.

The article is a study and detailed analysis of the main directions of the foreign policy of the People's Democratic Republic of Algeria. The authors consider the history of the formation of power in the 21st century, the beginning of 1999 to the present and key aspects of Algeria's foreign policy, which include the main directions of the formation of the country's foreign policy. The authors systematize and analyze the political changes that influenced the formation of Algeria's foreign policy.

The article examines the peculiarities of the formation of Algeria's foreign policy in the 21st century, in particular the influence of internal factors (political system, economic situation, social and cultural factors) and external factors (regional and international environment, relations with key partners and players) on its formation. The main priorities of Algeria's foreign policy were also identified and analyzed, as modern Algeria positions itself as a regional state and its foreign policy focus today is the Sahel and Africa. It should be noted that Algeria continues to adhere to a policy of neutrality and non-intervention, advocating diplomatic methods of conflict resolution, which is consistent with its traditional position on the international stage. At the same time, its active participation in ensuring regional security, the fight against terrorism and illegal migration make the country an important partner for the international community.

The article is a comprehensive analysis of Algeria's foreign policy in the 21st century, taking into account the influence of internal and external factors, as well as identifying the features of the formation and implementation of the country's foreign policy in the context of regional and global challenges. The results of the article can contribute to a deeper understanding of Algeria's role in international relations, its strategic interests, and possible scenarios for the further development of the country's foreign policy. The analysis also allows us to assess Algeria's impact on regional security, economic cooperation, and the geopolitical dynamics of North Africa and the Sahel.

Key words: Algeria, foreign policy, internal factors, external factors, regional security, North Africa.

Постановка проблеми. Алжир, як одна з найбільших та найвпливовіших країн Північної Африки, відіграє значну роль у формуванні регіональної та світової політики. Зовнішня політика Алжиру у XXI столітті є результатом складної взаємодії внутрішніх та зовнішніх чинників, які визначають її пріоритети, напрями та стратегії реалізації. Сучасний Алжир позиціонує себе як регіональна держава, тому зовнішньополітична спрямованість країни сьогодні – це Сахель і Африка. З огляду на це важливо розуміти ключові напрями зовнішньої політики країни, враховуючи як історичні передумови, так і сучасні геополітичні реалії. Алжир, будучи найбільшою за площею країною Африки та володіючи значними енергетичними ресурсами, відіграє важливу роль у регіональній та міжнародній політиці.

Отже, головна проблема дослідження полягає у визначенні того, як Алжир поєднує регіональні та глобальні інтереси у своїй зовнішній політиці та які виклики стоять перед країною для досягнення своїх цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Робота містить інформацію про основні напрямки та події, які формують зовнішню політику країни сформовані на основі аналізу роботи незалежного українського аналітичного центру із вивчення соціальних наук – ADAstra [1], на основі аналізу статей опублікованих Радою з міжнародних відносин, зокрема стаття Джефф Д. Портера, [2], на основі статей опублікованих Інститутом Близькосхідних досліджень та Центром Вільсона [3; 4; 5].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексний аналіз зовнішньої політики Алжиру у XXI столітті, виявлення основних чинників її формування та пріоритетів.

Алжир відіграє важливу роль у Північній Африці, а його зовнішня політика суттєво впливає на безпеку та стабільність у регіоні. Водночас країна стикається з такими викликами, як тероризм, нелегальна міграція, енергетична безпека та соціально-економічні труднощі, які впливають на його зовнішньополітичні рішення та пріоритети. З огляду на зміни у глобальному та регіональному середовищі, зовнішня політика Алжиру продовжує адаптуватися, що робить її предметом важливого аналізу та дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки Алжир є однією з найбільших і найвпливовіших держав Північної Африки, він відіграє ключову роль у регіональній та світовій політиці. Його зовнішня політика формується під впливом складної взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів, які визначають основні пріоритети та напрямки. Вивчення особливостей зовнішньополітичного курсу Алжиру є важливим для розу-

міння політичних процесів у Північній Африці та на Близькому Сході, а також для оцінки його ролі у міжнародних відносинах.

У XXI столітті зовнішня політика Алжиру зосереджена на зміцненні регіональної безпеки, боротьбі з тероризмом, мирному врегулюванні конфліктів та розширенні економічного співробітництва. Країна також прагне диверсифікувати міжнародні партнерства та відігравати активнішу роль у глобальних справах. Водночас Алжирська Народна Демократична Республіка загалом не виявляє значної зацікавленості в активній участі у глобальних геополітичних подіях за межами африканського континенту.

Перш ніж аналізувати основні напрямки зовнішньої політики Алжиру, потрібно зрозуміти її витоки формування. Для цього краще почати з аналізу влади, яка й безпосередньо формувала основні засади зовнішньої політики. У XXI столітті владу в Алжирі, умовно можна поділити на два етапи – це правління Абделазіз Бутефліка та Абдельмаджид Теббуна (табл. 1).

У XXI столітті Алжир демонструє комплексний підхід до своєї зовнішньої політики, основні аспекти алжирської політики включають 6 основних пунктів:

1. Регіональне домінування;
 2. Економічні виклики;
 3. Співпраця з великими державами;
 4. Вплив кліматичних змін на зовнішню політику;
 5. Роль у багатосторонніх міжнародних інституціях;
 6. Глобальні тенденції та порівняльний аналіз.
- Досліджуючи основні напрями зовнішньої політики Алжиру, важливо розглянути їх формування крізь призму як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Внутрішні фактори відіграють вирішальну роль у визначенні та реалізації зовнішньополітичного курсу країни, формуючи комплекс взаємопов'язаних аспектів, які впливають на її пріоритети, можливості та обмеження на міжнародній арені. До внутрішніх чинників можна віднести:

- Політична система та розстановка сил;
- Економічні фактори;
- Безпекова ситуація;
- Суспільні настрої та очікування;
- Ресурсні можливості та кадровий потенціал.

Враховання вище зазначених внутрішніх детермінантів, які тісно переплітаються та взаємодіють між собою, створюючи унікальну можливість для реалізації зовнішньої політики країни є необхідним для розуміння логіки та особливостей зовнішньополітичних рішень та дій Алжиру, а також для оцінки їх ефективності та потенційних наслідків як для самої країни, так і для регіону Північної Африки та міжнародної спільноти загалом.

**Основні напрямки та особливості формування зовнішньої політики Алжиру
в різні етапи правління**

Президент Алжиру	Роки президентства	Основні напрямки та особливості зовнішньої політики
Абделазіз Бутефліка	1999 – 2019	- Відновлення міжнародного іміджу Алжиру після громадянської війни - Активізація дипломатичних зусиль для врегулювання регіональних конфліктів – Розвиток економічних та енергетичних зв'язків з країнами Африки та Європи - Боротьба з тероризмом та радикалізмом на регіональному рівні
Абдельмаджид Теббун	2019 – дотепер	- Продовження курсу на зміцнення регіональної безпеки та стабільності - Пошук нових можливостей для економічного співробітництва та залучення інвестицій - Зміцнення відносин з країнами Африканського Союзу та Арабського Магрибу – Балансування між інтересами ключових міжнародних гравців, таких як США, ЄС, Росія та Китай

Зовнішні чинники визначають умови для формування зовнішньополітичного курсу Алжиру та реалізації його національних інтересів на міжнародній арені. Одним із ключових факторів, що впливають на політику країни, є регіональне середовище, зокрема ситуація в країнах Магрибу та Сахелю. Алжир межує з Марокко, Тунісом, Лівією, Нігером, Малі та Мавританією, і кожна з цих держав має власні виклики та проблеми, які безпосередньо впливають на безпеку та стабільність усього регіону.

До зовнішніх чинників належать:

- Регіональне середовище (країни Магрибу та Сахелю); [6]
- Відносини з ключовими міжнародними гравцями (ЄС, США, Росія, Китай); [7; 8]
- Глобальні тенденції та виклики (зміна клімату, пандемія, міграція, гонка озброєнь);
- Діяльність міжнародних організацій та форумів (ООН, Африканський Союз, Ліга арабських держав, ОПЕК).

З огляду на це, зовнішні чинники відіграють важливу роль у формуванні та реалізації зовнішньої політики Алжиру. Регіональне середовище, відносини з ключовими міжнародними гравцями, глобальні тенденції та виклики, а також діяльність міжнародних організацій створюють складний та динамічний контекст, в якому Алжир має захищати свої національні інтереси та реалізовувати свої зовнішньополітичні цілі. Аналізуючи ці зміни, можна краще зрозуміти позицію Алжиру на міжнародній арені.

Під впливом згаданих внутрішніх і зовнішніх чинників у ХХІ столітті сформувалися основні пріоритети зовнішньої політики Алжиру. Вони відображають прагнення країни гарантувати національну безпеку, сприяти економічному розвитку та зміцнити свої позиції на регіональному й між-

народному рівнях. До ключових напрямів зовнішньополітичного курсу Алжиру належать забезпечення регіональної стабільності та безпеки, захист економічних інтересів, посилення впливу в Африці та ісламському світі, а також участь у вирішенні глобальних викликів. Для ефективної реалізації цих завдань Алжир має проявляти гнучкість, балансувати між різними партнерами та інтересами, а також швидко адаптуватися до змін у безпековій, політичній та економічній ситуації на регіональному і світовому рівнях.

Висновки та перспективи подальших розв'язок у цьому напрямі. Отже, основні напрями зовнішньої політики Алжиру на сучасному етапі відображають ключові пріоритети та інтереси країни на регіональному та міжнародному рівнях. Вони охоплюють широкий спектр питань – від забезпечення безпеки та стабільності в регіоні до просування економічних інтересів та участі у вирішенні глобальних проблем.

Для систематизації матеріалу, до основних напрямів зовнішньої політики країни варто віднести:

1. Врегулювання регіональних конфліктів та зміцнення безпеки. Одним із ключових напрямів зовнішньої політики Алжиру є активна участь у розв'язанні конфліктів у Північній Африці та регіоні Сахелю. Країна виконує роль посередника у мирних процесах у Лівії та Малі, сприяючи політичному діалогу та національному примиренню. Зокрема, Алжир неодноразово ініціював міжнародні конференції та зустрічі, спрямовані на врегулювання лівійської кризи. Крім того, він відіграє важливу роль у підтримці мирної угоди в Малі, виступаючи гарантом її реалізації. Окрему увагу Алжир приділяє боротьбі з тероризмом і транснаціональною організованою злочинністю в регіоні, прагнучи зміцнити безпеку як на націо-

нальному, так і на регіональному рівнях. Водночас країна позиціонує себе як лідера в Магрибі та впливового гравця в африканській політиці. Проте її амбіції щодо домінування в Північній Африці стикаються із серйозною конкуренцією з боку Марокко. Це геополітичне суперництво спричинило затяжну конфронтацію між Алжиром і Рабатом, що впливає на регіональну стабільність.

2. Розвиток стратегічних партнерств та економічної співпраці. Важливим напрямом для зовнішньої політики Алжиру є диверсифікація та зміцнення міжнародних партнерств. Країна прагне вибудовувати збалансовані та взаємовигідні відносини з провідними світовими гравцями, зокрема з Європейським Союзом, Росією, Китаєм і США. ЄС залишається основним торговельним партнером і найбільшим інвестором в економіку Алжиру, забезпечуючи тісні економічні зв'язки. Водночас Алжир активно зміцнює стратегічне співробітництво з Росією, зосереджуючи увагу на енергетичному секторі та військово-технічному партнерстві. Спільні проекти охоплюють розвідку й видобуток вуглеводнів, технологічний обмін та підготовку кадрів. Зростає також роль Китаю як економічного партнера Алжиру, особливо в межах ініціативи "Один пояс, один шлях", що сприяє реалізації масштабних інфраструктурних проєктів. Попри певні розбіжності, Алжир підтримує партнерські відносини зі США, зокрема в галузі безпеки та боротьби з тероризмом. Співпраця між країнами включає підготовку алжирських сил спеціального призначення, обмін розвідувальною інформацією та проведення спільних військових навчань.

3. Економічна дипломатія та залучення інвестицій. У відповідь на падіння цін на нафту та необхідність диверсифікації економіки Алжир приділяє значну увагу економічній дипломатії та залученню іноземних інвестицій. Країна активно популяризує свій інвестиційний потенціал на міжнародних форумах і виставках, акцентуючи увагу на перспективних секторах, таких як сільське господарство, промисловість, відновлювальна енергетика та туризм. Для покращення інвестиційного клімату Алжир впроваджує реформи, спрямовані на створення сприятливих умов для іноземного бізнесу. Зокрема, у 2020 році уряд ухвалив новий закон про інвестиції, який спрощує адміністративні процедури, передбачає податкові та митні пільги, а також гарантує захист прав інвесторів. Крім того, Алжир активно долучається до регіональних інтеграційних ініціатив, розглядаючи їх як засіб розширення ринків збуту, залучення капіталу та прискорення економічного розвитку. Країна є учасником Африканської континентальної зони вільної торгівлі (AfCFTA), яка об'єднує 54 з 55 африканських держав із насе-

ленням понад 1,3 млрд осіб та сукупним ВВП у 3,4 трлн доларів.

4. Зміцнення позицій в Африці та ісламському світі. Алжир приділяє значну увагу зміцненню своїх позицій та авторитету в Африці та ісламському світі. Країна є активним членом Африканського Союзу, беручи участь у численних ініціативах, спрямованих на зміцнення миру, безпеки та розвитку на континенті. В межах цієї організації Алжир виступає за консолідацію зусиль у боротьбі з тероризмом, транснаціональною злочинністю та нелегальною міграцією. Як держава з переважно мусульманським населенням, Алжир підтримує тісні зв'язки з країнами арабського та ісламського світу через Лігу арабських держав і Організацію ісламського співробітництва. Алжир послідовно підтримує палестинське питання, закликаючи до створення незалежної Держави Палестина в кордонах 1967 року зі столицею в Східному Єрусалимі. Крім того, Алжир бере активну участь у дипломатичних зусиллях Ліги арабських держав та Організації ісламського співробітництва щодо врегулювання конфліктів у Лівії, Сирії та Ємені, сприяючи стабілізації ситуації в регіоні.

5. Участь у глобальному порядку денному. Прагнучи підвищити свій авторитет та вплив на міжнародній арені, Алжир все дедалі більше демонструє залученість до вирішення глобальних проблем сучасності. Країна активно бере участь у багатосторонніх зусиллях щодо боротьби зі зміною клімату, зокрема в рамках Паризької угоди, неодноразово оновлюючи свої зобов'язання з питань скорочення викидів парникових газів та розвитку відновлювальної енергетики. Алжир також є важливим учасником миротворчих операцій ООН, надаючи військовий та поліцейський персонал для місій в Африці та інших регіонах. Алжирські "блакитні шоломи" проходять високо кваліфіковану підготовку та здобули репутацію за професіоналізм та відданість справі миру.

Отже, основні напрями зовнішньої політики Алжиру відображають прагнення країни відігравати активну та конструктивну роль, переважно на регіональному рівні. Алжир прагне бути стабільним фактором миру в Північній Африці та Сахелі, надійним економічним партнером, лідером у мусульманському світі та відповідальним членом міжнародної спільноти. Для досягнення цих цілей країна повинна демонструвати гнучкість, збалансованість і послідовність у захисті своїх національних інтересів в умовах динамічного та складного міжнародного середовища. Основні напрями зовнішньої політики Алжиру спрямовані на забезпечення національної безпеки, підтримку економічного розвитку та зміцнення своїх позицій як на регіональному, так і на міжнародному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горб А. *Зовнішня політика Алжиру: як країна змагається за домінування в Магрибі*. Аналітичний центр ADASTRA (2022). URL: <https://adastra.org.ua/blog/zovnishnya-politika-alzhiru-yak-krayina-zmagayetsya-za-dominuvannya-v-magribi>
2. Джефф Д. Портер. Політична нестабільність у Алжирі. Council on Foreign Relations. URL: <https://www.cfr.org/report/political-instability-algeria>
3. Зін Лабідін Гебулі. Зовнішня політика Алжиру: між надією та реальністю – Middle East Institute: Розглядає амбіції Алжиру у зовнішній політиці та його регіональну та міжнародну участь. URL: <https://www.mei.edu/publications/algerias-foreign-policy-between-hope-and-reality>
4. Кариус А., Гордон Н., Різі Л.. Дипломатія XXI століття: Зовнішня політика – це політика клімату . Wilson Center. Пропонує ширший погляд на перетин зовнішньої політики з глобальними питаннями, такими як кліматичні зміни. URL: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/21stCenturyDiplomacy-040121.pdf> 55
5. Кессіді Дж. Архітектура зовнішньої політики США для XXI століття. Wilson Center. URL: <https://www.wilsoncenter.org/article/us-foreignpolicy-architecture-for-the-21st-century>
6. Зовнішня політика Алжиру: як країна змагається за домінування в Магрибі | ADASTRA. ADASTRA / Аналітичний центр. URL: <https://adastra.org.ua/blog/zovnishnya-politika-alzhiru-yak-krayina-zmagayetsya-za-dominuvannya-v-magribi>
7. China in the Maghreb: Threading the Needle of Algeria and Morocco. Wilson Center. URL: <https://www.wilsoncenter.org/article/china-maghreb-threading-needle-algeria-and-morocco>
8. Why Algeria's foreign policy should be more restrained. Middle East Eye. URL: <https://www.middleeasteye.net/opinion/algeria-why-foreign-policy-should-be-more-restrained>

КРИЗА ДЕМОКРАТІЇ: АНАЛІЗ І ПРОГНОЗУВАННЯ У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

THE CRISIS OF DEMOCRACY: ANALYSIS AND FORECASTING IN MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE

Прядко Т.П.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

Рубан А.О.,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

У статті розглядається криза демократії як одна із глобальних проблем сучасності, коли постає реальна загроза наступу авторитаризму / автократії навіть у країнах з тривалою історією демократичного розвитку. Метою статті є аналіз основних методологічних підходів та напрацювань сучасних науковців щодо внутрішніх умов і чинників нинішнього етапу кризи демократії. Відмічається, що, на думку дослідників, занепад демократії може проявлятися як у недовірі системи стримування і противаг, так і в поступовому встановленні авторитарного контролю над медіа, громадянським суспільством, судовою владою. З'ясовано, що в теоретичному дискурсі виділяються такі основні чинники кризи демократії: високий рівень невдоволення громадян політикою; низький рівень задоволеності та довіри до урядів і політиків; значний дефіцит політичної грамотності; зменшення чисельного складу партій через кризу класичних ідеологій; зростання впливу акторів, які не несуть виборчої відповідальності, таких як транснаціональні інституції, центральні банки чи регуляторні органи; неефективність або провал представництва; поширення складних механізмів управління, які ухиляються від підзвітності та прозорості; загроза популізму та авторитарних настроїв; інформаційна війна та зовнішній вплив. Увагу акцентовано, що вивчення причин і проявів нинішньої кризи демократії дозволяє прогнозувати можливі варіанти розвитку глобального демократичного транзиту та розробляти конкретні плани по мінімізації авторитарного реваншу в окремих регіонах і країнах, здійснювати заходи для зміцнення демократичних цінностей, громадянської активності. Зроблено висновок, що хоча авторитарний відкат є реальною загрозою, особливо у країнах, де суспільство втрачає довіру до демократії та підтримує ідею «сильного лідера», процес занепаду демократії не є неминучим. Його можна зупинити, якщо створити умови для розвитку активного громадянства в умовах глобалізації, поєднуючи ефективні процедури ухвалення рішень із принципами плюралістичної демократії.

Ключові слова: криза демократії, авторитарний відкат, глобальні проблеми сучасності, політичне прогнозування, громадянське суспільство, політична культура.

The article examines the crisis of democracy as one of the global challenges of modernity, where there is a tangible threat of authoritarianism/autocracy advancing even in countries with a long history of democratic development. The aim of the article is to analyze the main methodological approaches and findings of contemporary scholars regarding the internal conditions and factors of the current stage of the democratic crisis. It is noted that, according to researchers, the decline of democracy can manifest both in the inefficacy of the system of checks and balances and in the gradual establishment of authoritarian control over the media, civil society, and the judiciary. The study identifies key factors contributing to the crisis of democracy within theoretical discourse, including: a high level of public dissatisfaction with politics; low levels of satisfaction and trust in governments and politicians; a decline in party membership due to the crisis of classical ideologies; the growing influence of actors who are not electorally accountable, such as transnational institutions, central banks, or regulatory bodies; ineffective or failed political representation; the proliferation of complex governance mechanisms that evade accountability and transparency; the threat of populism and authoritarian tendencies; information warfare and external influence. Emphasis is placed on the idea that studying the causes and manifestations of the current democratic crisis allows for forecasting potential trajectories of global democratic transition and developing specific strategies to minimize authoritarian resurgence in certain regions and countries, as well as implementing measures to strengthen democratic values and civic engagement. The article concludes that while democratic backsliding poses a real threat, especially in societies where trust in democracy is waning and support for the idea of a "strong leader" is growing, the decline of democracy is not inevitable. It can be halted by fostering conditions for active citizenship in the context of globalization, combining effective decision-making procedures with the principles of pluralistic democracy.

Key words: democracy crisis, authoritarian backsliding, contemporary global challenges, political forecasting, civil society, political culture.

Постановка проблеми. Демократія традиційно розглядається як найстабільніша форма правління, що гарантує політичну конкуренцію, громадянські свободи та верховенство права.

Однак останні десятиліття засвідчили зростання тенденцій до так званого «демократичного відкату» (democratic backsliding) – процесу поступового зменшення демократичних стандартів через

централізацію влади, ослаблення незалежних інституцій та обмеження громадянських прав. Демократичний відкат може набувати різних форм: від підриву системи стримувань і противаг до поступового встановлення авторитарного контролю над судовою владою, медіа та громадянським суспільством. Важливо розуміти, що цей процес може відбуватися навіть у країнах із усталеними демократичними традиціями.

Метою статті є аналіз основних методологічних підходів та напрацювань сучасних науковців щодо внутрішніх умов і чинників нинішнього етапу кризи демократії.

Основний зміст. Аналізуючи як соціально-економічний розвиток і трансформація суспільних цінностей сприяють становленню та стійкості демократичних інститутів, Р. Інгларт і К. Вельцель відмічали, що демократія не може бути штучно встановлена лише через інституційні реформи, вона потребує відповідних культурних передумов і громадянської підтримки. Особливу увагу автори приділяли тому, яким чином політична культура може або зміцнити демократичні інститути, або, навпаки, сприяти їхньому підриву, підкреслюючи, що справжня демократизація можлива лише тоді, коли громадяни поділяють відповідні цінності та активно їх підтримують [10]. Через призму політичної культури варто, на нашу думку, досліджувати також і нинішню кризу демократії.

Наростання авторитарних тенденцій у сучасному глобалізованому світі сприяють економічні, політичні, комунікативно-інформаційні фактори, глобальні кризові ситуації (пандемії, терористичні загрози, війни тощо). Економічні кризи, зниження рівня життя часто підриває довіру громадян до демократичних інститутів та сприяє підтримці популістських і авторитарних рішень, політична поляризація, посилення протистояння між політичними групами може призвести до делегітимізації демократичних процедур та використання владних повноважень для переслідування опонентів. Харизматичні лідери-популісти, які виступають проти традиційних еліт, усталених процедур, можуть використовувати антидемократичні методи для зміцнення власної влади. Сучасні комунікаційні системи сприяють не тільки швидкому поширенню інформації, а створюють фактично безмежні можливості для продукування фейкових новин, політичної / державної пропаганди, маніпулювання громадською думкою, контроль над ЗМІ. Реальні кризові ситуації за допомогою комунікаційних технологій часто цілеспрямовано гіперболізуються і використовуються для виправдання посилення виконавчої влади та обмеження прав і свобод громадян.

Для оцінки ризиків занепаду демократії використовуються різні методи прогнозування.

Наприклад, індекси демократії, які здійснюють аналіз міжнародних рейтингів (Freedom House, V-Dem, Polity IV), що дозволяє відстежувати зміну рівня демократії за кількісними показниками. Аналіз політичної риторики, який застосовує методи обробки природної мови (Natural Language Processing), дозволяє оцінювати зміни в політичних дискурсах та тенденції до авторитаризації політичної свідомості політиків і суспільства. Соціологічні дослідження забезпечують вимірювання рівня підтримки авторитарних ідей серед населення, довіри до демократичних інституцій / політичних інститутів. Моделювання на основі великих даних, зокрема аналізу соціальних мереж, рівня політичної активності, протестних настроїв тощо. Історичні аналогії застосовуються для виявлення спільних рис між сучасними демократіями та історичними прикладами їхнього ослаблення, подолання криз, відновлення. Теоретичною основою прогнозування кризових тенденцій на сучасному етапі демократичного транзиту та можливих сценарії їх подолання є наукова аналітика. Проблема нинішнього етапу кризи демократії актуальна в зарубіжній та вітчизняній політології, дослідники приділяють велику увагу аналізу різних її чинників на рівні окремих держав, регіонів, у глобальному вимірі.

Одним із чинників кризи демократії відмічається високий рівень громадянського невдоволення політикою. У колективній монографії за загальною редакцією А. С. Кампоса і Ж. Г. Андре «Виклики демократичній участі: антиполітика, деліберативна демократія та плюралізм» осмислюються цінності демократії участі у XXI ст. та досліджується один із її викликів: як враховувати в політичному процесі тих, хто не погоджується з наявними альтернативами, не виключаючи їх навіть тимчасово з демократичної участі. Автори вважають деліберативну систему, яка намагається включити у пошук взаємоприйнятих рішень широкий спектр інтересів сучасних суспільств реальною перспективою покращення політичної участі. У цьому контексті важливим є сприйняття у спільному публічному просторі плюралізму і культурного різноманіття, що сприятиме вирішенню завдання розвитку активного громадянства в умовах глобалізації, поєднуючи ефективні процедури ухвалення рішень із принципами плюралістичної демократії [7].

На думку теоретиків демократії, великим викликом для сучасної демократії є низький рівень політичної грамотності суспільства [11; 6]. Одним із наслідків дефіциту політичної освіченості стала ще одна загроза демократії – популізм, який переслідує сучасні демократії, незважаючи на тривалість їх функціонування. Сьогодні популістські лідери поєднують священні поняття «нація» і «народ» та нетерпляче ставляться до процедур,

які заважають (як вони вважають) народній волі. Вони хочуть безпосереднього зв'язку між «народом» та ними. Популістські лідери виступають проти конституційного права. У книзі «Король Трамп: Страх, влада і перетворення американської демократії» політолог Трістан Блейк досліджує безпрецедентну трансформацію американського управління під час другого терміну Д. Трампа. Руйнуючи всі очікування щодо традиційного президентства, Д. Трамп послабив інституційні механізми стримувань і противаг, які мали обмежувати виконавчу владу [6]. Професор Б. Крик вважає, що найефективнішим засобом стримування популізму залишається традиції політичного мислення та політичних практик, які виходять із того, що суспільства зазвичай складаються з різних інтересів і цінностей, на які потрібно зважати й досягати компромісу, а не просто об'єднувати [8].

Дослідники К. Хей та Дж. Сток у контексті кризи демократії звертають увагу на низький рівень задоволеності та довіри до урядів і політиків, що постає як проблема політичної відчуженості та відстороненості й охоплює нинішні демократичні системи. Зниження електоральної участі розглядається як симптом більш загальної проблеми, яку не можна вирішити конституційними реформами. На думку авторів, політики мають визнати свою провину у ненавмисному сприянні формуванню глибоко антиполітичної культури, у кризі демократичної політики. Будь-яка стратегія відновлення політики (свідомої участі громадян у політиці) повинна адекватно враховувати багаторівневий характер сучасної політики та ґрунтуватися на справжньому розумінні того, як громадяни сприймають політику й орієнтуються в ній [9]. Натомість М. Уоррен більше зосереджує свою дослідницьку увагу на сферах демократизації через управління, підкреслюючи, що можливості демократичних реформ виборчих інститутів щодо поглиблення демократії обмежені великими, плюралізованими, складними територіальними політичними одиницями, через які вони реалізуються. Він вважає, що концепції, запозичені з теорії партисипаторної демократії, такі як залучення громадян і пряма демократія, більше завуальовують, ніж прояснюють проблему. Більшість нових експериментів залучають відносно небагатьох громадян. Багато з них включають лише зацікавлених осіб і активістів, що оминає більш широкі громадські інтереси / породжує нові форми виключення [16].

Вітчизняна дослідниця Широкова Є. підкреслює роль інформаційних технологій у процесах демократизації та авторитарного контролю. Вона вказує, що цифрові технології можуть сприяти розвитку демократії через поширення незалежної інформації та мобілізацію громадян, але водночас можуть використовуватися авторитарними режи-

мами для масового стеження, маніпуляції громадською думкою та придушення інакомислення [4].

Аналітики також звертають увагу ще на одну кризову тенденцію – зменшення членства в політичних партіях. Зокрема, П. Уайтлі на прикладі Великої Британії констатує, що скорочення членства послаблює партійність виборців, що, у свою чергу, негативно впливає на ефективність уряду та роботу партій на місцях й, отже, підриває легітимність демократичного правління. Автор також відмічає зв'язок між загальною, політичною освіченістю і членством у партії: партійний виборець освіченіший, свідоміший у власному рішенні, менш піддатний впливу популістів [17]. Е. Вольпі зазначає, що за останні 30 років партії зіткнулися з проблемами, такими як зростаюче розчарування громадян, падіння довіри до політиків, зменшення ідентифікації з партіями, зменшення членства в партіях і зростаюча виборча волатильність. Ці труднощі, вважає дослідниця, пов'язані насамперед з партіями як представницькими агентствами, вони продовжують ефективно виконувати організаційну функцію, залишаючись впливовими політичними акторами [15].

Неефективність або провал представництва теж вказуються як чинники сучасної кризи демократії. Часто парламентська більшість в демократичних державах приховує реальний політичний ландшафт, насичений антисистемними партіями та зростаючою підтримкою крайніх правих і крайніх лівих. Дж. Шилдс доводить це у своєму дослідженні на прикладі Франції [13]. Подібні процеси можна спостерігати й у Німеччині, Польщі, Великій Британії та інших країнах. У сформованих двопартійних системах посилюється поляризація політичного ландшафту. Так у США політична поляризація між республіканцями та демократами досягла безпрецедентних рівнів. Під час виборів 2024 року риторика кандидатів включала взаємні звинувачення у фашизмі та зраді, що призвело до зростання напруженості й насильницьких інцидентів між прихильниками обох партій. Ця глибока політична сегрегація нагадувала ситуації в авторитарних державах і країнах з менш розвиненою демократією [5].

Серйозним викликом демократії сьогодні є зростання впливу акторів, які не несуть виборчої відповідальності, таких як транснаціональні інституції, центральні банки чи регуляторні органи. Британський дослідник Ф. Вайберт у монографії «Піднесення невибраних: демократія та нове розмежування влади», досліджуючи виклики, які невибрані органи ставлять перед демократією, стверджує, що разом ці органи слід розглядати як нову гілку влади з власними джерелами легітимності. Він підкреслює, що в суспільстві, яке дедалі більше залежить від знань, важливо не зосереджуватися виключно на політиці як засобі, через який

демократичні суспільства займаються раціональним вирішенням проблем. Він констатує, що невинні органи, такі як незалежні центральні банки, економічні регулятори, менеджери ризиків та аудиторі, стали світовим явищем. Вони сприяють розвитку обізнаності громадськості, оскільки надають надійніші джерела інформації для прийняття рішень і, зрештою, державні інституції все частіше звертаються до них, щоб визначити межі між ринком та державою, вирішувати конфлікти інтересів та розподіляти ресурси, навіть у чутливих етичних сферах, таких як питання конфіденційності чи біотехнології. Проблема полягає в тому, що в існуючій демократичній системі ці актори не підконтрольні громадянським інститутам, їх політичний вплив нелегітимізований. Ф. Вайберт пропонує вирішити проблему через розширення конституційних доктрин розподілу влади, що надасть практичну основу для їх легітимності [14].

Дослідники посткомуністичних демократичних трансформацій у країнах Центрально-Східної Європи Б. Мадяр і Б. Мадловіч у праці «Посткомуністичні режими: актори, інституції та динаміка. Короткий путівник» акцентують увагу на політичних процесах в регіоні та їх впливові на демократичний чи авторитарний розвиток країни. Автори відмічають, що в багатьох випадках демократичні інституції використовуються політичними режимами в маніпулятивних цілях, забезпечуючи фактичну монополізацію влади правлячими елітами. Основними ризиками для демократичного транзиту у посткомуністичних країнах Б. Мадяр та Б. Мадловіч указують: популізм та націоналізм, що використовуються для мобілізації електорату та виправдання авторитарних дій; економічну нестабільність, яка призводить до посилення державного втручання та концентрації влади в руках невеликої групи осіб; зовнішній вплив (зокрема, Росії), що сприяє формуванню авторитарних тенденцій у країнах Східної Європи та на пострадянському просторі. Автори роблять висновок, що посткомуністичні країни продовжують залишатися нестабільними політичними системами, і навіть ті, що колись обрали демократичний шлях, стикаються з ризиками авторитарного відкату більше ніж країни Західної Європи [1].

У своїй праці «Асинхронність демократизації як глобальний тренд формування нового світопорядку» українська дослідниця Н. Наталіна досліджує нерівномірність процесів демократизації у різних країнах та регіонах, підкреслюючи їхній вплив на глобальну систему міжнародних відносин. Авторка розглядає демократизацію не як лінійний процес, а як складний і багатовимірний феномен, що відбувається з різною швидкістю та в різних формах у різних частинах світу. Вона підкреслює, що глобальна нерівномірність демократичних процесів створює нестабільність у між-

народних відносинах та впливає на формування нового світопорядку, зокрема, виникнення конфліктів між демократичними та авторитарними державами, що призводить до політичної фрагментації світу, перехід від однополярної (з домінуванням Заходу) до багатополярної системи, де співіснують різні моделі політичного розвитку [2].

Цікавими є розвідки українських авторів, які досліджують проблеми стійкості демократії в умовах війни. Зокрема, у колективній монографії за загальної редакції П. Петровського наголошується, що навіть у надзвичайних умовах демократія може залишатися життєздатною, якщо управлінські рішення спрямовані на збереження громадянських прав, підтримку діалогу між державою та суспільством і впровадження антикризових реформ із дотриманням принципів верховенства права [3].

Висновки. Виходячи з проаналізованого наративу можна спрогнозувати кілька сценаріїв розвитку сучасних кризових тенденцій демократії: 1) поглиблення авторитаризації за умови подальшого ослаблення демократичних норм і відсутності ефективної реакції суспільства; 2) формування гібридних режимів, для яких характерним є баланс між авторитарними та демократичними елементами, що дозволяє владі зберігати контроль без повної диктатури; 3) демократичне відновлення, умовами якого є активна участь громадян у виборах, боротьба за незалежність інституцій та тиск міжнародних структур.

Слушним бачиться висновок Д. Рансимана, автора фундаментального дослідження з історії демократії від I Світової війни до сьогодення, що найнебезпечнішою для демократії є «пастка впевненості» – переконання, що демократії можуть впоратися з чим завгодно. На його думку, це може призвести до кризи, з якої вже не вибратися. Д. Рансиман доводить, що демократії добре відновлюються після надзвичайних ситуацій, але погано уміють уникати їх. Урок, який демократії зазвичай засвоюють із своїх помилок, полягає в тому, що вони можуть пережити ці кризи, і що жодна криза не є такою поганою, як здається. І нинішні глобальні виклики – борг, війни з тероризмом, піднесення Китаю, зміна клімату – демократія зможе пережити, тільки їй потрібно знайти спосіб вийти з «пастки впевненості» [12].

Авторитарний відкат є реальною загрозою, особливо у країнах, де суспільство втрачає довіру до демократії та підтримує ідею «сильного лідера». Однак цей процес не є неминучим, демократія залежить від компетентного громадянського суспільства. Зокрема, громадяни повинні мати відповідні цінності, знання, навички які дозволять їм професійно взаємодіяти з обраними представниками, глибоко розуміти особливості своїх політичних систем, змістовно брати участь

у суспільному житті та загалом колективно втілювати спільне життя. Ефективна демократія – це також питання інституційних домовленостей та глибоко закріплених нормативних зобов'язань.

В умовах нинішньої глобальної турбулентності, загалом, та реальної загрози самому

існуванню України як демократичної держави, зокрема, актуальним є постійне вивчення усіх чинників кризи демократії, метою якого є робота прогнозів і рекомендацій рішень, які б допомогли уникнути найтрагічніших сценаріїв розвитку цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мадяр Балінт, Мадловіч Балінт. Посткомуністичні режими: актори, інституції та динаміка. Короткий путівник. Пер. з англ. О. Тирон. Бостон: Academic Studies Pres, 2023. 248 с.
2. Наталіна Н. О. Асинхронність демократизації як глобальний тренд формування нового світопорядку. Політичне життя. 2023. № 3. С. 118-125.
3. Публічно-управлінські детермінанти демократичного розвитку України в умовах війни: монографія / Петровський П. М., Дробот І. О., Дзяна Г. О., Федорчак О. В. За заг. ред. проф. П. М. Петровського. Львів : ЛА «Піраміда», 2024. 172 с.
4. Широкова Є. О. Сучасні світові тенденції розвитку демократії. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2014. Вип. 61. С. 26-33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/staptp_2014_61_6.
5. «Фашист!» «Ворог усередині!» : поляризація посилюється на останньому етапі виборів у США. URL: https://elpais.com/internacional/elecciones-usa/2024-10-21/fascista-enemigo-interno-la-polarizacion-arrecia-en-el-ultimo-tramo-de-las-elecciones-en-ee-uu.html?utm_source=chatgpt.com.
6. Blake T. King Trump: Fear, Power and the Remaking of American Democracy. Flamingo Books. 2025. 56 p.
7. Challenges to Democratic Participation Antipolitics, Deliberative Democracy, and Pluralism. Edited by Andre Santos Campos and José Gomes André (eds). Lanham, MD : Lexington Books, 2014. 137 p.
8. Crick Bernard. Populism, politics and democracy. Democratization. 2005. № 12. P. 625-632.
9. Hay Colin and Gerry Stoke. Revitalising Politics: Have We Lost the Plot? Journal of Representative Democracy. 2009. № 45. P. 225-236.
10. Inglehart Ronald, Welzel Christian. Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence. Publisher: Cambridge University Press, 2005. 344 p.
11. Rapeli Lauri. The Conception of Citizen Knowledge in Democratic Theory. London: Palgrave Macmillan UK, 2014. 117 p.
12. Runciman David. The Confidence Trap: A History of Democracy in Crisis from World War I to the Present. Updated Edition. Princeton University Press, 2015. 416 p.
13. Shields James G. Political representation in France: a crisis of democracy? Parliamentary Affairs. 2006. № 1 (59). P. 118-137.
14. Vibert F. The Rise of the Unelected: Democracy and the New Separation of Powers. Cambridge University Press, 2007. 210 p.
15. Volpi E. The so-called crisis of political parties is, in fact, evidence of their adaption. Here's why. URL: <https://theloop.ecpr.eu/the-so-called-crisis-of-political-parties-is-in-fact-evidence-of-their-adaption-heres-why/>.
16. Warren Mark E. Governance-driven Democratization. Critical Policy Studies. 2009. №3 (1). P. 3-13.
17. Whiteley Paul. Where Have All the Party Members Gone? The Dynamics of Party Membership in Britain. Parliamentary Affairs. 2009. № 62 (2). P. 242-257.

ОБОРОНОЗДАТНІСТЬ ТА ОБОРОННА ДОСТАТНІСТЬ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПРОЯВ ОБОРОННОГО ПОТЕНЦІАЛУ: УТОЧНЕННЯ ПОНЯТЬ

DEFENCE CAPABILITY AND DEFENSIVE SUFFICIENCY AS FUNCTIONAL MANIFESTATIONS OF DEFENCE POTENTIAL: CONCEPTUAL CLARIFICATION

Сироватко В.В.,

*аспірант кафедри політології і міжнародних відносин
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»*

Стаття присвячена уточненню понять «обороздатність» та «оборонна достатність» як функціональних проявів оборонного потенціалу держави. Актуальність теми зумовлена необхідністю переосмислення цих концептів в умовах змінювання безпекової ситуації на європейському континенті, яка пов'язана із повномасштабним вторгненням в Україну Російської Федерації в лютому 2022 року.

Вихідною категорією, що застосовується для розкриття сутності та змісту процесів забезпечення оборони країни є «обороздатність держави». Обороздатність визначається як спроможність держави забезпечити ефективний захист від зовнішніх загроз через належну підготовленість збройних сил та мобілізаційні можливості. Тобто передбачає виключно наявність певних сил та засобів держави, спрямованих на її захист від воєнних загроз.

Тоді як оборонна достатність розглядається як оптимізація оборонного потенціалу відповідно до реальних загроз і доступних ресурсів. У статті підкреслюється, що оборонна достатність є не лише результатом наявності збройних сил, але й стратегічним співвідношенням між потребами та можливостями держави, що передбачає баланс між військовими потребами і економічними можливостями. Окрім того, автор акцентує увагу на важливості міжнародного співробітництва, ефективному управлінні оборонними ресурсами та розвитку економіки як необхідних умов для досягнення оборонної достатності. Підкреслено, що в умовах високої невизначеності та ескалації загроз оборонна достатність повинна бути гнучкою, реагувати на зміни зовнішніх і внутрішніх обставин, а також включати досягнення стратегічної гнучкості і адаптивності державних інститутів.

Наукове осмислення даних категорій дозволяє оптимізувати оборонну політику, уникнути мілітаризації як самоцілі та підвищити стратегічну стійкість держави в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: оборонна достатність, обороздатність, оборонний потенціал, стратегія безпеки, національні інтереси, воєнна загроза.

The article is dedicated to clarifying the concepts of «defense capability» and «defense sufficiency» as functional manifestations of a state's defense potential. The relevance of the topic stems from the need to reconceptualize these notions in light of the evolving security landscape on the European continent, triggered by the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation in February 2022.

The foundational category employed to disclose the essence and content of national defense processes is the «state's defense capability». Defense capability is defined as a state's capacity to ensure effective protection against external threats through the adequate preparedness of its armed forces and mobilization potential.

In this context, it implies the mere existence of specific state-controlled resources and means aimed at defending against military threats. In contrast, defense sufficiency is considered as the optimization of a state's defense potential in accordance with real threats and available resources. The article emphasizes that defense sufficiency is not merely a function of military presence, but rather a strategic correlation between national needs and capabilities. It entails maintaining a balance between defense imperatives and economic capacities.

Moreover, the author draws attention to the critical role of international cooperation, effective management of defense resources, and economic development as essential conditions for achieving defense sufficiency. It is underscored that under conditions of heightened uncertainty and escalating threats, defense sufficiency must remain flexible, capable of responding to changes in both external and internal circumstances, and oriented toward achieving strategic flexibility and institutional adaptability.

The scholarly interpretation of these categories enables the optimization of defense policy, helps avoid militarization as an end in itself, and enhances the state's strategic resilience in the long term.

Key words: defense sufficiency, defense capability, defense potential, security strategy, national interests, military threat.

Постановка проблеми. У контексті радикальної зміни безпекового середовища, зумовленої повномасштабною агресією Російської Федерації проти України, постає нагальна потреба в уточненні базових категорій оборонної політики держави – «обороздатність» та «оборонна достатність». Традиційне розуміння цих понять, сформоване в умовах гібридних загроз і обмеже-

них воєнних сценаріїв, виявилось недостатнім для відповіді на виклики повномасштабної війни.

Наразі проблема полягає у відсутності чіткого концептуального розмежування та системного трактування понять «обороздатності» як здатності держави до безпосередньої військової відсічі агресії, та «оборонної достатності» – як стратегічної оптимізації оборонного потенціалу відповідно

до реальних загроз, ресурсних можливостей та інституційної спроможності держави. Вони мають не лише теоретичне значення, а й практичну вагу для формування ефективної оборонної політики, стратегічного планування, розрахунку оборонного бюджету та нормативного регулювання в галузі національної безпеки.

Таким чином, наукова проблема полягає в необхідності уточнення сутності та функціонального змісту понять «обороноздатність» та «оборонна достатність», з огляду на нові реалії воєнно-політичної ситуації, трансформації оборонної політики та потреби стратегічної адаптації до нових форм війни. Практична значущість розкриття цієї проблематики полягає у створенні концептуального підґрунтя для адекватної оцінки оборонного потенціалу держави, модернізації оборонного планування та законодавчого закріплення ефективних підходів до забезпечення національної обороноздатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науковому та нормативному дискурсі поняття «обороноздатність» широко представлено як здатність держави до захисту в умовах збройної агресії, що включає військові, економічні, політичні та морально-психологічні складові. Погляди М. Хавронюк, Л. Демидової, Л. Перевалової, О. Кузьменко та Я. Григоренко акцентовані на комплексному характері поняття, що охоплює не лише здатність до відбиття агресії, але й функції стримування та превентивного захисту. Обороноздатність як індикатор мобілізаційної готовності, морально-психологічної стійкості суспільства, наявності ресурсів та ефективності управління розглядають вітчизняні дослідники В. Богданович, І. Сvida, Є. Скулиш та ін.

Натомість поняття «оборонної достатності» залишається менш структурованим у науковій літературі. В. Богдановичем, В. Замана воно розглядається, як стратегічно виправданий рівень розвитку оборонного потенціалу, достатній для стримування загроз без надмірного виснаження ресурсів. Водночас нечіткість у його інтерпретації зумовлює необхідність подальшого теоретичного і методологічного уточнення в межах політичної науки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на те, що дані поняття активно використовуються у науковому, правовому й політичному дискурсі, їх чітке розмежування та функціональний взаємозв'язок залишаються недостатньо дослідженими. У контексті сучасної війни в Україні традиційні підходи до розуміння обороноздатності виявилися недостатніми для ефективного стратегічного планування.

Наявна фрагментованість наукових підходів (юридичний, воєнний, політичний, економіч-

ний) до визначення понять «обороноздатності» та «оборонної достатності» свідчить про потребу у комплексній міждисциплінарній моделі аналізу як проявів оборонного потенціалу. Відповідно, необхідне більш глибоке осмислення зазначених понять з урахуванням інституційної адаптивності, економічної стійкості та соціального згуртування, що дозволить відобразити не лише техніко-воєнний, а й гуманітарний, управлінський та комунікаційний виміри оборонного потенціалу. Таке осмислення має сприяти формуванню цілісної концептуальної основи для розробки ефективної державної політики у сфері безпеки й оборони, здатної адаптуватися до динаміки загроз та забезпечувати стратегічну стабільність у довгостроковій перспективі.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є уточнення понять «обороноздатність» і «оборонна достатність» як функціональних аспектів оборонного потенціалу держави, визначення їх ролі у забезпеченні національної безпеки в умовах сучасних викликів, таких як військові конфлікти та гібридні загрози. Аналіз і порівняння цих понять дозволить глибше осмислити взаємозв'язок між військовими можливостями держави та її здатністю здійснювати стратегічне планування в умовах обмежених ресурсів.

Виклад основного матеріалу. До недавнього часу оборонна політика сучасних держав дедалі частіше орієнтувалася не на нарощування військової могутності як самоціль, а на досягнення такого стану, що забезпечував би здатність ефективно протистояти загрозам без надмірного навантаження на економіку та соціальну сферу. Загострення конфронтації на європейському континенті, пов'язане із повномасштабним вторгненням в Україну Російської Федерації в лютому 2022 року, продемонструвало, що традиційні уявлення про достатній рівень обороноздатності в умовах гібридної війни можуть виявитися неадекватними у разі прямої воєнної агресії. У відповідь на зміну безпекового середовища низка країн активізувала процеси переозброєння, посилила військову присутність у прикордонних регіонах, а також переглянула оборонні бюджети в бік їх суттєвого збільшення та переглянути свої підходи до стратегічного планування в галузі безпеки та оборони.

За умов ескалації загроз принципи оборонної достатності та обороноздатності держави, не втрачають своєї значущості. Навпаки, вони набувають нових змістових акцентів: йдеться про спроможність держави забезпечити воєнну відсіч агресору в умовах економічної стійкості, соціальної згуртованості та політичної раціональності. У цьому зв'язку виникає потреба у новому осмисленні оборонної достатності як функції не лише оборонного потенціалу, а й інституційної адап-

тивності та стратегічного передбачення. Тоді як обороноздатність традиційно асоціюється з фактичними можливостями держави вести оборонні дії. У цьому контексті посилюється актуальність взаємопов'язаних понять – «обороноздатність» та «оборонна достатність», які функціонально реалізуються через оборонний потенціал держави.

З позицій системного підходу оборонний потенціал розглядається як комплексна система, що інтегрує військові, економічні, політичні, соціальні, морально-психологічні, науково-технічні ресурси, необхідні для забезпечення оборони держави. Воєнна наука визначає оборонний потенціал визначається, як сукупність людських, матеріальних, військових, політичних та інших об'єктивно існуючих можливостей держави, а також як здатність мобілізувати і використовувати ці можливості для забезпечення обороноздатності країни, досягнення кінцевих цілей війни [12].

Вихідною категорією, що застосовується для розкриття сутності та змісту процесів забезпечення оборони країни, і які часто зустрічаються у нормативно-правових документах та науковій літературі (вітчизняного та зарубіжного походження), є категорія «обороноздатність держави».

У загальному розумінні обороноздатність розглядається через ціннісний підхід, як здатність держави захищати ті цінності (права, свободи, безпека, цілісність, незалежність), що визнаються важливими на загальнонаціональному рівні.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких певною мірою розглядалися питання обороноздатності, дають нам підстави визначити, що дана категорія пов'язана зі станом і структурою її збройних сил, рівнем підготовки особового складу, рівнем технічного оснащення та логістичного забезпечення.

Відповідно до Закону України «Про оборону України» обороноздатність держави – це «здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації» [7] (не зважаючи на внесені зміни до Закону дане трактування збереглося до тепер). У відповідності до українського законодавства, обороноздатність уміщує в себе сукупність воєнного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації.

Наукові позиції дослідників у галузях права щодо «обороноздатності» зводяться до порівняння обороноздатності з воєнною безпекою. Так, М. Хавронюк зазначає, що обороноздатність «означає підготовленість держави до захисту від зовнішньої збройної агресії або збройного конфлікту... Стан обороноздатності України відображають її мобілізаційні можливості, кількість і якість Збройних Сил, їх здатність швидко пере-

ходити на воєнний стан, організовано вступати у воєнні дії та успішно виконувати завдання по обороні від агресії...» [9, с. 267] Складовими такої підготовленості науковець вважає сукупність економічного, політичного, соціального, наукового, морально-психологічного і суто військового потенціалів.

Визначаючи обороноздатність держави, Л. Демидова виокремлює наступні ключові складові аналізованого поняття: 1) ціннісне наповнення призначення обороноздатності держави, що полягає в захисті тих цінностей (прав, свобод людини та інтересів суспільства і держави), що визнані важливими на державному (суспільному) рівні; 2) спроможність держави до захисту як від воєнних, так і інших суттєвих шкідливих небезпек, наприклад, збройних конфліктів; 3) обороноздатність держави виходить за межі спроможності до захисту-відсічі від збройної агресії і ще стосується захисту шляхом стримування таких шкідливих небезпек, а також охоплює іншу превентивну (попереджальну) спроможність (зокрема, культурного, виховального, політичного, правового, навчального, мобілізаційного характеру)[5].

Тобто, обороноздатність – це спроможність держави захищати ті цінності, що визнані важливими на державному рівні (права, свободи людини та інтереси суспільства і держави), як від ворожого нападу, так і від інших суттєвих шкідливих небезпек; це «спроможність держави виконувати її охоронну функцію як сукупності функцій захисної, зокрема стримуючої, освітньої, наукової, мобілізаційної, політичної, економічної тощо»[5].

З позицій юридичної наукової думки дослідження обороноздатності держави пропонується в контексті розгляду інших понять, якими, на їхню думку, є «сукупний потенціал держави», «воєнний потенціал держави» та «оборонний потенціал держави», «зовнішньополітичний потенціал держави» та «зовнішньополітичний потенціал обороноздатності держави» – як засоби, запаси, джерела, які є у наявності і які можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення мети, здійснення плану, вирішення завдання; можливості окремої особи, суспільства, держави у певній галузі. [10, с. 136, 137]

У науковій інтерпретації Л. Перевалової, О. Кузьменко та Я. Григоренка обороноздатність держави постає як комплексна характеристика рівня підготовленості її економіки, населення та збройних сил до нейтралізації зовнішньої агресії, забезпечення територіальної цілісності та збереження державної незалежності. Вона формується під впливом низки чинників, зокрема характеру реальних і потенційних воєнних загроз; участі держави в міжнародних структурах колективної безпеки та оборонного співробітництва; рівня розвитку воєнного потенціалу; наявних матеріальних,

духовних, економічних, науково-технічних ресурсів і людського капіталу; ступеня соціальної та міжетнічної згуртованості суспільства; морально-психологічної готовності громадян до захисту держави, що закріплено у статті 65 Конституції України; а також ефективності державного й воєнного управління. Фундаментальну основу обороноздатності становить бойовий потенціал Збройних Сил, який визначається не лише кількісними та якісними показниками особового складу і техніки, а й рівнем бойової готовності військ. Ключовими критеріями тут є здатність запобігти збройному нападу та, у разі його виникнення, забезпечити його відвернення і завдати супротивнику стратегічної поразки [11].

Виходячи з викладеного, можемо сформулювати уточнене поняття, а саме «обороноздатність держави» – це комплексна інтегральна характеристика здатності держави забезпечувати захист визнаних національних цінностей (територіальна цілісність, державний суверенітет, права та свободи громадян, суспільна безпека і стабільність) від збройної агресії, гібридних загроз та інших форм насильницького впливу.

З наведеного вище слідує, що обороноздатність передбачає виключно наявність певних сил та засобів держави, спрямованих на її захист від воєнних загроз. Відтак, обороноздатність держави – це один з головних, проте не єдиний елемент у системі національної безпеки.

Натомість оборонна достатність виступає концептуально ширшим поняттям, що передбачає оптимізацію оборонного потенціалу відповідно до наявних ресурсів і реальних загроз, а також досягнення ефективного стримування противника при мінімально необхідних витратах.

Оборонну достатність необхідно розглядати з позицій інституціонального підходу, адже дана здатність залежить не лише від кількісних характеристик ресурсів, а й від ефективності інституцій, стратегічного планування, здатності до адаптації в умовах мінливого безпекового середовища.

Як аналітична категорія, оборонна достатність функціонує на перетині стратегічної доцільності, воєнної ефективності та політичної відповідальності, вимагаючи від держави зваженого, комплексного підходу до формування оборонної політики.

Поняття «оборонної достатності» у сучасних вітчизняних наукових публікаціях розглядається авторами як: принцип і фактор стримування воєнної агресії; рівень розвитку оборонного потенціалу, достатній для нейтралізації ймовірних загроз без надмірного використання національних ресурсів; мінімальний рівень військових спроможностей країни або коаліції країн, що забезпечує надійний захист держави та її союзників; стратегічну гнучкість у змінному безпековому середовищі [1;2;4;8]. Тобто, оборонна достатність – це

багатокомпонентне явище, що відображає здатність держави забезпечити захист національних інтересів у воєнно-політичній сфері без участі в гонці озброєнь і за раціонального використання наявних ресурсів.

Оборонна достатність не є лише результатом наявності збройних сил, а формується як стратегічне співвідношення між потребою і можливістю, між бажаним і досяжним.

Як, слушно зауважує В. Замана, оборонна достатність держави залежить від низки факторів, які можуть бути умовно поділені на внутрішні і зовнішні. До внутрішніх автор відносить: політичні, воєнні, економічні, соціокультурні, соціально-психологічні, демографічні, духовні, часові, інформаційні, тощо. До зовнішніх – географічні; історичні (цивілізаційні); економічні; політичні; військові; релігійні; етнічні; інформаційні; екологічні.

За своїми властивостями внутрішні фактори визначають воєнну могутність держави та її воєнний, економічний, соціальний, політичний, духовний та інші потенціали у сфері оборони. Вони потребують урахування під час формування оборонної політики держави. Зовнішні фактори не лише відбивають особливості історичного періоду чи епохи та цивілізаційні особливості країни й у своїй сукупності зумовлюють певний необхідний рівень оборонної достатності а й визначають воєнно-політичні цілі для держави та національних збройних сил [8].

Оборонна достатність держави ґрунтується: *на збалансованості між військовими потребами і економічними можливостями держави* наголошував Олександр Турчинов, колишній Секретар РНБО України (2014–2019). «Головним, ключовим безпековим фактором стає швидкий, динамічний розвиток економіки. Без потужної економіки ми не здатні будемо забезпечити ефективний захист нашої країни» [14]. На цьому має будуватися концепція оборонної достатності, яка передбачає, що військові витрати не мають руйнувати соціально-економічну стабільність; *на раціональній військово-технічній політиці*, спрямованій на оптимізацію кількісних і якісних характеристик збройних сил, з урахуванням національних особливостей, геополітичного розташування, характеру загроз. Питання необхідності реформування оборонного сектору неодноразово ставали центральною темою парламентських слухань. Як зазначалося під час обговорень, «глибина і складність проблем, що накопилися у сферах оборони, безпеки, оборонно-промислового комплексу, військово-технічного співробітництва, вимагають формування якісно нової державної політики та концентрації всіх політичних, інтелектуальних, ресурсних, кадрових зусиль держави і суспільства» [16]; *на системі оборонного планування*, яка

ґрунтується на прогнозуванні розвитку воєнно-політичної ситуації та виборі адекватних сценаріїв реагування; *на постійному розвитку оборонної промисловості* як ключового елементу оборонної достатності. Зокрема, наголошується: «українська оборонна промисловість потребує більше інвестицій для завантаження усіх виробничих потужностей та розвитку військово-технічного співробітництва з іншими країнами з метою пришвидшення масштабування виробництва» [15]; *на формуванні та вдосконаленні системи територіальної оборони*, яка є одним із ключових чинників оборонної достатності та фактором забезпечення обороноздатності держави. Як зазначав Андрій Таран, колишній Міністр оборони України (2020–2021 рр.), це питання є «одним з першочергових для усієї системи національної безпеки» [6].

У контексті забезпечення оборонної достатності важливу роль відіграє і міжнародне співробітництво. Водночас звертається увага і на ризики, пов'язані з інтеграцією до воєнних союзів, адже, як зазначається, «участь у воєнному союзі збільшує ймовірність втягнення країни у міжцивілізаційний конфлікт і потребує від неї готовності до участі в тих війнах, які буде вести обраний блок» [13]. Повна реалізація оборонної достатності можлива тільки на взаємній основі за допомогою визначення реального противника, обмеження рівня військової потужності потребами оборони в умовах повної ліквідації зброї масового знищення на всій планеті, за наявності міжнародних організаційних структур, здатних політичними інструментами вирішувати спірні питання, а у разі потреби примушувати сторони, що воюють, до миру [3].

Зазначені тези підкреслюють, що оборонна достатність – це не лише питання кількості озброєнь, а й комплексне забезпечення обороноздатності через ефективне управління ресурсами, реформування оборонного сектору, міжнародну співпрацю та розвиток економіки. Оборонна достатність виступає не абсолютною, а відносною характеристикою, що змінюється в залежності від політичного контексту, інтенсивності загроз і технологічного розвитку. Вона є своєрідним концептуальним містком між воєнною силою і політичною раціональністю, формує цільову рамку для використання оборонного потенціалу держави в умовах обмежених ресурсів і високої невизначеності безпекового середовища. Її наукове осмислення дозволяє оптимізувати оборонну політику, уникнути мілітаризації як самоцілі та підвищити стратегічну стійкість держави в довгостроковій перспективі.

Враховуючи вище викладене можемо констатувати, що існує функціональна логіка зв'язку понять «обороноздатність» та «оборонна достатність», яка полягає у тому, що ці дві категорії відображають різні, але взаємопов'язані аспекти

реалізації оборонного потенціалу держави. При цьому зв'язок між даними поняттями має ієрархічний, цільовий та операційний характер. Так, за ієрархічною логікою «оборонна достатність» розуміється як стратегічний рівень, а «обороноздатність» – як тактичний. Оборонна достатність визначає, якою має бути обороноздатність, тоді як обороноздатність – це реальний рівень готовності, здатності чинити опір, який може бути достатнім або недостатнім. Оборонна достатність встановлює цілі для обороноздатності.

Якщо підходити до визначення за цільовою логікою, то обороноздатність забезпечує фізичне втілення оборонної достатності, тоді як оборонна достатність задає межі, в яких обороноздатність повинна формуватися (щоб не витратити більше, ніж потрібно, і не мати менше, ніж необхідно). Тобто, оборонна достатність = стратегічна доцільність, а обороноздатність = фактична реалізація. Разом вони забезпечують ефективну та збалансовану оборонну політику.

За операційної логіки, оборонна достатність виступає своєрідним показником ефективності обороноздатності, визначаючи необхідні параметри для досягнення оборонної мети. Водночас обороноздатність – це механізм, який забезпечує реалізацію цих параметрів на практиці. Оборонна достатність формулює кінцеві цілі, які повинні бути досягнуті, тоді як обороноздатність – це ресурси та можливості, які забезпечують досягнення цих цілей. Їхня взаємодія гарантує не тільки стратегічну готовність до війни, а й високий рівень ефективності оборонної політики, що в свою чергу забезпечує її адаптацію до реальних викликів і загроз.

Таким чином, оборонна достатність виступає індикатором, який задає межі формування обороноздатності, а обороноздатність, у свою чергу, є фактором реалізації цих меж на практиці, що робить оборонний потенціал ефективним і збалансованим.

Висновки. В умовах динамічного й багатомірного безпекового середовища, що ускладнюється гібридними загрозами та прямою воєнною агресією, поняття обороноздатності та оборонної достатності потребують не лише чіткого теоретичного розмежування, але й методологічного переосмислення в рамках концепції оборонного потенціалу держави. Оборонноздатність постає як здатність держави до ефективного опору в умовах збройного конфлікту, водночас як оборонна достатність відображає збалансований, раціонально спланований рівень військової спроможності, який дозволяє гарантувати національну безпеку без надмірного виснаження ресурсної бази. Таким чином, обидва поняття функціонують у взаємозалежному зв'язку: обороноздатність – як прояв фактичної мобілізаційної та бойової спро-

можності, а оборонна достатність – як стратегічна рамка для забезпечення її стабільного і пропорційного розвитку. Саме в їхній єдності й динамічній рівновазі розкривається сутність оборонного потенціалу сучасної держави, здатної до самозахисту, стримування та адаптації до викликів часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богданович В. Ю. Воєнна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення. Київ : «Тираж», 2003. 322 с.
2. Богданович В. Ю., Свида І.Ю., Скулиш Є. Д. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України : монографія. Воєнна безпека держави і шляхи її забезпечення. За заг. ред. Є. Д. Скулиша. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. Т. 4. 464 с.
3. Богданович В., Муженко В., Луцький О. Концепція забезпечення воєнної безпеки України на основі оцінювання та прогнозування ризиків реалізації кризових сценаріїв. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: військові та технічні науки : наукове видання / гол. ред. Д. А. Купрієнко. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2023. № 4(93). 168 с. С 4-19.
4. Богданович В., Троцько В., Цибуленко М. Оборонна достатність держави (умови для обґрунтування достатнього рівня). *Військо України*. 1997. № 3–4. С. 6–7
5. Демидова Л.М. Обороздатність України як об'єкт кримінально-правової охорони. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10, С.364-366. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/84> (дата звернення 23.04.2025)
6. Забезпечення високої обороноздатності країни передбачає створення розгалуженої системи територіальної оборони. Андрій Таран. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/03/11/zabezpechennya-vysokoyi-oborono-zdatnosti-krayiny-peredbachaye-stvorenniya-rozgaluzhenoyi-sistemy-terytorialnoyi-oborony-andrij-taran/> (дата звернення 14.04.2025)
7. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оборону України» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 9, ст.106) зі змінами внесеними згідно Закону України № 4068-IX від 20.11.2024} URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення 17.04.2025)
8. Замана В. М. Оборонна достатність України як фактор стримування воєнної агресії проти України. *Честь і закон*. № 4 (47). 2013. С. 4–9 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chiz_2013_4_3
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл та допов. Київ: Юридична думка, 2012. 1316 с
10. Пасічко В. Обороздатність держави: теоретичні основи системного дослідження. *Політичний менеджмент*. 2008. № 2. С. 135-145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2008_2_15 (дата звернення 11.04.2025)
11. Перевалова Л. В., Кузьменко О. В., Григоренко Я. О. Обороздатність VS воєнна безпека держави: теоретико-правовий аспект. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2019. Вип.1, С. 7-13. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/d15f9d41-6bb9-46da-8f78-ac-2587b1ea98/content> (дата звернення 19.04.2025)
12. Семененко О.М, Водчиць О.Г. Кондратенко О.І., Іванов В.Л., Петренко С.В. Сучасні особливості формування оборонного та воєнно-економічного потенціалів України. *Збірник наукових праць Воєнної академії(м Одеса)* 2020. № 2 (14) ч. II , С.143-155. DOI: <https://doi.org/10.37129/2313-7509.2020.14.2.143-155>
13. Трансформації воєнних загроз й основ оборонної політики в сучасних умовах. *Аналітична записка НІСД*. 19.05.2010. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/transformacii-voennikh-zagroz-y-osnov-oboronnoi-politiki-v> (дата звернення 20.04.2025)
14. Турчинов О. Тільки стабільна, потужна, незалежна Україна може стати надійним фактором безпеки всього Європейського континенту URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/3244.html> (дата звернення 21.04.2025)
15. Українська оборонка демонструє швидкі темпи розвитку, але для задоволення потреб ЗСУ цього недостатньо, – учасники форуму VIA CARPATIA Біолетта Орлова. 12.11.24 URL: <https://www.unian.ua/society/ukrajinska-oboronka-demonstruye-shvidki-tempi-rozvitku-ale-dlya-zadovolennya-potreb-zsu-cogo-nedostatno-uchasniki-forumu-via-carpatia-12818166.html> (дата звернення 20.04.2025)
16. 23 липня 2014 року у Верховній Раді України відбулися парламентські слухання на тему: «Обороздатність України у XXI столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання» Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України 24 липня 2014 URL: <https://www.rada.gov.ua/print/96314.html> (дата звернення 21.04.2025)

РОЗДІЛ 4

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 321

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.41.28>

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕФЕКТИВНІСТЬ ВЛАДИ» В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ: ПОЛІТИКО-ЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT OF «GOVERNMENT EFFICIENCY» IN THE POLITICAL SYSTEM: POLITICAL AND ETHICAL BASES OF CONCEPTUALIZATION

Баштанник О.В.,*кандидат політичних наук, доцент**доцент кафедри історії та політичної теорії**Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

У дослідженні вказується на те, що ефективність реалізації влади до сьогоднішнього дня часто ототожнюється з результативністю виконання прийнятих рішень та розглядається як коротка відповідь на запитання щодо її наявності. Але автор дотримується тієї точки зору, за якої поняття ефективності влади вважається все ж більш складним та комплексним і потребує для свого вивчення застосування відповідних дослідницьких підходів та нормативного підґрунтя. Метою статті є вирішення проблеми основ концептуалізації сутності поняття «ефективність влади» у сучасних політологічних студіях і виокремлення складових її прикладного втілення та наукового дослідження.

В результаті проведеного дослідження можливо стверджувати, що ефективність влади як політико-управлінський феномен у практичному аспекті може бути досліджена методом вимірювання таких основних параметрів її реалізації як результативність впливу, адаптивність управління та забезпечення суспільної підтримки (етичне підґрунтя). Поняття ефективності влади можливо концептуалізувати як здатність впливати на учасників політичного процесу з метою досягнення визначених результатів, формувати необхідні відносини лояльності та відповідати на запити і виклики середовища.

Автор звертає увагу на те, що на сьогодні поширеним є підхід, за якого підвищення ефективності влади розглядається у надто прикладному вимірі, та зводиться до формулювання рекомендацій для діяльності окремих органів влади, або посилення політичних інституцій, що не завжди сприяє вирішенню проблеми у довгостроковій перспективі та на нормативно-ціннісній основі. Також, не слід беззастережно покладатися на дані, отримані в ході розрахунку різноманітних міжнародних індексів щодо особливостей соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку країн світу, в рамках яких також досліджується складова ефективності реалізації влади.

Ключові слова: влада, державна влада, ефективність влади, результативність, адаптивність, підтримка, норми, цінності.

The study indicates that the efficiency of the power realization to this day is often identified with the effectiveness of the decisions made implementation and is considered as a short answer to the question of its existence. But the author adheres to the point of view that the concept of government efficiency is considered more complex and comprehensive, also it requires the application of appropriate research approaches and a normative basis for its study. The purpose of the article is to solution the problem of the foundations of conceptualizing the essence of the notion of «government efficiency» in modern political science studies and to identify the components of its applied implementation and scientific research.

As a result of the analysis, we concluded that the efficiency of government as a political and managerial phenomenon in a practical aspect can be investigated by measuring such basic parameters of its implementation as the productive of influence, the adaptability of management, and the provision of public support (ethical background). The notion of government efficiency can be conceptualized as the ability to influence participants in the political process in order to achieve certain results, form the necessary loyalty relationships, and respond to the demands and challenges of the environment.

The author draws attention to the fact that today the approach is widespread in which increasing the efficiency of government is considered in an overly applied dimension and is reduced to formulating recommendations for activities of particular government authorities or strengthening of political institutions, which does not always contribute to solving the problem in the long term and on a normative and value basis. Also, should not unconditionally rely on data obtained during the calculation of international indices regarding the characteristics of the socio-economic and public policy development of various countries, within the framework of which the component of the exercise of government efficiency is also studied.

Key words: power, state power, government efficiency, effectiveness, adaptability, support, norms, values.

Постановка проблеми. Влада є важливим явищем для вивчення сутності політики ще з давніх часів, і залишається центральним об'єктом дослідження сучасної політичної науки та значущим елементом аналізу для інших суспільних наук. Втім, ефективність її реалізації і до сьогоднішнього дня часто ототожнюється з результативністю виконання прийнятих рішень та розглядається як коротка відповідь на запитання щодо її наявності. Але ми дотримуємося тієї точки зору, за якої поняття ефективності влади вважається все ж більш складним та комплексним і потребує для свого вивчення застосування відповідних дослідницьких підходів та нормативного підґрунтя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що в українському науковому просторі ефективність влади переважно досліджується як опосередкована складова аналізу певного предметного поля вивчення. Наприклад, в рамках політичної науки Д. Гаврилюк розглядає її як елемент формування легітимності влади, О. Скрипник – як параметр функціонування інститутів влади, пов'язаний із виборчими процесами, С. Бульбенюк аналізує ефективність влади з точки зору політичної антропології, та ін. Дослідження ефективності реалізації державної влади в науці державного управління характеризується, у більшості своїй, високим рівнем прикладного спрямування аналізу. Так, наприклад, Б. Гребенюк вивчає ефективність державних органів у боротьбі з корупцією, М. Нинюк досліджує ефективність функціонування органів державної влади в умовах війни, О. Руснак – актуальні загальні підходи до оцінювання ефективності публічного управління, та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ми вважаємо за необхідне виокремити такі складові поняття ефективності влади, вивчення яких сприяло б максимально конкретному науковому дослідженню, але, в той же час, і комплексному змістовному вираженню сутності даного феномену.

Метою статті є вирішення проблеми основ концептуалізації сутності поняття «ефективність влади» у сучасних політологічних студіях і виокремлення складових її прикладного втілення та наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як ми вже відзначали, категорія ефективності влади має як теоретичний, так і прикладний вимір змістовного наповнення, що кореспондує як до фундаментального рівня дослідження феномену владних відносин, так і до прикладного рівня реалізації управлінської діяльності відповідно. Особливого значення проблема ефективності влади набуває у контексті реалізації державної влади, яка повинна гарантувати формулювання та впровадження науково обґрунтованого, комплексного та послідовного політичного курсу, забезпечення

надання необхідних послуг для всіх громадян, досягнення поставлених цілей з оптимальним та підзвітним використанням ресурсів.

Сучасними українськими вченими пропонуються різні підходи до виокремлення критеріїв вимірювання ефективності реалізації влади управлінськими структурами, передовсім органами публічної влади. Наприклад, С. Базика розрізняє два основних підходи до оцінювання ефективності публічного управління: «1) з позиції об'єкта управління мова йде про оцінку ефективності соціально-економічної системи, яка поділяється на: оцінку фактичних показників (результатів) розвитку та оцінку стратегічних факторів (ресурсів) розвитку; 2) оцінка безпосереднього управління може проводитися як через аналіз ефективності управлінських дій, так і через оцінку ефективності осіб, які здійснюють управління» [1, с. 32]. При цьому автор самостійно віддає перевагу першій групі критеріїв, і ми погоджуємося з ним у тому, що вони більше відповідають особливостям функціонування сучасних механізмів управління в країнах з демократичним типом врядування.

С. Матчук та М. Фурдига формують концептологічний простір поняття ефективності влади у вимірі дослідження ефективності управління органами публічної влади, та виокремлюють в ньому такі складові елементи, як:

«а) досягнення цілей, що вимірюється здатністю органів публічної влади досягати цілей і завдань, які вони перед собою ставлять; ...

б) оптимальне використання ресурсів, передбачає економне та ефективне використання фінансових, людських і матеріальних ресурсів; ...

в) ефективність процесу, залежить від того, наскільки ефективно орган влади виконує свої функції та завдання, а також швидкість прийняття рішень, якість надання послуг та задоволеність громадян;

г) відкритість та підзвітність, полягає у тому, що влада забезпечує доступність інформації громадянам про свою діяльність, а також розуміння і врахування потреб та очікувань громадян» [2, с. 42].

У прикладному вираженні ефективності влади як характеристики діяльності відповідних структур та за сучасних умов впливу на політичну систему суспільства викликів надзвичайного характеру (дія правового режиму воєнного стану), А. Шаповалова наголошує на тому, що необхідно посилити практику належного управління державним сектором, щоб забезпечити більшу ефективність і підзвітність державних установ. Це може включати заходи, спрямовані на сприяння більшій конкуренції та різноманітності в державному адміністративному управлінні, покращення набору кадрів і їх прозорості, а також посилення управління державними фінансами [3, с. 370].

Формулювання практичних рекомендацій є, безсумнівно, важливим доробком прикладних досліджень управлінських відносин, але ми вважаємо, що перед тим слід визначити основні параметри ефективності влади – її прояву в дійсності, вимірювання та корегування (у разі необхідності).

Результативність впливу як найбільш типовий параметр ефективності влади залежить від природи суб'єкта політики, який його здійснює. Суспільні діячі всіляко пропагують ідеї, які є основоположними для певних ідеологічних доктрин, політичні лідери мають виконувати програмні положення політичних сил, до яких вони належні (що можливо виявити через контент-аналіз відповідних інформаційних матеріалів). Найбільш значущою є діяльність посадових осіб органів державної влади, які під час здійснення своїх повноважень мають керуватися положеннями вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актів. Відповідальність цих учасників політичного процесу полягає у забезпеченні ефективного функціонування інституцій державної влади як організаційних структур (досліджуються шляхом використання відповідних індексів, наприклад, індекс якості законодавчого процесу). У даному сенсі доцільно говорити про ефективність влади, виражену через інституційну спроможність як в першу чергу атрибут функціонування інституцій державного управління. Категорія результативності загалом є складною за своїм змістовним наповненням, що відображається у потребі переважно комплексної репрезентації показників, у яких вона виражається. Наприклад, аналізуючи результативність виконання державної Програми «Молодь України» за 2018 р., фахівці Державного інституту сімейної та молодіжної політики формулюють поняття інтегрованого показника результативності, та зазначають, що «інтегрований показник результативності виконання Програми обчислюється як добуток інтегрованого показника економічного виконання програми на інтегрований показник соціального виконання програми» [4, с. 120]. Проблема ефективності влади у контексті дослідження ефективності реалізації влади органами державного управління є також однією із важливих складових забезпечення національної безпеки. Українськими вченими із сфери воєнно-стратегічних досліджень в контексті даної проблематики наголошується на тому, що «стратегічне планування в силах оборони має базуватися на результатах комплексного оборонного огляду усіх складових сил оборони і містити основні вихідні дані для розроблення стратегії їх розвитку з урахуванням стратегічних прогнозів соціально-економічного розвитку держави, її оборонних та ресурсних спроможностей» [5, с. 35]. Аспект інституційної спроможності також досліджується щодо функціонування інших інститутів

політичної системи, у тому числі неформальних. Інституційну спроможність держави вимірюють за такими індикаторами: «ефективність системи державного управління; якість регуляторних процедур; дотримання принципів верховенства права; рівень контрольованості корупції; залученість громадян до формування політик; дотримання свобод» [6, с. 50].

Адаптивність управління як параметр ефективності влади вказує на те, яким чином суб'єкти політичного процесу можуть здійснювати вплив різної природи (примус, авторитет, маніпуляції та ін.) в кризових або трансформаційних обставинах. Наприклад, в результаті дослідження колективом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України адаптивних змін політичного поля України в умовах війни, О. Рафальським було вказано, що «загальний аналіз політичного простору України воєнного часу дає підстави стверджувати про в цілому успішну його адаптацію до кризових реалій. Держава зберегла свою інституційну спроможність, а народна стійкість дає підстави впевнено заглянути у період повоєнного оновлення країни» [7, с. 671]. Підтримка реформ чи опір їм в умовах демократичного транзиту, спрямованість на інтеграцію до розвинутого цивілізаційного простору або ні, а найголовніше: здатність до подолання загроз для існування державності як такої – все це вказує на те, наскільки ефективно можливо реалізувати владу в умовах мінливого внутрішнього та зовнішнього середовища політичної системи, спираючись на регулятори нормативного характеру. Так, актуальною для України є необхідність адаптації національного законодавства до правової системи Європейського Союзу з огляду на закріплення в Конституції України незворотності її європейського та євроатлантичного курсу на інтеграцію до ЄС та НАТО. Як уточнюють вітчизняні дослідники, «швидкість адаптації законодавства України до права ЄС буде визначатися наявністю ефективних правових та інституційних механізмів взаємодії Верховної Ради, Президента та Кабінету Міністрів, взаємодії України з інституціями ЄС та державами-членами щодо методичної допомоги та обміну досвідом з питань євроінтеграції, а також належного методичного, організаційного, кадрового, фінансового забезпечення діяльності з адаптації національного законодавства» [8, с. 125]. У прикладному вимірі втілення і спостереження ефективності влади (визнання її такою та означування) дієвості можуть набувати неформальні норми, практики поведінки, зумовлені культурно-ціннісними факторами. Втім, на вказані процеси визначальним має бути вплив реалізації державної влади та механізмів державного управління, які можуть адаптуватися до кризових обставин шляхом застосування антикризових

управлінських стратегій. «Сутність адаптивного управління відповідає принциповим положенням антикризового державного управління, що обумовлює доцільність і ефективність використання адаптивних методів управління соціально-економічними процесами в умовах кризового стану керованої системи. Проте включення адаптивних методів у структуру антикризового державного управління потребує принципово нових алгоритмів і схем стратегічного планування та управління реалізацією стратегій, у тому числі і управління проектами» [9, с. 64].

Суспільна підтримка як параметр ефективності влади кількісно відображається в, наприклад, рейтингах довіри до суспільних діячів, політичних лідерів, високопосадовців та вказує на особливості сприйняття діяльності цих акторів політичного процесу, переконаності суспільства у їх легітимності. А. Кохан вказує на особливу значущість даної складової загального показника ефективності влади для реалізації влади державної: «Суспільна підтримка – основа нової, демократичної управлінської філософії, кінцева мета, яку повинні ставити перед собою органи публічної влади. Це важлива форма реалізації демократії: сприяння, схвалення, сприйняття, оціночне ставлення суспільства до органів державної влади та впроваджуваної ними державної політики» [10, с. 128]. Конкретизовані вище показники суспільної підтримки слід все ж сприймати виважено, оскільки громадяни можуть залишити поза увагою реальний потенціал здійснення влади, що може бути недостатнім для суспільних діячів, також, як показує практика, зниження рівня довіри до вищих посадових осіб не обов'язково буде спонукати населення до громадянської непокори. Поняття довіри є, з етичної точки зору, складним для розуміння в площині соціальної взаємодії, а в сфері реалізації владних відносин, просторі політичного буття може набувати додаткових сенсів. «Довіра, як явище культурологічного виміру, є одним із базових елементів демократії і пов'язане із цінностями відповідальності та авторитету суб'єкта політики, відтворює рівень політичної свідомості та культури як цього суб'єкта, так і суспільства загалом» [11, с. 18]. Втім, очевидно, що забезпечення суспільної підтримки можливо досягнути у різний спосіб, що зумовлено типом політичного режиму в державі, однак без високих показників цієї складової ефективна реалізація влади буде суттєво ускладнена. О. Висоцький, як фахівець із аналізу сутності політичної влади, виокремлював підтримку серед вимірів легітимності влади: підтримка центральних принципів режиму та його інституцій, підтримка керівництва країни та місцевих органів влади та підтримка окремих представників державної влади та політичних акторів [12, с. 100-101]. Ми вважаємо за

необхідне акцентувати, що при дослідженні цих, на перший погляд, позитивних проявів управлінських відносин та характеристик політичного процесу важливо з'ясувати два основні аспекти: якими чинниками зумовлена суспільна підтримка політичного режиму та до яких макросоціальних наслідків вона може призводити. Акцентування на цих аспектах є не випадковим: у сучасному світі поширення маніпуляцій інформаційними даними та складна соціально-економічна ситуація можуть сприяти формуванню підтримки влади на основі апатії та зневіри (відсутності внутрішнього спротиву), і спрямовувати її наявний потенціал на сферу зовнішньої політики, яка набуває загарбницького характеру – але це створює ілюзію успіху та розвитку суспільно-політичних процесів у країні-агресорі.

Ефективність влади в прикладній площині може бути вимірюваною за допомогою різних інтегрованих показників та індексів, зокрема, індикаторів врядування Світового банку (якість публічних послуг, спроможність державної служби та незалежність державної служби від політичного тиску), Індексу людського розвитку (якість надання публічних послуг), Індексу сприйняття корупції (сприйняття рівня корупції в державному секторі, що опосередковано відображає ефективність уряду), Індексу Бертельсмана, опитувань суспільної думки тощо. Інформаційні дані, отримані в результаті розрахунку відзначених нами та багатьох інших індексів вимірювання соціально-економічних та суспільно-політичних особливостей розвитку країн світу, на сьогоднішній день широко використовують як іноземні, так і українські вчені. Наприклад, Н. Орлова та М. Лукашук реалізували ґрунтовне дослідження проблем та інструментів оцінювання ефективності державного управління, в рамках якого було «вивчено методи аналізу та оцінки ефективності державного управління у глобальних та євроінтеграційних вимірах для визначення напрямів подальших трансформацій у державному управлінні України в процесі реалізації державної політики України. Визначено пріоритетні цілі ефективного врядування в Україні, проаналізовано міжнародні та європейські індекси оцінки якості та ефективності державного управління за різними показниками та ознаками (Global Competitiveness Index, Democracy Index, Corruption Perceptions Index та ін.)» [13, с. 118]. Також, М. Бучин, як вчений із галузі політичних наук, у одній зі своїх широко відомих статей щодо проблем демократичного урядування акцентує увагу на тому, що «важливе місце у дослідженні рівня демократичності суспільного ладу займають підходи до індексування демократії. Під індексом розуміють показник активності, дієвості чи іншої формальної оцінки об'єкта. Причиною розроблення індексів демо-

кратії є, насамперед, бажання оцінити ефективність функціонування і трансформації політичної системи» [14, с. 10]. Окрім сфери суто наукових досліджень, вимірювання ефективності реалізації влади здійснюється також фахівцями деяких міжнародних фінансово-кредитних установ, наприклад, «окремі індекси були виділені експертами Світового банку на основі їх визначення державного управління (Governance) як сукупності традицій та інституційних утворень, за допомогою яких органи влади керують країною. Кожна держава по кожному з шести індексів отримує свій рейтинг. Загальний підсумковий рейтинг не складається. Розгляд шести складових індексу якості державного управління дозволяє побачити чітку фінансово-економічну спрямованість його вимірювання» [15, с. 54].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. В результаті проведеного аналізу ми дійшли висновку, що ефективність влади як політико-управлінський феномен у практичному аспекті може бути досліджена методом вимірювання таких основних параметрів її реалізації як результативність впливу, адаптивність управління та забезпечення суспільної підтримки

(етичне підґрунтя). Поняття ефективності влади можливо концептуалізувати як здатність впливати на учасників політичного процесу з метою досягнення визначених результатів, формувати необхідні відносини лояльності та відповідати на запити і виклики середовища. На сьогодні поширеним є підхід, за якого підвищення ефективності влади розглядається у надто прикладному вимірі, та зводиться до формулювання рекомендацій для діяльності окремих органів влади, або посилення політичних інституцій, що не завжди сприяє вирішенню проблеми у довгостроковій перспективі та на нормативно-ціннісній основі. Також, на нашу думку, не слід беззастережно покладатися на дані, отримані в ході розрахунку різноманітних міжнародних індексів щодо особливостей соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку країн світу, в рамках яких також досліджується складова ефективності реалізації влади. Вихідні кількісні дані та отримані числові результати проведеного вимірювання необхідно аналізувати з урахуванням багатоаспектного контексту, в якому вони формувалися, та на основі додаткового якісного аналізу виокремлених вище базових параметрів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бази́ка С. Підходи до оцінювання ефективності публічного управління у світовій практиці. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2018. Вип. 4. С. 30-35.
2. Матчук С., Фурдига М. Ефективність управління органами публічної влади: концепція, умови та методологія. *Юридичний вісник*. 2024. № 2. С. 38-44. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.5>
3. Шаповалова А. Ефективність діяльності органів державної влади під час російсько-української війни. *Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії*. 2023. Вип. 46. С. 365-372. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.46>
4. Моніторинг і оцінка результативності та ефективності політики у молодіжній сфері: Кол. монографія / І. Пеша, В. Коляда, Н. Тілікіна, О. Ярошенко. Київ: ГО «Інститут молоді», 2023. 308 с.
5. Сурков О. Підхід до визначення сутності понять «спроможність», «можливість», «здатність» сил оборони для вдосконалення основ стратегічного управління. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2017. № 1. С. 35-40.
6. Зеленько Г. Інституційна спроможність України в умовах війни: Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 23 серпня 2024 року. *Вісник Національної академії наук України*. 2024. № 9. С. 49–58. DOI <https://doi.org/10.15407/visn2024.09.049>
7. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни : монографія / за ред. О. Рафальського, О. Майборода. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с.
8. Риндюк В., Кучинська О. Адаптація національного законодавства до права ЄС: досвід держав-членів та держав-кандидатів для України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 82. Ч. 1. С. 120-126. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.17>
9. Сенча І. Застосування адаптивних методів управління в антикризовому державному управлінні: теоретичний аспект. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 4. С. 61-64.
10. Кохан А. Суспільна підтримка – основа нової управлінської філософії. *Інвестиції : практика та досвід*. 2013. № 11. С. 126-129.
11. Остапенко М., Бунгеа Л. Довіра до влади як ресурс розвитку суспільства. *Регіональні студії*. 2023. № 35. С. 16-21. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.35.2>
12. Висоцький О. Ю. Політична влада в Україні: проблеми легітимзації та модернізації : монографія / О. Висоцький. Дніпро : Інновація, 2012. 132 с.
13. Орлова Н. Лукашук М. Оцінка ефективності державного управління / Стратегія сучасного розвитку України: синтез правових, освітніх та економічних механізмів: колективна монографія / за заг. ред.

проф. Г. Старченка. Чернігів : ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2022. 283 с. С. 118-132. DOI <https://doi.org/10.54929/monograph-12-2022-03-02>

14. Бучин М. Політологічний аналіз основних методик вимірювання рівня демократії у світі. *Humanitarian vision*. 2016. Vol. 2. Num. 1. С. 9-13.

15. Бутирська Т., Дзвінчук Д. Складові індексу якості державного управління як основа парадигми державного будівництва. *Аспекти публічного управління*. 2017. Т. 5. № 5-6 (43-44). С. 52-62.

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 41

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Юрій Ковальчук*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman. Підписано до друку: 04.06.2025.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 19,53. Замов. № 0625/464. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.